

FEHIM NAMETAK

**FADIL-PAŠA ŠERIFOVIĆ
PJESNIK I EPIGRAFIČAR
BOSNE**

SARAJEVO, 1980.

Inv. br.	12776
Sign.	M 1022

Glavni i odgovorni urednik: Dr Sulejman Grozdanić
Recenzenti: Dr Dušanka Bojanić i Dr Ljubinka Rajković
Lektor: Dr Miloš Okuka
Tehnički urednik: Hilmo Hadžić
Korektor: Fehim Nametak

Ova monografija predstavlja doktorsku disertaciju odbranjenu 23. juna 1979. godine na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu pred komisijom u sastavu:

Dr Ljubinka Rajković
Dr Dušanka Bojanić
Dr Sulejman Grozdanić

SKRAĆENICE

- ANUBIH – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
Divan I – Divan Fadil-paše Šerifovića, prepis Muhameda Ševki Imamovića
Divan K – Divan Fadil-paše Šerifovića, prepis Muhameda Enveri Kadića
DMG – Deutsche Morganländische Gesellschaft
GHB – Gazi Husrevbegova biblioteka Sarajevo
GVIS – Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva (Sarajevo)
GZM – Glasnik Zemaljskog muzeja (Sarajevo)
IA – Islâm Ansiklopedisi, Istanbul, izlazi od 1943.
JIČ – Jugoslovenski istorijski časopis (Beograd)
n. d. – navedeno djelo
m. m. – navedeno mjesto
OIS – Orijentalni institut u Sarajevu
POF – Prilozi za orijentalnu filologiju (Sarajevo)
s. a. – sine anno (bez oznake godine)
TTK – Türk Tarih Kurumu (Ankara)

TRANSKRIPCIJA

A	ا	Ñ	نگی
Ā	آ	O	او
B	ب	O	او
C	ج	P	پ
Ç	چ	R	ر
D	د	S	سی
F	ف	Ş	صی
G	گ	Ş	ش
Ġ	غ	Ş	شی
H	ه	T	ت
Ĥ	ح	U	او
H	خ	Ū	او
i	ا	V	و
I	ی	Y	ی
J	ژ	Z	ز
K	ک	Ž	جی
K	ق	Ẓ	ظ
L	ل	Z	ذ
M	م		ع
N	ن		ء

U V O D

I

Književnost Muslimana u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmanske vladavine stvarana je na turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Jedan njen dio pisan je na maternjem jeziku arapskim pismom i spada u tzv. alhamiado-literaturu.

Jezična barijera prouzrokovala je da književnost bosanskih Muslimana na orijentalnim jezicima nije nikad masovno prihvaćena od naroda, koji nije dobro poznao te jezike. U tome treba tražiti uzroke što je ova književnost do danas vrlo malo izučavana i slabo poznata.

Početak izučavanja književnosti na orijentalnim jezicima u Bosni i Hercegovini obično se veže uz ime Ibrahim-bega Bašagića. On je u *Bosanskim salnamama*¹ predstavio nekoliko pisaca i pjesnika na orijentalnim jezicima. Međutim, ozbiljnijeg izučavanja ove književnosti nije bilo do pojave njegovog sina Safvet-bega Bašagića, koji je najprije u knjizi *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*² štampao kao dodatak poglavlje »Herceg-Bosna i istočna prosvjeta«, a potom je objavio doktorsku disertaciju, koju je odbranio u Beču 1910. g. pod naslovom *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*³. Nakon pojave ove knjige Bašagić je do smrti radio i dalje na izučavanju naše književnosti na orijentalnim jezicima, pa je objavio niz radova o pojedinim stvaraocima na polju orijentalnih književnosti kod nas. Tridesetih godina ovog vijeka javljaju se svojim radovima na izučavanju naše baštine Milivoj-Mirza Malić⁴, Mehmed Handžić⁵, Tajib Okić⁶ i drugi. Svi su oni dali značajne doprinose u predstavljanju književnosti bosanskohercegovačkih Muslimana na orijentalnim jezicima, ali su se u izučavanju te literature pretežno koristili historiografskom metodom, što će činiti i neki poratni istraživači.

Razvoj jugoslavenske orijentalistike poslije drugog svjetskog rata bilježi krupne rezultate i na polju proučavanja svih onih ostvarenja koja su pisana na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Proučavanju muslimanske književnosti prilazi se na sasvim nov način. Pokušava se osloboditi romantičarskog zanosa koji je bio manje-više karakteristična pojava u predratnih istraživača. Ovdje se ne smiju zaboraviti rezultati Hazima Šabanovića⁷, Omera Mušića⁸, Džemala Čehajića⁹, Marije Đukanović¹⁰, Alije Bejtića¹¹ i drugih istraživača koji su, bilo monografski bilo u kraćim studijama, prezentirali stvaralaštvo jednog značajnog broja pisaca sa bosanskog tla koji su svoja djela stvarali na

*Književnost
Ibrahim-bega Bašagića*

orijentalnim jezicima. I ovi su istraživači većinu svojih radova sačinili kao rezultat pozitivističko-faktografskih metoda, biografizma, historizma itd. Razumije se da je i pored svega što je učinjeno na proučavanju i vrednovanju te literature to još uvijek nedovoljno jer je stvaralaštvo koje je trajalo oko pet stoljeća sačuvano uglavnom u rukopisnim zbirkaama koje nisu još ni katalogizirane, a ponešto od djela naših pisaca na orijentalnim jezicima nalazi se još u posjedu privatnih kolekcionara, te su nedostupna naučnicima koji bi ih obrađivali. Sva ova djela nije moguće iskupiti i izučiti u jednom kratkom periodu, pa je veći dio naše literature na orijentalnim jezicima ostao do danas nepoznat. Svjedoci smo otkrivanja čitavih djela nekih pisaca, a nije rijetkost da se u rukopisnim zbirkaama, bilo u javnim bibliotekama ili onim u privatnom posjedu, u nas ili u inostranstvu, nađe na neko novo, nauci dosad nepoznato ime. Najzad, ova literatura je od izvjesnih naučnika negirana kao sastavni dio naše baštine. Odricana joj je svaka veza s ovim tlom dovodeći u sumnju porijeklo književnika koji su pisali na orijentalnim jezicima, ili ako je njihovo porijeklo jasno, onda je pokušavano da se ospori da ova književnost nosi u sebi notu našeg slavenskog duha.

Ova teza ima za cilj da prouči život i rad Fadil-paše Šerifovića, da predstavi javnosti najkrupniju ličnost literature na turskom jeziku u Bosni i Hercegovini u XIX vijeku, najzad da se u okvirima društveno-političkih i kulturnih zbivanja u kojima je ovaj pisac živio i stvarao, sagleda, koliko je to moguće, život u Bosni u posljednjim decenijama osmanske vlasti.

II

Među piscima i pjesnicima koji su pisali na orijentalnim jezicima i koji su živjeli i stvarali u Bosni i Hercegovini vrlo značajno mjesto zauzima Muhamed Fadil-paša Šerifović. Rođen na samom početku XIX vijeka, bio je svjedok burnih događaja i previranja u Osmanskom carstvu koja nisu mimoišla Bosnu, što se na izvjestan način odražava u djelu ovog pisca i pjesnika, koji tako postaje svojevrstan kroničar svoje epohe. Od osam desetljeća svoga života gotovo punih šest je proveo pišući pjesme o Bosni i tako veći dio stoljeća bio prisutan u književnosti Muslimana BiH na turskom jeziku.

Muhamed Fadil Šerifović je zanimljiva, a gotovo zaboravljena ličnost, pjesnik i derviš, političar i bogataš, krupni bosanski plemić koji je zauzimaao sve visoke položaje i među ulemom i u vojničkom staležu. Bio je centralna figura Bosne u vrijeme pred dolazak Omer-paše Latasa u Bosnu. Vrlo nadaren i obrazovan, okušao se u više književnih i umjetničkih grana. Pisao je pjesme, komentare o mevlevijskom učenju, bio je istaknut kaligraf i mevlevijski šejh. Na primjer, u kaligrafiji se istakao praveći levhe za sarajevske džamije, a prepisivao je i neka književna djela.¹²

Fadil-paša je spjevao kompletan, vrlo obiman, divan poezije. Mada sadržava sve vrste poezije koje obično čine jedan klasični turski divan, njegov divan posebno obiluje veoma dragocjenim kronogramima koje je Fadil počeo bilježiti još u ranoj mladosti, tačnije od 1827. godine pa sve do odlaska iz Sarajeva, 1878. godine, prouzrokovanog austro-ugarskom okupacijom Bosne. Pisane vrlo lakim stilom i tečnim jezikom, mada s velikom upotrebom stranih riječi, posebno perzijskih, što je uostalom karakteristika epohe, njegove pjesme su, primjerene estetiци divanske poezije, vrijedna ostvarenja i s umjetničke tačke gledišta. Ovo se posebno odnosi na pjesme nadahnute mevlevijskom ideologijom, gazele i tahmise, koji predstavljaju sloj lirike u njegovom cjelokupnom pjesničkom opusu, a još više na rubaije i epigrame. Ovaj dio poezije Fadil-paše Šerifovića u radu će biti samo djelomično predstavljen zbog ograničenog prostora, iako smatramo da treba u jednoj zasebnoj knjizi izdati čitav njegov pjesnički opus. Drugi dio Divana, gdje on kao pjesnik reaguje na svakodnevne događaje, na rađanja i umiranja krupnih ličnosti, postavljenja na najviše administrativne položaje, gradnje javnih objekata u Bosni pa i čitavom Carstvu, za nas je od izuzetnog kulturno-istorijskog značaja i njemu ćemo posvetiti više pažnje. Neke od njegovih pjesama sa kronogramima predstavljaju i jedine izvore iz kojih saznajemo važne podatke o feudalnim porodicama Bosne. Većinu kronograma visokim ličnostima nije slučajno ni uzalud pisao. Vidimo da je poslije prvih kasida upućenih visokim ličnostima bivao unaprijeđen, a nakon štampanja knjige *Šarh-i evrad-i Mevlâna (Komentar mevlevijskih obreda)* postavljen je za mevlevijskog šejha.

Vrlo su interesantna i pjesnikova gledanja na zbivanja u Evropi. Istina, on ne piše duge i kitnjaste pjesme o ovim događajima, njegove opservacije o francuskoj revoluciji, Napoleonu i francusko-pruskom ratu su kratke, izražene su u formi katrena (rubaija) i epigrama i baš u takvim pjesmama njegova misao je vrlo jasna, sažeta i krajnje tečna. Istakli smo da je Šerifovićevo djelo izraz njegova vremena i zbivanja u Bosni. U njemu se uglavnom ne osjeća utjecaj Tanzimata i kulturnih strujanja bilo s Istoka ili Zapada. Veći utjecaj na Šerifovićevo djelo izvršili su njegovi prethodnici, npr. Sabit Užičanin, koga naš pjesnik izuzetno cijeni, nego savremenici, pripadnici novijih kretanja u književnosti. Prema tome, on može biti shvaćen kao zakasnjela pojava u divanskoj književnosti. To zapažanje vrijedi ukoliko gledamo samo na formu i duh njegove poezije, dok njegova kroničarska dimenzija daje djelu potrebnu svježinu koja predstavlja posebnu vrijednost u njegovu stvaralaštvu. Po duhu i po idejno-estetskom usmjerenju on je, dakle, išao putevima starijih pjesnika, nastojeći u prvom redu da revalorizira mističko-mevlevijsko gledanje na svijet, ali je i pored toga uspio da ponekad nadmaši po književnoj formi i artizmu i neke od svojih uzora.

Šerifović u svojoj ličnosti ujedinjuje pjesnika i derviškog šejha, plemića i vojnika i sve se to odražava u njegovim stihovima. Mada u osnovi duboko religiozan, on nije bio lišen nekih novih ideja u inter-

pretaciji šerijata. Na primjer u svojoj knjizi *Šarh-i Evrad-i Mevlânâ* ističe da se ne može shvatiti kao vjerska novotarija (bid'at) nešto što je od šireg društvenog interesa. Pišući za svoje vrijeme, za ljude svoga vremena, on je u pomenutom djelu uz niz praktično religijskih savjeta i uputa sabrao i sve ono do čega je došao iz istorijata mevlevijskog pokreta i prakse velikih mevlevija. Tako je i u pjesmi i prozi ostao vjeran ideji melevizma, koja je ostavila dubokog traga u njegovu stvaralaštvu. Sve ćemo ove navedene komponente u djelu Fadil-paše Šerifovića nastojati da sagledamo u njegovim pjesmama, praveći tako izbor koji će ovog pjesnika, po našem mišljenju predstaviti u okviru njegovog vremena i bosanske stvarnosti kao veoma značajnu pojavu.

Glavni izvori za izradu ove teme su rukopisi *Divana* Fadil-paše Šerifovića, te druga neobjavljena građa, kao što su sidžili sarajevskog suda, vakuf-name i *Tarih-i Enveri* (Zbornik) Muhamed Enveri Kadića.

Disertaciju smo zamislili na sljedeći način. Najprije ćemo biografiju Fadil-paše Šerifovića predstaviti u odjeljku o porodičnom krugu Fadil-paše Šerifovića, u kojem će biti sagledan razvoj i afirmacija porodice Šerifovića, zatim ćemo u odjeljku o Šerifovićeve životu dati osvrt na izvore i literaturu o ovom pjesniku, a onda ćemo rekonstruisati samu biografiju našeg pjesnika, te najzad u odjeljku o književnom radu Fadil-paše Šerifovića ukratko ćemo prikazati njegovo djelo. U poglavljima o pjesmama Šerifović će biti predstavljen kao pjesnik izborom karakterističnih pjesama iz svih pjesničkih vrsta koje je stvarao, a kao epigrafičar će biti predstavljen u poglavljima *Kronogrami* i *Kronogrami smrti*.

*
* *
*

Smatramo obaveznim naglasiti da smo se u principu koristili transkripcijom koju za stare turske tekstove upotrebljava Türk Ansiklopedisi, arapske naslove i izraze transkribirali smo po sistemu uobičajenom za arapske tekstove (DMG).

Turcizme, udomaćene u našem jeziku, pisali smo onako kako se izgovaraju u našem savremenom jeziku i kako se u našoj literaturi pišu.

NAPOMENE

¹ Bosanske Salname, koje su u periodu od 1866. do 1878. godine izlazile pod nazivom *Salname-i vilayet-i Bosna*, a od 1883. do 1893. godine *Bosna ve Hersek vilayet salnamesi*, sadržavale su pored kalendarskog dijela i razne statistike, tarife, tabele, članke i drugo. Najveći broj nepotpisanih priloga o pojedinim književnicima i drugim značajnim ličnostima u tim salnamama napisao je Ibrahim-beg Bašagić. Na takav nas zaključak upućuje Safvet-beg Bašagić, koji, govoreći o svom ocu u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, ističe: »To je pisac kratkih biografija znamenitih Bošnjaka i Hercegovaca po bosanskim salnamama«. O salnamama više vid. kod B. Nurudinović, *Bosanske salname (1866–1878 i 1882–1893)* u POF X–XI, Sarajevo, 1961, str. 253–265.

² Safvet-beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*. Izdanje autora, Sarajevo, 1900.

³ S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo, 1912. (preštampano iz GZM).

⁴ Milivoj M. Malić je pored drugih radova objavio u Parizu svoju doktorsku disertaciju na francuskom jeziku čiji je predmet *Bulbulistan* Fevzija Mostarca.

⁵ Mehmed Handžić je napisao niz radova o književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima, a najznačajnija mu je knjiga *Al-ğawhar al-asnā fi tarāğim al-'ulama wa šu'ara Bosna*. Kairo, 1930. Nešto izmijenjenu i dopunjenu štampao je ovu knjigu i na našem jeziku, pod naslovom *Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1934. (preštampano iz GVIS I, Beograd 1933).

⁶ Tajib Okić je pisao o Hasanu Kāfi Pruščaku (Gajret, br. 21 Sarajevo, 1927, str. 327–329) i o Ahmedu Hadžinesimoviću-Pruščaku, autoru memoara o rusko-turskom i austro-turskom ratu od 1736. do 1739. O Hasanu Kāfi Pruščaku napisao je i doktorsku disertaciju, ali je nije branio.

⁷ H. Šabanović je napisao dosad najpotpuniji biobibliografski pregled književnosti na orijentalnim jezicima u nas, u knjizi *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973.

⁸ Omer Mušić je u nizu radova u časopisu POF obradio nekoliko književnika na orijentalnim jezicima: *Jedna turska pjesma o Sarajevu*, POF III–IV, str. 575–588; *Mostar u turskoj pjesmi iz XVII st.* POF XIV–XV, Sarajevo, 1969, str. 73–100; *Hadži Mustafa Bošnjak Muhlisi*, POF XVIII–XIX, Sarajevo, 1973, str. 89–119. O Mušićevim radovima na proučavanju kulturne baštine više vid. F. Nametak, *Doprinos Omera Mušića izučavanju našeg kulturnog naslijeđa*, Anali GHB IV, Sarajevo, 1976, str. 103–108.

⁹ Džemal Čehajić je izdao *Bulbulistan* Fevzija Mostarca, Sarajevo, 1973, potom je štampao rad *Pjesme Fevzija Mostarca na turskom jeziku*, POF XVIII–XIX, Sarajevo, 1973, str. 285–314; također je izdao dotad pronađene pjesme Zijai Čelebi Mostarca u POF XXII–XXIII, Sarajevo, 1976, str. 329–344.

¹⁰ Marija Đukanović je objavila studiju o Varvari Ali-paši, koja sadrži izdanje i prevod autobiografije u stihu ovog vezira i pjesnika. Vid. *Rimovana autobiografija Varvari Ali-paše*. Izd. Filološki fakultet Beograd, Monografije X, Beograd, 1967, str. 114.

¹¹ A. Bejtović je pisao o Sabitu Užičaninu u Analima GHB II–III, Sarajevo, 1974, str. 3–20; također je vrlo značajan njegov rad o Abdullahu Drnišliji kao autoru Bosanskih memorijala, objavljenog u Radovima ANUBIH knj. LX, Odjeljenje društvenih nauka.

knj. 19, Sarajevo, 1977. str. 201–241; rad o istom piscu u Analima GHB IV, Sarajevo, 1976, str. 177–189.

¹² Prof. Tajib Okić je u pismu iz Ankare od 2. ševala 1384. (4. februara 1965) pisao dru Muhamedu Hadžijahiću: ». . . Isto tako sam pribavio jednu zbirku (medžmua) djelâ Brusali Ismail Hakije, pisanu rukom Muhamed Fadil-paše Šerifije, po kome se zovu današnji Fadilpašići«.

PORODIČNI KRUG FADIL-PAŠE ŠERIFOVIĆA

Roditelji Muhameda Fadila bili su ugledni članovi porodica koje su bile i u pogledu društvenih funkcija a i po bogatstvu vodeće u Sarajevu. Šerifije,¹ Šerif-zade ili Šerifovići vode porijeklo sa Krima, iz grada Caffé (tur. Kefe), koja je dugo bila đenovješka kolonija u Crnom moru, iz porodice čuvenog islamskog učenjaka Ebul-Beka Kefevija.² U Sarajevu ovu porodicu nalazimo u XVIII vijeku. Sarajevski nakibul-ešraf³ Sejjid Šerif Ahmed-efendija, koji je doselio vjerovatno početkom XVIII v. u ovaj grad, umro je 1160. (1746), o čemu postoji Kronogram poznatog sarajevskog pjesnika Mejlija,⁴ zabilježen u međzemui koja je s koljena na koljeno nasljeđivana i najduže vremena bila vlasništvo Mustafe Nurudin-efendije Šerifovića.⁵

U istoj međžmui spominje se i Hašim-efendija Šerifović, kome je također Mejli spjevao Kronogram smrti (1193/1778),⁶ iz koga se vidi da je ovaj »ponos šerifa« bio kadija u ovom gradu, poznat kao Bosnevi Hašim-efendi Šerif-zade.⁷ O Fejzulah-efendiji Šerifoviću, za koga Šabanović⁸ pretpostavlja da bi mogao biti otac Mustafe Nurudin-efendije Šerifovića, znamo da je živio u Sarajevu, u mahali Alifakovac, i da je umro 1208. (1793/94) godine.⁹ Iz dekreta Sejjid Muhammeda Ataullaha el-Hasenija od 1. zulhidžeta 1208. (30. VI 1794), koji je izdat nakon smrti sarajevskog nekibul-ešrafa Sejjid-Fejzulah-efendije, postavlja se na položaj nekibul-ešrafa njegov brat Hašim-zade sejjid Nurudin-efendi.¹⁰ U kronogramu smrti Fejzulah-efendije Šerifovića, koji mu je spjevao Mustafa-Nuri-efendija,¹¹ vidimo da je ovaj bio kadija i »nekib sejjida« (nakibul-ešraf), a od njega je taj položaj naslijedio brat mu Mustafa Nurudin-efendija Šerifović.¹² Pretpostavka da je Ahmed Šerif-efendija mogao biti otac Mustafe Nurudin-efendije Šerifovića otpada samim tim što iz pomenute porodične bilježnice vidimo da je Šerif Ahmed-efendija umro 1160. (1746), osamdeset godina prije pogibije Mustafe Nurudin-efendije, za koga se zna da je poginuo u muževnoj dobi života (oko 60 godina), pa je prema tome rođen tridesetak godina iza smrti Šerif-Ahmed-efendije. Iz navedne bilješke sa uvakufljenog primjerka Kur'ana jasno se međutim vidi da je ovaj Šerif Ahmed-efendija bio djed Mustafe Nurudin-efendije i da se on prvi doselio u Sarajevo, jer za njega kaže Fadil da je Al-Krimi Al-Kefevi (Krimljanin, iz Kefe), dok Mejli¹³ za Muhamed-Hašima kaže da je Bosnevi, tj. rođen u Bosni, u stvari u

Sarajevu. Iste podatke nalazimo u vakufnamama Fadil-paše Šerifovića, kao i u Kadićevu djelu »Tarih-i Enveri«,¹⁴ gdje je donesena kratka biografija Fadil-paše Šerifovića i izbor pjesama iz njegova *Divana*.

Mustafa Nurudin-efendija Šerifović, otac Muhameda Fadila, rođen je u Sarajevu. Kako se vidi iz njegove vlastite bilježnice, bio je kadija u Bijeljini i Cernici (Gacku) i imam i hatib Careve džamije u Sarajevu. Zna se također iz kronograma smrti koji mu je spjevao sin Fadil da je bio sofijski kadija¹⁵, što upućuje na to da je imao najviše obrazovanje koje se u njegovo vrijeme moglo steći. Ovakvo obrazovanje je mogao steći u nekoj od sarajevskih medresa, a mi pretpostavljamo da je to bilo u Gazi Husrevbegovoj medresi, koja je imala najviši rang i čiji su svršenci postajali diplomirane kadije. Zbog posjedovanja dokumentacije da je vodio porijeklo od Husejina¹⁶ i ovako visokog obrazovanja stekao je sve uslove da bude imenovan sarajevskim zastupnikom nakibul-ešrafa, što mu je, između ostalih privilegija, garantiralo mjesto hatiba (glavnog propovjednika) u Staroj (Carevoj) džamiji. Njegovo obrazovanje ima vidnog refleksa i u njegovoj poeziji koja je nadahnuta misticizmom. Mustafa Nuri je bio, kako se opet vidi iz spomenutog Fadilova kronograma, derviš nakšibendija. Spjevao je nekoliko kronograma uglednim ličnostima Sarajeva, prvenstveno članovima porodice¹⁷. Pjevao je i pjesme pobožnog karaktera tzv. ilahije. Jedna takva je zabilježena u medžmui koja se čuva u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu (sig. I 3218, str. 9–10). Također smo imali priliku vidjeti jedan gazel koji je sastavio Nuri.¹⁸

Kao čovjek koji je i sam pisao stihove pokazivao je interes za poeziju nekih poznatih turskih pjesnika, a od domaćih je naročito cijenio Mejlija¹⁹. Mustafa Nuri je bio i ajani-memleket (državni uglednik — ajan). U ovom ga svojstvu spominje kadija Muhamed Emin Isević u svom poznatom traktatu *Ahval-i Bosna*²⁰, u kome se žali sultanu da »jedan čovjek drži po pet, deset pa i petnaest službi« koje ne može obavljati savjesno. Isević kaže da Mustafa Nuri-efendija samo za imamet i hitabet u Carevoj džamiji (funkcija imama i propovjednika) u Sarajevu uživa timar koji godišnje donosi prihoda više od 1000 groša.

Mustafa Nuri-efendija je bio čovjek na koga se centralna vlast mogla u svako doba osloniti. Reforme sultana Mahmuta II (1784–1839) našle su u njemu svoga gorljivog pobornika. Kad je sultan Mahmut (1826. godine) odlučio da ukine janjičarsku organizaciju, sam Mustafa Nurudin, koji je, kako kaže Isević, »imao kod sebe sedam janjičarskih deftera«, što znači da je bio janjičarski povjerenik, prihvatio je naredbu sultanovu o ukidanju janjičara i odbio da bude njihov saučesnik u protestu koji su oni htjeli uputiti sultanu. Štaviše, kad su pobunjeni sarajevski janjičari tražili da stavi svoj potpis i pečat, on je pečat demonstrativno istukao u havanu. Janjičari su ga povelili sa sobom jer su htjeli da u dvorištu Careve džamije natjeraju ostale sarajevske uglednike da ih podrže u njihovim zahtjevima Porti. Međutim, razjarena svjetina nije se obuzdala i počela je nakibul-ešrafa osipati kamenjem. Ovaj doga-

đaj se zbio 7. džumada II 1242. (6. januara 1827),²¹ a bilježi ga među prvima Mula Mustafa Firaki u svojoj *Medžmui*.²²

Po jednoj narodnoj predaji govori se da je na nakibul-ešrafa prvi bacio kamen neko »kasapče«, dakle mesarski pomoćnik.²³ Ovaj je događaj bio od presudnog značaja za dalji razvoj događaja.²⁴ Nakon toga je slijedilo suđenje janjičarima, koje je svaku noć rezultiralo pogubljenjem 10 do 15 janjičara u gradskoj tvrđavi.²⁵ Ovaj događaj nije ostao bez odjeka ni u narodnoj poeziji. Nepoznati narodni pjesnik nije našao razumijevanja za postupke janjičara, on ih osuđuje kao grub i nezakonit nasrtaj na čovjeka koji je predstavnik vlasti. Pored toga, u pjesmi je naglašena uloga nakibul-ešrafa kao učena čovjeka koji dočekuje vezira, koji čita carske fermene i tumači vezirske bujuruldije.²⁶

I majka Fadil-pašina, Čamila Fazlagić, kći je ugledne sarajevske porodice Fazlagića, zapravo njen posljednji izdanak, jer se s njom ova porodica ugasila.

Genealogija Fazlagića se može slijediti unazad do carskog kapidžibaše Fazlage ili Fazlulah-age iz Sarajeva, koji je poginuo u Mađarskoj, na rijeci Tisi 1697. godine. Naslijedili su ga sinovi Omer-aga i Džafer-beg i kći Aiša. Džafer-beg je umro mlad ne ostavivši potomstva, a Omer-aga je imao sina Džafer-bega, koji je otac Omer-age, a djed Čamile Fazlagić.²⁷ Čamilin otac je bio bogat i ugledan građanin Sarajeva. Posjedovao je veliko imanje na Obhođi kod Sarajeva, gdje je provodio ljetne dane. Kad se 1783. godine pojavila kuga u Sarajevu, Omer-aga se povukao na svoje imanje na Obhođu ne bi li izbjegao pošast, ali je baš tu, na Obhođi, pogođen kugom umro u augustu 1783. godine.

Omer-aga je iza sebe ostavio ženu Havu, majku Aišu i dvoje djece: sina Zulfikara, kasnijeg Zulfagu, i kćer Čamilu. Kako se vidi iz ostavinskog sidžila sarajevskog suda,²⁸ oboje djece su po očevoj smrti bili malodobni. Veliko imanje na Obhođi kraj Sarajeva došlo je u ruke Zulfikara.²⁹ Postoji narodna pjesma koja spominje mobu age Fazlagića na Obhođi, za koju Alija Bejtić³⁰ pretpostavlja da je nastala negdje koncem XVIII vijeka, a svakako prije 1791. godine kad je Čamila Fazlagić već bila udata. U vrijeme ove mobe, o kojoj je riječ u narodnoj pjesmi³¹, odabranik Čamile Fazlagić bio je vjerovatno Mustafa Nurudin Serifović, koji je imao svoje imanje u Posavini i nalazio se u to vrijeme na imanju. Ova ljubav nije odmah rezultirala brakom jer je majka Čamilu dala drugom sarajevskom kadiji Muhamed Sadik-efendiji. Brak sa Muhamed Sadik-efendijom je razveden 1791. godine pa se Čamila udala za svog prvog odabranika Mustafu Nurudin-efendiju Šerifovića³². Godine 1217. (1802) Čamila mu je rodila sina Muhameda Fadila³³, a iza toga i dvije kćeri. U djelu *Ahval-i Bosna* od M. E. Isevića dobijamo, međutim, podatak da je Fadil imao i još jednu sestru koja nije spomenuta u ranije navedenim izvorima.³⁴

Nedugo po rođenju sina Fadila, Čamila je izgubila brata Zulfikara Fazlagića i ostala je jedini nasljednik jedne od najbogatijih sarajevskih porodica.³⁵

Ž I V O T

a) Pregled izvora i literature

Osnovne, iako dosta oskudne, podatke o Fadil-paši crpimo iz njegovih djela i zavještajnica. I literatura o ovom piscu je dosta oskudna. O njemu se znalo da je bio sarajevski i beogradski kadija, nakibul-ešraf, bosanski mula, muteselim i brigadni general (miri-liva askeri). Međutim, do danas njegovo književno djelo je ostalo nekim čudom gotovo nepoznato. Istina, postoje neka objašnjenja za nepoznavanje književnog djela Fadil-pašina, ali pravog opravdanja nema. Naime, ne samo da nije proučavano djelo Fadil-paše Šerifovića nego je kod nas vrlo malo, ili nikako, poznato djelo Sabita Užičanina, Huseina Lamekanija, Derviš-paše Bajezidagića, Nerkesija i drugih. Ovome je razlog i to što su ovi pisci iz naših krajeva, zbog zahtjeva vremena u kojem su živjeli i zbog pripadnosti osmanskoj feudalnoj klasi za koju su pretežno i stvarali svoja djela, pisali na nama tuđim, orijentalnim jezicima, koje je u njihovo vrijeme poznavao jedan uzak krug visoko obrazovanih intelektualaca, a široka publika je mogla biti upoznata s idejama velikih orijentalnih i domaćih pisaca samo na predavanjima po džamijama i tekijama gdje su im, na njima prihvatljiv način, tumačena djela ovih autora.

Drugi razlog nepoznavanja Fadil-pašina djela je u tome što se jedan od dva primjerka *Divana*, koje je po pjesnikovoj narudžbi prepisao sarajevski kaligraf Muhamed Ševkija Ćmamović Sarajlija, nalazio u privatnom vlasništvu, a drugi je poklonjen mevlevijskoj tekiji na Galati u Istanbulu. Tek je 1908. godine Muhamed Enveri-efendija Kadić (Kadi-zade) prepisao Šerifovićev *Divan* u tri primjerka (dva primjerka su kopije pisane kroz indigo). Dva je uvakufio za potrebe Gazi Husrevbegove biblioteke, a jedan je poklonio Muzeju grada Sarajeva, ali su ipak i ovi prepisi ostali nepoznati svim istraživačima naše književnosti na turskom jeziku u Bosni i Hercegovini do danas.

Upravo zato na prvo mjesto onih koji su pisali o Fadil-paši Šerifoviću treba staviti Muhameda Enveri Kadića (1855–1931). On je, uz Fatina (1816–1867), koji je u svom djelu *Tezkire-i Hatimetul-Eş'ar*³⁶ dao kratku Šerifovićevu biografiju i jedan Fadil-pašin kronogram ustoličenja Abdulaziza te uz Mula Muhameda Mestvicu³⁷, koji je dao popis

uzajamnog jamčenja stanovništva Sarajeva iz 1841. godine, savremenik Fadil-pašin koji je mogao dobro poznavati prilike koje su okružavale našeg pjesnika, pa ćemo se, uz spomenute autobiografske podatke, u prvom redu osloniti na dosada neobjavljene biografske podatke koje nam pruža Muhamed Enveri Kadić. Pored podataka o piscu koje je dao u prepisima *Divana*, on je i u svom opsežnom djelu *Tarih-i Enveri* (ovdje citirano: *Zbornik*) dao dosta podataka o porodici Šerifović, a najviše svakako o njihovu najistaknutijem pojedincu Fadil-paši Šerifoviću. Tako je u XXV, XXVI i XXVII svesku svoga djela, kao ilustraciju savremenih događaja, dao većinu Fadil-pašinih tariha s nekim važnijim objašnjenjima, a u XXVII svesku donio je kratku biografiju Šerifovića i izbor pjesama iz njegova *Divana*³⁸. Pored ovoga, u rukopisu Šerifovićeve *Divana*, koji je zavještao Gazi Husrevbegovoj biblioteci, ostavio nam je podatke i o svom prepisu *Divana* kao i o onom od Muhameda Ševkije Imamovića. Najzad, Kadić je u svoje djelo unio Šerifovićeve *Repliku* (pjesmu polemičkog sadržaja), koju je naš pjesnik uputio čuvenom Zija-paši, koji se, praveći satiru na račun velikog vezira Ali-paše, sakrio iza Fadilova imena i svoju čuvenu *Zafernamu* objavio pod imenom »Fâdil Paša Bosnevî Mevlevî mutesaraif-i Izmit.« Ova pjesma, kao i nekoliko Fadilovih tariha sačuvana je do naših dana jedino u Kadićevu djelu. Sve nam ovo ukazuje da je Muhamed Enveri Kadić, iako mnogo mlađi savremenik Fadil-paše, ipak bio dobro upućen u zbivanja oko Fadila pa nam za veći dio pjesnikova života jedino njegovi podaci pružaju siguran oslovač u rekonstrukciji Fadilove biografije.

Spomenuli smo i Fatinovu *Tezkiru* kao savremeni izvor za upoznavanje Šerifovićeve života. Međutim, i pored toga što joj je autor bio savremenik i osobni poznanik Fadilov, u njoj ne možemo imati siguran izvor za Fadilovu biografiju prije svega iz toga razloga što je štampana u vrijeme kad Fadil-paša nije napisao veći broj pjesama koje će biti uvrštene u *Divan*, a ni biografski podaci koje donosi Fatin nisu sasvim tačni jer je neke od njih, kako ćemo kasnije vidjeti, demantovao sam Fadil. Jedan od savremenih izvora koji spominje Fadil-pašino djelovanje su tajni politički izvještaji Františeka Zacha iz Beograda (1843—1848)³⁹, te *Zapamćenja* fra Grge Martića.

U grupu savremenih izvora o Fadilovu životu i to onih pouzdanijih moramo spomenuti i Saliha Sidki Hadžihusejinovića — Muvekitu, koji u svojoj *Historiji Bosne* daje važne podatke o političkom djelovanju Fadil-paše Šerifovića.

Među onima koji su o Fadil-paši pisali još u prošlom stoljeću je i poznati enciklopedist Mehmed Sureja (Mehmed Süreyya)⁴⁰. On je u svom biobibliografskom djelu *Sicill-i Osmanî* dao kratku biografiju Fadil-paše Šerifovića, koja je tim dragocjenija što daje podatke o Šerifovićevu kratkotrajnom boravku u Istanbulu i Izmitu, za što imamo malo drugih izvora.

Pišući o porijeklu bosanskih begova koje je zatekla austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine, mađarski historičar Lajoš Taloci (Lajos

Tallóczy)⁴¹ na prvo mjesto stavlja begove Fadilpašiće i o njima daje neke za nas dragocjene podatke. Kratku bilješku o Fadil-paši dao je i Bursali Mehmed Tahir u svom djelu *Osmanli Müellifleri*⁴². Ubrzo potom je dr Milan Prelog, osvrćući se u svojoj *Povijesti Bosne u doba osmanlijske vlasti* na političke prilike u Bosni pred dolazak Omer-paše Latasa, istakao da bi i Šerifović i njegov suvremenik Mustafa-paša Babić zasluživali da im se posvete posebne monografije. On sam ih je smatrao vrlo značajnim ličnostima njihove epohe.

U svom značajnom djelu *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobi* (ovdje zbog češćeg citiranja: *Sarajevske džamije*) i posebno u radu o Carevoj džamiji u Sarajevu, Sejfudin Kemura na više mjesta spominje Fadil-pašu kao ktitora brojnih zadužbina i autora kronograma na tim zadužbinama. Aleksa Popović je u brošuri pod naslovom *Sarajevska revolucija 1878.*⁴³ dao karakteristična zapažanja o Fadil-paši u vrijeme koje je prethodilo dolasku austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini. Među rijetkim autorima koji su na više mjesta pisali o Fadil-paši bili su poznati naš orijentalista dr Safvetbeg Bašagić⁴⁴ i historičar Hamdija Kreševljaković⁴⁵. Iako jedan od najvećih naših poznavalaca književnosti na orijentalnim jezicima kod nas, Bašagić, iz ranije spomenutih razloga, nije došao ni do jednog primjerka starijeg prepisa Fadil-pašina *Divana*, a noviji, Kadićev prepis *Divana*, nastao je dosta kasno, kad je Bašagić već završio rad na svojoj doktorskoj disertaciji *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, pa se poslužio Fatinovim citatom jednog nepotpunog kronograma. Otuda njegov suzdržan sud o Fadilu i njegovu djelu jer na osnovu podataka kojima je raspolagao i nije mogao dati neki kompetentniji sud. Iste podatke je iskoristio dvadeset godina kasnije i Mehmed Handžić⁴⁶ ne dodavši ništa novo ni nepoznato. Jednu novinsku bilješku o Fadil-paši, povodom raskopavanja groba njegova oca (1935. god.), napisao je poznati sarajevski književnik Hamid Dizdar, donoseći u prevodu g. Ahmed ef. Mahinića »tačan i doslovan prevod tariha sa iskopanih ploča.«⁴⁷

Dosta podataka o Fadil-pašinu životu pruža nam Vladislav Skarić⁴⁸, koji je za ovaj period istorije Sarajeva kao izvor najviše koristio podatke Muvekitove *Istorije Bosne*⁴⁹. Nedugo poslije Skarića, Adem Karadžović je pisao o Fadil-paši Šerifoviću kao sarajevskom bogatašu, političaru, pjesniku i dervišu.⁵⁰ Mada pisan žurnalistički, bez ikakvih naučnih pretenzija, s jedinim ciljem da jednu znamenitu ličnost XIX vijeka iz kulturnog života Sarajeva otrgne iz zaborava, ovaj članak pruža dosada najtačnije podatke Fadil-pašine biografije i daje najpotpuniju sliku o ovom piscu. Autor ovog članka je imao pred sobom i književna djela Fadil-pašina, a u pjesnikovoj porodici je obaviješten o najvažnijim biografskim podacima o ovom piscu koji su tada još mogli biti pamćeni. U ovom članku je iskorišteno i ono što je dotada pisano o Fadil-paši, a objavljena je i jedina poznata Fadil-pašina fotografija. Ipak, rad je ostao nepoznat kasnijim istraživačima književnosti na turskom jeziku, pa usprkos oskudici literature o ovom piscu nije iskorišten za nauku.

U svome radu o prošlosti mevluda u Bosni i Hercegovini Alija Bejtić je, pišući o vakufima koji su ostavljani za održavanje mevludskih svečanosti, govorio i o Fadil-pašinu vakufu, specijalno o onom dijelu njegove zavještajnice gdje je propisao uvjete i odredio troškove proslave mevluda u Sarajevu⁵¹

U dosada najpotpunijem biobibliografskom pregledu književnosti bosanskohercegovačkih Muslimana na orijentalnim jezicima, Hazim Šabanović⁵² je posvetio Fadil-paši dvije strane svoje knjige. Međutim, kako se koristio samo Fatinovom *Tezkirom*, za koju smo već ranije spomenuli da je nepouzdana, pogotovo kao izvor podataka o Fadil-pašinu životu jer je štampana 1271 (1855), dakle 27 godina prije Fadil-pašine smrti i u vrijeme kad nije još postojao Fadil-pašin *Divan*, zatim diplomom koja je izdata Es-sejid Muhamed Fadlulahu (Muhamedu Fadilu) kao odobrenje da može tumačiti nakšibendijsko djelo *Dalail al-hayrat* iste godine kad je objavljena Fatinova *Tezkira* te Bašagićem i Handžićem, Šabanović nije dao ništa novo ni nepoznato o ovom piscu. Sve ono što se o Fadil-paši pisalo tokom proteklih sto godina ponovljeno je u Šabanovićevoj knjizi, izuzimajući vrijedan rad A. Karadozovića, koji kako vidimo nije iskoristio. Moralo bi se, međutim, voditi računa o tome da je Šabanovićeva knjiga, kao nedovršena, objavljena posthumno, a da je Fadil-paša upravo svrstan u onu grupu pjesnika koji nisu potpuno obrađeni; vjerovatno bi autor naveo barem broj rukopisa *Divana* koji se nalazi u Orijentalnom institutu u Sarajevu, a nabavljen je upravo u vrijeme kad je Šabanović bio zaposlen u ovoj ustanovi.

Salih Trako je u radu o pjesniku Muhamed Šakir-efendiji Muidoviću izdao u originalu i prevodu dva Šerifovićeve kronograma, ali je u bilješki o ovom pjesniku naveo netačne podatke o rođenju i smrti Fadil-paše Šerifovića⁵³. Smail Balić u knjizi *Kultura Bošnjaka muslimanska komponenta*⁵⁴ uopće ne spominje Fadil-pašu Šerifovića; tek će u Suplementu⁵⁵, na osnovu Šabanovićevih podataka i u međuvremenu objavljenih radova o kojima će ovdje biti riječi, spomenuti da je Šerifović »kadija u Beogradu, muteselim u Sarajevu, mutesarif u Izmitu, major osmanske armije i mevlevijski šejh«. Zatim on je ». . .« kulturna ličnost, autor mističkog spjeva, autor *Divana*, koji obiluje kronogramima i epitafima, pisac komentara pod naslovom *Haqā'iq-i edkār-i Mawlânâ Galāluddîn Rûmî*. Na str. 71 iste knjige Balić pogrešno uvrštava Zija-pašinu Zafernamu među djela Fadil-paše Šerifovića.

U djelu *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine* I i II dio Mehmed Mujezinović je izdao nekoliko Fadil-pašinih epitafa i dao kratke bilješke o ovom pjesniku⁵⁶. Moramo spomenuti da je, na žalost, Mujezinović donio neke podatke o Fadil-paši koje nije potkrijepio valjanim dokazima, tako su neki novi podaci o ovom pjesniku, kao onaj o navodnoj Fadil-pašinoj *Kronici* ili *Medžmui*, za nas ostali neupotrebljivi. U posljednje dvije godine Fadil-paša je opet postao predmetom interesovanja. Najprije je F. Hadžibajrić objavio *Osvrt na komentar mevlevijskog Evrada*

od Fadil-paše Šerifovića⁵⁷, a Mahmud Traljić⁵⁸ je istakao značaj Fadil-pašinih vakufa.

Iste godine je pisac ovih redova održao na II međunarodnom turkološkom kongresu u Istanbulu referat o ovom našem pjesniku⁵⁹. Poslije toga smo uz kratku bilješku o piscu objavili i dva Fadil-pašina gazela u prijevodu na naš jezik⁶⁰. Godine 1979. u Ankari je štampana knjiga M. Kaya Bilgegila *Ziya-Paşa üzerinde Bir Araştırma*. U ovoj knjizi (str. 41–42) je objavljena kasida pohvalnica koju je Fadil-paša spjevao u čast Zija-pašina dolaska u Sarajevo i koja je u prisustvu Zija-paše izrecitrana. U istoj knjizi (str. 164 i str. 469) autor objašnjava nastanak Zija-pašine *Zafername* objavljene pod Fadil-pašinim imenom.

U knjizi *Materials on the Bosnian notables*, (str. 2), koju je 1979. godine objavio u Tokiju japanski historičar Yuzo Nagata, među sarajevskim uglednicima na prvom mjestu je Fadil-paša za koga, prema podacima iz Mestvičina *Popisa o uzajamnom jamčenju stanovništva* kaže sljedeće:

»The governor: Seyyid Mehmed Fâzil Paşa, 33 years old, living in the house No 1 in Câmî-i 'atik quarter, the center of the city, had 3 sons (1, 3, and 5 years old) and male servants (the register recors only the male population) and 2 male slaves, one of them was Negro (19 years old).“

U svjetlu novih podataka koje nam pružaju izvori do kojih smo došli i literatura prvenstveno na turskom jeziku, koja je objavljena posljednjih godina, u prilici smo da donekle proširimo i ispravimo biografske podatke o ovom piscu korigirajući i neke naše ranije zaključke. Novi momenti u našim saznanjima sadržani su u vakufnamama Fadil-paše Šerifovića, podaci sadržani u rukopisnim primjercima *Divana*, posebno u Kadićevu prijepisu koji sadrži niz značajnih podataka o autoru, kao i o ranijem, autoru savremenom prijepisu *Divana*. Nedavno smo, u opsežnom djelu Kadića, pronašli i Fadil-pašinu polemičku kasidu kojom se distancira od Zija-pašine *Zafername*, potpisane Fadilovim imenom tako da smo mogli nepobitno utvrditi stav autora u ovom konfliktu. Ova pjesma, koliko nam je poznato, nije nigdje na drugom mjestu zapisana pa je do danas ostala nepoznata historičarima turske književnosti, kao i našim naučnicima koji su proučavali književnost bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku. Tu su zatim podaci upisani u *En'am*, molitvenik Fadil-paše Šerifovića, koji smo tek nedavno imali priliku vidjeti jer se nalazio u privatnom vlasništvu. Najzad, pronašli smo Idžazetnamu (diplomu) koju je Fadil (tu nazvan kao Es-sejjid Muhammed Fadlullah) dobio po završetku obuke u kaligrafiji, kao i horoskop koji je našem pjesniku sastavljen za njegova boravka u Travniku 1263 (1847). Kako smo ranije napomenuli, dosada nismo dovoljno iskoristili ni podatke Kadićeva *Zbornika*, koji su, u prvom redu u pogledu datuma iz pjesnikova života, unijeli nešto više svjetla u kompletiranje biografije Fadil-paše Šerifovića.

۱۳۰۰ سنه كنده كى وفيات :

بوگنه و حور و قطوراني
 اوستيا دولتيه عسكري ۱۷۹۵ سنه كنده استخالفنده
 و بوسنه ساري شهنشاهنده
 اي سنه صده استاجول هجرته ايدله شريف زام
 السيد محمد فاضل ياشا به متون مصطفى نوري افندي
 محمد هاشم افندي اليه شريف احمد افندي ۸۰ ياشيني
 متواتر ايدله نبي ۱۶ محرم سنه ۱۳۰۰ تاريخه
 وفاته ايجره اسكندريه صوفيه موالديه
 مصطفى خير الدين و علي نور الدين و احمد محمود
 بگل اسفنده اولور ذكوري قائلنده
 مشاهير فاضل ياشا ۱۷۶۱ بعنه ساريلا استاجول
 كده غنجه طريقه مولوي سالت اولنده حتى بوونه سبتله
 بوسيني تنظيم ايتنده
 الهام ايد سولتله تاريخ نامن سنده
 بوسالده كيدى كوله فاضل محمد مولوي
 ۱۷۶۱

طريقه سلونده استجو و علمي رهن تنظيم ايتنده
 به طريقه مولويه بوشم فطريه ماسواي حليه ايتونه عالمه اولوننده
 بيدالخوانده اسم فاضل ياشا سنده بودر واليم بنده اولون قلمين اول

فاضل ياشا قهصبي ۱۷۱۷ سنه كنده بوسنه ساري سنده
 جامع عتيقه (خطاط) مملكتنه تولد ايتيه ۱۷۶۷ سنه كنده
 صده يه مدينه مذكوره و واقع بوجانده و سنده
 طور خاني زام متون محمد بهيم و سنده استاجول
 عتفه خاني بيقارده بنده ۱۷۷۸ سنه كنده توانغي
 انت ايجره خانه خلعتي اولور بيلكده اولوننده

سیر فیاضا، محمد فاضل پاشا
ترجمہ حالی

محمد فاضل پاشا ابوالبقا کفوی سلاطہ کسندہ و اسراف
 وقتاً نہ احمد سیریف ازخدی مرحومہ حقیقہ ہویہ
 قاصیسی اسجد معرفی مصطفیٰ نورالدینہ احمدیہ صریحہ
 - نامی بھینہ، قد منہارہ - ساحہ وجود اولوب تقوی
 علم و فکرم من و غیرتک بیہ المیز اولوز طفقور سنہ
 بر وقتہ اور نہ صدر سلسلہ دس قصبیونہ نائل و المیز
 وقد ایسی سنہ سی - نامی بھینہ نقاشی طامقہ لغتہ مقور
 مہلک اما ن اولد قد زعفرانہ المیز قرقہ طفقور سنہ
 قد لویتہ بلفراد قرقانکہ عالم و بعدہ و قنای ساری
 بوجہ نہ مقامی رجبہ و تقصیر جو رجب المیز الی
 - نہ سی ناکہ رتبیہ و المیز الی اوفی سنہ سی اولد
 رتبیہ رتبیہ سی عہدہ نہ ناکہ رجبہ صلح بولغہ نغی
 حاکمہ وقتہ و قنای ساری و قنای ساری
 دلخواہ احمد عکریہ و مہلک کرتیہ ساری حیدر
 ادارہ ایہ بر مدت اوارہ وقتہ و سعادت اولد
 حیدرہ در سعادت مواصلت المیز
 ہجرت الی طفقور رتبیہ بر قنای ساری اولوب کفوی
 بہ قنای ساری قنای ساری ساری و اردو ساری
 خاتمہ المیز

بر وقتہ اور نہ کفویہ و قنای ساری بر دیوانی اولد
 بوانہ قدر میدان کفویہ خاتہ حقیقہ منی ایس لہ
 طاقہ کفویہ اولد صدر آئی کفویہ ایس لہ
 ساری ساری ساری ساری کفویہ کفویہ و قنای ساری
 وقتہ و ہجرت ساری ساری ساری ساری
 زہدی ساری ساری ساری ساری ساری
 پاشای ساری ساری ساری ساری ساری

b) *Biografija*

Muhamed Fadil je rođen 1217. (1802/03) godine u Sarajevu, u mahali Stare (careve) džamije.⁶¹ Ranije smo raspolagali podacima da je Fadil (u nekim dokumentima Fadlulah) rođen 1807, 1808. ili čak 1809. godine, što je neodrživo ako imamo u vidu sljedeće činjenice: godine 1237. (1821/22) Fadil je dobio diplomu kao umjetnik kaligrafije (sanā'at al-kitābat), a dvije godine kasnije i jedrensku profesuru. Uzmemo li u obzir i činjenicu da su Fadilovi roditelji od 1791. godine u braku, o čemu smo već govorili, izlazi kao najprihvatljiviji podatak koji nam o rođenju Muhameda Fadila donosi Kadić. Najzad, saznanjem činjenice da se Fadil 9. džumadel-ula 1239. (11. I 1824) vjenčao s Rukijom, kćerkom Hadži Salih-bega iz kasabe Srebrenice⁶² te podatak da je 16. VI 1836. udao kćer Vafiju za Edhem-bega Babića⁶³ pobijaju svaku mogućnost da je Muhamed Fadil rođen 1807. ili čak kasnije.

Za sada nemamo sigurnih podataka o ranom djetinjstvu i školovanju Fadilovu. Ipak spomenuta diploma o kaligrafiji izdata mu je u Sarajevu, pa se može sa velikom sigurnošću zaključiti da je sve do toga vremena boravio u Sarajevu i pohađao neku od sarajevskih medresa, najvjerovatnije Gazi Husrevbegovu. U međuvremenu je mogao izvjesno vrijeme boraviti u Sofiji, Bijeljini i Gacku, gdje mu je otac služio kao kadija. Godine 1239. (1823/24) dobio je carski ru'ūs (ru'ūs-i hümāyūn) na jedrensku profesuru. Da je rođen 1808, kako pretpostavlja Fatin i po njemu većina Fadilovih biografa, ovaj podatak bi bio malo vjerovatan jer bi u tom slučaju Muhamed Fadil kao petnaestogodišnjak dobio titulu profesora jedne od najuglednijih medresa u Carstvu.

Sljedeća godina u Fadilovu životu biće burna i donijeće mu bolan gubitak oca, a ubrzo iza toga on će izbiti u prvi plan javnih zbivanja Sarajeva. Kako smo ranije spomenuli, godine 1242. (u januaru 1827) desio se onaj tragičan slučaj kada je, pri otporu sarajevskih janjičara provođenju sultanovih reformi vojske, na svirep način pogubljen Fadilov otac. Iste godine je Fadil, na traženje vezirovo, dobio diplomu (menšuru) carigradskog velikog nakibul-ešrafa Ahmeda Rešida El-Husejnija⁶⁴, u kojoj ga imenuje sarajevskim nakibul-ešrafom. Ova funkcija mu je, u početku, osiguravala mjesto glavnog imama i propovjednika u Carevoj džamiji u Sarajevu. U to vrijeme za mladog Šerifovića je to značilo sticanje velikog ugleda u društvu. U suđenju janjičarima, kojih je u Sarajevu prema nekim procjenama pogubljeno oko 500, dobar dio krivice prebačen je od strane sarajevske svjetine naklonjene janjičarima na Fadila. Kad se uzme u obzir da je prethodne godine u Carigradu pogubljeno 6000 janjičara, što je prouzrokovano njihovim otporom ukidanju ove vojne organizacije, onda je sasvim sigurno da je ista sudbina čekala i sarajevske janjičare, koji su se najduže vremena odupirali carskoj naredbi. Upravo zato je u Bosnu i naimenovan Abdurahim-paša, beogradski muhafiz, poznat kao beskompromisan protivnik janjičarskog odžaka. Uloga Muhameda Fadila u ovome je neznatna jer je i većina

Biografija
 Muhameda Fadila
 u Sarajevu
 1827. god.
 1827. god.

druge uleme na čelu sa sarajevskim muftijom Šakir-efendijom Muidovićem podržavala vezira u uništenju sarajevskog janjičarskog odžaka. Fadil je prema nekim izvorima rekao da sva ubistva obijesnih janjičara nisu dovoljna da speru ljagu sa njihova besramnog čina⁶⁵.

I Fadil, kao i njegov otac, opredijelio se, barem prividno, na podršku centralnoj vlasti u provođenju reformi. Ipak, Muvekit bilježi da je i Fadil-efendija učestvovao u izazivanju nereda i razdora pa je na skupu prvaka u Travniku 1246. godine, koji je prethodio ustanku Husein-kapetana Gradašćevića, a koji je održan povodom spora oko imenovanja Dženetića Emin-bega za muteselima Sarajeva, predloženo valiji Namik-paši da se kazne Fadil-efendija Šerifović, Osman-beg Dženetić, Derviš-beg Babić i Hadžo Alemdar Kapić zbog izazivanja razdora među ajanima i u narodu. Njihovoj molbi je udovoljeno i predloženo je da se stvar proslijedi šerijatskom sudu s preporukom da kazne budu umjerene⁶⁶. Ne znamo kako se Fadil držao u vrijeme ustanka Husein-kapetana Gradašćevića, jedinog bosanskog vezira koga su izabrali feudanci Bosne i koga je prihvatio bosanski narod i pored toga što nije bio postavljen sultanskim fermanom. Ipak, nakon sloma Husein-kapetanovog ustanka, Fadil-efendija se priklonio Kara Mahmud-pašinu režimu pa je već 1832. postavljen na položaj sarajevskog kadije. Sljedeće godine isti vezir ga postavlja sarajevskim muteselimom⁶⁷. U istoj godini dobiva muteselimluk oblasti Fojnice, Konjica i Prozora⁶⁸.

Šerifović nije bio ravnodušan prema tome kakav će ugled u Bosni uživati. Gradašćevići su i nakon smrti Husein-kapetana bili najpoznatija i najbogatija bosanska begovska porodica pa je Fadil-paša, vodeći o tome računa, udao svoju sestru za Mehmedbeg-efendiju Gradašćevića, Husein-kapetanova brata⁶⁹. Godine 1833. smijenjen je sa položaja sarajevskog muteselima pa je ponovo postavljen za sarajevskog kadiju. Tadašnji, tek postavljeni vezir, Davud-paša bio je čovjek blag i neenergičan pa su za njegova vladanja u Bosni glavne pozicije u društvu i političkim zbivanjima osigurali za sebe sposobni i energični begovi, u prvom redu Fadil-paša Šerifović i Mustaj-paša Babić. Godine 1249. (1833/34)⁷⁰ imenovan je kadijom Beograda sa rangom mule. Ne znamo koliko se zadržao u Beogradu, ali po svoj prilici nije ni punu godinu jer je 1250. (1834/35) ponovo u Sarajevu, gdje mu je sljedeće godine na svijet došao sin Mustafa Hajrudin. Sav razdragan pjesnik posvećuje četiri kronograma rođenju prvog sina⁷¹.

Muvekit navodi da je »Sarajlija Es-Sejid Muhamed Fadil efendija koji je bio na dužnosti sarajevskog naiba, 1. šabana 1252. godine smijenjen i mjesto njega postavljen jedan od slavni kadija Abdulah-efendija. Međutim spomenuti nije došao u Bosnu nego je povjerio u zamjenu spomenuti nijabet Sarajliji Mehmed Hasib-efendiji⁷². Na margini Muvekit dodaje: »U džumâdel-evelu 1253. godine, nakon što je spomenutim Mustafa-paši (Babiću) dat čin mirilive, čin mirilive alaja suvarire-dife sandžaka Hercegovine i Klisa podaren je Sarajliji Šerifović Muhamed Fadil-efendiji. Tada je spomenuti efendija promijenio struku tj. prešao

To je prava Sarajlija, imenovan muteselimom
na prvo mjesto u Sarajevu

1831. ?
J. A. S. R.,
Jedina i part
17. 11. 1832.

je iz reda uleme u red vojske i njemu je dat muteselimluk Gradačca, Gračanice, Maglaja i Dervente⁷³.

Sve ove funkcije donosile su mu ogromne prihode i velik ugled u društvu. Fadil je bio u prilici da se dokaže pred narodom pa je to i iskoristio. Godine 1839. podiže u Gradačcu svoje prave zadužbine: česmu i biblioteku. Sve je to ovjekovječio kronogramima⁷⁴. Nije slučajno izabrao Gradačac za podizanje svojih prvih zadužbina. Bilo je to zbog njegovih veza s porodicom Gradašćevića i sticanju ugleda kod njih, kao i zbog toga što je kao muteselim Gradačca imao određen prihod koji je želio zavještati tom kraju. Isto tako zabilježio je i rođenje sina Omera Nurudina sa tri kronograma, što je važan podatak za historičara književnosti jer je Omer Nurudin također bio pjesnik na turskom jeziku.⁷⁵ Iste godine je dovršena izgradnja Fadil-pašinoz konaka u mahali Stare (Careve) džamije⁷⁶. Na njegovu intervenciju i njegovom materijalnom pomoći popravljena je najstarija, Isa-begova, mevlevijska tekija u Sarajevu. Između tekije i Miljacke je podignuta džamija koju je nekoliko godina kasnije razrušila nabujala rijeka. U augustu 1840. imenovan je zapovjednikom rezervnog konjanništva (suvar-i redife) hercegovačkog i zborničkog sandžaka. Ovo imenovanje donosi mu titulu paše. Istovremeno je ponovo dobio muteselimluk Sarajeva koji je u međuvremenu pripadao njegovu velikom suparniku, ali i povremenom saradniku, Mustafa-paši Babiću. Uz muteselimluk nad oblastima koje je ranije imao dobio je još i Visoko, Višegrad i Rogaticu. Uprava centralne i istočne Bosne time je bila u njegovim rukama.

Jedno vrijeme (1840) bio je prisiljen ustupiti mjesto sarajevskog muteselima Hadži Jakub-begu⁷⁷. Ubrzo iza ovoga izbila je pobuna protiv vezira Vedžihije u kojoj je Fadil-paša, držeći se po strani, išao na ruku veziru. Početkom 1843. ponovo je sarajevski muteselim i do 1850, kada dolazi u Sarajevo Omer-paša Latas, samo je kratko vrijeme (1846/47) ustupio taj položaj Mustaj-paši Babiću⁷⁸.

Za to vrijeme Šerifović boravi u Carigradu i pristupa derviškom redu mevlevija u mevlevihani na Galati u Istanbulu pred šejhom Kudretulahom. Na njegovu intervenciju šejhovi i derviši Sarajeva su dobili od sultana stalnu mjesečnu pomoć⁷⁹. Potrebno je ovdje istaći da mevlevije, koje su se ranije dosta pasivno držale prema politici, u XVIII st. uzimaju maha u borbi protiv janjičara koji su najčešće pripadali bektashijskom tarikatu. Tako su i sultani Selim III i Mahmud II pristupili mevlevijama, pa ovaj tarikat postaje platforma za borbu protiv bektashijsva, ali i borbu protiv janjičara. Međutim, pogrešno bi bilo smatrati Fadil-pašu pripadnikom mevlevija samo iz ovog razloga. On je toliko vezan za ovaj red i njegova osnivača — Dželaludina Rumija — da su gazeli u njegovu *Divanu* pravi hvalospjevi Rumiju.

Njegov duh će ubuduće snažno biti pod utjecajem filozofije Dželaludina Rumija, kome će uz kompletan korpus gazela posvetiti još niz kasida i kraćih pjesama. Sam čin pristupanja u derviški red mevlevija obilježio je sa više pjesama sa kronogramima. Po povratku u Sarajevo,

S. B. Hadži Jakub Babiću, 157. a. 1847.

Vedžihija 78
 Mustaj-paša 1847

2

2

Fadil-paša je opet dobio muteselimluk Sarajeva. Da je zbilja imao smisla za poslove koji donose velike zarade pokazuje njegov potez koji je povukao zajedno sa još nekoliko bogataša. On je, naime, 1847. godine uzeo u zakup od države bosanske carine, na čemu je zaradio silan novac.⁸⁰

Sljedeće godine su se u Sarajevu javili nemiri izazvani dolaskom vezira Mustafa-paše Memeledžije. Fadil-paša je kao muteselim, na traženje vezira, proveo ćefilemu (uzajamnu garanciju građana) po kojoj su svi građani morali jedan za drugog garantirati da se neće buniti.⁸¹ Iste, 1848. godine izdao je naredbu da se po svim sarajevskim mahalama imenuju muhtari koji će se brinuti za red i sigurnost u svom području. Ta se ustanova održala u Sarajevu gotovo 100 godina.

Incident s novim vezirrom Tahir-pašom mogao je Fadil-pašu skupo stajati. Pošto je Tahir-paša bio uvjeren da Fadil-paša i Mustaj-paša Babić naoko pristaju uz reforme, ali tajno mute protiv njih, te da su oni krivi za prvi ustanak Sarajlija i nedavno okončani sukob s Krajišnicima, Fadil-paša je zajedno sa Mustaj-pašom Babićem pozvan u Travnik veziru na odgovornost. Uspjeli su nekako vratiti vezirove ljude u Travnik s obećanjima da će doći za dan-dva, a sami su odmah krenuli u Carigrad, gdje su dobrim vezama i novcem isposlovali razrješenje vezira Tahir-paše⁸². Međutim, sav taj njihov trud je bio suvišan jer je vezir iznenada umro i njih dvojica su se mogli mirno vratiti kući.

Nastupio je period zatišja pred najburnije dane Šerifovićeva života koji dolaze s vremenom Omer-paše Latasa u Bosni. Naime, Omer-paša je imenovan komandantom oružanih snaga koje najzad treba da skrše otpor Bosanaca i pacificiraju Bosnu i Hercegovinu. Omer-paša Latas je uz svu pompu stigao u Sarajevo u junu 1850. godine. Među onima koji su, makar prividno, sa blagonaklonošću dočekali Latasa bili su i Fadil-paša i Mustafa-paša Babić. Na traženje Latasovo Fadil je ustupio svoj konak za Omer-pašin harem.⁸³ Praveći se da ima puno povjerenje u Fadil-pašu, Latas mu je povjerovao neke važne zadatke pa ga je tako 16. aprila 1851. poslao sa Ivanom Franom Jukićem i glavnim vojnim povjerenikom Fuad-efendijom banu Jelačiću na pregovore. Na ovu posjetu Jelačić je poslao u Travnik pjesnika Petra Preradovića i slikara Karasa.⁸⁴ Pored toga je Omer-paša Latas koristio Fadil-pašu kao pregovarača i sa pobunjenim hercegovačkim begovima. Međutim, već tada je prepredeni i okrutni Latas planirao Šerifovićevo deportovanje sa ostalim feudalcima Bosne kakor ne bi ostala ni jedna ugledna bosanska glava oko koje bi se mogle okupljati mase. Sam čin protjerivanja bosanskih begova, a među njima i Fadil-paše i Mustafa-paše Babića, Latas je pokušao iskoristiti na taj način što je uništavao begovski ponos ismijavajući dotadašnje narodne prvake pred svijetom.

Ugušivanje pobune u Bosni Omer-paša Latas je izvodio u etapama. Najprije je taj posao obavio u Hercegovini i Krajini, a onda se vratio u Travnik i nastavio da uklanja bosanske begove koji su bili u državnoj upravi. S tom grupom pobunjenika čitava bosanska aristokracija je

1847-1848
182

1850-1851
167-168
1854

izbačena iz državnih službi na čija mjesta su imenovani Turci. Uhapšeni su podijeljeni u tri grupe: oni koji su učestvovali u ustanku u Posavini i svi su osuđeni na smrt; oni koji su osumnjičeni da su učestvovali u ovom ustaniu, kao Fadil-paša Šerifović, deportovani su na suđenje u Carigrad i oni čija je uloga u ustanku bila neznatna, a osuđeni su na batinanje.⁸⁵

Šerifović je stoički podnosio sva naređenja koja su dolazila od Porte pa mu ni ovo protjerivanje nije toliko tragično izgledalo kao većini drugih uglednika.⁸⁶ Štaviše, u Carigradu je Fadil-paša našao mecenu u velikom veziru i pjesniku Mehmed Emin Ali-paši (1815–1871), koji će ubuduće biti njegov glavni zaštitnik, a Fadil-paša će uvijek kad mogne isticati vrline ovog vezira. Tako će deceniju kasnije, u sporu koji će izbiti između ovog vezira i čuvenog pjesnika Zija-paše, Šerifović stati na stranu vezira pokušavajući da spasi čast Ali-paše od podrugljivih Zija-pašinih pjesama upućenih veziru. U ovo vrijeme je Fadil-paša pjevao kronograme raznim visokim ličnostima i obilježio značajne gradnje u Carigradu.⁸⁷ Svaki svoj boravak koristio je da posjeti mauzolej i tekiju Mevlana Dželaludina Rumija u Konji, u kojem je ostavljao za uspomenu levhe sa svojim pjesmama posvećenim ovom velikanu. Izgleda da je pored blagonaklonosti dvora i vezira Ali-paše i preporuka Latasa urodila plodom jer je Fadil-paša opet u mogućnosti da se vrati u Sarajevo. Stoga je, kad je već bio u Sarajevu, sav razdragan pisao kasidu sa kronogramom povodom Latasovog novog imenovanja za komandanta oružanih snaga Rumelije (serdar-i ekrem), koju mu je uručio prilikom njegove posjete Sarajevu. Istina je da ni Omer-paša Latas prilikom ovog svog dolaska u Sarajevo nije više imao za cilj uništavanje begova jer oni koje nije uspio upokoriti prilikom prvog dolaska (kao Fadil-pašu) ovaj put nije ni pokušavao zlostavljati. U Istanbulu je Fadil-paši umro sin Tahir, za koga ne znamo kad je rođen, jer mu Fadil nije pjevao kronogram rođenja.

Po dolasku u Sarajevo Šerifović više nije imao ambicija da se uključi u javni i politički život. Živio je od stečenog imetka koji je ponekad, kad se ukazala prilika, i uvećavao. Dosta novaca i volje ulagao je u gradnju dobrotvornih zadužbina, kao i gradnju vlastitih konaka. Kako u Sarajevu dotada nije bilo zvanične zvjezdarnice i čovjeka koji bi propisivao tačno vrijeme molitvi, koji bi određivao tačno vrijeme smjene mjeseci i izdavao druge propise u vezi s muslimanskim kalendarom, Fadil-paša je mislio da će gradnjom muvekithane riješiti taj problem. Tako je godine 1270. (1853/54) podigao muvekithanu (zvjezdarnicu) kraj Careve džamije. Iste godine popravio je Carevu džamiju i uz nju dogradio medresu, u kojoj je u prvo vrijeme on bio muderis. Bivši Fadil-pašin konak je postao još za Latasova vremena stalna rezidencija vezira pa je on 1859. kupio u mahali Čobaniji kuću koja je pripadala nasljednicima Mehmed-bega Turhanije, porušio je i izgradio novi konak. U svojoj novoj mahali porušio je staru Čobaniju džamiju i podigao novu. U blizini je podigao i most Skenderiju. Sve ove gradnje obilježio je nizom

natpisa u stihovima koji sadrže godine gradnji ili obnove ovih objekata.⁸⁸

Veliko bogatstvo uvećavao je uzimanjem u zakup brojnih posjeda. Tako je držao zakup u nevesinjskim selima u vidu tzv. filurije. Isto tako je u zakupu držao posjede u nizu sela Gatačkog, Čajničkog, Zvorničkog, Gradačačkog, Birčanskog, Kladanjskog, Travničkog i Jajačkog kadiluka.⁸⁹

Dolaskom Šerifa Osman-paše u Bosnu 1861. stanje se uveliko počelo konsolidovati. Osman-paša je bio i dosta omiljen čovjek. Smatran je i od naroda i feudalaca posljednjim značajnim vezirom Bosne. Šerif Osman-paša je naročito bio naklonjen Fadil-paši, koji mu je svojim obrazovanjem i smislom za lijepo pjesničko izražavanje bio ugodan sabesjednik pa su svakodnevno viđani u društvu. Za Fadil-pašu je ovo blagostanje i lagodan život bio prekinut samo nakratko 1863. godine kad je imenovan za mutesarifa Izmita.⁹⁰ Godinu ranije u Sarajevo je dolazio u svojstvu kontrolora Zija-beg, kasnije poznat kao Zija-paša. Šerifovićevo poznanstvo s ovim velikim turskim tanzimatnim pjesnikom preraslo je u veliko prijateljstvo, pa Fadil-paša u svojoj davoriji upućenoj Zija-paši upoređuje ovog pjesnika s Platonom, Ibn Kemalom⁹¹ i pjesnicima Sabitom,⁹² Bakijem⁹³ i Samijem.⁹⁴ Kasnije će ovo prijateljstvo biti izigrano od strane Zija-paše, na čiji će račun Šerifović pisati upravo jedinu svoju satiru.

Svoj kratak boravak u Izmitu Fadil-paša je iskoristio da se što češće nađe u društvu s velikim vezirom Ali-pašom i da još jednom ode na izvor svoga nadahnuća u Konju, u turbe Mevlana Dželaludina Rumija. Neposredno po povratku u Sarajevo u Istanbulu je štampana satirična pjesma *Zafernama*, koja je izrugivala neuspjelu intervenciju Ali-paše na Kritu. Uz ovu *Zafernamu* štampan je i *Tahmis Zafername* i prozni komentar iste pjesme. Sama *Zafernama* je potpisana imenom Fadil-paša Bosnevi mevlevi mutesarif-i Izmit. Ubrzo je konstatovano da je autor *Zafername* kao i *Tahmisa* i proznog komentara pjesme Zija-paša, koji je tada već živio u Parizu.

Muhamed Fadil je, kako je zabilježio Muhamed Enveri Kadić, svojom rukom napisao demant u stihovima u kojima je Zija-pašu nazvao najpogrdnijim imenima zbog toga što se poslužio njegovim imenom.⁹⁵ Čitavo ovo vrijeme Fadil-paša je pisao prigodne pjesme, munadžate, natove, tahmise i gazele koji će potkraj života biti nanizani u kompletan *Divan*. U isto vrijeme radio je na opsežnom komentaru djela o načinu vršenja obreda mevlevijskog zikra koje je štampano u Istanbulu u knjizi od dva toma godine 1866. U to vrijeme promaknut je na čast šejha mevlevijskog tarikata.

Godine do austrougarske okupacije Bosne Fadil-paša Šerifović je proveo dosta mirno. Ne opaža se neka veća njegova angažovanost u javnim poslovima. Međutim, sve više piše pjesme i priprema svoj *Divan*. Upravo iz ovog perioda potječe najveći broj njegovih kasida i kronograma. U ovo vrijeme je sastavio i vakufnamu kojom je ostavio ogroman imetak za zadužbine u Sarajevu.⁹⁶

Od sredine prošlog vijeka u Sarajevu su izlazile na turskom i srpsko-hrvatskom jeziku novine »Bosna«. U ovim novinama osme decenije toga vijeka pojavljivali su se Fadil-pašini kronogrami. Uz *Šerh-i evradi Mevlâna* ti kronogrami su njegove tvorevine koje su za njegova života bile štampane.⁹⁷ Posljednje dvije godine Fadil-pašinog boravka u Sarajevu nemamo o njemu gotovo nikakvih vijesti. Na političku scenu stupa njegov sin Mustafa Hajrudin, a kao pjesnik se počinje javljati njegov mlađi sin Omer Nurudin. Ipak, ni jedan ni drugi i pored znatnog uspjeha u poslovima kojim su se bavili nisu dostigli očevu slavu.⁹⁸ Dolazak austrougarske vlasti u Bosnu i Hercegovinu Fadil-paša je prihvatio kao nužnost i možda privremeno rješenje koje im je nametnula Osmanska carevina. Stoga se njegov glas tih dana nije čuo. Naprotiv, ne vidimo ga da učestvuje sa svojim sinovima u pokušaju da se odupre dolasku Austrije. Ipak, materijalno je pomagao ustanike, mada postoje mišljenja da je na to bio prisiljen.

Kad je u Sarajevo došao na čelu pobjedničke vojske general Filipović, Fadil-paša je bio u delegaciji koja je po nagovoru fra Grge Martića otišla da se pokloni Filipoviću. To je bila grupa najuglednijih građana Sarajeva, među kojima je posebna počast pripadala Fadil-paši, koji su primljeni u audijenciju kod ovog austrijskog generala. Međutim, uvredljiv postupak generala Filipovića, koji je zbog otpora Muslimana iskaliio sav bijes na ovu delegaciju, toliko je teško pao starom Fadil-paši da je odmah donio odluku da odseli iz Sarajeva. Ubrzo je to učinio i nastanio se u Istanbulu.⁹⁹ Po dolasku u Istanbul Fadil-paša je iznajmio konak u kvartu Laleli i tu proveo ostatak života.¹⁰⁰ Postoji podatak da se Šerifović oženio svojom bivšom služavkom koja mu je rodila dvoje djece. Djeca iz ovog braka nisu doživjela punoljetstvo pa u Turskoj ne žive njegovi direktni potomci.¹⁰¹ Ezejid Muhamed Fadil-paša Šerifović je umro 14, muharema 1300. (26. novembra 1882) i sahranjen je u groblju Karadžâ-ahmet u Istanbulu. Groblje je ekshumirano pedesetih godina ovog vijeka da bi preko njega prošao put Istanbul—Ankara pa do naših dana nije sačuvan ni kompletan natpis s groba čovjeka koji je mnogima sastavljao epitafe.¹⁰²

KNJIŽEVNI RAD FADIL-PAŠE ŠERIFOVIĆA

Po svom književnom opredjeljenju Fadil-paša je pjesnik. Na to ukazuje i njegov *Divan* pjesama sa približno 6000 bejtova (12.000 stihova) sastavljen na turskom jeziku. Drugo značajno Šerifovićevo djelo je *Šarhu-l-awrad al-musemma bi hakaik-i awrad-i Mevlana*, (skraćeno: Šarh-i evrad-i Mevlana). Pored ova dva djela Fadil-paša je ostavio nekoliko pjesama koje nisu unesene u *Divan*, od kojih u prvom redu treba istaći *Kasidu* kao odgovor na Zija-pašinu *Zafernamu*, koja je objavljena pod Fadilovim imenom. Kad je Fadil-paša od svojih pjesama sastavljao *Divan* i naručio kod sarajevskog kaligrafa Muhameda Ševkije Imamovića da napravi dva prepisa ovog djela, praveći na taj način mürettep divan (redigovom tekst *Divana*), zaboravio je srdžbu prema Zija-paši, a ujedno je smatrao da ova pjesma nema u sebi suptilnosti koja krase njegove pjesme nanizane u *Divanu* pa ju je izostavio iz *Divana*. Mi ćemo je ovdje donijeti kao ilustraciju Fadil-pašinih odnosa sa savremenicima.

Kako ćemo o *Divanu* i pjesmama izvan njega kasnije opširnije govoriti, jer su one predmet istraživanja u ovoj studiji, pokušavajući da interpretiramo jedan dio poezije sadržane u njemu, to ćemo sada samo ukratko prikazati djelo *Šarhu-l-awrad al-musemma bi haqāiq-i awrād-i Mevlānā*.

Djelo predstavlja komentar osnovnog djela Mevlana Ali al-Feyzi Osmana *Terceme-i sugra*, koje ima za predmet objašnjenje mevlevijskog tarikata sa svim njegovim obredima i molitvama i ukazivanjem na njihov smisao i značaj. Fadil-paša je na osnovu ovog osnovnog djela napisao nešto širi komentar sa dodatnim objašnjenjima pa ga naziva i *Terceme-i kubra* (veliki prijevod ili komentar). Treba istaći, suprotno uvriježenom mišljenju, da je komentar (šarh) kao literarna disciplina predstavljao aktivan prilaz autora određenoj materiji i da je i ovim djelom Fadil-paša kreator u smislu prilaza materiji i njenom razjašnjavanju. Djelo nije i nipošto ne smije biti prihvaćeno kao puko ponavljanje osnovnog djela ili pojašnjavanje pojedinačnih termina. I ovdje, kao i drugim njegovim djelima, on se iskazao kao veoma učen čovjek i izvrstan poznavalac i praktičar islamskog prava. Namijenio je ovo djelo, kako kaže u uvodu, za čitanje pripadnicima mevlevijskog tarikata iako se njime, po autorovim riječima, mogu koristiti i pripadnici drugih tarikata. Knjiga je, kako smo

ranije istakli, štampana u Istanbulu 1866. godine i bila je, na izvjestan način, podstrek za Fadil-pašino imenovanje mevlevijskim šejhom.

Knjiga je podijeljena u dva dijela: osnovni tekst koji ima naslov *Hādā matn -i awrād-i mawlawiyyati* (2–53), razrada i komentar. Osnovni tekst sadrži molitve, natove, gazele i ilahije. Zatim na margini osnovnog teksta otpočinje prijevod s arapskog djela Hadži Fejzulaha (Haci Fayzullah) *Išārat al-ma'nawīyyati fi 'āyīn al-mawlawiyyati*. I ovaj prijevod je štampan uz tekst sve do kraja knjige. Nakon prezentiranja ovog djela koje ima za cilj da objasni smisao mevlevijskog ritualnog plesa (sema) i drugih obreda otpočinje »Veliki komentar« sejid Muhameda Fadil-paše Šerifovića. Ovdje se Šerifović pokazao kao veliki znalac literature o mevlevijama koju obilno koristi, i to vrlo često na taj način što je direktno citira.

Sadržaj djela je vrlo raznovrstan. Tu se govori, na primjer, o kretanju sunca i dužini dana, o sunčevoj i mjesечеvoj godini, o dvanaest sazvežđa, mjesечеvoj putanji i položaju mjeseca prema zvijezdama, da bi se u sljedećem poglavlju raspravljalo o četvorici velikih imama i pitanjima u kojima se razlikuju Eš'arije i Maturidije.

Međutim, posebno su interesantna poglavlja u kojima Fadil-paša raspravlja o zadaći savršenog čovjeka izvlačeći zaključak da je to održavanje reda u svijetu (str. 141), te o smislu dobročinstva i njegovoj vezi sa novotarijama. Po tome ga neki svrstavaju u »nezavisne mislioce«¹⁰³ Kako Fadil-paša tvrdi da u hajru (dobročinstvu) nema bid'ata (vjerske novotarije), shodno tome ne može se smatrati vjerskom novotarijom ono što sa stanovišta širih interesa predstavlja korist. Ovom idejom Fadil-paša se distancira od učmalosti i predstavlja određenu progresivnost u pristupu interpretaciji šerijata.

Fadil-paša pokušava objasniti i fenomen oholosti. Na pitanje zašto su ljudi oholi odgovara da za to postoje četiri uzroka: znanje, imetak, položaj i ljepota (str. 183). Na drugom mjestu govori o koristima bogatstva (str. 294), o korisnom znanju i dobrom djelu (str. 297), o nauci i znanju (str. 296), o duši (str. 302).

Zatim govori o savršenom čovjeku, onakvom kakav bi trebao da bude jedan mevlevija, citirajući razne izvore o tome šta su rekli neki veliki šejhovi o ovome tarikatu. Gotovo sto strana ove knjige sadrži redosljed (silasila) mevlevijskog reda počevši od Vjerovjesnika Muhameda, koga većina derviških redova smatra začetnikom svog tarikata, do Fadil-paše Šerifovića. Samo izlaganje redosljedja obiluje vrlo interesantnim tesavufskim i istorijskim objašnjenjima koja se odnose na sam nastanak i razvoj ovog tarikata. Njegovo djelo pruža nam izvorne podatke i o raširenosti mevlevijskog tarikata kod nas. Tako nabroja 50 mevlevijskih tekija za koje zna, a tri se nalaze na teritoriji današnje Jugoslavije i to u Skoplju, Peći i Sarajevu. Vrlo malo podataka daje o šejhovima mevlevijske tekije u Sarajevu. Mišljenje da »mevlevijska tekija u Sarajevu duhovno i intelektualno nije mogla u potpunosti da zadovolji Fadil-pašin duh« nije nikako bez osnova.¹⁰⁴

Mi ovdje nemamo namjeru da proučavamo ovo njegovo djelo, ono je prvenstveno predmet proučavanja onih koji se bave izučavanjem istorije derviških redova u Bosni i Hercegovini, svuju ćemo pažnju usmjeriti ka Fadil-pašinoj poeziji, prije svega onom dijelu njegove poezije u kojoj se ocrtava njegovo vrijeme, prilike u Bosni i najznačajniji datumi vezani za visoke ličnosti Bosne i Hercegovine. Sumarno ćemo prezentirati i sve ostale žanrove u Fadil-pašinoj poeziji jer je on ostavio kompletan Divan sa većinom vrsta pjesama zastupanim u klasičnoj divanskoj poeziji.

Poezija u *Divanu* (ovdje ćemo se držati poretka osnovnog rukopisa) poredana je upravo onim redom kako je to običaj da se čini u divanima na turskom jeziku, bez obzira na to koliko je koja pjesnička vrsta zastupljena u Fadilovu Divanu i od kolikog je značaja, bilo umjetničkog bilo kulturno-istorijskog, u odnosu na ostalu njegovu poeziju. Na početku *Divana* su munadžati (münacât), ode Bogu koje ćemo u ovom radu prezentirati zajedno sa natovima (na't), hvalospjevima Poslaniku. To je onaj dio poezije gdje se najmanje mogla očekivati Fadilova originalnost i gdje je uistinu i nema mnogo. Ove pjesme mi ovdje nazivamo slojem religiozne poezije. Zatim dolaze kaside-prigodnice, pjesme kojima obilježava razne znamenite događaje rođenja, postavljenja na dužnost, gradnje, krunisanja sultana, novogodišnja čestitanja. Za istoričara i kulturnog povjesničara ovaj dio njegove poezije predstavlja dragocjen dio njegova stvaralaštva jer tu Šerifović, kao kroničar svoga vremena, u stihovima, tečno i nenametljivo bilježi događaje oko sebe, u Bosni, ali prati i zbivanja na dvoru, u Carigradu, gdje ima prijatelja koje uvijek želi podsjetiti na sebe poklanjajući im stihove prilikom njihovih napredovanja u službi. Vidi se da pjesnik poznaje zbivanja i u Evropi jer u nekoliko pjesama spominje Napoleona i francusku revoluciju, Prusku i Austriju.

Ono što će biti posebno predmet našeg interesovanja u ovom dijelu njegova *Divana* jesu one pjesme u kojima on reagira na zbivanja oko sebe. Još od onog vremena kad je pogubljen Fadilov otac pa do njegova iseljenja iz Sarajeva poslije dolaska Austrije, on je u centru svih javnih zbivanja u Bosni pa su njegova zapažanja od izuzetne važnosti za praćenje kulturnih i političkih zbivanja u Sarajevu. Dio Divana u kojem Fadil-paša, kao i većina divanskih pjesnika prije njega, pokušava svojim stihovima imitirati velike, priznate pjesnike i one koje on posebno cijeni jeste poglavlje tahmisa. Tu Fadil svojim stihovima upotpunjuje gazele Fuzulija, Nedima, Sabita Užičanina, Šejha Sezajia, Enderunlu Vasifa, Halima Giraja i drugih.

Neke od tahmisa smatramo vrlo uspješnim pa ćemo u ovom radu prezentirati i ovaj oblik Fadilova stvaralaštva.

Najveći i najznačajniji dio Divana su njegovi gazeli (Gazeliyat). Svi su spjevani u slavu Dželaludina Rumija i odraz su Rumijeve filozofije kosmičke ljubavi. U njima se veliča Rumi, njegov učitelj Šemsi Tebrizi, slavi se čarobna moć naja-instrumenta koji ima moć da nadahne mevlevije.

U gazelima Fadil pjeva i o drugim mevlevijskim simbolima: kapi, kao simbolu pristupa u ovaj tarikat, plesu zvanom sema, zikru (spominjanju Boga) koji »donosi duhovni napredak mevlevijama, a i ostalima se upisuje kao sevab« (korisno djelo) i dr. Za razliku od poglavlja munadžata i natova koje svrstavamo u sloj religiozne poezije i tariha koji predstavljaju sloj epigrafike (kroničarska poezija) ovaj sloj je tesavufsko-filozofski. Mi ćemo iz ovog velikog dijela *Divana* (gazeli predstavljaju gotovo jednu njegovu trećinu) prezentirati nekoliko gazela kako bi se vidjela tehnika i tečnost njegovih stihova i kako bismo se upoznali s njihovom tematikom na nekoliko tipičnih primjera.

Veliko osvježenje Divana su poglavlja Mukatta'āt (kit'e, epigrami) i Rubaiyyāt (rubaije, katreni), u kojima dolazi do izražaja smisao pjesnika da u kratkim pjesmama, četvercima, sažme jednu misao i izrekne je često na duhovit i nadahnut način.

Tu su sadržani aformizmi o velikim ljudima i značajnim događajima njegova vremena, tu su pjesnikova registrovanja svakodnevnih događaja, ali i kontemplacije o fenomenu istine, pravde, ljubavi, poezije.

Posljednje poglavlje Divana su kronogrami smrti spjevani najvećim djelom članovima porodice, poznanicima, prijateljima, dervišima i pjesnicima. Oni su zbog toga za nas od prvorazrednog kulturnog interesa pa će im u ovom radu biti posvećeno više prostora.

وانترك حول العرش دور وواحاطه لزين مبین اولان (و ترى الملائكة حافين من حول العرش يستحو
 محمدرتهم وقضى بينهم بالحق وقيل الحمد لله رب العالمين) آية كريمة سني تلاوت يد رار يعني يا محمد سن
 كور رسن ملائكة عظاميكه حول واطراف عن شى محيط ورب تعاضرتلربك حمدينه ملاس ولدقبر
 حالده تسبح ايدر لرب و بين الخلق و ياخود بين الملائكة حكم الهى قضا و اجرا او لتوب ثمونون ياخود ملا
 عظام و دبر لركه الحمد لله رب العالمين اشبو تلاوت قرأند نصكره دعاخوان ده ده افندى قيام بسته
 اولوب (ادعوى استجب لكم) ايجابجه دست نضرى باركاه مجيب الدعواته و فاضى الحاجاته اجوب
 دعاه اغاز و بادشاه دين اسلام ادا الله ملكه الى يوم القيا حضرتلربك نصرت و سلامتربنه
 و وكلاى عظام و علما و وزراء عظام و بالجملة خدمة دولت عليه و عساکر ثريا انظمار و مجاج
 ذوى الاحترام و كافة اهل ايمان سلامتربنه و حاصل اولان اجور جزيله فى اولو بالذات
 سلطان الانبيا و برهان الاصفيا صلى الله عليه وسلم افند من حضرتلربك روح اقدس و سر
 انفسلربنه و جميع انبيا و مرسلين صلوات الله و سلامه عليهم اجمعين و الى و اصحاب و جهاد
 يار كزين و مهاجرين و انصار رضوان الله عليهم اجمعين و اولياء اكاه و عارفان بالله وائمة
 دين و بالحاجته ببرد دست كبر و سائر پيران و عزيزان و كافة اهل ايمان ارواحلربنه اهدا
 ايدوب بعد الفاتحه مقام بنارده دم حضرت مولا هود يوب تكميل ايمان بيور در لرا فمن
 يعلم انما انزل اليك من ربك الحق كمن هو اعنى انما يتذكر اولوا الالباب) اخوان ضريقت
 و ارباب صدق و محبته يادكارا و لوقا ميدى بله و امثالالما ورد فى الاثر عن سيد
 البشر بيض الله من سمع كلامى و رحم الله عبدا لقد اذكرنى اشبور رسالة مخلصه فى
 ترتيب و اشارة المعنوية فى آبين المولوية ديوشتميه ايلدم (فتقبلها ربه باقبول حسن
 و ابنتها نبا تحسنت ارب اجعل لسان صدق فى الاخرين و جعلنى من ورثة جنة النعيم
 اللهم الحقنا بهم و اسقنا من كأسهم و انفعنا بحجبتهم و احشربنا فى زميرتهم و ادخلنا الجنة
 معهم آمين يارب العالمين قد وقع الفراغ من تشريد هذه الرسالة فى واسط
 رجب المرجب من شهر سنة تسع و سبعين بعد المائتين و الف من هجرة من له العز
 و الشرف و يروى من امام و خلف على يد الفقير خادما اهل القرآن و خادما الفقرا
 مشنوخوان دار المشوى الحاج فيض الله التفتشبندى المرادى المولوى

اشبور رسالہ سلطان محمد دہ کت خانہ مخندہ بوسنوی الحاج

محمد ارفندىک طاشر دسکانه طبع اولمشدر

حرر بقلم الفقير الحاج مصطوفى

سنة ١٢٨٤

﴿يا هو﴾

* هذه النسخة شرح الزوراد *

* المسمى بحقائق اذكار *

* مولانا قدس الله *

* تعالى سره الاعلى *

**

*

Pečat na kome je datum završetka štampanja knjige Šerh-i cvrad

صحيفه سطر	خطا	صواب	صحيفه سطر	خطا	صواب
۳۸۰	۱۴	عبدیا عبدها	۲۲۹	۱۵	شريفك شريفك
۳۸۱	۱۷	خوارزم خوارزم	۲۳۲	۰۱	غم شادانه غمی شادانه
۳۹۰	۱۳	مراد مزار	۲۳۴	۰۵	کفتی > که حتی
۳۹۲	۰۸	ایجنه ایجنه	۲۴۸	۲۳	بوجه بوجه
۳۹۲	۱۲	کثیر کثیر	۲۵۳	۲۵	اولماسنده اولماسند
۴۰۲	۰۹	تعالی اینک تعالی اینک	۲۵۷	۰۷	الدولی الدول
۴۰۲	۲۶	هشتی پیشی	۲۶۸	۲۲	اسباب اسباب
۴۱۲	۰۲	بزرک بزرک	۲۹۴	۲۱	العرض العرض
۴۱۲	۲۷	نطاق نطاق	۲۹۴	۲۲	وردوی وردوی
۴۱۴	۱۵	پروولک پروولک	۲۹۷	۲۴	پوزاون پوز
۴۲۱	۲۷	حباب جناب	۲۹۷	۲۵	اوابکی اوابکی
۴۲۳	۲۱	پوش پوشه	۲۹۸	۰۶	وصدق وصدقہ
۴۲۴	۰۱	سرپا سرپا	۳۰۱	۰۷	اولور اولو
۴۲۴	۱۹	سلنت سلطنت	۳۰۴	۲۵	للهم اللهم
۴۲۵	۰۶	خالجه خالجه حق	۳۰۵	۱۲	وارزقنا وارزقنا
۴۲۷	۲۵	ومت ۲۰ ومت ۲۶	۳۰۵	۱۴	وارزقنا وارزقنا اجتنابه
۴۲۸	۲۳	مدت ۱۰ مدت ۱	۳۱۸	۰۷	واراضيه وراضيه
۴۲۹	۰۵	مألجه پوست مألجه برکون	۳۲۷	۰۵	وعلى سيدنا وعلى آل
۴۳۶	۱۹	همتيله همتيله	۳۲۷	۱۲	اسلام سلام وسلامت
۴۴۰	۱۹	القشیری القشیری	۳۳۲	۰۴	يدمنش يدمنش
۴۴۶	۰۱	صاحب صاحب	۳۳۲	۰۵	فچن فچن
۴۴۷	۰۳	بوسنه سرايلى بوسنه سرايلى	۳۵۳	۱۷	طريق طريق
۴۵۱	۰۷	مثالی مثالی	۴۵۵	۰۶	کفایه کفایه
۴۵۱	۱۸	تخت تخت	۳۶۸	۲۷	وح روح
۴۵۱	۲۵	عدلی عدلی	۳۷۹	۱۸	طالبه طالبه

FADIL-PAŠA O SEBI, SVOME SHVATANJU ŽIVOTA I O SVOJOJ POEZIJI

Ne može se isključivo pomoću Fadil-pašina djela rekonstruirati tačna i pouzdana njegova biografija niti se pomoću njegove biografije do koje smo došli posredno istražujući arhivske materijale i literaturu mogu objasniti njegova djela. Jer, kako objasniti njegovu dervišku skrušenost i težnju za silnim bogatstvom? Ni druge kontroverzne aktivnosti iz njegova života nije lako objasniti ni pomoću onoga što je sam o sebi pisao niti iz pisanja njegovih savremenika. Ipak, nastojaćemo da u nekoliko rečenica vidimo kakve je podatke naš pjesnik ostavio o sebi, svome shvatanju života i svojoj poeziji.

U članku A. Karađozovića o Fadil-paši Šerifoviću (Muslimanska svijest IV, br. 68. od 13. XI 1939. str. 5) pominje se podatak da je na naknadno nalijepljenom listu na početku rukopisnog primjerka *Divana* bilješka ispisana rukom Fadil-paše Šerifovića. Imao sam priliku da kod Fadil-pašinih potomaka vidim levhe koje je kaligrafski izradio Fadil-paša pa smatram, upoređujući rukopis na *Divanu* i bilješku na levhi, da se ova primjedba autora članka u Muslimanskoj svijesti ne može isključiti. To bi dakle bila prva bilješka Fadil-paše o sebi. Tu doslovno piše:

Divan-i Fadil Bosnevî mir-i livâ-yi askeri al-mevlevî gafere lehuma
Ispod ovoga, uslovno nazvanog naslova, stoji:

Dîvân -i Fadil/Dîvân -i Fadil Bosnevî; Bosnevî¹⁰⁵

U četiri reda na kojima je ispisana bilješka, četiri puta je napisano Divan, tri puta Fadil, tri puta Bosnevî, jedanput mir-i liva-yi askeri i mevlevî. Ovo spominjemo stoga što je Fadil-paša veoma mnogo držao do svoje pripadnosti Bosni i svoga priimenka »Bosnevî«. Po predanju koje je gajila njegova porodica nasljednim je putem vukao lozu od Muhamedova unuka Huseina i po tome se nazivao još i Šerifi (Šerif-zade), što je služilo kao *lakab* (nadimak) njegovoj porodici sve do njega. Iz kronograma smrti svome ocu, sinu i stricu vidi se koliko mu je stalo do tog porijekla, ali evidentno je da u pjesmama više ističe svoju pripadnost Bosni nego što spominje svoje plemićko porijeklo. Na nekoliko mjesta u *Divanu* ističe i svoju visoku titulu koju je stekao ne zaboravljajući da opet spomene i priimenak »Bosnevî. Tako u *Divanu* na str. 307, sastavljajući kronogram smrti svojoj ženi kaže:

Mok. 52
129

Kenîzi Bosnevî mir-i livâ-i Fađilin bu yl
Edüp va 'z-ı ħaml re's -i sene salı günü bî-âh¹⁰⁶

»Supruga Bošnjaka Fadila miri-live, ovog ljeta
Ostavi teret bez uzdaha početkom godine u utorak.«

Vrlo su rijetka mjesta u kojima istovremeno ističe i svoju pripadnost Bosni i titulu, kao što to čini u pjesmi kojom čestita novu godinu sultanu Abdulazizu; češće koristi samo jedno od tih svojih obilježja.

Yazıp bu beyt-i garrā kemteri mir-i livâ Fađil
İki târih bî -mişl ü behâne eyledi ma'dūd.¹⁰⁷

»Napisa ovaj sjajni stih ponizni miri-livâ Fadil
Nabroja dva kronograma besprimejrna i vrijedna«

U kratkoj elegiji u formi kit'e koja sadrži i kronostih smrti sina Tahira, Fadil uz svoje ime dodaje još titulu paša i nadimak Bosnevî. U ovom kronogramu je očigledna njegova privrženost Bosni i po tome što za sina kaže da je bio u tuđini (Istanbulu).

Yok sonu bu 'âlemin 'aklı olan aldanmayıp
Fadil paşa-yı Bosnevî'nin necli bir ma'sum iken

Etti feda-yı kebş-i cân buldu bekâda rahatı
Hemdem olup sâdâtla mer'a-yi gurbette iken.¹⁰⁸

»Nijedan mudrac ne vara se iluzijom da ovaj svijet nema kraja
Fadil-paše Bošnjaka nevino čedo od života se odvaja

Ispusti svoju dušu, u vječnosti nađe svoj spokoj i mir
A u tuđini dok je boravio s gospodom društvo je dijelio.

U drugom kronostihu smrti sinu ne ponavlja svoje ime ni nadimak Bosnevi nego se potpisuje kao »Mevlevî«. Ovo je ne samo znak da želi istaći svoju veliku privrženost melevijama nego i potreba da svaki sljedeći stih koji ima istu poruku mora biti izražen drugim riječima.

Söyledi bir mevlevî târihîni sebt eyledim
Tahir İsmail bey gitti na'ime tift iken.¹⁰⁹

»Jedan melevija reče datum, a ja zabilježih
Tahir Ismail-beg ode u raj kao dijete.«

U pjesmi koja je isto tako posvećena Abdulazizu kao novogodišnja čestitka, Fadil-paša se opet potpisuje kao miri-liva. I opet kao i u prethodnoj pjesmi hvali svoje stihove upućene sultanu:

Bulup bu beyt-i zibâ çâkeri mir-i livâ Fadil
Sekiz târiḥ bî mişal ü behâne eyledi imlâ.¹¹⁰

»Nađe ovaj prekrasni stih njegov sluga miri-liva Fadil
Napisana osam kronograma besprimjernih i vrijednih«

I sljedeću novu godinu (1285) čestitao je Fadil u pjesmi sa devet bejtova, a završava se opet slično kao i prethodna. Razlika je u tome što je izraz »bir beyt-i garra« upotrijebio umjesto »bir beyt-i ziba« i što je sebe potpisao u tzv. mahlas bejtu »kulu mir-i liva« umjesto »çakeri mir-i liva«. Vještina pjevanja kronostihova ogleda se i u ovoj pjesmi jer je sa dva polustiha pojedinačno dobio zbir 1285, što je godina čiji je nastup čestitao Abdulazizu. Sličan je završetak (kronostih) pjesme kojom čestita 1286. godinu, samo se i ovdje Fadil potrudio da nađe druge izraze kojima će izraziti istu misao pa je umjesto »kulu« ili »çakeri« upotrijebio izraz »Fadil bendesi«.

Ovakvu poniznost Fadil obično ne izražava kad se obraća drugim velikodostojnicima. Jedino kad piše vladarima, onda je on kul, çaker, bende itd. Međutim, još veće poštovanje pa i poniznost iskazuje kad govori o Mevlanu Dželaluddin-Rumiju. Na primjer, kada piše kronogram postavljenja Muterdžim Mehmed Rušdi-paše (Mütercim Mehmed Rüştü-Paşa) na položaj velikog vezira (1276) tu se Fadil potpisuje kao »najniži sluga duhovnog gospodara«, a taj njegov »duhovni gospodar« je Dželaluddin Rumi, kako se vidi iz sljedećeg stiha :

Benim hünkâr-ı ma'nâ'nın bir ednâ çakeri Fadil
Kitab-i Mesnevî'den etmişim şem bûy-ı feyzâver.¹¹¹

»Ja sam Fadil, najniži sluga duhovnog gospodara,
Mirisao sam miris knjige Mesnevije

ili:

Udahnuo sam opojan miris knjige Mesnevije«

Poznati su Fadilovi stihovi koji govore o njegovu stupanju u derviški red mevlevija :

İlhâmîle söyletiler târiḥ-i tâmin sikkemin
Bu sâlda giydi küllâh Fadil mühibb-i mevlevî

»Potpun kronogram stavljanja moje kape (pristupanja u mevlevijski tarikat) nadahnuto izrekoše

Ove godine obuče ćulah Fadil, mevlevijski privrženik.«

Ovaj drugi polustih izražava 1261/1845. i 46. g.¹¹²

Da je gorljivi mevlevija Fadil-paša je iskazao u puno stihova, veći dio *Divana* je prožet idejom ovog derviškog reda koji svoje učenje crpi iz djela Dželaluddina Rumija. Ali više od obične pripadnosti ovom

redu Fadil izražava sljedećim stihovima iz jednog gazela :

Tâc-ı 'izz ü şerefim sikke-i Mevlâna dır
Bahş olundu oradan hil'at-ı tecdîd bana.

»Kruna dostojanstva i časti za mene je kapa Mevlanina
Odatle mi je darovana ta odora obnove.«¹¹³

Šta više kad je čestitao ustoličenje Abdulazizu 1277. (1861) (Abdulaziz je stupio na prijesto 25. hazirana 1861) u kasidi od 60 bejtova Fadil-paša ističe, ne prvi put u *Divanu*, da mu nije cilj ubrati slavu kao književnik nego služiti svom duhovnom vođi-piru, tj. Dželaludinu Rumiju. Ovdje ćemo citirati četiri bejta (od 44 – 47) pjesme pod naslovom »Kaside-i behengâm-i culûs-i sultan Abdü'l- 'Aziz hân.«¹¹⁴

Kemâl-ı 'aczile ben cürt'et ettim vasfın imlâya
Ne kabil medh ettim hakkile ol zatı hünerdani

Geleydi sahib-i Şehnâme Firdevsi bu 'asr içre
Çekerdi medh-i eslâf-i mülûke hatt-ı butlâni

Cesâret geldi takdime şeh-i devrâne bu nazım
Bilir her cevherin kadrın odur her cevherin kâni.

Hüner da'vâsı etmem kendimi sâhib-i hüner bilmem.

.....
Bana lütf-i hüdâ erdi özendim hîdmet-i pîre.

Ja ubogi, usprkos nemoći usudio sam se da ga opišem
Koliko sam mogao iskreno sam hvalio tu sposobnu osobu

Da je u ovu epohu navratio Firdusi, pisac Šahname,
Precrtao bi ode minulim vladarima.

Osmjelio sam se da ovu poemu posvetim caru vremena
On zna vrijednost svih dragulja on je majdan svih dragulja.

Nisam vješt u izlaganju, ne smatram se umjetnikom
Božanska dobrota mi se ukazala, posvetio sam se službi pira.¹¹⁵

Stihovi u kojima Fadil govori o svom porijeklu nalaze se u kromogramima smrti ocu, stricu i sinu.

Evo šta kaže za oca :

Sâbika mulla-yı Sofya hânedân-ı Bosna kim
Âl-ı sâdât'ın nakibi idi zâtı erşedi.¹¹⁶

Nekadašnji mulla Sofije, bosanski plemić
Nekib gospodskog roda, bio je ličnost na pravom putu.

Nâm-ı vâlâ-yı Şerif-zâde ile şöhret şi'âr.
Yâ'ni Seyyid Mustafa Nûri efendi es'adi.

Slavan je postao s visokim nazivom Šerifović
Znači on, sejid Mustafa Nuri-efendija, sretni.
stih 3–4

Plemićko porijeklo ističe i u kronogramu smrti sinu

Etti feda-yı kebş-i can buldu bekâda rahatı
Hemdem olup sadatla mer'a-yı gurbette iken

Žrtvovao je svoju junačku dušu, našao u vječnosti svoj mir
Bio je prijatelj s gospodom dok je u tuđini bio.

Na istu temu pisao je nekoliko stihova svoje pjesme kojom odgovara na Zija-pašinu *Zafernamu* objavljenu pod njegovim imenom. Braneći svoju čast tvrdnjama da ne bi nikad potpisao nešto što nije napisao niti bi pod svoje djelo stavio tuđi pseudonim Šerifović kaže:

Ben şerîf ibni şerifim nesebimde tâhir
Ömrü oldukça ola san'at ü kesbi hünerân
Çin ve Hinde nekes olsun anınla tâcir.

Nešto više podataka o sebi i svojoj poeziji autor nam pruža u pjesmi koju je spjevao povodom drugog imenovanja Serdari Ekrema Omer-paše Latasa za komandanta rumelijskih snaga 1277. (1860) godine. Kasida ima 57 stihova (bejtova), a u posljednjem distihu, u svakom polustihu pojedinačno izražava godinu postavljenja Omer-paše na ovaj položaj. Autor je svoje ime utkao u 51. stih kaside, što je malo neobično jer je u većini slučajeva tzv. mahlas beyti pretposljednji, rijetko posljednji stih. Ovdje je nakon nekoliko stihova u kojima su istaknuti epiteti Omer-paše u stihu sa mahlasom pjesnik izrazio svoju nemoć da dovoljno istakne Omer-pašine zasluge:

Zeban u hâme 'âcizdir anın medhinde, ey Fadil
Yeter dâ'vayı icâz etme kala-yı sühandâni.¹¹⁷

Fadile, jezik i pero su nemoćni u njegovu hvaljenju.
Dovoljno je da se tvrdi da je nemoćan onaj koji govori.

Ova je pjesma interesantna i po tome što u njoj pjesnik izražava cilj koji ga je ponukao da piše *Divan*. To nije, kako pjesnik kaže, »izlaganje vještine«, nego pobožnost i pripadnost tarikatu koju je želio ovjekovječiti:

Değildir maqsadım 'arz-ı hüner etmek 'âlemde
'Ubûdiyyet beni sevk etti imlâya bu Dîvânî.¹¹⁸

Nije mi cilj umjetničko izražavanje na ovom svijetu
Pobožnost me ponukala da divan ovaj pišem.

U isto vrijeme u ovoj pjesmi (stihovi 40–42) izraženo je oduševljenje pjesnikovo time što su mu oprošteni grijesi i dopušten povratak kući:

Kendimi bende-i nâçizeyim bin kez kûsûr etsem
Efendi şânidir 'afv eylemek her cürm ü 'isyanı

Şikâyet eyleriken ben her an baht-ı siyâhımdan
Uyandı tali'im yaktı yine şem' — i feruzânî.

Ako napravim i hiljadu grešaka kao rob Božji ništavan
Čast gospodina je da sve grijeha i neslaganja oprosti.

Dok sam se svakog časa žalio na moju crnu sreću
Probudila se moja sreća, planula je ponovo svjetiljka blistava.

Mada njegov premještaj po kazni u Bursu i Izmit formalno i nije kazna, jer je u Izmitu čak bio mutesarif, povratak u Bosnu je za Fadila bio toliko drag da mu se, kako se vidi iz prethodnih stihova, »probudila sreća i planula ponovo svjetiljka blistava«. Zbog te usluge kojom je Fadil-paši omogućen povratak u Bosnu pjesnik je »učinio čast da se vijest o Omer-pašinu unapređenju brzo širi.«

Veliyyu 'nni'metâ bu çakerin mağrûr olup 'afve
Diyâr-ı midhatıda eyledim bu rûtbe pûyânî.¹¹⁹

Dobročinitelju, ovaj tvoj sluga ponosi se oprostom
I u prostorima gdje te hvale učinio sam da se ova čast brzo razglasi.

Kada je u Bosnu dolazio Zija-paša (1862) u svojstvu mufetiša (kontrolora provođenja Reformi), Fadil, koji ga je kao pjesnika veoma cijenio, posvetio je njegovu dolasku kasidu u kojoj biranim riječima govori o »najboljem pjesniku svoga vremena«.

Pet godina kasnije Zija-paša je napisao svoju čuvenu poemu *Zafernamu*, *Tahmis* na tu *Zafernamu* i prozni komentar te *Zafername* potpisujući to imenima pjesnika Fadil-paše i Hajri-efendije. *Zafernamu* upućenu kao žaoku velikom veziru Ali-paši potpisao je imenom »Fadil-paša Bosnevi, mevlevi mutesarif-i Izmit«. Na ovo je Fadil-paša reagovao vrlo oštro, za njegov način pisanja sasvim neočekivano, napisavši demant u formi kaside od 35 bejtova. Ovu kasidu imamo zabilježenu zahvaljujući besmrtnom Kadiću, jer je Šerifović nije želio uvrstiti u svoj *Divan*.

Ovdje nas ta pjesnička »polemika« interesira prije svega iz toga razloga što u njoj Fadil-paša objašnjava zašto je pristalica tadanjeg poretka i zašto je lojalan velikom veziru Ali-paši, on se okomio na Zija-pašu koji uživa sve blagodati tog carstva, poznat je kao Imruul-Kajs ovog vremena, a »besramno napušta domovinu« i bježi u Pariz.

stih 5.

Sadr-ı 'Alî keremin bunca sene bendesiyim
Borcudur boynumun ihsânına olmak şâkir.

»Časnoj visokoj Porti tolike godine služim
I obavezom smatram za dobročinstva zahvalan biti.«

stih 7.

Kit'a-yı takdîmimi yazmış hezeyânında 'anîd
Etmîş olsaydım o nazmımla olurđum fâhîr.

»Pjesma koju sam »ja napisao i podnio« u svom izlaganju je žestoka.
Da je moje djelo njome bih se ponosio.«

stih 10.

Bunca lütf ü ni'am-ı padişâha mazhariken
Mülteci oldu kim Eference Ziya-i bedkâr

»Čovjek koji je uživao ovoliku dobrotu i naklonost carsku
Sklonio se u Francusku Zija zlotvor.«

stih 11.

İmrüülkays-i bedel 'asırda bir şa'ir idi
Bu sefer-i Avrupa'ya etti firar ol bî-âr.

Bješe pjesnik – Imruul-Kajs svog vremena
Pobježe put Evrope bestidnik.

O svojoj pjesničkoj nemoći da na dostojan način obilježi izbor Mahmuda Nedim-bega na položaj savjetnika velikog vezira, Fadil govori u dva dževher-kronograma koje je sastavio u jednom distihu. Pjesma ima sedam bejtova, a pretposljednji je spomenuti dževher kronogram koji glasi:

Yazdi bir beyt başka başka cevher-i tarîhile
Fadilin bakma kusurunu çâkerindir müstedîm.¹²⁰

»Napisa jedan bejt sa posebnim dževher-kronogramima
Ne gledaj Fadilove nedostatke on je tvoj vječiti sluga«.

U pjesmi posvećenoj Šerifu Osman-paši povodom njegova postavljenja za valiju bosanskog vilajeta Fadil-paša kaže da mu je čast pjevati pjesmu takvoj ličnosti i da će tom pjesmom postići slavu:

Yazdım berâ-yı iftîhâr buldum bununla i'tibar
Bu nazm-i cevher âşikâr ilhâm-ı bâridir bana.¹²¹

Pisao sam ovo zbog slave, smatrao sam to čašću
Božansko nadahnuće meni jasan je ukras ovoj poeziji.

Pjesnik kaže da se osmjelio reći ono »što mu je u duši« i da izložiti »ono što je suština«, a da pri tome neće biti nimalo licemjerman (stih 21 – 22 i 25 – 26):

Mâ fi-żzamiri söyliyelim imlâya cür'et eyleyim
Ashn nedir 'arz edeyim ruhsat olursa buna.

Da kažem ono što mi je u duši, da se osmjelim napisati to,
Da izložim ono što je suština, u mogućnosti ako budem.

Iz ove pjesme uistinu naviru iskreni osjećaji simpatija prema Osman-paši, koji je doista za vrijeme svog relativno dugog boravka donio Bosni neke korisne novine. To je bilo i vrijeme Fadil-pašina najplodnijeg književnog stvaralaštva. U jednom epigramu, opet, govori se o tome da je najbolje za čovjeka toga vremena biti gluh i slijep i ne osjećati svu nepravdu jer, kako kaže Fadil, »šta god rekao, mojim se riječima ne vjeruje.« Ovaj je epigram vjerovatno pisan nešto kasnije, ali još vjerovatnije u jednom posebnom raspoloženju pjesnika jer po povratku iz Turske pjesnik se, kako se vidi iz njegovih biografskih podataka, zaista nije mogao žaliti na svoj položaj u društvu. On se povukao iz javnog, političkog života, ali mu je uvijek ukazivano veliko poštovanje sredine u kojoj je živio. Evo epigrama koji po svoj prilici odražava neko vlastito unutrašnje raspoloženje pjesnikovo:

Dil ü vicdânim 'âcizdir hünerden bahse girmekten
Kemâl-i 'arza kâfi iktidar-i nutkumun yoktur.

Selâmettir kişiye bu 'asr ebkem ü esamm olmak
Desem kahgû kelâm-i i'tibar-i nutkumun yoktur.¹²²

»Ja se ne usuđujem da raspravljam o umjetnosti.
Ja nisam tako rječit da bih se mogao savršeno izraziti.

U ovom vremenu spas je čovjeku biti slijep i gluhi
A kad to kažem, istinitim riječima mojim važnost se ne pridaje.«

Spomenuto je da je Fadil bio odani mevlavija i da je čitav njegov *Gazeliyyat* spjevao u slavu Mevlana Dželaluddina Rumija. Stoga i prvi gazel posvećen Rumiju smatra »Uvodom« svoga Divana :

Nola divanîma ser levha olsa bu gazel-i Fâdil
Pend etti kelâmim sâlikân-ı râh-ı Mevlâna.¹²³

»Eto, tako je ovaj Fadilov gazel početak mome *Divanu*
Moje riječi su savjet onima koji put Mevlane slijede.«

Slaveći Dželaluddina Rumija, Fadil vjeruje da je u tom pogledu originalan pjesnik i da nije imao nikakva uzora. U drugom gazelu kaže:

Kâdirim nazm-î suhan etmek her vâdide
Kime Fâdil diye fer eyledi taklid bana.¹²⁴

»U svakoj dolini u stanju sam pjevati pjesme
Niko mi ne može reći: »Fadil me oponašao.«

Još je ljepše rečena ova misao na drugom mjestu. Tu pjesnik kaže da je nadahnut na izvoru prapočetka i da mu stoga papiga koja je naučila da ponavlja tuđe riječi odaje priznanje zbog originalnosti:

Şeker-i nutkumdan istilzâz etmiş tâ ezel
Tûti gûya anin içün itizaz eyler bana.¹²⁵

»Šećer je iz mog govora od prapočetka slast dobivao
Reklo bi se da mi i papiga stoga poštovanje ukazuje.«

Govoreći o svojoj sposobnosti u vladanju tehnikom pisanja, u ovoj istoj pjesmi kaže da je uspio da je spjeva u vrlo teškoj i tehnički savršenoj pjesničkoj formi – musammatu,¹²⁶ pa i takvom pjesmom koja je »istrošila svu pjesnikovu snagu« nije u stanju napisati pohvalu dostojnu Osman-paše:

Bahr-i musammat fûlkile çektim kürek zer-i kilkile
Açtım yolu bu silkile inhâya ettim ictirâ.

»Po moru¹²⁷ musamata zlatnim perom vukao sam veselo lađe
Isplovio sam i tim putem sam se do kraja usudio doći.«

Evo i stiha u kojem iznosi svoju nemoć da istakne sve Osman-pašine vrline:

Fâdil, uzatma sohbeti sarf eyledin var kuvveti
Tağdıme şayan midhatı yazmak değil mümkün sana.¹²⁸

»Fadile, govor ne dulji, potrošio si svu snagu
Nisi u stanju napisati pohvalu dostojnu da bude posvećena«

U nekoliko stihova Fadil vrlo diskretno govori o svojim brojnim zadužbinama. Poznato je da je Fadil-paša sagradio:

1. muvekithanu kraj Careve džamije u Sarajevu 1270 (1853–54);
2. medresu, također pored Careve džamije, nazvanu Careva medresa 1274. (1857–58);
3. porušio staru i izgradio novu Čoban-Hasan-džamiju zajedno sa munarom u Sarajevu 1292. (1874–75);
4. porušio stari Pešiman Hadži Huseinov mesdžid u Sarajevu i sagradio na njegovu mjestu novi 1292. (1874–75);
5. sagradio tekiju u Vogošći;
6. biblioteku u Gradačcu 1255. (1839–40);
7. česmu u Gradačcu 1255. (1839–40);
8. popravio je Ajni-begov mekteb kraj Careve džamije 1267. (1850);
9. popravio česmu na Zelenom mejdanu kraj džamije Ojandži-zade Hadži Ibrahima u Sarajevu 1279. (1862–63).

Popravak Ajni-begove mekteba učinio je na ime majke, pa to u kronogramu ističe. U to vrijeme majka mu je već bila umrla (1848), pa nije moguće da je ona dobrotvor izgradnje ovog mekteba, kako tvrdi Mujezinović.¹²⁹ Kronogram, uklesan na kamenu ploču, čuva se u lapidariju Gazi Husrevbegove biblioteke, a glasi:

Dedim cevher gibi Fâdil bu hayr-i mâdere târîh
Çü sibyân vâsil-i gufrân ola merhûme bânisi.¹³⁰

»Fadile, majčinom dobročinstvu poput dragulja kronogram izrekoh
Neka djeca budu povod oprosta grijeha graditeljki pokojnoj.
(1267).

Isto tako Fadil spominje da je izgradio muvekithanu uz Carevu džamiju, ponoseći se očigledno tim svojim ktitorskim dobročinstvom. Ranije se ploča s ovim natpisom nalazila pred ulazom u muvekithanu prema Osman-Šehdinoj biblioteci pa ju je odatle Kemura prepisao i preveo. Za ovu svoju zadužbinu Fadil kaže:

Bu Fâtih mâ'bedi i'mâr ederken eyledim inşâ
Yok idi mâ tekad'dümden bu belde içre mikatcâ.

Konarken sa'at-ı tamî dedi Fâdil güher târîh
Saray Bosna ' da bu nev müvekkithâne dîlcûcâ.

»Obnavljajući Fatihov hram sagradih muvekithanu
Koje ranije nije bilo u ovom gradu

Dok je postavljao tačan sat Fadil izreče dževher kronogram
Lijepa li je nova muvekithana u Sarajevu« (1270 /1853–54/)

Osnivajući Carevu medresu, koja je također njegova zadubžina Fadil je sastavio pjesmu u kojoj je u četiri stiha ovjekovječio gradnju ovog zavoda. Evo kako spominje svoju ulogu graditelja u posljednjem distihu:

Yazdı şükrâne zehî bânisi târîh-i güher
Nev binâ-yi medrese Hak Fâdile kıldı nasîp.

»Graditelj iz zahvalnosti lijep dževher-kronogram napisa:
Istiniti je učinio Fadilu gradnju nove medrese suđenim«

Vrijednosti slova sa dijakritičkim tačkama u posljednjem stihu daju 1274. (1857–58) godinu.

Ovih nekoliko primjera ukazuju da je Fadil-paša sam sastavio vrlo lijepe i umjetnički vrijedne stihove kojima obilježava gradnju svojih zadužbina, ali svi su ti kronogrami kratki i svoju ulogu u gradnji nekako diskretno spominje. U jednom slučaju, kod obnove Ajni-begova mekteba, istakao je svoju majku kao dobročinitelja, iako je ona umrla prije tri godine, a za gradnju mevlvijske tekije u Vogošći, za čije je održavanje Fadil ostavio zadužbine, kaže da ju je podigao sultan Abdulmedžid.

Iki târîh oldu Fâdil çakere ilhâm-i pîr
Birisi tamm-ül 'adeddir biri dahî cevherin.

Yaptı nev dergâh-i mevlânâyı hân Abdülmecîd
Tekye ihyâ kıldı hân Abdülmecîd zîb ü bihîn.

»Dva kronograma inspiracijom pira ubogom Fadilu nastase.
Jedan potpuni, a drugi dževher kronogram

Abdulmedžid han novu mevlvijsku tekiju podiže (1274)
Oživi prekrasnu i prelijepu tekiju Abdulmedžid han« (1274).

Kronograme gradnje svih ovih objekata spomenuli smo zato što su ona djela Fadilova. Govoreći o svojim ktitorskim aktivnostima, on govori posredno i o sebi kao ktitoru. Istovremeno su ti kronogrami i najvažniji podaci o njegovim zadužbinama. Mora se posebno istaći da su stihovi u kojima je spomenuo svoje zadužbine posebno nadahnuti i s umjetničke strane vrijedni.

Pred kraj života Fadil-paša Šerifović je izmijenio svoju vakufnamu na taj način što je ranije klauzulu da sav višak prihoda od zavještenih dobara uživaju muški potomci preformulisao tako da je u nasljedstvo uključio i ženske potomke. Iz te vakufname vidimo da je Fadil svoje posljednje dane proveo u Istanbulu, u kvartu Laleli u iznajmljenom konaku u ulici Kiziltas. Kada je ova dopuna vakufname zavedena u protokol sarajevskog kadije, 29. muharema 1300. godine, (25. XI 1882) Fadil-paša je već 15 dana bio mrtav.

دیوان فادیل پاشا بر روی برگه‌های عسکری المولودیه مخموره

دیوان
فاصلی

دیوان
فاصلی
بوسه‌سوزی

بوسه‌سوزی

۱۱

Fadil-pašina bilješka na početku Divana I

N A P O M E N E

¹ Ovo ime su dobili na osnovu dokumentirane pripadnosti potomstvu Huseina, unuka Poslanika Muhameda, ili na osnovu svjedočenja drugih šerifa ili sejida.

² Ebül-Bekâ Ejub bin Musa iz Kafe (Caffa), Kefevî, umro je h. 1093/1682. godine, a njegov ugled velikog učenjaka zasniva se prije svega na poznatom leksikonu na arapskom jeziku, koji se zove *Külliyat-i Ebül-Bekâ*. Opširniji naziv ovog djela je *Külliyat-i 'ulûm-i Ebil-Bekâ 'ala vefk-il-lugâ*. Taj dragocjeni leksikon bio je veoma cijenjen među učenjacima, a štampan je u jednom velikom tomu. Prof. Ismail Haki Uzunçarşili ubraja Ebül-Bekaa među najpoznatije osmanske učenjake XVII vijeka (*Osmanlı Tarihi III/2*, Ankara, 1954, str. 495). Poznat je i kao autor opširnog komentara Busirijeve *Kasida al-burda-e*. Jedan rukopis ovog komentara nalazi se u Orijentalnom institutu u Sarajevu, br. 1000 i u njemu se Ebül-Bekâ spominje kao kadija Bagdada. U Fadilovoj elegiji spjevanoj povodom smrti oca ovaj njegov predak spominje se imenom Bul-Bekâ, vjerovatno zbog metra.

³ O ustanovi nakibul-ešrafa daćemo ovdje najnužnija obavještenja s obzirom na to da se taj termin češće koristi u ovom radu, a ova funkcija je usko vezana za većinu članova porodice Šerifovića.

Iako islam u principu ne priznaje krvno plemstvo, u izvjesnom pogledu Muhamedovi potomci bili su privilegirani. U islamu, pod utjecajem šiitskog gledanja na svijet i zbog sve veće privrženosti Poslanikovoj osobi, počela se odavati posebna počast potomcima Poslanikovih unuka Hasana i Huseina. Hasanovi potomci su nazvani šerif (množina: šurafâ i ešraf), a Huseinovi sejid (množina: sâdât). Termin sejid označavao je i plemenskog vođu, a šerif je, u prvo vrijeme islama, označavao funkciju čuvara Čabe (Ka'ba), što je dugi niz godina bila privilegija porodice Kurejš.

Podjela na sejide i šerife potječe od vremena vladavine dinastije Fatimida u Egiptu (h. 297–565 odnosno 910–1171. g.)/vid. I. H. Uzunçarşili, *Osmanlı Devletinin İlmîyye Teşkilâtı*, Ankara, TTK yayınları, 1965, str. 349). Djeca iz braka u kojem jedan od roditelja pripada šerifima, a drugi sejidima nazivana su sejid-šerif. Za vrijeme Abasida (750–1258), po prvi put su uvedeni znaci raspoznavanja sejida i šerifa. Ti znaci su bili zeleni saruk i zeleni ogrtač. Zeleni znak na glavi nosile su i žene koje su pripadale rodu šerifa i sejida. Ako bi neko od šerifa ili sejida postao šejhulislam, umjesto zelenog stavljaio je bijeli saruk — znak šejhulislama.

Vremenom je šerifa i sejida bilo sve više, pa se ukazala potreba da se neko brine o njima, da zastupa njihove interese kod vladajućih dinastija. U Osmanskom carstvu su već od Orhana ('1385) sejidi i šerifi bili oslobođeni izvjesnih davanja (dokument izdat sinovima Seyyid Buzurg Alija, vid. Uzunçarşili, n.d.). Pošto je institucija sejida i šerifa u Osmanskom carstvu preuzeta od Ilhanida i Seldžuka, to su i berati o oslobadanju od poreza izdavani na perzijskom jeziku.

Mjesto nakibul-ešrafa (zastupnika šerifa i sejida u Osmanskom Carstvu) ustanovljeno je za vrijeme Yildirim Bajezida 802 (1400 g.), a prvi je ovu funkciju obnašao *Seyyid Ali Nattâ Muhammed* iz Bagdada, učenik Emira Buhârija, koji je uz ovu funkciju obavljao i funkciju šejha novoosnovane tekije poznate pod imenom Ishakije u Brusi. Jedno vrijeme za vlade Mehmeda II (1432–1481) ova institucija je bila ukinuta, ali je ubrzo obnovljena. Učitelj Bajezida II (1447–1512) bio je nakibul-ešraf Seyyid Mahmud b.

Seyyid Abdullah. Otada je funkcija nakibul ešrafa egzistirala, imajući veći ili manji značaj, sve do ukidanja Osmanskog carstva.

U osmanskoj državi su nakibul-ešrafi u prvo vrijeme imali dnevnu plaću iz državne kase od 25 akči, ali već koncem XVI vijeka ova se plaća povećava na 75 akči. Od konca XVI vijeka na položaj nakibul-ešrafa postavljeni su obično razriješene kadije Istanbula i kazaskeri iz redova sejida i šerifa. Ako su nakibul-ešrafi postajali kadije, obično su ostajali duže od običnog kadijskog mandata i samo su u nužnim slučajevima razrješavani dužnosti.

Pri imenovanju nakibul-ešrafa ceremoniji je prisustvovao veliki vezir koji je nakibul-ešrafa dočekivao na nogama. Ponekad su nakibul-ešrafi postajali šejhulislami, pa su nakon razrješavanja s te dužnosti zadržavali titulu nakibul-ešrafa.

Jedan od njih, Malûl-zade Seyyid Mehmed-efendi, zauzimao je sve visoke funkcije u ulemanskoj organizaciji (kadija, kazasker i šajhulislam), a onda je po razrješanju sa svake od ovih funkcija ponovo bivao nakibul-ešraf (vid. Ibrahim Pečevi, *Tarih* II, str. 32). Nakibul-ešrafi su svoju funkciju obavljali u vlastitim konacima. Posredstvom svojih kajmekama (vršioca dužnosti nakibul-ešrafa) u kadilucima, ejaletima i sandžacima, koji su bili iz redova sejida i šerifa, držali su deftere sa popisima imena svih sejida i šerifa u čitavom Carstvu. U ove deftere su unošene sve promjene: rađanje djece sejida, njihovo mjesto boravka kao i vladanje i moral. Narušavanje zakona povlačilo je kaznu koju je izricao glavni nakibul-ešraf, a za njeno izvršenje se brinuo bašcauš nakibul-ešrafa. Kad je sultan išao u rat, uz njega bi pod zastavom išao nakibul-ešraf sa više sejida i šerifa koji su bili zaduženi za učenje ilahija i dova. Za vrijeme bajramskih čestitanja, sultanu je prvi čestitao nakibul-ešraf, a tek poslije njega ostali dostojanstvenici. Sultan je ustajao na noge pred nakibul-ešrafom. Ponekad su ovi bili počašćeni da sultanu, prilikom ustoličenja, opaju mač.

Osmanski nakibul-ešrafi su bili sejidi, tj. pozivali su se na svoje potomstvo od Huseina. U dokumentima su se potpisivali i Huseini. Ako je neko htio da dokaže da je sejid ili šerif da bi bio upisan u defter nekibul-ešrafa te dobio berat sijadeta, činio je to uz svjedochenje četiri sejida ili šerifa. Dešavale su se i zloupotrebe da se pomoću veza ili novca dođe do ovakvog berata. Nakibul-ešrafu je bilo u interesu da se broj šerifa i sejida povećava, jer je time i njegov utjecaj uvećavan.

Prve spomene nakibul-ešrafu kod nas nalazimo u *Putopisu* Evlije Čelebija, koji ovu ustanovu spominje u Sarajevu u 1660. godini (vid. Evlija Čelebi, *Putopis*, Preveo. Uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo, 1967, str. 105). Istina je da i francuski putopisac Pouillet u svom putopisu objavljenom u Parizu 1667. godine, a koji na svom putu kroz Dubrovnik i Bosnu opisuje Sarajevo 1658. godine, spominje šerife i način na koji ih sahranjuju, ali izuzev šturog opisa njihove nošnje (zapravo samo saruka) iz ovog opisa ne saznajemo nikakve pojedinosti. »Prepoznava se zvanje pokojnikovo po obliku turbana, što ga meću povrh mjesta, na kome bijaše njegova glava. Ako je po krvi ili posinovljenju bio rođak Muhamedov, njegov turban i saruk su zeleni, jer se turban sastoji od ovih dvaju predmeta ujedno. Ovaj saruk je komad platna, za koje sam rekao, da obavija po više puta i na čelu pritiska okrajak kape. Šerifi, koji su tobožnji Muhamedovi rođaci, imaju pravo na zeleni turban s isključenjem svih ostalih; drugi Turci nose crven, te se samo po saruku razlikuje zvanje i red«. (vid. *Doživljaji Francaza Pouillet-a na putu kroz Dubrovnik i Bosnu (godine 1658)*). GZM XX, 1908, str. 21 – 75).

Kreševljaković misli da je nakibul-ešrafov kajmakam u našim krajevima bila samo počasna titula koja se davala učenicima ljudima, dok u Hidžazu ima sasvim drugo značenje (vid. H. Kreševljaković, *Muteselimi i njihov djelokrug*, str. 129). Po Truhelki su sejidi i šerifi bili oslobođeni od poreza zvanog resm-i bennak (vid. Č. Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, str. 30), a iz drugih izvora znamo da su članovi ovih porodica bili oslobođeni od odgovornosti redovnom sudu, kao i da se njima nije mogla dati milostinja. Jedan dokument iz Arhiva Podsjedništva vlade u Istanbulu pomaže nam da uočimo o kakvim se beneficijama nakibul-ešrafa pred sudom radi, kad je u pitanju povreda zakonitosti za koju običan podanik biva rigorozno kažnjen, čak smrtnom kaznom. Ovdje je smrtna kazna zbog saradnje s buntovnicima koji su pogubljeni za nakibul-ešrafa bila

zamijenjena progonom (vid. Dr Ahmet Mumcu: *Osmanli Devletinde Siyaseten Kail*, Ankara, 1968, str. 130).

Prema nekim evidencijama, u Bosnu je došlo 18 rodova koji su svoje porijeklo vukli od unuka Muhamedovih (vid. H. Djogo, *Prilozi za povijest Konjica i gornje Hercegovine*, Novi Behar VIII, Sarajevo, 1934, str. 176). Kako prve spomene o nakibul-ešrafima nalazimo već kod Poullleta i Evlije Čelebije, to se Bašagićev navod da je tek 1815. u Bosni postavljen prvi nakibul-ešraf, sejid Mustafa Nurudin-efendija Šerifović, ne može održati. (vid. S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900, str. 129). Kako ćemo vidjeti u ovom radu, već su preci Mustafe Nurudin-efendije bili počašćeni ovom visokom titulom. U *Sarajevskom sidžilu* XXXV, str. 210, zabilježeno je da carigradski nakibul-ešraf sejid Mehmed Atallah el-Haseni 1. zulhidžeta 1208. (30. VI 1794) postavlja na tu dužnost sejid Mustafu Nurudin-efendiju Šerifovića, sina Muhameda Hašima, nakon smrti njegova brata sejid Fejzulah-efendije. Dakle, ovaj podatak ukazuje da Bašagić griješi u datiranju postavljanja Mustafe Nurudin-efendije na taj položaj, kao i u nepoznavanju da je prije njega iz porodice Šerifovića još neko bio nakibul-ešraf. Sejid Mustafa Nurudin-efendija je na toj dužnosti bio do smrti, što dokazuje više dokumenata (na pr. Hudžet sarajevskog kadije od 25. zilkade 1215) 9. 4. 1801. o primopredaji dužnosti dizdara sarajevske tvrđave Hodidid, u kojoj se kao prvi svjedok pojavljuje Mustafa Nuriefendi (Sidžil XL, str. 107.). Kao nakibul-ešraf, Mustafa Nurudin-efendija, dobio je pismo velikog vezira Muhameda Reufa (Kadić, Zbornik XIX, str. 41) u kome se traži da se pobrine o šerifima i njihovim pravima. Interesantno je napomenuti da su dokumenti izdavani sarajevskim nakibul-ešrafima, od kojih posjedujemo tri, napisani na turskom jeziku, za razliku od berata kojima su postavljeni u dužnost carigradski veliki nakibul-ešrafi, koji su izdavani na perzijskom jeziku. Pored ostalih visokih funkcija, Mustafa Nurudin-efendija je ovu dužnost obavljao do smrti (6. januara 1827). Od aprila 1827. ovu dužnost je obnašao Es-sejid Muhamed Fadil, njegov sin. *Tevdžihihnama* akt o imenovanju carigradskog nakibul-ešrafa (En-nekib 'ale 'l-ešraf) Ahmeda Rešida El-Husejnija upućena je sejid Muhamedu Fadilu 1. ševvala 1242. (28. 4. 1827). Tu su spomenuta sva prava i obaveze kojih se moraju pridržavati sejidi i šerifi. Na ovoj dužnosti se zadržao do prelaska u vojnu organizaciju (1837). Posljednji nakibul-ešraf u Bosni je Fadil-pašin sin Mustafa Hajrudin Fadilpašić. On je dobio menšuru carigradskog nakibul-ešrafa Hasana El-Husejnija 18. oktobra 1849. Da je ova funkcija izgubila na značaju pokazuje činjenica da je Mustafa Hajrudin Fadilpašić tada imao 14. godina. (vid. GHB, Sidžil LXXXIV, str. 7).

⁴ Bilježnica (mecnū'a) se nalazi u Orijentalnom institutu u Sarajevu pod br. 3025 i poznata je kao medžuma Mustafe Nuri-efendije Šerifovića. Kronogram Mejlija na listu 24 sadrži tri strofe, od toga dvije od osam i jednu od šest stihova. Počinje:

Šerif Ahmed-efendi eḡhar-ul-eṣrāfin –
sicill-i ömrüne »temmet« yazıldı dest-i kazâ.

»U bilježnicu života najčasnijeg od šerifa, Šerifa Ahmeda ef., upisano je rukom sudbine »svršeno je«.

⁵ Ovoga Šerifa Ahmeda spominje i Fadil u kronogramu smrti ocu, u kojem kaže da je Mustafa Nuri potomak loze Ahmedove, a u vakufnami Fadil-paše, kao i u bilješci o uvakufljenju rukopisa Kur'ana za Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu (rukopis br. 9) vidi se da je Fadil sin Nurudina, a ovaj sin Muhameda Hašima, koji je sin Šerifa Ahmeda.

⁶ Kronogram se nalazi na drugom listu bilježnice. To je jedan od posljednjih Mejlijevih kronograma, jer je ovaj pjesnik umro u Travniku 1780. godine, a u ovu bilježnicu je prepisan, vjerovatno, sa samog nadgrobnog spomenika, kad je već Mejli bio mrtav. To se vidi iz naslova pjesme:

»Merhum Meyli-efendinin . . .«

⁷ Vid. bilješku br. 4.

⁸ Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973. str. 559.

⁹ Bašeskija bilježi da je u ovoj godini umro kadija. Hašim-efendija sin Fejzullah-efendije, dok u kronogramu smrti Hašim-efendije, koji mu je spjevao pjesnik Mejli, vidimo da je Hašim-efendija umro petnaest godina ranije. Podatak Bašeskije ne može se nikako uvažiti jer da je Hašim-efendija umro 1208. (1793/94) Mejli, koji je umro 1780, ne bi mu mogao spjevati kronogram. Očigledno je da se ovdje kod Bašeskije radi o lapsusu. Vid. Bašeskija, *Ljetopis*, str. 413.

¹⁰ Hadžijahić, Muhamed: *Pravni položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme osmanske vlasti do 1850. g.* Sarajevo 1964. str. 202. (Neobjavljena disertacija)

¹¹ Mujezinović, *Islamska Epigrafika I*, str. 99.

¹² Fejzulah-efendija je imao sina sejid Muhameda Hašima koji je bio nešto stariji od Muhameda Fadila. Umro je 8. VI 1839. (Vid. Kadić XXII, 387). Prilikom vjenčanja ovog sejid Muhamed Hašima *Šerifovića*, sina Fejzulah-efendije, njegov zastupnik na sudu bio je Muhamed Fadil. Kadić, *Zbornik XX*, 244.

¹³ Mejli, na spomenutom mjestu.

¹⁵ Muhamed Enveri Kadić, *Tarih-i Enveri*, knjiga XXVII, fol. 255.

¹⁵ Rukopis *Divana I*, str. 293, K. fol. 9–10. Ovaj podatak se nalazi i u Kadićevo djelu *Tarih-i Enveri*, XXVII; fol. 262.

¹⁶ Vid. bilješku br. 3.

¹⁷ Spjevao je kronograme: Fejzulah-efendiji *Šerifoviću*; v. M. Mujezinović, *Islamska epigrafika I*, str. 99; Zulfikaru Fazlagiću, n. d. 104; Halilbegu Dukataru, n. d. 105; Mir Muhamedu Ferhatagiću, n. d. 35–36; serdengečtiji (janjičarskom oficiru) Toli Salih-agi, n. d. 358; Muharem-agi Odžaktan, n. d. 359 i dr.

¹⁸ Ovaj gazel, najvjerovatnije autograf, u posjedu je Alije Bejtica iz Sarajeva. Gazel je napisan na jednom slobodnom listu. Na njemu su vršena dotjerivanja stihova istom rukom kojom je pjesma prvobitno spjevana.

¹⁹ Za ovo mišljenje nalazimo potkrepe u njegovoj međzmui u kojoj je zapisivao stihove pjesnika: Veljudina, Džudija, Nesimija, Zatija, Bâkija, Ūrfija, Šehdija, Vuslija, Nidaifja, Hasib-efendije, Latifija, Tiflija, Mejlija, Nedžatija, Nedîma, Fâhira, Sarajlije Jazidžija, Ašika Omera i Sur'atija.

²⁰ Muhamed Emin Isević je kao kadija bio prognan na Rodos jer je pokušao raskrinkati većinu vlastodržaca u Bosni, pa i samog valiju. U zatočeništvu na Rodosu napisao je svoj značajni traktat upućen sultanu nakon kojeg je oslobođen izdržavanja kazne. Poslije toga je dobio edrensku profesuru. Međutim, nismo sigurni je li uopće otišao u Edrenu ili je dobio »paje«, tj. rang profesora edrenske medrese i plaću odgovarajuću za taj posao. Ubrzo se vraća u Sarajevo, gdje provodi posljednje godine života i umire 1816/17. godine. Ovdje smo se služili prijevodom ovog traktata koji je sastavio Ahmed S. Aličić, a još je u rukopisu, pa se ovom prilikom zahvaljujemo prevodiocu na spremnosti da nam ustupi svoj rad na korištenje. Ujedno nam je omogućeno da steknemo uvid i u originalni tekst traktata na turskom jeziku, jer se fotokopije rukopisa spomenutog djela nalaze u posjedu A. Aličića.

²¹ O ovom događaju pisao je i savremenik, Rašid Beograđanin (Belgradi) u djelu *Vak'at-yi hayretnûma*, Istanbul, 1291, str. 68. čije podatke koristi i Dr A. C. Eren u djelu *Mahmut II Zamanında Bosna ve Hersek*, str. 83. Hamid Dizdar je pogibiju nakibul-ešrafa pogrešno datirao u mjesec julu 1823. jer je pogrešno preračunao hidžretsku 1242. godinu. *H. Dizdar, Izvršen je prevod misterioznog tarikâ. Još nije ustanovljeno ko je raspkopao grob sarajevskog kajmekama*. Jugoslavenska pošta, Sarajevo, 2. V 1935.

²² Rašid Hajdarović, *Međzmuâ Mula Mustafe Firakije*. POF XXII–XXIII, 301–314.

²³ Ovu uspomenu je pričala Aiša-hanuma Memišević rod. Sarić iz Sarajeva. Podatak zabilježio dr Muhamed Hadžijahić.

²⁴ Kako piše S. Bašagić, koristeći kao izvor Muvekita kome su ovi događaji bili bliski, »kamenovanje nekibova kajmekama je izazvalo veliko nezadovoljstvo među nekim građanima u Sarajevu, koje napokon urodi strankama na nesreću janjičara. Kad se

bijegom povrati vojska, koju bjehu opremili na Zvornik s vijestima da je imenovan novi vezir i da vodi veliku vojsku na Sarajevo, protivnici janjičara istom sada izbiše na površinu.« Safvetbeg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900, str. 136.

²⁵ Opširnije vidjeti: Ahmed Lutfi, *Tarih-i Lutfi*, I, Istanbul, Matbaa-i âmire, 1290 (1872), str. 185–186; Seid Traljić, *Sarajevski grad Vratnik*, Sarajevo, 1937, str. 26–27, H. Kreševljaković, *Početak ukidanja janjičara*, Kalendar Pravda za 1925. god., Sarajevo, 1925, str. 49–58. Skarić Vladislav, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Sarajevo, 1937, str. 176. Lutfi piše da se Mustafa Nuri-efendija trudio da smiri stanje među pobunjenim janjičarima, a oni su pak htjeli da upravo on po svaku cijenu potpiše njihovu peticiju sultanu. Kad je Mustafa Nurudin-efendija to odbio, janjičari su ga kamenovali, a uspomenu na taj događaj sačuvao je kronogram Muhameda Šakira Muidovića, sarajevskog muftije, koji je zapisao i historičar Lutfi: (posljednji stih) »Šehid-i rah-i Mahmud oldu sejid Mustafa Nuri (1242)« Mučenik Mahmudova puta posta Sejid Mustafa Nuri. (Lutfi, *Tarih*, Istanbul, 1290, Cilt I, str. 185).

²⁶ Jednu varijantu pjesme o pogibiji nekibul-ešrafa Mustafe Nurudin-efendije Šerifovića pod naslovom *Abdulhraman paša izisiječe sarajevske baše* (god. 1827) zabilježio je Ivan Frano Jukić u »Bosanskom prijatelju«, II (Zagreb), 1851, str. 100.

Viče vila sa verh Trebevića
 Pak dozivlje mlade Sarajlije
 Sarajlije da vas bor ubije
 Jér ubiste Nekib-efendiju
 Brez careva biela fermana
 Brez pašine sitne burjuntie
 Brez kadine učul – murasele
 Brez ilama kreševskog imama?
 Kad vam paša u Sarajvo dođe
 Tko li pod pašom konja prihvatiti?
 Tko li učit biele fermane,
 Tko l' pašine sitne burjuntie?

Nekib-efendija bio je otac sadašnjeg Fazil-paše Šerifije. Godine 1826 zato je od Sarajliah kamenovan, što se je deržao carske strane.

²⁷ Hamdija Kreševljaković: *Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu*, Sarajevo, 1939, str. 182 i 209.

²⁸ GHB, Sidžil XXII, str. 269.

²⁹ Zulfaga se pominje kao vlasnik imanja na Obhodi na pretposljednjoj strani bilježnice nekog sarajevskog trgovca. Rukopis u JAZU, Zagreb, br. 1695. Prema Kreševljakoviću ostavština Omerage Fazlagića na Obhodi procijenjena je na 96.000 groša. Vid. Muteselimi i njihov djelokrug, *Radovi Naučnog društva, BiH VII*. Sarajevo, 1957, str. 81–141.

³⁰ Alija Bejtić, *Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama*. Bilten Instituta za proučavanje folkloru br. 2, Sarajevo, 1953, str. 388–389.

³¹ Jednu varijantu ove pjesme zabilježio je Alija Nametak u knjizi *Od bešike do motike – Narodne lirске i pripovijedne pjesme bosansko-hercegovačkih Muslimana*, Sarajevo, 1970, str. 46; s malim razlikama pjesmu je zabilježio i Hamid Dizdar u knjizi *Sevdalinke*, Sarajevo, 1944, str. 125–126, a također i Alija Bejtić u spomenutom radu. Pjesma, prema verziji Alije Nametka, glasi:

Na Obhodi prema Bakijama
 moba žanje age Fazlagića:
 trista srpa, dvjesta vezilica
 i stotinu djece vodonoša
 i pred njima Ajka Fazlagića,
 sama žanje, sama snoplje veže,

sama kosi, sama vodu nosi,
 sama pjeva sama otpijeva:
 Mošćanice, vodo plemenita
 usput ti je selam češ mi dragom,
 il nek dođe il nek me se prođe!
 Nek ne kosi trave pokraj Save,
 pokosiće moje kose plave.
 Nek ne pije bunar vode hladne,
 popiće mi moje oči vrane!«

³² Ove podatke donosi A. Bejtić u spomenutom radu pozivajući se na sidžile sarajevskog suda LXXIII, str. 27 i LXXV, str. 242, gdje kaže da se kći Atija udala 1. V 1834. za tuzlanskog kapetana Osman-bega, sina Mahmudbeg-efendijina, a Mejrema 16. I 1836. za Mahmudbeg-efendiju Gradašćevića, sina Osman-pašina iz Odžaka.

³³ Po Kadiću, *Tarih-i Enveri XXII*, 255, Muhamed Fadil je rođen 1217. (1802) u mahali Stare (Careve) džamije. Po Šabanoviću i ostalim autorima koji su se za Fadilovu biografiju koristili isključivo Fatinovom Tezkirom ispada da je Fadil rođen 1808. Vjerujemo da je Kadić u pravu jer je raspolagao sigurnijim dokumentima za određivanje pojedinih datuma iz Fadilove biografije. On je, u stvari, dosada dao najpotpuniju njegovu biografiju.

³⁴ U djelu *Ahval-i Bosna* od Muhameda Emina Isevića možemo zaključiti da je Nurudin-efendija imao još jednu kćer koja je bila udata za sarajevskog muftija Šakir-efendiju Muidovića. Isević, naime, u svojoj oštroj kritici društva toga vremena spominje da je Mustafa Nurudin-efendija Muidovićeve »kayin atası« (punac) i da mu zato pomaže u nedopuštenim poslovima.

³⁵ Smrt Zulfikara Fazlagića (1218 = 1803/04) obilježio je Mustafa Nuri kronogramom od pet bejtova. Ovaj kronogram, koji kazuje da je Zulfikar bio mladić željan nauke i znanja, da se odlikovao lijepim odgojem i ponašanjem, nalazi se na nadgrobnom spomeniku u groblju na Alifakovcu u Sarajevu. Stihove je prepisao u svoj *Zbornik Muhamed Enveri Kadić* (sv. XVI, 123) dajući uz put i nekoliko dragocjenih podataka o porodici Fazlagića. Ove stihove izdao je u turskom originalu i prijevodu M. Mujezinović u knjizi *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, I dio. Sarajevo, 1974, str. 104.

³⁶ O. F. Köprülü ističe da je Fatinova *Tezkira* nepouzdana, ne samo u pogledu vrednovanja pojedinih pjesnika nego su i biografski podaci u njoj netačni; (vid. *Fatin Efendi* u: *Islâm Ansiklopedisi*, IV. 528—529. *Hâtime-i al-es'âr* je u stvari nadopuna tezkirama Sâlima i Safâija. Svjestan grešaka u svojoj *Tezkiri*, Fatin prihvata da mu *Tezkiru* ponovo, uz ispravke izda I. Šinasî. Mada je i sam u listu *Ceride-i Havâdis* i prije dogovora sa Šinasijem najavio novo, ispravljeno i dopunjeno izdanje *Tezkire*, ovo se izdanje nije pojavilo za njegova života. *Tezkiru* je preveo na njemački jezik Rosenzweig-Schwenan i objavio u Beču 1866. godine.

³⁷ M. M. Mestvica. Popis uzajamnog jamčenja stanovništva u Sarajevu iz 1841. godine. Preveo: Derviš Korkut, Sarajevo, 1970.

³⁸ *Zbornik* (Tarih-i Enveri) XXVII, fol. 255 v—263 r.

³⁹ Začek, Vaclav. *Bosna u tajnim političkim izvještajima Františka Zacha iz Beograda* (1843—1848). Sarajevo, 1976. ANUBIH, XXI, str. 171.

⁴⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî yahut Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye* IV cilt, str. 6. Istanbul, 1890—1899.

⁴¹ Thalloszy Layos, *A Bosnyak-Hercegovinai »beg« czimiroi*, Turul I—II, 1915, str. 1—17.

⁴² Bursali Mehmed Tahir, *Osmanli Müellifleri I*, Istanbul s. a. str. 103.

⁴³ Popović, J. Aleksa, *Sarajevska revolucija 1878*, Sarajevo, Štamparija Bosanske pošte, 1906.

⁴⁴ *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900, na više mjesta; Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Sarajevo, 1912, str. 158; Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini, Zagreb 1931.

⁴⁵ *Mutesellimi i njihov djelokrug*, Radovi VII, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1957, str. 81—141. Saraji ili dvori bosanskih namjesnika (1463—1878), Naše

starine sv. III, Sarajevo, 1956, str. 13–22: *Početak ukidanja jeničara u Bosni*. Po podacima iz povijesti Bosne od Muhameda Enver ef. Kadića sastavio H. K. »Pravda« kalendarski Jugoslavanske muslimanske organizacije, Godina IV, Sarajevo, 1925, str. 49–58.

⁴⁶ *Al-gawhar al-asnā fi tarāğimi 'ulama wa šu'arā Bosna*, Kairo 1349 (1930), str. 123.

⁴⁷ H. Dizdar: Izvršen je prevod misterioznog tarika. Još nije ustanovljeno ko je raskopao grob sarajevskog kajmekana.

⁴⁸ Vladislav Skarić, *Sarajevo od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Sarajevo, 1937. na više mjesta.

⁴⁹ Salih Sidki Hadžihusejinović Muvekit, *Tarih-i Bosna*. Autograf rukopisa u Orijentalnom institutu u Sarajevu, br. 766.

⁵⁰ A. K. *Mevlana Fadil-paša Šerifija – (1807–1880), sarajevski bogataš, političar, pjesnik i derviš*. Muslimanska svijest IV, br. 68. Sarajevo, 13. 11. 1939. str. 5. Za razrješenje inicijala autora ovog članka pomogao nam je podatak da je rukopis *Divana* Fadil-paše Šerifovića bio u vrijeme štampanja članka vlasništvo Adema Karadžovića, od koga je otkupljen za Orijentalni institut u Sarajevu.

⁵¹ Alija Bejtović, *Iz prošlosti mevluda u Bosni i Hercegovini*. El-Hidaje VI, 6–8 (Sarajevo), 1943. str. 205–213.

⁵² Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973, str. 643–644.

⁵³ Salih Trako, *Kronogrami sarajevskog muftije Muhamed Šakir-efendije Muidovića*, Anali GHB I, Sarajevo, 1972, str. 49–65.

⁵⁴ Smail Balić, *Kultura Bošnjaka. Muslimanska komponenta*, Wien, 1973.

⁵⁵ Smail Balić, *Die Kultur der Bosniaken, Supplement I, Inventar der Bosnischen literarischen Erbes in orientalischen Sprachen*, Wien, 1978.

⁵⁶ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I*, Sarajevo, 1974. Fadil-paša se spominje na str. 46, 47, 60, 103, 104, 108, 143, 301, 302, 344, 438, 439, 441.

⁵⁷ Fejzulah Hadžibajrić, *Osvrt na komentar mevlavijskog Evrada od Fadil-paše Šerifovića*, Preporod VII, br. 2 (129), 15. januara 1976, str. 6.

⁵⁸ Mahmud Traljić, *Muhamed Fadil-pašini vakufi*, u istom listu, str. 7.

⁵⁹ Naslov referata je: *Fadil-paša Šerifović, XIX yy. Bosna* Divan Šairi. Referat je štampan u časopisu Čevren, Priština, 1977.

⁶⁰ *Život* XXVI, br. 2. Sarajevo, 1977, str. 219–225.

⁶¹ Kadić, *Zbornik XXVII*, fol. 255v.

⁶² GHB, *Kolekcija Sidžila LXIII*, str. 177 i Kadić XX, str. 50.

⁶³ GHB, *Sidžil LXXV*, str. 4 i Kadić XXII, 133.

⁶⁴ U sidžilu LXVI, str. 8 prepisan je ovaj dokument u kome se ukazuje na obaveze Fadilove kao nekibul-ešrafa. Dokument je unio i Kadić u svoj *Zbornik XX*, 175. vid. prilog br. 10.

⁶⁵ U zvaničnim dokumentima, na primjer u sidžilima sarajevskog suda, Fadil-paša se i ne spominje kao saučesnik u ovim događajima.

⁶⁶ Muvekit, autograf, str. 264.

⁶⁷ O ovoj instituciji koju je Fadil posljednji obnašao, za detaljnija obavještenja pogledati kod H. Kreševljakovića u spomenutom radu o muteselimima. Međutim, moramo dodati da zvanični dokumenti demantuju Kreševljakovića u krajnjoj granici postojanja ove institucije. Kreševljaković navodi da je posljednji ovu funkciju obavljao Fadil-beg Šerifija 1833–1835. Međutim, u sidžilima sarajevskog suda postoje dokumenti upućeni muteselimima, među kojima je opet posljednji bio Fadil, ali mnogo kasnije, 1851. godine. Vid. *Sidžil LXXXV*, str. 35 i str. 26, zatim Kadić XXIV, str. 7, 22, 25 i dalje.

⁶⁸ Bujuruldija bosanskog valije Davud-paše sarajevskom nekibul-ešrafu koji je ujedno muteselim Fojnice, Neretve i Prozora, datirana polovinom novembra 1833. Vid. Kadić XXI, 323. U istim funkcijama (nekibul-ešrafa i muteselimima istovremeno) upućivani su mu službeni dokumenti i narednih godina. Vid. npr. Kadić XXII, str. 44 gdje se koncem 1835. pominje u istim zvanjima.

⁶⁹ *Sidžil LXXV*, str. 242.

536-7

⁷⁰ I. Kadić XXVII, str. 262 i Šabanović, prema Fatinu, spominju istu hidžretsku godinu Fadilova postavljenja za kadiju i mulu Beograda, ali je Šabanović ovu godinu pogrešno preračunao u 1838.

⁷¹ Divan I, str. 81 i 98; Divan K str. 11.

⁷² Muvekit, str. 264.

⁷³ Na istom mjestu

⁷⁴ Opširnije o ovim zadužbinama u radu Madžide Bećirbegović, *Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, POF XX–XXI, Sarajevo, 1974, str. 224–364.

⁷⁵ Divan I, str. 98, i Divan K, str. 11.

⁷⁶ Jedan dio ovog konaka selamluk (muški dio) podignut je 1251. (1835), a drugi dio, haremluk (ženski dio), 1255. (1839). Tim povodom je sarajevski muftija Muhamed Šakir-efendija Muidović spjevao kronogram od 15 bejtova. Kadić, *Zbornik XXII*, str. 316.

⁷⁷ Kadić, n. m.

⁷⁸ U tom smislu je dobio bujuruldiju vezira Mehmeda Husrev-paše u svojstvu miri-live hercegovačkog i zvorničkog sandžaka i sarajevskog muteselima. Vid. Kadić XXIII, str. 246. Iste godine dobio je bujuruldiju kao miri-liva istih sandžaka sa uživanjem timara i kao sarajevski muteselim. Vid. GHB, *Sidžil LXXIX*, str. 292. Mora se ovdje napomenuti da je timar davan za obavljanje mnogih nižih funkcija (npr. alajbeg i miralaj), a ovdje izraz »timarli« označava osobu koja neki posao obavlja za plaću koju dobiva iz carske blagajne.

Na isti način ga oslovljava i Mehmed Kamil-paša u decembru 1843. Vid. GHB, *Sidžil LXXIX*, str. 315. U ovom svojstvu vezir se Fadilu obraća i 13. I 1844, s tim što mu još nabraja i ostale titule: miri-liva askeri zvorničkog i hercegovačkog sandžaka, muteselim Sarajeva, Visokog, Fojnice, Prozora i Neretve (Konjica) Vid. GHB, *Sidžil LXXIX*, str. 319.

⁷⁹ Po povratku Fadil-paše u Sarajevo, vezir je izdao bujuruldije šejhu mevlevijske tekije na Bembaši (Isabegova tekija) kojom mu se povećava mjesečna plaća sa 130 na 150 groša; šejhu Ajni-dedeove tekije sa 30 na 50 groša, a šejhu kaderijske tekije Mustafafendiji sa 50 na 100 groša. Vid. Kadić XXIV, str. 40 i 41.

⁸⁰ Neki istoričari, kao npr. Kreševljaković, spominju da Fadil-pašino bogatstvo nije gomilano samo njegovim smislom za poslove koji donose novac. Smatraju da je također uzurpirao neke napuštene evladijet-vakufe.

⁸¹ Čefilema u kojoj su popisani pripadnici svih esnafa je istovremeno i prvo-razredan izvor za upoznavanje sastava i broja sarajevskih zanatlija. Vid. Kadić XXIV, str. 249–281.

⁸² Fra Grgo Martić u *Zapamćenjima* (str. 13–14) kaže da je sultanova mati bila Fadil-pašina zaštitnica.

⁸³ U ovaj konak, koji je kako smo ranije spomenuli dovršen 1839. godine, Fadil-paša nije više nikada uselio jer je po odlasku Omer-paše Latasa konak služio kao rezidencija bosanskih vezira do izgradnje sadašnje zgrade konaka, tj. 10. novembra 1869. Od 1870–1878. u njemu je bila vilajetska štamparija, a od 1878–1880. zemaljska štamparija. U decembru 1880. zgrada je porušena. Na njenom mjestu se sada nalazi samostan i crkva sv. Ante. Vid. H. Kreševljaković, *Saraji ili dvori bosanskih namjesnika*. Naše starine III, Sarajevo, 1956, str. 20.

⁸⁴ Ahmed Muratbegović, *Omer paša Latas u Bosni*, Zagreb, 1944, str. 125. Također: Hamdija Kapidžić, *Gajret Kalendar*, 1939, str. 65.

⁸⁵ Dr Galib Šljivo: *Omer paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850–1852*. Sarajevo, 1977, str. 143. I Ivo Andrić u svom romanu *Omerpaša Latas* svrstava Fadil-pašu u onu grupu bosanskih feudalaca koji se nisu direktno suprotstavljali Omer-paši Latasu, ali nipošto mu nisu bili nakloni.

⁸⁶ U Kadićevu *Zborniku XXV*, str. 18. zabilježena je jedna *aljmaido* pjesma koju su zarobljenim bosanskim begovima pjevali Latasovi vojnici. Pjesma, koliko nam je poznato, nije dosad objavljena, a glasi:

»Sarajlije jedni konjušari,
 Đi su sada vaši poglavari,
 Što se kriju u rupe mišije
 Da ne vide topa ni sungije!«

⁸⁷ Pjesme o ovim ličnostima i događajima nalaze se na više mjesta u poglavlju kasida sa kronogramima.

⁸⁸ U Kadićevu prepisu *Divana* pored kronograma nalaze se i objašnjenja tačnog mjesta i položaja objekata, što je naročito dragocjeno za one objekte koji su odavno porušeni.

⁸⁹ Fadil-paša je držao zakupe vojničkih sela u Nevesinju: Grabova (u Hrasnu) Rilja (selo Balaban), Gaj (u Kolečku), Čantura (u Berkovićima), Poščani, Hadžibegov, Grizovići (Zovi Dol), Bogovići, Tramašići, (u s. Lokvica); u Gatačkom kadiluku Zgure, Srčevići, Gračanica, Ravno i Dobro Polje; u Čajničkom kadiluku sela izdvojena: iz vojnučke mukate: Boraine, Bezmine, Uglječevo, Zakoli, Batovo, Omačina, Mileteli, Cakli, Goražde, Hadžali i Sijerće. U Zvorničkom kadiluku držao je mukate: Podrašja, u Gradačkom kadiluku selo Srebrenik, u Birčanskom kadiluku: Žunovi, Rudine, Vranići i Ceribašići; u Kladanjskom kadiluku sela: Olovo, Kruševo, Brguševo i Edinovići; u Travniku selo Guža Gora; u Zeničkom kadiluku: Isakovica, Džaburad, Krševac i u Jajačkom kadiluku selo Jelovica.

Popis ovih zakupa u Tapu ve Kadastro Defteri Ankara. No. 141 i 156.

⁹⁰ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, n. m.

⁹¹ Kemal-paša-zâde ili Ibn Kemal (?–1533) znameniti je osmanski šejhulislam, pisac i erudita. O njegovu viđenju Bosne vid. studiju dr Dušanke Bojanić, *Dve godine bosanskog krajišta (1479–1480) prema Ibn Kemal*, POF XIV–XV (Sarajevo), 1969, str. 33–50.

⁹² Sabit Alaudin Ali Užičanin (oko 1650–1712). Jedan od najvećih pjesnika porijeklom iz naših krajeva koji su pjevali na turskom jeziku.

⁹³ Bâkî (1526–1600), jedan je od najvećih pjesnika klasične osmanske poezije.

⁹⁴ Sâmî (?–1733) čuveni je divanski pjesnik s kraja XVII i prve polovice XVIII st., poznat kao majstor kasida.

⁹⁵ Kadić, *Zbornik XX*, str. 105.

⁹⁶ Vakufnama Fadil-paše Šerifovića, datirana 9. zilhidžeta 1289. (7. II 1873) zavještajnica je najbogatijeg vakufa XIX stoljeća u Bosni i Hercegovini. Fadil-pašin vakuf je početkom XX vijeka spadao među tri najbogatija u Bosni i Hercegovini, a drugi je u Sarajevu poslije Husrevbegova. Jedan je od rijetkih čije se izvjesne odredbe održavaju i danas. Npr. učenje mevluda (slavljenje Muhamedova rođenja) u Carevoj džamiji, u Sarajevu gdje je nekoć Fadil-paša bio propovjednik, i danas se obavlja iz troškova ovoga vakufa. Vakufnama je prepisana u Sidžilu vakufnama u GHB (specijalna zbirka) i u Kadićevu *Zborniku*, XXVI, str. 221–229.

⁹⁷ U listu Bosna XI, br. 520, Sarajevo, 1876. doneseni su Fadil-pašini kronogrami stupanju na prijesto Murata V. Kronogrami su, kao i sve ostalo što se štampalo u listu, štampani na turskom i na našem jeziku. U istom broju ovog lista nalaze se i kronogrami njegova sina Omera Nurudina posvećeni činu ustoličenja sultana.

⁹⁸ Mustafa Hajrudin-beg Fadilpašić je prvi gradonačelnik Sarajeva za vrijeme Austrije (1878–1892). Austrijske vlasti su ga postavile na taj položaj zahvaljujući ugledu njegove porodice u narodu.

⁹⁹ U *Memoarima* protopopa Nedeljka, koji prenosi Kreševljaković (vid. *Sarajevo za vrijeme austro-ugarske uprave (1878–1918)*, Sarajevo, 1969, str. 13 i 14) zabilježene su riječi generala Filipovića bosanskim Muslimanima:

»A vi, lopovi i skotovi, vi rđe i kukavice! Vi i vaša blistateljna Porta, kojoj svaki trag smrdi, kao što se ni vašim ulicama ne može proći od smrada i nečistoće. A zašto junački i pošteno ne objaviste rat, nego kurvanski i lopovski? I čudim se kako je ovaj nesretni narod mogao živjeti među takijem zlikovcima. Pokazaću ja vama silu Austrije, buntovnici i skotovi!«

Muhamed Enveri Kadić donosi ovaj Filipovićeov govor po pripovijedanju muslimanskih izaslanika, u nešto blažoj formi i kaže da se Filipović, prije nego što je počeo da govori, rukovao sa svim članovima deputacije, a starog Fadil-pašu ponudio da sjedne.

¹⁰⁰ Ovaj podatak se nalazi u njegovoj drugoj vakufnami koju je poslao iz Istanbula. Tu stoji da je Fadil nastanjen u mahali Lâleli, sokaku Kiziltaš u iznajmljenom konaku. Svrha izdavanja ove vakufname je bila u izmjeni uslova diobe viška dobara koja preteknu od podmirenja potreba vakufa. U prvoj, osnovnoj vakufnami, stajalo je da sav višak dijele muški potomci porodice, a sada je propisano da se prihodi dijele na jednake dijelove svima, i muškim i ženskim potomcima. Vakufnama je prepisana u *Sidžilu vakufname* GHB u Sarajevu i kod Kadića, *Zbornik*, XXVI, str. 211 – 229.

¹⁰¹ Ovaj podatak sam saznao od nedavno iseljene Fadil-pašine praunuke gđe Mubere Šahinagić, koja živi u Istanbulu.

¹⁰² Fragment natpisa na kome stoji: »Es-seyyid Muhamed Fadil-Paša ruhičün El-Fatiha. 14. muharrem 1300.« ustupila mi je gospođa Mubera Šahinagić, s podatkom da je to prepisano s nadgrobnog spomenika neposredno pred rušenje groblja.

¹⁰³ M. Hadžijahić, M. Traljić i Nijaz Šukrić, *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1977, str. 79.

¹⁰⁴ Fejzulah Hadžibajrić, *Osvrt na komentar mevlevijskog »Evrada« od Fadil-paše Šerifovića*, »Preporod« VII, br. 2 (129), Sarajevo, 15. januara 1976, str. 6.

¹⁰⁵ Vid. prilog II.

¹⁰⁶ *Divan*, str. 307, K. 66. Prvi muhareme 1286 je bio 13. IV 1869. u utorak.

¹⁰⁷ *Divan* I, str. 26; *Divan* K, str. 57.

¹⁰⁸ *Divan* I, str. 304 – 305, *Divan* K, 12.

¹⁰⁹ *Divan* I, str. 305, *Divan* K, str. 12 – 13.

¹¹⁰ *Divan* I, str. 26 – 27; *Divan* K, str. 61.

¹¹¹ *Divan* I, str. 30 – 31; *Divan* K, str. 26.

¹¹² Kadić, *Zbornik* XXVII, str. 225 v.

¹¹³ *Divan* I, str. 145; *Divan* K, str. 108.

¹¹⁴ *Divan* I, str. 18 – 20, *Divan* K, 28 – 30.

¹¹⁵ Pîr – je u derviškoj hijerarhiji najviša instanca. Najčešće pirom se naziva osnivač jednog derviškog reda kao što je slučaj ovdje gdje se misli na Dželaluddina Rumija.

¹¹⁶ *Divan* I, str. 295; *Divan* K, str. 9 – 10.

¹¹⁷ *Divan* I, str. 37 – 40; *Divan* K, str. 31 – 32.

¹¹⁸ *Divan* I, 42. str. 37 – 40 stih. 39.

¹¹⁹ *Divan* I, str. 37 – 40; *Divan* K, str. 31 – 32.

¹²⁰ *Divan* I, str. 80; *Divan* K, str. 13.

¹²¹ *Divan* I, str. 40 – 42; *Divan* K, str. 33 – 34.

¹²² *Divan* I, Mukatta'ât, str. 277.

¹²³ *Divan* I, Gazeliyyât, str. 145 stih 9 – 10.

¹²⁴ *Divan* I, str. 146, stih 11 – 12; *Divan* K, str. 108.

¹²⁵ *Divan* I, str. 146, stih 7 – 8; *Divan* K, str. 108.

¹²⁶ Musammat je pjesnička vrsta u kojoj se rimuju svaka polovica prvog polustiha i sredina drugog polustiha, isto tako završeci distiha se rimuju kao kod kasida.

¹²⁷ Igra riječi: misli se na metar.

¹²⁸ *Divan* I, str. 40 – 42; *Divan* K, str. 33 – 34, stih 37.

¹²⁹ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine* I, Sarajevo, 1974, str. 45 – 46.

¹³⁰ *Divan* I, str. 102; *Divan* K, str. 12.

The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work done during the year. It is followed by a detailed account of the work done in each of the various departments. The report concludes with a summary of the work done and a statement of the resources available for the next year.

The second part of the report deals with the work done in each of the various departments. It is followed by a detailed account of the work done in each of the various departments. The report concludes with a summary of the work done and a statement of the resources available for the next year.

The third part of the report deals with the work done in each of the various departments. It is followed by a detailed account of the work done in each of the various departments. The report concludes with a summary of the work done and a statement of the resources available for the next year.

The fourth part of the report deals with the work done in each of the various departments. It is followed by a detailed account of the work done in each of the various departments. The report concludes with a summary of the work done and a statement of the resources available for the next year.

RUKOPISI DIVANA

U ovom radu je već spomenuto da su rukopisi *Divana* Fadil-paše Šerifovića ostali nepoznati istraživačima naše kulturne povijesti, pa ni Fadil-paši nije stoga dato adekvatno mjesto u našoj kulturi. Jedan od dva rukopisa ovog *Divana* nastao je za vrijeme autorova života i, očigledno, pod njegovom kontrolom pa ga stoga možemo smatrati »mürettep divanom«, tj. sređenim, autorizovanim primjerkom *Divana*.

Da je kojim slučajem izgubljen stariji, autoru savremeni rukopis *Divana* koji je prepisao Muhamed Ševki Sarajlija Imamović, za njegov detaljan opis saznali bismo iz Kadićeva prepisa. Kako smo u prilici da se koristimo sa oba ova prepisa ukazaćemo na njihove glavne karakteristike.

O prvom, starijem rukopisu, sam prepisivač je zapisao na arapskom jeziku:

»Qad yasurrunā ihtitāmu taswīdi hāda 'd-dīwāni li-Sayyid Muḥammad Faḍil al-Bosnawī al-askarī 'ani 'l-liwāi 's-suwāri aš-šahīr bi-Šarīf-zādā bi 'awni Allāhi 'l-maliki 'l-'azīzi 'l-qawīyyi. Ḥarrarahu al-faqīr Muḥammad aš-Šawqī Sarāyī fī yawmi 't-tāmīni 'ašara min ġumāda 't-tāni li-sanati sittin wa tis'īna wa mi'atayni wa alfin min hiġratin man lahu al-'izzu wa 'l-maġdu wa 'š-šaraf«¹.

Pored ovih podataka koje daje sam prepisivač, Muhamed Enveri Kadić je zabilježio da je kaligraf Imamović Muhamed Ševkija Sarajlija sin Hadži Mustafe iz mahale Armagandži Sinana skupio na jedno mjesto munadžate, na'tove, kaside, ruba'ije, tarihe, mufrede i kit'e Fadil-paše Šerifovića i pismom ta'lik na 322 strane prepisao *Divan* na taj način što je na svakoj strani ispisivao po 19 redova².

Ovom njegovu opisu možemo dodati još neke pojedinosti. Papir na kome je Imamović prepisao *Divan* je žut, pismo izvanredan kaligrafski ta'lik, pisan crnim mastilom, dok su naslovi i pjesnički mahlas (pseudonim) ispisivani crvenim mastilom. Između pjesama nema nikakvih razmaka ni proreda. Kodeks je uvezan u platneni povež sa zaštitnim listovima.

Ovaj *Divan* je strukturiran po pjesničkim vrstama na način uobičajen u djelima ove vrste. Na prvom mjestu su munadžati (str. 1–3), potom dolaze na'tovi i tahmisi na'tova poznatih pjesnika (str. 3–9); slijedi nekoliko medhija i mersija Hasanu, Huseinu i Dželaludinu Rumiju

(str. 10–16), zatim su uvrštene kaside i ostale pjesme sa kronogramima (str. 17–113), potom nekoliko tahmisa na gazele poznatih pjesnika (str. 113–136); Na strani 137–138. je medhija (pohvalnica) Dželaludinu Rumiju. Sljedeće poglavlje su gazeli (Gazeliyyāt) (str. 143–269); iza ovog poglavlja su rubaije (katreni) i kit'e (epigrami) (str. 271–293), a onda kronogrami smrti poznatim ličnostima (str. 295–310). Kraj *Divana* sadržava prepise diploma esesjid Muhamed Fadil-paši Šerifoviću o pristupu u derviški red mevlevija na Galati u Istanbulu, redosljed mevlevijskih halifa i mevlevijske molitve (str. 311–321). Na strani 322 je podatak o prepisu rukopisa. Koliko nam je poznato, u *Divan* nisu uvrštene: jedna duža kasida, dva kronograma i nekoliko epigrama.

Jedini primjerak prepisa *Divana* od ovog prepisivača, prema našem znanju, nalazi se u Orijentalnom institutu u Sarajevu pod brojem 4520. Otkupljen je 1954. godine od Adema Karadžovića iz Sarajeva, koji je rukopis dobio prije II svjetskog rata od porodice Fadilpašića iz Sarajeva.

U ovom radu ovaj prepis *Divana* označavali smo početnim slovom prezimena prepisivača, tj. Divan I.

Godine 1327. (23. I 1909 i 12. I 1910) Muhamed Enveri Kadić je prepisao ovaj kodeks najvjerojatnije iz tog razloga što se spomenuti rukopis nalazio u privatnom vlasništvu, a on je smatrao da ovo djelo, budući nije štampano, treba da bude pristupačno svima onima koji žele da ga istražuju, pa je, kako sam kaže, »da bi dodao još jedno djelo islamskoj biblioteci, na Kahlen papiru, koristeći indigo, istovremeno ispisao 3 primjerka *Divana*«.

Kasnije, 21. ramazana 1342. (28. IV 1924) uvakufio je jedan primjerak, kroz indigo prepisanog, *Divana*, jer, kako kaže: »Belde-i Saray-Bosna eşrafından Şerif-zâde merhûm Es-seyyid Muhammed Fadil paşa eser fazl ü kemâl olan ve şimdiye değîn tab' olunmayan işbu Dîvânî mutale'aya ragbet edenler için belde-i mezbûrede Gazi Husrev bey kütüphanesinde mahfûz olmak ve andan çikarlamamak şartile vaqf ve habs eyledim.

Zamanımızda »Indigo papir« nâm eczali kağid vâsitasile yazıldığından esna-yî mutale'ada rûzgâr ve rütûbetli hava ve güneşin şe'ai teşirinden ve suyun yazıya dokunmasından vîkâye olunmasını mutale'a edenlere ihtâr ve tavsiye eylerim Fî 21 ramazan senê 1342. Ene 'l-fakîr Kadi-zade Muhammed Enveri ibn Sidkî Bekir-Efendi ibn Şabit-efendi 'an belde-i mezbûre«.³

Pjesme su u ovom *Divanu* poredane drugim redom. Najprije su kao i u *Divanu I* munadžati, na'tovi, medhije i mersije (str. 1–9), a potom slijede kronogrami koji su poredani po vremenu nastanka bez obzira da li su tarihi sa kasidama, kit'ama (epigramima), mufredima ili rubajjama, ili su kronogrami smrti (str. 9–78), od 79. str. do 94 str. su tahmisi, a od te do 101. str. su kit'e (epigrami). Rubaije su od 101–106 str.

Poglavlje Gazeliyyāt počinje na 107. str., a završava se na 179 str. i time se završava poetski dio *Divana*. Potom slijede: idžazetnama o pristupu u derviški red mevlâ-ija, redosljed mevlevijskih halifa, molitva (dova) i podaci o prepisu.

Ovaj rukopis sadrži u prosjeku po 32 retka na jednoj strani. Pisan je rik'om, uvezan u povez novijeg datuma. Rukopis pisan olovkom nalazi se u GHB pod brojem 92, a primjerak pisan kroz indigo zaveden je u GHB pod brojem: 93. Treću kroz indigo pisanu kopiju, koju pominje Kadić, do danas nismo uspjeli pronaći, a pošto ne može imati nikakve razlike, osim eventualne bilješke oko uvakufjenja nije nam ni bila nužna za ovaj rad. Ni rukopis R-93 iz GHB nećemo u tekstu nigdje posebno notirati jer je identičan br. 92; jedina im je razlika u tome što u R-93 postoji podatak o uvakufjenju ispisan na prvoj lijevoj strani rukopisa.

Za razliku od starijeg rukopisa *Divana I* rukopis *Divan K* sadrži samo još dva kronograma, posvećena podizanju mekteba u Rogatici i smrti Refik-efendije Hadžiabdića, koji se ne nalaze u starijem rukopisu. Njih je Kadić rponašao uklesane na spomenicima na kojima su ispisani i unio ih u *Divan*.

Nijedan rukopis ne sadrži Fadil-pašinu *Kasidu kao odgovor* na Zija-pašinu *Zafernamu*, iako je ova pjesma bila poznata Kadiću i on ju je unio u svoj *Zbornik*.

Istaknimo na kraju da su oba rukopisa pisana čitko, korektno i gotovo bez grešaka. Zato nije bilo nužno ukazivati na razlike u rukopisima jer tih razlika gotovo da i nema.

ایده هم بر دم و آن استخاذه مکر شیطانی

کید لم جوشن صون خدای باب رحمان

هر امر خیره مفتاح بدایت اولدی بسم الله
 بتون مخلوق رحمانیتد متصفدر حق
 رحیمیت ایلد بشیر قیلدی اهل ایمان
 انک سینده اسلامه سنا ستر محرر در
 عجب مصراع رجه علو کت جمله سن شاعر
 بنم عصیانم یوقدر نهایت اول و آخر
 الهی سن زنون ناسکات لفظکله مضویله
 کلید مخزن بدایات اولدی بسم الله
 بو وجه اوزره عبادتد حجت اولد بسم الله
 بو کلامنده برهان بدایت اولد بسم الله
 باقله میمنه عین عنایت اولدی بسم الله
 معاینده نظر قیل بنهیت اولدی بسم الله
 بیلا مخفرا ندم فکر سنا مت اولدی بسم الله
 که دیواننده مفتاح بدایت اولدی بسم الله

یعنی بسجده یارب بو عابغر قوی عترایت

جمیع جرم و عصیانم یم غفران ایلد کحوایت

قللمه مناهات بدر کاه ندرت خد

نمایاندر سنک غفران بزرگ بر عجب یارب انکون فسقله فرق کنا هم بر حساب یارب

اگرچه یوقدر عالمده بکا توأم معاصیده

دغای فاصانه قیل قبول و مستجاب یارب

مفتوحه استغفاره و غفرانها

اینشم بجد فطرا استغفر الله العظیم ربنا فاعف لنا استغفر الله العظیم
 خلوتی و جلوتی کثرتده وحدت کوستر ذکر و فکرم دانما استغفر الله العظیم
 درد عسقه بولق استرکت و وای دروند اشته اکبر شفا استغفر الله العظیم
 چشمه عیان تو تیا مرات قلبه انجلا بخش ایدر جمع مسا استغفر الله العظیم
 اوله از کار و سلوة و صوم الیه مغریم دانما و درکت اوله استغفر الله العظیم
 است مرموب بر اولی راسه مغفرت ایدر سب دریا استغفر الله العظیم

فایا قایا انظما کرم مغفرت اوله تا مغفرت

کرم معین اوله استغفر الله العظیم

ایدر سب با تبه در راهه تیا تا تیا

درست ایله الهی ائمه عالم نور ایمانی کرمی ذکر و تریید کله انمارایت او ویرانی
 عمریم هم غریب خبر همیایم روه مدیه دل نالامه رحم یدر هفایت ای کر مکانی
 بنم ذنب و کتوبان اوز که مال و شوقم یونده مدد ستر میسون یارب بنی غفرانک عثمانی
 نیا بشدسم افکار ایسم ظاهر در عندگده بنم شوماده سن نیل امان لطف فراوانی
 قبول کردن نیری عرض ایتم بود باره بکایا یب سن احسان ایله روحان و جسمانی
 بنون عالم لبالب لهودی قبح و زنا سسل اود کفو ظالم یارب کدی بر قدر حد و پایانی

ترجمه ایدر سب با تبه در راهه تیا تا تیا

ای در راهه تیا تا تیا

ایدر سب با تبه در راهه تیا تا تیا

۳۰۱

جلال الدین چلبی ابن مصطفیٰ افندی را و جلال الدین مع عارف چلبی آدم
 رده افندی را و آدم رده افندی شیخ عبدالحلیم چلبی را و شیخ عبدالحلیم
 چلبی شیخ حاجی بستان چلبی را و شیخ حاجی بستان چلبی شیخ عارف چلبی را
 و شیخ عارف چلبی شیخ ابوبکر چلبی را و شیخ ابوبکر چلبی حسن امیر رده افندی را
 و شیخ سلیمان رده افندی را و شیخ سلیمان رده افندی نسیم رده افندی را
 که مشایخ نسیم رده افندی شیخ من و استاد من بود این فقیر را
 تلقین کردند و اجازت دادند و این فقیرین میر الامرا

فاضل المولوی را تلقین کردم و اجازت دادم

و الله یهدی من یشاء الی صراط مستقیم

حرر فی شعبان ۱۹۹۶ هـ

العقربوسدس

بیتنا
 حضرت محمد
 صلی الله علیه و آله

بسم الله الرحمن الرحیم

ترجمہ دار عثمانی رده افندی
 ترجمہ دار حضرت شمس احمد رده افندی
 سرنایر حبیب رده افندی
 و فرح صم از اخوان

٤٤٤

تقدیرنا احتشام تسوید مسند الدیوان سید محمد الفاضل البوسنی
 المعتمد عن لواء السواری الشعیب بشریف زاده بمون الله
 الملك العزیز القوی حرره الفقیر محمد الشوقی مراب
 فی یوم الثامن عشر من شهر جمادی الثاني
 سنة ست وتسعين ومائین

والف من اجرة من له

العز والمجد

والشرف

م م
م

Posljednja strana Fadil-pašinoḡ Divana.
 Prepis M. Š. Imamovića

ایده لم شردم دان آگه اذمه کرسنه
 که لم جوین هون خدای باب عثمانه

فخر صبره مفتاح بلیت اولدکم الله کلید سخن بد قرانت اولدکم الله
 بخوبه قلوبه رحمانیتیم مقصد هون بودجه اوزره عباد اللهه حجت اولدکم الله
 رحمت ایل ششم قیلدی اول امانی بونا شاخده برهانه هدایت اولدکم الله
 انک کسینه اسلوه سلوک شریک باقله ماینه عین عیان اولدکم الله
 عجب صلیح برجه علوه الله من کمال عنایمه نظر قیل بی نهایت اولدکم الله
 بنم عیبانه بد در نهایت اولدکم الله هدیه عنایمه فکر سلوک اولدکم الله
 الهی - ن ذوقن فاضله ناطق اولدکم الله کدیوانته مفتاح بلیت اولدکم الله

بقوه بسولم یارب بو عاجز قوتان عجزایت
 مبرج بزم دستانم بم عظمین ایلدکم الله

قوتان مناجات برضاه حضرت خدای

نمایانه کسه عنایمه اوزر بی نهایت المکرم الله علیه و آله عجزه کما هم یحساب یارب
 الرجیه یوقر عالمه کما توأم معاصیه رعای خدایه نام قیل قبول دستجات یارب
 منظره آگه اذمه اذمه اذمه

ایتیم بیدانه استغفر الله العظیم ربنا تا غفر لمانا استغفر الله العظیم
 خلوق و خلوقی اکرده و هدیه کرسنه ذکره و کرم ایلدکم الله العظیم
 زرد عتقه بولور استرله دوان رفقه اکرده اکرده استغفر الله العظیم
 چشمه عین توتیا امارت قلبه اچکلر بخیر ایدر صبری و صبر استغفر الله العظیم
 اوله اذکار و صلوة و صوم الیه صبر کیم ناما و دردی اولدکم الله العظیم
 امت صبر جمعه اولدی بهات مشرت ایله و ربنا استغفر الله العظیم
 قائلاً قلنا منتهی معنی اول حاصل کیم معین اولدکم الله استغفر الله العظیم

دیگر مناجات برضاه حضرت قاضی الحاجات
 درکت ایل الهی دانه دالم کرایانی کرمیا کوردت حیدر الله اعمازایت ادرانی

دوره احمدی را که در سال ۱۲۸۳ هجری قمری در سن ۱۰ سالگی بر
این خط را تعلیم کردند و اجازت دارند و این فقیرین میرالوفزار خال
المولوی را تعلیم کردم و اجازت دارم و الله بهدی من یسار الی صراط

تصمیم

هر روز ۱۴ شعبان سنه ۱۲۸۳

التصمیم

بمیرزا
خطه
الدين

سهرورد الحاکم

ترجمه دار عثمان دوره ترجمه دار حضرت شاه اسماعیل سزایی سیدیه و غیره از ارضان
افندی دوره افندی دوره افندی

قدیرنا انتم تمام التوسید لفظ الیوانه لید سهرورد حاصل البوسنی السکر
عن لواء السوارى السیما بر سرفی زام بعونه الله الخلاق العزیز البتوی
الضقیق قدیر السوچی سزای فی یوم الثامن عشر من جمادی الثانی سنه
۱۲۸۳ و ما بین رالی من البترة من لم الضوالجید
و السرفی

مدینه سزای بوسنه اشرفنده سرفی زام السید محمد فاضل باشا
۱۲۹۶ تاریخه دکن تنظیم ایتمی فوت و وصایت و رباعیات
و تاریخ و ابیات و قطعاتی بریره صوب ایوب سنه مدینه من بوره
ارمغانی کنده محمدی کاشانه اعلا و در حیطه محمد سوزی افندی
ابن حاجی مصطفی خط تعلیم الیه یاز در زین ۳۱۶ صحیفه فی و
بر صحیفه ۱۹ شماره عبارت اولاد دیوانی نیانده کاشانه
و کتابه ۱۵ - لومه بر اثر علوه مقصدیه و قولن بایره (Kashan)
Kashan نام اجزائی کاشان قوه تأیید سید برده اوج نسبه
اولاده نورسود قلعه بر قاج که اول بونی عینا کاشان
العلیم و الله العفتر قاضی زام محمد فوزی ابن صدق بکر افندی
ابن ثابت افندی کاشان فی محمد عازمی محمد به من کلمات سزای بوسنه
و جاده بیست و یک سنه ۱۳۴۷

بلده سزای بیست و سه استراوتند سرکیف زاره مرحوم السید محمد قاضی
 یاشایک از فضل و کمالی اولاد و مستوی به در کین طبع اولغیان
 استبداد برای مصلحتی رغبت اینک را بگویند بلده ضروری شده
 غازی خسرو بیگ کتبخانه کشنده محفوظ اولاد و آندره و بیچاره کلمات
 سزایله وقف در بعضی ایلمم .

زبان خنده این رفیقو یابیر نام اهزانی کاغذ واسطه کید یاز لیدینه
 استای مصلحتی به روزگار و طوبیای هوا و کونست کسای تاثیرند
 و صوبیک یاز بی طوقننده وقایع اولغنی مهله ایینه اظه
 و توصیه ایلمم . فی ۱۴ رمضان سنه ۱۲۶۲

انا الفقیر قاضی زام محمد انوری

ابن صدق بکر انوری ابن کاتب

انندی عن بلده در ضربه

محمد انوری

۲

NAPOMENE

¹ »Raduje nas završetak prepisa ovog *Divana* od Sejida Muhameda Fadila Bošnjaka, konjaničkog mirilive, poznatog kao Šerifović, pomoću Allaha, Sjajnog i moćnog vladara. Prepisao ga je siromah Muhamed Ševki Sarajlija 18. džumada II godine 1296 (9. juna 1879.) od selidbe onog kome pripada čast, slava i ponos«.

² Za prepisivača Muhameda Ševki Sarajlija Imamovića, S. Balić kaže: »Muhammad Šawqi Turabi, umro 1883, cijenjen kao krasnopolisac i knjigovezac. Prepisao je među ostalim zbirke pjesama Ibrahim Haqqia i Fadil-paše« (Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta, Wien, 1973, str. 138.); Ševkija spominje i Kreševljaković u: *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, Sarajevo, 1958, str. 239). I on riječ »Sarayi« (Sarajlija) pogrešno čita kao Turabi.

I Đoko Mazalić, u *Leksikonu likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1966. str. 141, spominje ovog vrsnog kaligrafa, za koga kaže da je rođen u Sarajevu oko 1820, a umro u istom mjestu 1883.

U Orijentalnom institutu u Sarajevu nalazi se nekoliko rukopisnih djela iz raznih disciplina, prepisanih rukom Muhameda Ševki Sarajlija (Sarajlije) Imamovića.

³ »Ovaj dosad neštampan *Divan* vrijedno i savršeno djelo pokojnog sejid Muhameda Fadil-paše Šerifovića, poznatog plemića grada Sarajeva, uvakufio sam u Gazi Husrevbegovu biblioteku spomenutog grada pod uslovom da se u njoj čuva i iz nje ne iznosi, a namijenjen onima koji ga žele izučavati. Posredstvom papira, poznatog u naše vrijeme kao indigo papir, upućujem i preporučujem onima koji će ga čitati da ga čuvaju od vlažnog i vjetrovitog vremena, od utjecaja sunčevih zraka i od vode. 21. ramazana 1342. (28. IV 1924).

Ubogi, Muhamed Enveri Kadić sin Sidki Bekir-efendije, sin Sabit-efendije iz spomenutog grada.«

PJESME FADIL-PAŠE ŠERIFOVIĆA

Ovdje ćemo dati pregled i ocjenu pjesničkog stvaralaštva Fadil-paše Šerifovića donoseći primjere iz svih vrsta pjesama koje se nalaze u *Divanu*, kao i *Kasidu kao odgovor na Zija-pašinu Zafernamu*, koja nije uvrštena ni u jedan rukopisni primjerak *Divana*. Trudili smo se da ovaj izbor bude takav da se na osnovu njega može ocijeniti misaoni i umjetnički nivo Šerifovićeve poezije. Držaćemo se reda postavljenog u osnovnom rukopisu *Divana* (Divan I), jer on ima svoju logiku zasnovanu na iskustvu pjesnika divanske poezije. Vidjećemo koliko djelo odaje autorovo obrazovanje, lekturu, književni interes i zanimanje.

Sasvim je razumljivo što su na početku *Divana* himnodije (munadžati) — poetizirane molitve upućene Bogu — jer je to pravilo kod svih divanskih pjesnika. Uočljivo je da, srazmjerno obimu *Divana*, pjesama iz domena himnodija nema mnogo, pogotovo ako se ima u vidu da neki, obimom manji, divani sadrže i 20—30 pjesama ovog karaktera.

Kao derviš mevlevija Fadil-paša je posebno privržen Poslanikovoju porodici, jer mevlevije, kao i većina drugih derviških redova, svoje učenje vežu za tradiciju u kojoj je Poslanik svojim učenjem nadahnuo osnutak tog derviškog reda. Čak u lozi svoga reda ne polaze od pîra, stvarnog osnivača tog reda, nego im se loza proteže do Muhameda. Na'tovi (pjesme u slavu Muhamedovu) to najbolje dokazuju. Međutim, u Šerifovićevoj *Divanu*, u ovom ciklusu pjesama je sadržano više pjesama posvećenih Muhamedovim unucima i zetu Aliji nego samom Muhamedu, što je isto tako karakteristika mistika mevlevijskog tarikata, koji su skloni veličanju Fatime, Muhamedove kćeri, njenog muža Alije i njihovih sinova u čemu prilično naginju šiizmu, ili se barem mire s ovim islamskim pravcem. Najzad, privrženost ideji Dželaludina Rumija je toliko izražena kod Šerifovića da je naš pjesnik pored kompletnog poglavlja *Gazeliyyat* (Gazeli) posvetio ovom pjesniku i filozofu nekoliko kasida iz domena medhija (hvalospjeva) i znatan broj epigrama i katrena. Neka od njih ćemo ovdje donijeti kao ilustraciju našeg viđenja Fadil-pašinih pjesama iz ovog domena.

Posebni pjesnički oblici divanske poezije su murebe'i, tahmisi i musedesi. Radi se o pjesmama koje su ispjevane iz potrebe za dokazivanjem pjesničke sposobnosti, tj. na svaki distih nekog pjesnika, obično

nekoj od najpoznatijih ili autoru bliskih pjesnika, autor murebe'a, tahmisa ili museddese doda svoja dva, tri ili četiri stiha tvoreći strofu koja mora imati svoju logičko-misaonu i formalno-metričku kompaktnost. To je slična pojava renesansnom estetičkom mjerilu »perfetta poesia perfetta imitazione«, čime se zadovoljavao dignitet uzornih pjesnika. U Šerifovićevom *Divanu*, od ovih pjesama zastupljeni su tahmisi u većem broju i jedan museddese. Kako je ugledanje na velike pjesnike i poznavanje njihovih pjesama uvjet za samostalno stvaralaštvo, to su i tahmisi u Fadilovom *Divanu* uvršteni ispred gazela, kasida sa kronogramima, katrena i epigrama. Poznato je, naime, da je svaki divanski pjesnik znao na hiljade stihova drugih pjesnika i da je tim poznavanjem i sposobnošću imitiranja (pravljenja nazira-paralela) dokazivao svoju pjesničku zrelost. Nikakvo čudo nije što je i Fadil-paša Šerifović svoju pjesničku sposobnost dokazivao dopunjavanjem pjesama velikih pjesnika i onih koji to nisu, ali je njihova poezija bila pjevana po Fadilovu ukusu.

Pjesme koje su spjevane s ciljem da obilježe neki događaj, gradnju, rođenje ili smrt završavaju se stihom koji brojčanom vrijednošću slova daje zbir koji označava godinu koja se tom pjesmom želi obilježiti. Ovaj epigrafički vid stvaralaštva predstavimo posebno jer i u *Divanu* pjesme sa kronogramima čine zasebnu cjelinu, a one za nas više od umjetničke imaju kulturno-historijsku vrijednost. Ukratko, ovaj vid poezije Fadil-paše Šerifovića daje nam za pravo da tvrdimo da poezija za njega ima dublji značaj jer je izraz potrebe stvaranja, a nije kao kod većine drugih divanskih pjesnika njegova vremena stvar mode i dokolice. Tako su njegove pjesme u izvjesnom pogledu ogledalo u kome se zrcali jedno vrijeme koje nam nije toliko daleko koliko je puno nerazjašnjenih zagonetki.

HIMNODIJE (MUNADŽATI)

Munadžat (münacât) je po sadržaju pjesma posvećena Bogu u vidu molitve ili pokajanja. Po formi, pak, ona je najčešće sročena po mjerilima koja vrijede za kasidu, što znači da sadrži 20–30 distiha, a ponekad i znatno više. Rimuje se po principu AA BA CA. Dešava se da u prologu nekog epa ili koje druge duže pjesme koja u cjelini, po sadržaju, ne mora biti munadžat, početak pjesme sadržava stihove koji se karakteriziraju munadžatom. Tako većina pjesama posvećena vladarima ili onih koje opisuju neki događaj počinju stihovima munadžata, a pjesme ili zbirke pjesama religioznog karaktera redovno počinju stihovima upućenim Bogu, npr. poznati spjev Sulejmana Čelebija *Vesilet ün-necât* (poznatiji pod nazivom *Mevlûd* ili *Mevlid*) koji predstavlja životopis Muhamedov u stihu, počinje stihovima munadžata. Sličnih primjera ima mnogo i u pjesmama koje nisu pobožnog karaktera. Isto tako pjesme u formi terdzîi-benda (tercî-i bend), tahmîsa, kit'e ili ruba'ije mogu po sadržaju biti munadžati. Himnodija (munadžat), dakle, nema strogo određenu formu nego se prilagođava najčešće formi kaside, ali ako se npr. spjeva u formi tahmîsa, kit'e ili ruba'ije, onda za njega vrijede pravila rime koja vrijede za tu vrstu pjesama. Za razliku od tazarrûnâme, prozne književne vrste koja njeguje istu tematiku, koja obično dolazi na početku djela drugog sadržaja i vrlo je rijetko samostalan sastav, munadžat, ipak, najčešće dolazi samostalno kao zasebna pjesma.

Kako je glavni, a moglo bi se čak reći i jedini cilj munadžata da se njime iskazuje božja veličina i pokajanje za grijeh, ove pjesme su najčešće lišene ukrasnih figura pa im je umjetnički domet nešto niži nego kod na'tova. Najuspjelija, pak, pjesma iz oblasti religiozne poezije kod Fadil-paše je musedes o Poslaniku, koji se oslovljava kao »djed mučenika Kerbele«, a ona je iz domena na'ta.

Uvodna oda Bogu u Šerifovićevom *Divanu* je u stvari stihovana formula Bismila koja se izgovara prilikom početka svakog bogougodnog djela, a piše se na početku svake knjige. Kako se prilikom svake molitve treba pokajati za ranije učinjene grijeh, u ovoj pjesmi se to čini u prvom stihu čime se zamjenjuje arapska formula »Auđu billah min aš-šaytani ar-raġim«. I posljednja dva stiha, u kojima je pjesnik utkao svoj mahlas, opet su pokajničkog sadržaja. Pjesma ima devet bejtova s refrenom »Bismillâh«.¹

Edelim her dem ü ân isti'âze mekr-i şeytândan
Giyelim cüşen-i sîn hudâ-yı bâb-ı rahmândan.

Her emr-i hayra miftâh-ı bidâyet oldu bismillâh
Kilit-i maḥzen bed'-i kırâet oldu bismillâh.

Bütün maḥlûka rahmâniyyetile muttasıfdir ḥakk
Bu vech üzre 'ibadu-llâha hüccet oldu bismillâh.

Rahmâniyyet ile tebşîr kıldı ehl-i imanı
Buna 'âlemde burhân-ı hidâyet oldu bismillâh.

Anın »sîninde« islâma selâmetler muḥarrerdır
Bakılsa »mîmine« 'ayn-ı 'inâyet oldu bismillâh.

'aceb misra' berceste 'ulûmün cümlesin şâmil
Me'ânide nazâr kıl bî nihâyet oldu bismillâh.

Benim 'isyânımda yoktur nihâyet evvel ü âhir
Hemen gufrânıma fikr-i selâmet oldu bismillâh.

İlâhî sen zunûbunu Fadilın lütfünle 'afv eyle
Ki divânında miftâh-ı bidâyet oldu bismillâh.

Be ḥakk-ı bismille ya rabb bu 'âciz kulunu 'afv et
Cemî'i cürm ü 'isyânım yem-i gufrân ile mahv et.

HIMNODIJA I

Utječimo se svakog časa i trenutka od lukavstva sotoninog
Obucimo božanski zaštitni oklop od vrata Milostivog!

Svakom dobrom poslu ključ početka je Bismilah
Katanac riznice je početak učenja Bismilah.

Za sve stvoreno Bog je definisan svojim milosrdjem
Na taj način Božjim robovima dokaz je Bismilah.

Svojim milosrdjem obradovao je vjernike
Zato je Bismila na ovom svijetu postala dokaz Božje upute.

Na njegovom »sinu« islamu je zapisan spas
Ako se gleda na njegov »mim« tu je prava milost Bismilah.

Gle uzvišeni stih cijelog uzvišenog znanja
Pogledaj u njegovo značenje, beskrajno je Bismilah.

Mojoj nepokornosti nema kraja; na početku i kraju
Uvijek je Bismila, ideja za spas i moj oprost.

Moj Bože, Ti svojom milošću oprosti Fadilove grijehе!
Jer na Tvom divanu ključ početka je Bismila.

U ime Bismile, Gospodaru, oprosti ovom svom nemoćnom robu,
Sve moje grijehе i neposluhe morem oprosta speri!

II

KIT'Ā – I MŪNĀCĀT BE-DERGĀH-I HAZRET-I HUDĀ

Numâyandır senin gufranı bahrın bî hicâb ya rabbî
Aninçün fiskla gark-î günahım bî hisâb ya rabbî.

Eğerci yoktur 'âlemde bana tev'em me'aside
Du'a-yı hâlisânem kıl kabûl ü müstecâb ya rabbî⁶.

II

HIMNODIJA U FORMI KIT'E PRIJESTOLJU UZVIŠENOG
BOGA

Ocean tvoga oprosta pokazuje se sasvim jasno,
moj Gospodaru,
Zbog toga sam svojom izopačenošću utonuo u bezbroj svakojakih
grijeha, moj Gospodaru;

Iako na svijetu nemam ravna u nepokornosti,
Bože, primi i usliši moju iskrenu molitvu!

Sljedeća tri munadžata od kojih dva imaju po sedam, a jedan osam bejtova, u formi su gazela, a po sadržaju su slični prethodnim pa ih ovdje ne donosimo zbog toga što nemaju ništa posebno karakteristično.

HVALOSPJEVI MUHAMEDU (NA'TOVI)

Od tri na'ta, prvi ima sedamnaest bejtova, drugi sedam, a treći ima sedam strofa od po šest stihova (musedes). Ova pjesma je najbolji dokaz o prožetosti Fadil-pašine poezije perzijsko-šiitskim elementima, jer se u njoj Šerifović obraća poslaniku Muhamedu kao djedu mučenika sa Kerbele i ocu najbolje žene (Fatime). Treba napomenuti da je tematika tragedije kod Kerbele češće predmet interesovanja kod heterodoksnih derviških redova koji su se inspirisali šiitsko-alevijskom ljubavlju, ali i kod mevlevija, koji su prihvaćeni kao ortodokсни derviški red, ali naginju šiizmu, utjecaj učenja Ibn Arebija i Dželaludina Rumija pomiješan je sa veličanjem Alija i njegovih potomaka.

U poeziji islama veliki se broj pjesnika ogledao u pjevanju raznih pjesama u slavu Muhameda, od kojih su neke prava remek-djela islamske poezije. Najčešće su to spjevovi koji govore o životu Muhameda od rođenja do smrti s posebnim akcentom na početak dobijanja božanske objave Kur'ana i uzdizanja na nebo (mi'râc). I kao što nije ni jedan pjesnik mogao otpočeti svoj divan a da ne zahvali Bogu za svoje postojanje i zatraži oprost za počinjene grijehe, isto tako nijedan pjesnik nije zaobilazio ni pjesmu u kojoj se obraća Muhamedu hvaleći njegovu poznata svojstva i moleći ga za zauzimanje kod Boga. Fadil-pašina pjesma ima 21 distih u formi musedesa⁵.

MUSEDDES-I NA'T-I ŞERIF HAZRET-İ RISÂLET 'ALEYHI
EFDALÛ 'S-SALATI VE EKMELÛ T-TEĤIYETI

Hâtem-i hatm-i risâletsin habîb-i kibriyâ
Nâm-i pâkindîr senin Aĥmed Muĥamed Muştafa.

Ûmmete sensin mu'în ey padişâh-ı asfiyâ
Sen şefîül-müznibîn ü mücrimîn sen bî riya.

Ķoyma dûzeĥte beni cedd-i şehîd-i Kerbelâ
Mücrimim eyle şefâ'at ya ebe ĥayri'n-nisâ.

Reşk-i ĥurşîd-i cihân bedr-i munîr-i âsman
Seyidül-kevneyn ruh-ı pâk cism-i uns ü cân

Efdal-ı mahlûk-ı bâri muktedâ-yı murselân
Vâsil-i mi'râc-ı 'izzet mürsel-i âhir-i zemân.

Ķoyma dûzeĥte beni cedd-i şehîd-i Kerbelâ
Mücrimim eyle şefâ'at yâ ebe ĥayri 'n-nisâ.

Kâb-ı kavseyne eren sensin e'izz ü muĥterem
Bezm-i gaybül-gayba vusletle 'azîz ü muĥterem.

Mecme'-i envâr-i rahmet ma'den-i lütf ü himem
'Âsi vü mücrimlara senden olur olsa kerem.

Ķoyma dûzeĥte beni cedd-i şehîd-i Kerbelâ
Mücrimim eyle şefâ'at yâ ebe ĥayri 'n-nisâ.

Lî me'a 'llâhi bezminin sensin qarîn-i a'zamı
Vakif-i esrar-i hikmet 'ilm-i hakkın a'lemi

Sâye-i bahş-i ehl-i imân eshiyânın efhamı
Enbiyânın iki 'alemde sen oldun erhamı.

Koyma dûzehte beni cedd-i şehid-i Kerbelâ
Mücrimim eyle şefâ'at ya hayri 'n-nisa.

Yek bin ta'dâd olunsa cerem ü 'isyanım benim
Çaresiz eyler şehâdet cümle a'za-yı tenim.

Birr ü ta'dad beridir nefsi-şuriş efkenim
Sen şefâ'at eylemez isen sekardır meskenim.

Koyma dûzehte beni cedd-i şehid-i Kerbelâ
Mücrimim eyle şefâ'at ya ebe hayri 'n-nisa.

Hâlimı dergâhıma 'arz etmeğe yoktur yüzüm
İ'tirâf-ı ma'siyet etmekten özge yok sözüm.

Rahmet lil-âlemin sin 'afvını gözler gözüm
Lütfün olmazsa yanar nâr-ı cehennemle özüm.

Koyma dûzehte beni cedd-i şehid-i Kerbelâ
Mücrimim eyle şefa'at ya ebe hayri 'n-nisâ.

Mürsel-i kâzi-i hâcât ü nebiyy-i kâinât
Merdüm-i çeşm-i cihânsın müşfik-i hâl-ı 'usât.

Uns ü cinne oldu sana vâcib-i ihdâ-yı salât.
Fâdil âsâ sâlih ü tâlih umar senden necât.

Koyma dûzehte beni cedd-i şehid-i Kerbelâ
Mücrimim eyle şefâ'at ya ebe hayri 'n-nisâ.

MUSEDES ČASNOG NA'TA UZVIŠENOJ OSOBI
POSLANSTVA
— NAJLJEPŠI POZDRAV I SAVRŠENA MOLITVA —

Ti si pečat posljednjeg poslanstva, miljenik Božje veličine
Tvoje čisto ime je Ahmed Muhamed Mustafa.

Ti si pomagač sljedbenicima, ej vladaru čistih,
Ti si iskreni zagovornik grešnika i prestupnika.

Ne daj da u paklu budem, djede mučenika Kerbele,
Grešnik sam, zauzmi se za me, oče najbolje žene!

(Ti si) uzrok zavisti sunca svijeta i mjeseca koji nebo osvjetljava
Prvak oba svijeta, čisti duh tijela ljudskog roda i duhova.

Najodabraniji stvor Božji, predvodnik poslanika,
Onaj koji je stigao na miradž časti, poslanik posljednjeg razdoblja.

Ne daj da u paklu budem, djede mučenika Kerbele,
Grešnik sam, zauzmi se za me, oče najbolje žene!

Ti si onaj koji je dospio do Kabi Kavseyana, najčasniji i najveličan-
stveniji
Time što si dospio u družbu »gaybul-gayba«, dragi i poštovani.

Stjecište svjetla milosti, rudnik dobrote i velikodušnosti
Ako ima milosti, neposlušnim i grešnim ona je zbog tebe.

Ne daj da u paklu budem, djede mučenika Kerbele,
Grešnik sam, zauzmi se za me, oče najbolje žene!

Ti si najugledniji učenik skupa »Li me'a-llahi«
Posvećen u tajne mudrosti i najučeniji u Pravoj nauci.

Ti si pravim vjernicima zaštitnik, najveći od darežljivih
Ti si najsamilosniji poslanik na oba svijeta.

Ne daj da u paklu budem, djede mučenika Kerbele,
Grešnik sam, zauzmi se za me, oče najbolje žene!

Kad bi se pojedinačno nabrajali moji prestupi i grijesi,
Nema druge, to bi potvrdili svi dijelovi moga tijela.

Lišena je dobročinstva i poslušnosti moja duša zabludjela
Ako se ti za me ne zauzmeš, pakao je moj stan.

Ne daj da u paklu budem, djede mučenika Kerbele,
Grešnik sam, zauzmi se za me, oče najbolje žene!

Nemam obraza da svoje stanje preda te izložim
Nemam riječi da priznam svoju nepokornost.

Milost svjetovima si ti čiji oprost očekuju moje oči,
Ne bude li tvoje dobrote, sigurno će u vatri pakla gorjeti čitavo
moje biće.

Ne daj da u paklu budem, djede mučenika Kerbele,
Grešnik sam, zauzmi se za me, oče najbolje žene!

Poslanik si koji nevolje otklanja i vjerovjesnik Univerzuma
Ti si zenica svijeta, sažaljiv si prema stanju grešnika.

I ljudima i duhovima je dužnost da mole za tebe
Svaki dobar i sretan čovjek, poput Fadila, od tebe se spasu nada.

Ne daj da u paklu budem, djede mučenika Kerbele,
Grešnik sam, zauzmi se za me, oče najbolje žene!

NAPOMENE

- ¹ Divan I, str. 1; Divan K, str. 1.
- ² »sin« je naziv arapskog slova
- ³ »mim« je naziv arapskog slova
- ⁴ Divan I, str. 1; Divan K, str. 1.
- ⁵ Divan I, str. 3; Divan K, str. 2–3.

PETERCI (TAHMISI)

Jedno veliko poglavlje pjesama Fadil-paše Šerifovića predstavljaju tahmisi, inače veoma raširena pjesnička vrsta kod pjesnika divanske poezije. Tahmisi su i karakterističan oblik izražavanja u divanskoj poeziji i još više mogućnost pjesnika da izrazi svoje artistske sposobnosti. Naime, kako je u tahmisima osnovu predstavljao gazel jednog od pjesnika koga je autor tahmisa htio oponašati ili komentarisati, a u svakoj strofi na dva originalna stiha dodavao je autor tahmisa svoja tri stiha, svaki peterac (tahmis) morao je pokazivati smisao utkivanja vlastitih misli u misli autora gazela.

Kad je riječ o tehnicima sastavljanja tahmisa, dakle, osnovno je jezikom, rimom, metrom i misaonom logičnošću uklopiti se u ove komponente pjesnika gazela koji se interpretira ili proširuje ovim tahmisom. Međutim, mnogo je važniji stav autora u određivanju gazela koji će komentarisati svojim tahmisom. To je element koji ukazuje na neposredno odavanje ukusa pjesnika tahmisa koji izborom gazela koji će razrađivati svojim stihovima pokazuje afinitet prema određenom pjesniku gazela. Divani nekih naših pjesnika ne sadrže tahmise ili ih imaju vrlo malo. To ne znači da su ti pjesnici originalniji zato što ne žele da stihovima nadopunjuju misli velikih pjesnika, jer su se i najveći divanski pjesnici potvrđivali sastavljajući tahmise.

Za Fadil-pašu možemo reći da je u tahmisima dostigao pa čak i nadmašio vrijednost vlastitih gazela. Dao je, uz to, i doprinos u upoznavanju nekih malo poznatih pjesnika koje je on lično cijenio, a na stihovima velikih pjesnika kao što su Fuzuli, Nedim i Sabit Užičanin dostojno je reprezentovao svoju umjetničku snagu dodajući misaono povezane stihove i tvoreći logički kompaktne strofe.

Fadil je spjevao 29 tahmisa sa ukupno 735 stihova. Samo jedan tahmis, spjevan na gazel šejhulislama Ismet Beg-zade Arif Hikmet-bega, ima 7 strofa (35 stihova), dok svih ostalih 25 tahmisa su sa po pet strofa, što znači da su spjevani na gazele sa pet distiha.

U svojim tahmisima Fadil je sačuvao uspomenu na sljedeće pjesnike: Dženab Hašmeta (Cenab Hašmet), Sarajliju Muvekitovića Perteve, koji nije poznat u pregledima književnosti na orijentalnim jezicima kod nas, Pertev-pašu (1837), Šejh Dženab Zekaija (Šejh Cenâb Zekâî), Šejhulislama Čelebi-zade Asim-efendiju.¹ Zatim je spjevao tahmise

na gazele Arif-efendije,² krimskog hana Halim Giraja (umro 1823)³ Enderuni Osman Vasifa (umro 1824)⁴, Fatin-efendije (1866),⁵ Šejh Sezâija,⁶ Brusevi Šejh Iffeta⁷ (1832) Šejhulislama Ismet-beg zade Arif Hikmet-bega,⁸ Lejle, sestre Kečedži-zade (Keçeci-zâde) Izzet-Molle⁹ (umrla 1847), Galiba Mevlevija,¹⁰ Jeni Šehirli (Yeni Šehirli) Akovali-zade Hatima,¹¹ Ragib-paše (koga naziva Sultan aš-Šuara),¹² Rum Mustafa Nailija,¹³ Fesih Dedea¹⁴ (koga naziva »Arif Mavlavi«) i Hamija.¹⁵

Tri tahmisa religioznog sadržaja, spjevana na gazele pjesnikinje Lejle hanim, Bursali Ifeta i Nidžar-zade (Nicar-zade) Šeyh Riza-a u prepisima *Divana* nisu u sklopu poglavlja tahmisa, već se nalaze na početku *Divana* uz religioznu poeziju. Njih ćemo ilustrirati samo početnim i završnim stihovima da se vidi kakva je tematika tih tahmisa.

Sva tri tahmisa religioznog sadržaja spjevao je na gazele spomenutih pjesnika sročeni u slavu Muhamedovu.

Tahmis časnog na'ta pjesnikinje Lejle-hanum. Početni stihovi:

Imâm-i enbiyâ vü evliyasın yâ resûl-Allah
Habîb-i Kibriyâsin müctebasin yâ resûl-Allah¹⁶

Ti si imam vjerovjesnika i bogougodnika, Alahov poslaniče,
Ti si prijatelj Božje veličine, izabran si, Alahov miljeniče.

Posljednji stihovi:

Ne yüzle varacak Leylâ huzûra rûz-i mahşerde
Ana rahm eyle şah-ı enbiyâsın yâ resûl-Allah.

»S kakvim će licem Lejla doći da prisustvuje Danu skupa
Smiluj joj se, ti si vladar poslanika, Alahov poslaniče!«

Početni stihovi tahmisa na gazeli Brusevi Šejh Iffeta.

Sana hal-ı perişanım ayândır yâ resûl-Allah
Şefî' olmaz isen kârım yemândır yâ resûl-Allah.¹⁷

Moje nesretno stanje Tebi je jasno, Alahov poslaniče
Da mi ti nisi zastupnik slabo bih prošao, Alahov poslaniče!

Posljednji stihovi:

Nigâh-i merhamet kil ümmetindir İffet-i pür-gam
Garîb ü derdmend ve bî-kesândır yâ resûl-Allah.

Baci pogled milosrđa, İffet je tvoj sljedbenik zabrinuti
Usamljen, jadan i napušten je, Alahov poslaniče!

Tahmis na'ta Šerif Nidžar-zâde Šejh Riza¹⁸.

Početni stihovi:

Benî Hâşim nebiyy bî-hilelsin, yâ resûl-Allah
Şifâ bahşende-i cümle ilelsin, yâ resûl-Allah.

Ti si nepatvoreni poslanik iz plemena Hašimova, Alahov
poslaniče,
Ti liječiš sve bolesti, Alahov poslaniče!

Posljednji stihovi:

Rîza Zill-i hümâyûnunda muhtâc-i himâyettir
Penâgâh-i ümem, kehf-i milelsin yâ resûl-Allah.

Riza je u tvojoj carskoj sjeni, ovisan o tvojoj pomoći
Jatak naroda i azil sljedbenika ti si, Alahov poslaniče.

Posebno želimo ukazati na četiri Fadil-pašina tahmisa koja i po izboru pjesnika gazela koje je razrađivao i po umjetničkoj vrijednosti poezije zavređuju da ih ovdje navedemo. To su tahmisi gazela pjesnika Fuzulija¹⁹, Nedima²⁰ i Sabita Užičanina.²¹

Pišući tahmis na Fuzulijev gazel Fadil ovoga pjesnika naziva »jedinственim«. Zapravo, čitav naslov toga tahmisa glasi: *Tahmis-i gazel-i şair-i yekta Fuzuli-i Bagdadi Kuddisa sirruhu*. Tahmis je spjevan u formi ljubavne pjesme sa tematikom derviškog aška, dok se u Fuzulijevu gazelu ta mistika ne osjeća; on spominje Medžnuna i zamišlja Lejlu i govori o svojoj ljubavi kao o ljubavi Medžnuna prema Lejli.

Upravo stoga smatramo posebno uspješnim dodavanje Fadilovih mističko-ljubavnih stihova na Fuzulijeve stihove o patnji zbog nesretne ljubavi.

Tahmis, kao i osnovni gazel Fuzulija, spjevani su u metru remelu²². Gazel Fuzulija koji služi kao osnova ovog tahmisa ima u nekim stihovima, u raznim rukopisima više varijanti, ali moramo istaći da je Fadil-paša koristio onu varijantu koja se i u štampanom izdanju Fuzulijeve *Divana* uzima kao osnovna²³.

I

Dilki madam ol şehin mustağrek-i ihsanıdır
Can fedâ eyler yolunda dâima kurbanıdır
Muntazırdır emrine zîrâ anın derbânıdır
Ol perî-veş kim melâhat mülkünün sultânıdır
Hükm onun hükmüdür ferman onun fermânıdır.

II

Âşik olmaz olmadıkça mazhar-ı serdâr-ı aşk
 Gayeti yok ol kadar vus'atlı sahrâ-yı 'aşk
 Mevc vurur tufan eder dillerdeki deryâ-yı aşk
 Sürdü Mecnûn növbetini şimdi benim rüşvâ-yı aşk
 Doğru derler her zamân bir 'âşikin devrânıdır.

III

Âşikin âhıdır ey dil böyle dünyâyı yakan
 Yaş kıyas etme gözümde Bahr-ı ahmerden akan
 Hâlîme eyler terehhüm vechime bir kez bakan
 Lahza lahza gönlüm odundan şererlerdir çıkan
 Katre katre göz döken sanman sirişkim kanıdır.

IV

Sabra takat yoksa bu yola siz hiç gitmeniz
 'Âşikânın nâle-yi cangâhını işitmeniz
 Hatır-ı erbâb-i 'aşkı bir zaman incetmeniz
 Çâklar göğsünde tîg-i 'aşktan 'ayb etmeniz
 Kim cünûn gülzârının bunlar gül-i handânıdır.

V

Nail olmaz mı 'aceb Fâdil senin ihsânına
 Böyle me' yûs eylemek ey mih düşer mî şânına
 İlticâ etmişdir eltâf bî pâyânına
 Ey Fuzuli ola kim yar ede yar-ı efganına
 Ağlagil zâr anca kim zâr ağlamak imkânıdır.

TAHMIS GAZELA, JEDINSTVENOG PJESNIKA FUZULIJA
 BAGDADSKOG, NEKA MU JE TAJNA POSVEĆENA

I

Srce koje je stalno potopljeno u dobročinstvu ovog šejha
 Žrtvuje se na njegovu putu, ono je stalno njegov kurban²⁴
 Čeka njegovu naredbu jer je njegov kapidžija
 Ono je poput vile koja vlada carstvom blagosti
 Naređivanje je njegovo pravo, njegovo je da zapovjeda.

II

Dok nekoga ne zahvati ljubavni zanos taj i ne može biti ašik
 Polje ljubavi je toliko prostrano da nema kraja
 More ljubavi koje se nalazi u srcima bjesni valovima i burom
 Medžnun je svoju redu obavio, onaj s kim se ljubav sada poigrava
 to sam ja
 Govore pravo: Svako vrijeme je smjena jednog ašika.

III

Ašikov uzdah je ono što svijet ovako pali, ej srce!
 Nemoj da mjeriš suze koje teku iz mojih očiju, to je Crveno more
 Onaj ko makar jedanput pogleda u moje lice, smilovaće se na moje
 stanje
 Ono što svakog trenutka izlazi iz vatre moga srca to su varnice
 A ono što stalno kapa kao dodatak suzama mojim, krv je to.

IV

Ako nemate snage da budete strpljivi, ne krećite na ovaj put
 I ne oslušajte ono mjesto gdje jadikuju ašici.
 I nikada se ne raspitujte za neraspoloženje onih koji znaju šta je
 ašik.
 Ne smatrajte sramotom brazde na mom srcu od mača ljubavi
 Ko je ludo zaljubljen u ružičnjak tome se ruže smiju.

V

Gospode! Da li će Fadil biti dostojan tvog dobročinstva
 Ovako dovoditi u očajanje, o Moćni, zar dolikuje tvojoj moći.
 On se priklonio tvojoj milosti koja je bez premca
 Ej Fuzuli, da ti je takav prijatelj koji bi se družio s tobom u
 tugovanju
 Plači gorko, toliko gorko koliko možeš plakati.

Tahmis Nedimovog gazela i formalno i estetski je na nivou pret-
 hodnog, Fuzulijevog. Ovdje vidimo upućenost Fadilovu u poeziju ovog
 velikog majstora divanske književnosti, a sa druge strane uklapanje
 svojih stihova u Nedimove Fadil je tehnički izveo vješto gotovo do
 perfekcije. Nedimov gazel koji je osnova ovog tahmisa ima devet distiha,
 a Fadil je uzeo samo pet, i to prvi, drugi, sedmi, osmi i deveti distih,
 nadopunjujući ih tako vješto da se ne osjeća da je Nedimov gazel gotovo

prepolovljen.^{24a} I metar Nedimovog gazela je remel u varijanti FAILATUN FAILATUN FAILATUN FAILUN, što je i Fadil morao slijediti u svom tahmisu. Međutim, to je i za Fadila najomiljeniji metar, pa ga on i u drugim pjesmama najčešće koristi.

TAHMIS-I GAZEL-I ŞÂIR-I ATEŞ ZEBÂN NEDİM-I
MEŞHUR RAHMETULLAHI 'ALEYHI²⁵

I

Kâmilisen ey dilârâ hemzebân lâzim sana
Eyle sûfiden hazer çün âşikân lâzim sana
Ney ile hemdem olursan dâsitân lâzim sana
Çünkü bülbülsün gönül bir gül sitân lâzim sana
Çünkü dil koymuşlar adın dil-sitân lâzim sana.

II

Gör düşün bakmışsan elbett san'at-ı üstâdına
Çünkü tâlib olmuş idin himmet ü irşâdına
Bir nasihatır murâdım gelmişim imdâdına
Nev-cüvanlık 'âlemin tâ kim getirsin yânına.
Dahi pek pîr olmadan bir nev-cüvan lâzim sana.

III

Bülbüle bak hâr ü hasla uğraşır hep derdi gül
'Aşik-i biçâre de dâim arar mey ile mül
Sakiye muhtaç olmazsak eğer bu re'ye gel
Çünkü tîr-i hecr ile oldun zahmnâk ey gönül
Çek çevir kendin ki bir kaşı kemân lâzim sana.

IV

Ehl-i dil nemiş²⁶ bilirmi 'âdeti halk-i cihân
Nice anlar nolduğumu²⁷ hüsn ü 'aşkın suhtegân
Olmayınca anda ihlâs ü hakikatten nişan
Vasf-ı lâ'l-i dilber ise kadın ey kilik-i beyân
Tercümân olmaklığa şîrin zebân lâzim sana.

V

Fadil olmaz ehl-i dâniş arasında kıl ü kâl
 Eyler aslaf eşerine aşhâb diğķat-ı imtişâl
 Çünkü pîr-i destgirindir senin Şems ü Celâl
 Kıl meta'-ı nazmını ârâyiş-i sûk-i kemâl
 Ey Nedim-i pür-hüner zîb-i dükkân lâzım sana.

TAHMİS GAZELA POZNATOG PJESNIKA VATRENOG
 JEZIKA, NEDİMA – BOG MU SE SMILOVAO

I

Hej voljena, savršenoj sagovornik ti treba
 Sačuvaj se od sufije^{26a} jer tebi ašik^{26b} treba
 Ako se stalno s najem^{26c} družiš, tebi pjesma treba
 Pošto si ti slavuj, srce, tebi ružičnjak treba
 Pošto te »srcem« zovu, tebi zaljubljenik treba.

II

Hajd razmisli vidje li učitelja svom zanatu
 Onaj si što duši je tražio smjer i uputu
 Došao sam ti biti na pomoći i savjetu
 Sve dok ne pohraniš mladost u sjećanja svijetu
 I dok star nisi odveć da mladica ti ne treba.

III

Gle slavuja, ne trn, o ružo, ti njegova bol si
 A jadni ašik čezne za opojnošću i vincem
 Misli priđi toj ako žudiš za krčmaricom
 Od strijele rastanka, srce, pošto umrlo si
 Povuci se, jer poput lûka obrva ti treba.

IV

Znade li svijet šta je derviš i njegova dobrota
 Kako da softe znaju što je ljubav i krasota
 Osim ako nije iskoreno i suštinski spoznata
 Hej pero, ako ti je cilj opis voljenih usta
 Da tumačem tebi bude sladak jezik ti treba.

V

Fadile, viška riječi nema međ učenima
 Gledanje u prethodnike blisko je čestitima
 Šemsi* i Dželal su ti jedinim pîr oslonima
 Svoju pjesmu izloži na trg međ savršenima
 Ej vješti Nedime, dućan čistog umijeća ti treba.

Pomenuli smo da je Fadil-paša veoma cijenio Sabita Užičanina i da ga je vjerovatno želio i oponašati, iako Sabit do ovog vijeka nije adekvatno ocijenjen.

Ovdje ćemo prezentirati dva Fadilova tahmisa na gazele Sabita Užičanina, koga Fadil spominje kao »poznatog bosanskog pjesnika«. Sadržaj pjesama je lirsko-mistički. Nadovezivanje Fadilovih stihova na Sabitove vrlo je uspješno izvedeno pa je postignuta jedna skladna misaoma cjelina.²⁸ Fadil-pašini tahmisi na Sabitove gazele govore koliko je naš pjesnik imao sluha za Sabita u vrijeme kad su njegove vrijednosti osporavane.

I

Hâcenin takrîr-i nâbercâsi hey hey bana
 Ettiği da'va-yı bâtil cümle lâ şeydir bana
 Kalkal-i meynâ-yı sahbâ nâle-i neydir bana
 Mâye-i kibrit-i ahmer cür'a-i meydir bana
 Her hubab-i sâğırnı bir efser-i keydir bana.

II

Bülbül-i şeydâ gibi feryâde himmet eyleyip
 Sinede bir dağ açtım hâra minnet eyleyip
 Dil heman pervâne-veş devrâne sür'at eyleyip
 Şem' — i sûzân-i hakîkatla hidâyet eyleyip
 Bu mekâmi gösteren meyhanede neydir bana.

III

Hîçe tuttum sâdik ü muhlis olan cânânımı
 İhtiyar-ı gurbet ettim görmeden ihvânımı
 Bu yola 'azm ile bildim şimdi hâl ü şânımı
 Yokladım nabz-ı tabîbi bilmeyip dermânımı
 Dest-i lütf-i yâr derler çare bir şeydir bana.

IV

Dil tehammul mü eder her dem cihânın kahrına
 Hiç dokunmaz mı gumûm-ı dehr halkın fikrine
 İstemez dil mihnetin yer dem girişmek zikrine
 Serdi-i muhrim görüp canım esindi hicrine
 Külhan-i mihnette kim kâşâne-i deydir bana.

V

Nik ü bed ahvâlîma derk etmişimdir Fadila
 Yâr-ı ehl-i sidki temyîz eyledim ben hâlisâ
 Keffe-i mizan-i 'akla koymuşumdur ibtidâ
 Ölçtüm döktüm harâbât-i cihânda Sabita
 Dösteğâni-i mehabbet cümleden eydir bana.

TAHMIS GAZELA POZNATOG PJESNIKA SABITA
 UŽIČANINA – BOG MU SE SMILOVAO –

I

Ah, za mene je neumjesna sva priča učiteljeva,
 Lažno optuživanje njegovo neumjesno mi je
 Jecaj naja za mene je klokot i čaša vinska
 Gutljaj vina za mene je sukus zlata alkemijska
 I iz čaše svaki mjehur za mene je kruna carska.

II

Kao slavuj zaljubljeni što je spreman zaplakati
 Trnje sa ranom u srcu srdačno ću dočekati.
 Pa ko leptir ustreptalo srce počeo kružiti
 Plamna svijeća istinom put pravi osvetljavati
 To naj meni mjesta u mehani pokazuje bliska.

II

Zanemario sam svoju dragu iskrenu i vjernu
 Prijatelje ne hajući odabrao sam tuđinu
 Putem ovim krenuvši spoznao se u pravom stanju
 Svoj lijek okušao i ne znajući za dijagnozu
 Ako meni ima lijeka to je ruka drugarska.

IV

Kada svijet te ogovara može li mi srce trpjeti
 Pa zar njih ni nedaće vremena ne mogu ušutjeti
 Mriječ za te, srce mjesta za uzdahe neće tražiti
 Pred hladnoćom tvojom ono rastanku će se pokoriti
 Kukavnom meni ko dvorac jučer sad je peć hamamska.

V

Fadile, svoje dobro i loše stanje si spoznao
 Prijatelja odanoga od srca si odabrao
 Najprije si ispravnost same tezulje provjerio
 Mjerio haraba²⁴ ha svijetu, Sabite, prelijevao
 I bolja od svega za tebe je ljubav prijateljska.

TAHMIS-I GAZEL-I DIGER SABIT BOSNEVI
 RAHMETU-LLAHI 'ALEYHI³⁰

Bezmdede agyârı var sabra kıyâm etmek de güç
 Ol şehi maḥfi bulup 'arz-ı merâm etmek de güç
 Keyf ü mest olmuş bu şeb teklif-i câm etmek de güç
 Alıp âğuş-ı merâma yâri râm etmek de güç
 Şâm-ı gamda yârsız 'azm-ı merâm etmek de güç.

II

Padişahâ serferû etmez iken merd-i basir
 Ehl-i dil sahib-i himemdir gûyiyâ sâhib-i serîr
 Düşmana minnet eder mi olsada ana esîr
 Pâye-i huşrânla nağâmlık emr-i 'asîr
 Maye-i 'irfânile tahsîl-i kâm etmek te güç.

III

Matlab ü amaldan keff-i beraeti mümteni'
 'İzzet-i nefse çalışmaktan ferâgat mümteni'
 Kôşe-i âlâmda sabr ile 'uzlet mümteni'
 Şübhesiz nânpare-i haşki kana'at mümteni'
 Arzevi-yi nefesle meyl-i haram etmek te güç.

IV

'Akl-ı Eflatûnî erişmez işte bu bir kâdır
 Ehl-i daniş hâtire almaz bu vü efkâdır
 Buna hiç çâre bulunmaz pek 'abes atvâdır
 Gerçi kim evza'ına sabr eylemek duşvarıdır
 Kam için gerdûne ammâ iltiyâm etmek te güç.

V

Mâil-i âmâl ü efkâr olduğuyçün* neylesin
 Mümteni' dünyâyı i'mar olduğuyçün neylesin
 Fâdila bu hal-ı duşvâr olduğuyçün neylesin
 Sâbit dildâre çün bar olduğuyçün neylesin
 Cümleinin itmâm-ı kârını iltizâm etmek te güç.

TAHMIS DRUGOG GAZELA SABITA BOSNEVI
 BOG MU SE SMILOVAO

I

Na gozbi ima suparnika teško je strpiti se
 Naći toga skrivenog šejha i izložiti mu želje, teško je
 Raspoloženom i zanesenom ove noći ponuditi čašu, teško je
 Uzeti dragu u zagrljaj želje, teško je
 U noći tuge bez drage zaželjeti odlazak, teško je.

II

Ni vladaru ne saginje glavu vidovit čovjek
 A ljudi duha su oni koji zavređuju da su na prijestolju
 Zar neprijatelju činiti dobro čak i kad je njegov zarobljenik
 Lišenost sa udjelom duboke tuge, teška stvar je
 Ostvariti svoju želju kad se spozna suština, teško je

III

Od želja i nada nije lijepo oprati ruke
 Odreći se nastojanja na oplemenjivanju duše nije lijepo
 Povući se i trpjeti u uglu bolova nije lijepo
 Štedjeti na suhu kruhu bez svake sumnje nije lijepo
 Zabranjivati ono čemu je duša sklona teško je.

IV

Ovo je stvar koju ne dokučuje mudrost Platonova
Kakve su to ideje što ih ne shvaća učen čovjek!
To su ružne stvari kojima nikakva lijeka nema
Uistinu teško je podnositi takvo stanje
Ali za želju je teško uspostaviti veze sa kosmosom.

V

Šta učiniti kad je čovjek sklon nadanju i razmišljanju
Šta učiniti da bi bio kultiviran svijet koji je zao
Fadile, šta učiniti što je ovo stanje loše
Šta da se radi kad je Sabit postao dragoj teret
Teško je protežirati da se poslovi svačiji završe.

N A P O M E N E

¹ Küçük Çelebi Zade Ismail Asim Efendi, historičar, autor je *Tarih-i Çelebi-zade Efendi*, a to je dodatak na Rešidovu Istoriju, tj. *Tarih-i Reşid Zeyli*, Istanbul, 1882.

² Nismo uspjeli saznati bliže podatke o ovom pjesniku.

³ Halim Giraj, krimski han, poznat i kao pjesnik (umro 1823).

⁴ Poznati predtanzimatski pjesnik, Osman Vasif, poznat kao Enderuni Vasif, umro 1824.

⁵ Davud Fetin efendi je kroničar i pjesnik XIX vijeka. Poznat kao autor bibliografskog djela *Hatimetul-ešar* (Tezkira). Fadil mu je u svom *Divanu* posvetio nekoliko epigrama, a povodom smrti spjevao mu je 4 tariha.

⁶ Şeyh Sezai — manje poznat pjesnik s kraja XVIII i početka XIX vijeka.

⁷ Brusevi Şeyh İffet (umro 1832) divanski pjesnik XIX vijeka. Mada mu stih metrički nije uvijek blistav, izraz mu je upečatljiv. Ostao je van tokova modernizacije turske poezije.

⁸ İsmet bey-zade Seyyid Hacı Ahmed Arif Hikmet bey efendi, obavljao je dužnosti nakibul-ešrafa (1830) anadolskog i rumelijskog beglerbega (1833–1838), član vrhovnog suda (1839). Bavio se i književnošću.

⁹ Leyla hanım (umrla 1847) ima štampani divan koji se sastoji od münacâta, na'tova, elegija. Osjeća se pjesnička iskrenost pa i ličnog pečata u njenoj poeziji. U svojim kronogramima bilježila je svakodnevne događaje koji nisu od šireg interesa.

¹⁰ Galib Mevlevi (1757–1799) ili Şeyh Galib Mehmed Es'ad je poznati pjesnik koji je pjevao starim načinom i u vrijeme modernizacije turske književnosti.

¹¹ Yeni Şehirli Akovali-zade Hatim je manje poznat pjesnik, Fadil-pašin savremenik.

¹² Koca Ragib Mehmed-paša (1699–1763) osmanski državnik, učenjak, pjesnik i prozaist. Poslije Nedima i Galiba najistaknutiji divanski pjesnik.

¹³ Mustafa Naili je poznati pjesnik iz vremena Murata IV, Ibrahima i Mehmeda IV. Umro 1666.

¹⁴ O ovom pjesniku nemamo podataka.

¹⁵ Isto kao 14.

¹⁶ Divan I, str. 7–8, Divan K str. 4–5.

¹⁷ Divan I, str. 8–9, Divan K str. 5.

¹⁸ Şerif Niđzar-zade Şejh Riza. O ovom pjesniku nemamo podataka.

¹⁹ Fuzuli (?–1556) po mnogima najveći turski klasični pjesnik. Autor je tri divana: jednoga na arapskom, jednog na turskom i jednog na perzijskom jeziku.

²⁰ Nedim je najpoznatiji turski pjesnik XVIII vijeka. U vrijeme »Lâle devri«, pod mecenstvom vezira Damad Ibrahim-paše doprinio je oživljavanju divanske poezije unoseći svježinu i originalnost.

²¹ Alaudin Ali — Sabit Užičanin (1650–1712) je jedan od najpoznatijih naših pjesnika na turskom jeziku. Autor je *Divana* i više dužih pjesama. Njegovo pjesničko djelo je predmet doktorske disertacije češkog orijentaliste Jana Rypke (*Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des türkischen Dichters Sabit*. Praha, 1924). O ovoj disertaciji se dr Safvetbeg Bašagić nepovoljno izrazio u Gajretu za istu godinu.

²² Divan I, str. 134; Divan K, str. 91.

²³ Abdülbâki Gölpinarlı, *Fuzuli Divanı*, Istanbul, 1961, str. 43.

²⁴ Sveta žrtva.

^{24^a} Nevzat Yesirgil, Nedim Hayati Sanati Şiirleri. Beşinci basılış, Varlık, Istanbul, 1969, str. 24–25.

²⁵ Divan I, str. 132, Divan K, str. 87.

²⁶ nimiş = ne imiş

^{26^a} sufija – mistik, pobožnjak.

^{26^b} ašik – zaljubljenik, derviš koji je dostigao nivo na kojem pomoću ljubavi spoznaje Boga.

^{26^c} naj (nej) je instrument od trske sličan fruli, glavni instrument derviške glazbe.

²⁷ nolduğumu – ne olduğumu.

²⁸ Divan I, str. 123–124, Divan K, str. 85.

²⁹ harabat – mejhana, tekija, mjesto gdje se skupljaju derviši.

³⁰ Divan I, str. 126–127, Divan K, str. 86–87.

GAZELI

Pjesnička forma orijentalno-islamske lirike, gazeli, zapremaju veliki dio Fadil-pašina Divana (Divan I, str. 145–265). Gazel je poema o ljubavi i piću s monorimom, a za razliku od rubajija i epigrama ne može imati manje od pet distiha. Gazel je jedan od najčešće upotrebljivanih poetskih oblika divanskih pjesnika, korišten u širokoj mjeri s ciljem da opjeva pjesnikove vlastite osjećaje: ljubav, bol, radost. S tog stanovišta gazel u divanskoj književnosti ima onu ulogu koju u turskoj narodnoj poeziji ima »košma«. Iako u nekim gazelima postoji jedinstvo teme, u više slučajeva ne može se naći jedinstvo teme među pojedinim stihovima. Gazeli sa jedinstvenom temom nazivaju se *yekâhenk* (jednomelodični) kratko rečeno: gazeli su pjesme u kojima se pjesnik više opredjeljuje kontemplaciji i opservaciji nego viziji vanjskog svijeta.

Rimovanje gazela je sljedeće: AA BA CA . . . Prvi stih gazela se zove *matla*, posljednji stih *makta*, najljepši stih *bejtûlgazel*, stih poslije *matla* zove se *hûsn-i makta*. Kako se u *hûsn-i makta-u* nalazi ujedno i ime (pseudonim pjesnika) to se ovaj stih zove i *mahlas beyti*.

Na kraju nekih gazela dodaje se kratak dodatak u stihu. Taj dodatak se zove *ziyade*, a gazel koji ima *ziyade* naziva se *mûstezât*, a ako se prvom stihu dodaju dva, tri, četiri polustiha dobijaju se strofe koje se nazivaju *terbî*, *tahmîs*, *tesdîs*. Gazeli u Fadil-pašinu *Divanu* po formi ne odstupaju od gazela u divanima turskih klasika poput Fuzulija, Bakija, Zatija i drugih.

Gazel, srž divanske poezije, prešao je iz arapske književnosti u perzijsku, a odatle, nešto modificiran, u tursku. Gotovo svi divanski pjesnici pisali su gazele i redali ih u divane prema alfabetskom redu posljednjeg slova onih stihova koji se rimuju. Među najveće turske pjesnike gazela spadaju: Fuzuli, Baki, Hajali, Naili, Nedim, Šejh Galib i Jahja Kemal. Među našim pjesnicima na turskom jeziku naročito mjesto u domenu gazela pripada Derviš-paši Bajezidagiću i Sabitu Užičaninu. Derviš-pašini gazeli su tematski znatno širi, ponekad su izlazili iz okvira ljubavne lirike, poznat je čak i jedan njegov gazel koji predstavlja naredbu pograničnim dizdarima koju im on, kao bosanski namjesnik, šalje u stihovima u vidu gazela.

Poglavlje gazela u divanu jednog pjesnika naziva se *Gazeliyyat* i ono je kao glavni dio divana najčešće predmet istraživanja književnih

istoričara. Kod Fadil-paše Šerifovića nije u potpunosti tako. Iako je napisao velik broj gazela, zbog njihove tematske ograničenosti, smatramo da njegova poezija predstavlja pravo osvježanje prije u poglavljima rubajija i epigrama (kit'e) i da pruža dosta kroničarskih podataka u poglavljima kronograma, dok u gazelima Fadil-paša nije toliko originalan. Pri ovome treba voditi računa da je Fadil-paša mistik, a tesavuf nema mnogo ideja. Međutim, u njihovom razrađivanju dolazi do izražaja pjesnikova imaginativnost i raznolikost. Istina je da je u gazelima pjesnički izraz našeg pjesnika najljepše izbrušen, da su mu pjesničke figure suptilne, a metar i rima besprijeborni. Tematski, pak, svi gazeli su mu posvećeni Mevlana Dželaludin Rumiju i sva ljubav, bilo da je iskazana metaforički ili ne, upućena je samo ovoj ličnosti. Ovdje ćemo na nekoliko gazela prezentirati i ovaj oblik Fadil-pašina stvaralaštva jer je on, prije svega, divanski pjesnik (sam se takvim osjećao), a gazeli su glavno obilježje poezije divana. Najzad, iz prostora koji je dao gazelima u *Divanu* i iz same njihove pjesničke doradenosti vidimo da je ovo za Fadil-pašu najznačajniji dio njegova *Divana*, medij u kojem se iskazuje kao mevlevijski šejh.

GAZEL I

Yorulma var iken 'âlemde bâb-ı şâh-i Mevlâna
Müreccehdür serây-i devlete dergâh-ı Mevlâna

Muressa' tâc ü taht-ı şehriyâriyi neydir 'âşik
Başına konmuş iken efser agâh-i Mevlâna.

Chanda ruşnadır ehl-i 'aşka pur tevfi
Husûfi yok olur her gece gurra mâh Mevlâna.

Hevâ-yı ma'siyetten 'âşiki teb'îd eder her dem
Anuniçün ism-i Hu ile çeker ney ah Mevlâna

Nola¹ Divânıma ser levha olsa bu gazel-i Fâdil
Pend etti kelâmımı sâlikân-ı râh-ı Mevlâna.²

GAZEL I – PRIJEVOD

Ne trudi se kad već na svijetu šaha Mevlane postoje vrata
Njegova izba mnogo je bolja no carski dvori od suhoga zlata.

Careva kruna i carev prijesto, ašiče, njemu njegov su naj.
A kruna kojom glava se diči njemu je njegovo učenje znaj

Na ovom svijetu svim ašicima u svakoj noći obilno zrači
Blistavi mlađak Šaha Mevlana koji se nikad i ne zamračī.

Od grijeha on ašika udaljava svakog časa
Pa Mevlanin uzdah zato i kroz naj se sa Hu³ glasa.

O Fadile, ovaj gazel da je prvi tvog Divana
Tad bi bili zadovoljni svi što im je car Mevlana.

GAZEL II

Hil'at-ı fâhiredir hırka-ı tefrîd bana
Devlet-i dâimedir hizmet-i tevhid bana.

Özge bir şem'-i şebistân-ı fuyuzâtım kim
Görünür zerre gibi tal'at-ı hurşîd bana.

Öyle mahmûr-ı mey ye's ü fütûr oldum kim
Neş'e bahşa ola fer sağar-ı Cemşîd bana.

Ben ol sâhib-i bedbaht ü siyah-ı tâli' kim
Bûy-ı nevmîdi verir her gül-i ümmid bana.

Sana mahsûstur ey fitne mer'â-yı haslet
Düşürmez erbâb-ı dili eyleme tehdîd bana.

Kâdirim nazm-ı suhân etmeğe her vâdide
Kime Fâdil diye fer eyledi taklîd bana

Tâc-ı 'izz ü şerefim sikke-i Mevlânadır
Bahş olundu oradan hil'at-ı tecdîd bana.⁴

GAZEL II – PRIJEVOD

Odjeća kojom se ponosim moj je plašt osame
Vječna sreća mi je služenje Jedinstvu.

Ono u čemu ja duhovno uživam svjetlo je takvo u carstvu tmnine
Da mi rađanje sunca izgleda kao atom.

Tako sam postao opijen vinom očajanja i nemoći
Ni Džemšidova⁵ čaša oraspoločiti me neće moći.

Ja sam tako loše i tako crne sreće
Da mi svaka ruža nade beznađe podmeće.

O smutljivosti, tebi je svojstvena osobina prevrtljivost
Ne obaraj se na derviša, nemoj prijetiti meni.

U svakoj dolini⁶ u stanju sam pjevati
Niko mi ne može reći Fadil me oponašao.

Kruna dostojanstva i časti za mene je kapa Mevlane
Odatle mi je darovana ta odora obnove.

GAZEL III

Âşik-i şûrideyim 'âlem ne nâz eyler bana
Bülbül-i gülzar-i 'âşkım gül niyâz eyler bana.

Nâil-i feyz-i temeyyüz olmuşum devrânda
Nây-ı pîr imâ-yı sîrr-i imtiyâz eyler bana.

Cûşa gelse sîne-i sûzânda baħr-ı kemâl
Şeyh ü vâ'iz 'arz-i rû-yı dîlnüvâz eyler bana.

Şekker-i nuţkumdan istilzâz etmiş tâ ezel
Tûtı-yi gûya anınçün i'tizâz eyler bana.

Ateş ruhsârına baqtıkça cânanın gönül
Hal-ı Mecnûne girip sûz ü güdâz eyler bana.

Sîrr-i tevhide haķîkatla deęilken aşına
Hâce-i dil mürde ta'lim-i namâz eyler bana.

İlticâ etmem bu gün sultân-ı dehre Fâdilâ
Hazret-ı hünkâr-ı ma'na keşf-i râz eyler bana.⁷

GAZEL III – PRIJEVOD

Zbunjen sam ašik, zašto mi svijet laska
Moja je ljubav slavuj ružičnjaka, ruža mi je pokorna

U devranu⁸ sam postigao dar raspoznavanja
Pirov naj mi razlučuje aluziju tajne.

Kad more savršenstva počne vriti u gorućim prsima
Šejh i vaiz⁹ budu meni kao oni koji mi mila lica pokazuju.

Šećer je iz mog govora dobivao slast od prapočetka
Reklo bi se da mi i papiga stoga ukazuje poštovanje.

Vatra ljubavi dok gledam u srce drage
Dovodi me u stanje Medžnuna¹⁰ i sagorijeva me.

Ko ne bude suštinski spoznao tajnu jedinstva
poput je hodže mrtvog srca koji me uči molitvi.

Ne mogu se danas skloniti kod sultana vremena, Fadile,
Uzvišeni duhovni gospodar¹¹ mi je otkrio tajnu.

GAZEL IV

Aşıkım yârim ne teklif etse bar olmaz bana
Bülbül-i âzar-i gül manend-i hâr olmaz bana.

Gülşen ve külhan müsâvidir eğerçi 'âşika
Câhili emmâ bu dehrin hemcivâr olmaz bana.

Tûtîyim ben sükkerim la'l-i leb-i cânândır
Görmedikçe rûyını asla karâr olmaz bana

Yârdan bir lahza dür olsam olur halım yamân
Andan özge bu cihânda zehr-i mâr olmaz bana.

Sirr-i 'aşkî pûte-i dilde zer-i sâf etmişim
Miss-i vâr ziz ile bu 'âlemde kâr olmaz bana.

Yâ ilahî ab-ı lutfunla beni sîrab kııl
'Afv ü gufranından özge intizâr olmaz bana

Fâdila ben sidkile kul olmuşum dergâhına
Hazret-i hünkâra benzer şehriyâr olmaz bana.¹²

GAZEL IV – PRIJEVOD

Ašik sam, što god mi draga ponudi nije mi teško
Slavujev prigovor ruži ne može biti isto meni što i trnu

Ružičnjak i ložionica za ašika su jednaki
Ali neznalica ovog vremena ne može mi biti susjed.

Moja pričljivice, ja sam šećer rumenih usana drage
Kad ne vidim njeno lice, nikako mi nema mira.

Kad se na trenutak udaljim od drage, bude mi teško.
Ni zmija otrovnica me od nje neće odvojiti.

Učinio sam čistim zlatom ljubavnu tajnu u posudi srca
Za mene ne vrijede na ovom svijetu komadići bakra.

Bože, napoji me vodom tvoje dobrote
Ništa ne očekujem osim tvog praštanja i oprosta.

Fadile, iskreno sam postao rob njegovoj tekiji
Za mene nema slična vladara uzvišenom gospodaru.¹³

GAZEL V

Bâ'is-i şevk ü meserret cûşiş-i meydir bana
Mûris-i 'aşk ü mehabbet nâle-i neydir bana.

Fırkat-i ahbâb gönlüm şöyle me'yûs etti kim
Mâl-i Kârûn olsa nakdım yine lâşeydir bana.

Mukbilânın mûnisi olmaktan ise dehrde
Ehl-i dil hembezmi olmak cümleden eydir bana.

Mużtarıb oldum o rûtbe cânib-i Mostârda
Güft ü gû-yı halk-ı 'âlem cümle hey heydir bana.

Pâdişâh-ı mülk-i ma'nâyım desem Fadil revâ
Sikkesi munlâ-yı Rûmın efser-i keydir bana.¹⁴

GAZEL V – PRIJEVOD

Uzrok strasti i bujanja radosti za mene je vino
A jecanje naja mi donosi ljubav i ašk.

Družina prijatelja je toliko učinila srce moje beznadežnim
Ni Karunovo blago, da je moje, ne bi mi predstavljalo ništa.

Pa kad bih u ovom vremenu bio u društvu sretnika
Prijatnije mi je društvo ljudi duha.

Muka me na to naučila u Mostaru
Da mi sve ono što svijet govori ne predstavlja ništa.¹⁵

Fadile, dostojno je ako kažem da sam vladar duhovnog carstva
Jer je za mene kraljevska kruna kapa rumskog hodže.¹⁶

GAZEL VI

Mu'azzam nehr-i dildir menba' ü mecra-yı istignâ
Nasil etmez ihâtâ 'âlemi deryâ-yı istignâ.

Dil-i 'âşikdir iklîm-i cihânın şâh-ı cemcahı
Murassa' tâc-ı zerdîr kubbe-yi meynâ-yı istignâ.

Uzatmaz destini hâr u has-a erbâb-ı dil-i zâhid.
Tenezzül etmez ednâya yed-i beyzâ-yı istignâ.

Ben ol 'anķâ-yı evc-ı feyz-ı irfânım ki 'âlemde
Bana minnet eder bâl ü per 'ulvâ-yı istignâ.

Olur Fâdil küşâde bâb-ı feyz-i Şems ü Mevlânâ
Çalındıkça usûl-ı 'aşk ile şehnâ-yı istignâ.¹⁷

GAZEL VI – PRIJEVOD

Ogromna je rijeka srca, a izvire i utječe u zadovoljstvo
Kako more zasićenosti može obuhvatiti svijet.

Carsko mjesto vladara svijeta je ašikovo srce
Ukrašena zlatna kruna je nebeski svod zadovoljstva.

Pobožni ljudi duha ne pružaju ruku zemlji i smeću
Ne spušta se ka najnižem bijela ruka zadovoljstva.

Ja sam ona »anka« ptica čiji je vrh spoznaje saznanje da na svijetu
Dobročinstvo mi čine krila uzvišenog zadovoljstva.

Fadil je veseo na vratima Šemsa i Mevlane
Dok uz nastojanje aška svira carski naj zadovoljstva.

GAZEL VII

Feyz-i meyden olmadan câm-ı ferahdem âşinâ
Neş'esinden olmuş idi tînet-i Cem âşinâ.

Sîne-i mecrûh-i tîg-i gamze-i hunrîz-i yâr
Olmaz 'âlemde kıyâmet kopsa merhem âşinâ.

Hiç mutayyeb mi olur me 'yûs-i istihkâr olan
Olmaz ümmid şifâda merdûm-ı semm âşinâ.

'Arz-ı ma'lûmât 'abesdir meclis-i nâdânda
Süd vermez olsa da güftâre ebkem âşinâ.

Zühd ü taqvâ câhili idhâl eder mi cennete
Olmamış havf ü ricâdan kalbı birdem âşinâ

Nazm-ı mîr fâiki Fâdil nasıl tanzîr eder
Tab' i bu vâdide hem bikânedir hem âşinâ

Olmadıkça bende-i hâs-ı cenâb-ı mevlevi
Nüktehâ-yı mesneviye olmaz adam âşinâ.¹⁸

GAZEL VII – PRIJEVOD

Bez obilja vina poznata mi je čaša sretnog trenutka
Iz njenog veselja postala je poznata Džemova priroda.

Srce ranjeno mačem krvavog pogleda prijatelja
Poznato je da za takvu ranu nema lijeka i kad bi nebo na zemlju palo.

Može li se ugodno osjećati onaj ko je ponižen i beznadan
Poznato je da za ljudski otrov nema lijeka.

Besposlica je na sijelima nezalica izlagati poznate stvari
Jer je poznato da su slijepi za razgovor koji ih ne može zaštititi.

Zar asketizam i pobožnost može nezalicu uvesti u raj.
Od straha i molbi njegovo srce nije nikada ništa spoznalo.

Kako da Fadil oponaša poeziju visokih plemića
Kad je njegova priroda u tom području i bezbrižna i poznata.

I ako čovjek nije lični sluga mevlevijskog gospodara
Ne može poznavati tananosti mevlevijske riječi.

GAZEL VIII

Dili sad pâre etti tîg-i tîz-i firkatın cânâ
Gözümden zâil olmaz hâba varsam tal'atın cânâ.

Gece gündüz tehayyül eylerim bezm-i dilârâni
Çıkar mı hâtırimdan hiç zevk-i vuslatın cânâ.

Ne 'âlemde gezersen kimler ile hemdem olmuşsan
Tefekkür eylerim kimdir nedîm-i sohbetin cânâ.

Bana zindân oldu musekkat re'sim dahi sensiz
Ferâmûş eylemek mümkün mi bezm-i devletin cânâ.

Der-i Munla'da Fâdil gibi sâdîk bende oldunsa
Dilde hiç olur mu gayri bâba ragbetin cânâ.¹⁹

GAZEL VIII – PRIJEVOD

U sto komada mi je razbio srce mač brzog rastanka, draga,
Nikad, ni u najdubljem snu, iz mojih očiju ne iščezava tvoja ljepota, draga.

I dan i noć zamišljam tvoje čarobno društvo
Zar iz mog sjećanja ikako može izaći draž druženja s tobom, draga.

Po kojem svijetu šetaš, s kim se sve družiš
Razmišljam o tome s kim blisko razgovaaš na sijelima, draga.

Bez tebe mi je i rodno mjesto postalo tamnica
Je li ikako moguće zaboraviti druženje sa srećom, draga?

Kad bi i ti kao Fadil postala vjerni sluga na vratima Mevlane
Bi li se u tvom srcu moglo naći ikakve čežnje za bilo kakvim drugim
vratima, draga?

N A P O M E N E

¹ Nola = ne ola.

² Divan I, str. 145; Divan K, str. 108.

³ Hu — arapski: On — u derviškoj terminologiji odnosi se isključivo na Boga.

⁴ Divan I, str. 145 — 146; Divan K, str. 108.

⁵ Džemšid ili Džem je po legendi iranski car iz dinastije Pišdadijana, a vladao je veoma dugo (po nekima čak 700 godina!). Legenda kaže da je Džem jednog dana vidio pticu kako leti a oko krila joj se obavila zmija. Naredio je sviti da gađaju zmiju, ali da pri tome paze da ne pogode pticu. Naredba je izvršena, a u znak zahvalnosti od ptice je dobio nekoliko sjemenki iz kojih je, nakon što su posijane, nikla vinova loza. Džem je naredio da od ovog voća, koje prvi put vidi, naprave sok. Kad je okušao sok koji je već nekoliko dana stajao, pomislio je da je to otrov, pa ga je dao nekoj svojoj robinji koja je bila u nemilosti. Vidjevši rezultat djelovanja tog »otrova«, počeo se njime i sam koristiti za lijek i zabavu. Kao simbol veseljaka koji pije vino, Džem približno odgovara Bahusu u evropskim književnostima.

⁶ Ovdje izraz »u svakoj dolini« znači »u svakoj pjesničkoj vrsti«.

⁷ Divan I, str. 146; Divan K, str. 108.

⁸ Devran je sastavni dio melevijskog plesa zvanog »sema« i to onaj dio rituala kad se derviši okreću u krug dočaravajući kruženje zvijezda oko sunca i u malim razmjerima predstavljaju nebo (sema).

⁹ Vaiz — propovjednik koji drži propovijedi s predikaonice (kürs), a ne sa mimbera (stepeništa) odakle propovijeda hatib uz molitvu petkom.

¹⁰ Medžnun je ličnost opjevana u istočnjačkim poezijama kao strastveni ljubavnik koji je poludio od ljubavi prema Lejli.

¹¹ Misli se na Dželaludina Rumija.

¹² Divan I, str. 146; Divan K, str. 108 — 109.

¹³ Misli se na Dželaludina Rumija.

¹⁴ Divan I, str. 146; Divan K, str. 109.

¹⁵ Smisao ovog distiha može se lakše shvatiti u kontekstu nekih drugih Fadilovih pjesama (na primjer dva epigrama koji su prezentirani u ovoj knjizi), gdje je Fadil vrlo određen u kritikovanju »ljudi duha«, kako ih on naziva u svojim pjesmama, u Mostaru. On nije potpuno zadovoljan ni sa stanjem melevijskog reda u Sarajevu, o čemu smo nešto rekli u uvodnom dijelu ovog rada, a čini se da je ovaj red u Mostaru bio gotovo iščezao, barem prema onome kako Fadil u svojim pjesmama govori o ovom »gradu nauke« u vrijeme turske vlasti.

¹⁶ Hodža Ruma (tako se nazivao Anandol u vrijeme Dželaludina Rumija) je jedno od imena pod kojima Šerifović spominje Dželaludina Rumija.

¹⁷ Divan I, str. 147; Divan K, str. 109.

¹⁸ Divan I, str. 147; Divan K, str. 109.

¹⁹ Divan I, str. 147; Divan K, str. 109.

بوفانی عالم اولدی قدر و اعتبار کیم قدر و حکم جبر او پسیدی یا رسول الله
اولور دی حاکم مصلحتی شفا اولدی کیم قدر و حکم جبر او پسیدی یا رسول الله

غبار راه مردانه اولدی جیانه قالمه عرفانسن
وجودی عاقله قالمی ایکی عالمده درمانسن
دو کجه یوم و اعطای آب رو یک کجه فیضه ایتمسن
خود رشتن تیمم جاننا اولدی بلیننه ایمانسن
حقیقته سرتینه واقف دکلره قاضی خودیه
اولور من حاکم جیمی عجبی مقبول برهانسن
نصابه مالک اولدی جده ایله مفتی زکوة و یروق
اولور من عید اضحیانت و جوبلی فزیحی قربانسن

در مندم فاضل قلبی احبابی حسنی الله
عجب صوفی مندر کیم جملات قالمسره جانسن

اولور خیر انتم کیم جیانه سر فرو ایتمسن
بیلور آریاب و رسمی یوس راعده عدو ایتمسن
بعید اول مجلس اهل تقصمه نه صحیده ای دل
ای آریاب نصرت برده مانده آرزو ایتمسن
مقامی خونه رتبه اولسه عالی کمالکینه
نقاص ایتیه کندویه مسلک جستی ایتمسن
رقیب اولد سوخی تجیه الیدی نرم اهداره
بود علم کیم انکچوره عاقله کفایت ایتمسن
همانده درگاه مولانا به عرض احتیاج ایتمسن
در دیگر کیم فاضل دنده عرض آبرو ایتمسن

کوکلا دیرد صحیده شیخ جیانه اولدی برزانه یتر ساکده ایت بر تونیه نوره لای کیم
ایدر تشیح هو کیمده اصل عقول جلال حد زقل صوفی خرابی اولدی زاهد کیم

EPIGRAM (KIT'A)

Jedan od omiljenih Fadilovih načina izražavanja u stihu je pjesnička vrsta kit'a (epigram — kuplet). U Fadil-pašinu Divanu pod naslovom *Mukatta'ât* ima ukupno 87 epigrama.¹

Epigram (kit'a) je pjesnička tvorevina od najmanje dva, a najviše 12 bejtova (distiha), mada kod nekih pjesnika, kao dok Nef'ija, na primjer, ima epigrama i sa 37 bejtova. Najuobičajeniji su od dva distiha. Ukoliko nemaju više od četiri bejta, zovu se *kit'a*, a ako imaju više od četiri bejta, zovu se *kit'a-i kebire* (veliki epigram). U Fadilovu Divanu nema velikih epigrama, svi su četverostihovni (dva bejta).

Najčešći oblik rimovanja je takav da su prvi i treći stih slobodni, a drugi i četvrti se rimuju. Kupleti (epigram) u stvari, po svojoj unutrašnjoj strukturi podsjećaju na gazele s tom razlikom što ne posjeduju bejt *matla*. Vrlo su česti epigrami u kojima se rimuju tri ili čak sva četiri stiha, a takvih ima nekoliko i kod Šerifovića. Ne postoji neki specijalan metar kojim se pjevaju epigrami, oni dolaze na sve metrove divanske poezije.

Tematski, epigrami predstavljaju jednu misao, dosjetku, satiru ili događaj. U kit'ama se ne nalazi pjesnički mahlas, tako da im često ne možemo znati autora ukoliko ih pronađemo u nekoj rukopisnoj međzmui. Starija vrsta strofa u kojoj se i prvi stih (misra) rimuje zove se *nazim* (rima mu je aa ba).

Tematika Fadilovih epigrama je vrlo raznovrsna. Zapravo, to je uz katrene (rubaije) jedina pjesnička vrsta gdje je Fadilova mašta bila nesputana (njegove epigrame ili kuplete karakterizira spontanost); nema tu ni formalne ni misaone ograničenosti koja je pjesnika vodila u drugim pjesničkim vrstama i kojih se nije mogao osloboditi. U epigramima on pjeva i o svojoj privrženosti mevlevijama, ali i ismijava Napoleonove ekspanzionističke tendencije, kritikuje mostarsku ulemu i hvali plemićko porijeklo Šerif Osman-paše. U nekim epigramima Fadil-paša pjeva o pravdi koja iščezava, u drugim o pretjeranom pridavanju vrijednosti materijalnim stvarima. Jedan epigram govori o tome kako propada stari stil u književnosti i kako čovjek može doživjeti uspon kao književnik samo ako zna pisati alafraŋga. Duhovnici ili kako ih Šerifović naziva ljudi duha (derviši) i njihova poezija nemaju mnogo pristalica, pa ipak njihova

životna filozofija je ispravna i nju treba slijediti. Pravda je na njihovoj strani i ne treba gubiti nadu u nju jer je ona postojana vrijednost.

U svojim epigramima Fadil ismijava glupost i neukost, pa ljude s takvim osobinama ne želi vidjeti ni među dervišima. Ovdje se, kao i u gazelima i rubajama, može zaključiti da Fadil-paša nije bio oduševljen nivoom obrazovanja derviša u Bosni, pa je on okrenut Istanbulu, Konji i drugim velikim mevlevijskim centrima Carstva. Sa nekoliko epigrama sa različitim temama pokušaćemo predstaviti ovaj oblik Fadilova stvaralaštva ne želeći da ponavljamo različite strofe sa istom ili sličnom tematikom. Ukratko umjetnički prosede Šerifovićevih epigrama baca sasvim novo svjetlo na ovog pjesnika i daje nam pravo da o njemu ističemo uzorne ocjene.

I

Yigirmi yıl savaştı rub'-i meskûn ile Napoliyun
Çalıştı kabza-ı teshîre alsın cümle dünyâyı.

Purusya kralı namın Fransızın bir günde mahv etti
Aceb görmüş mü idi imperator bir böyle rü'yayı?²

O NAPOLEONU

Dvadeset godina s čitavim svijetom Napoleon je ratovao
Trudio se da osvoji i prisvoji cio svijet.

Pruski kralj je u jednom danu zbrisao francusko ime
Gle čuda, da li je imperator nešto ovako mogao sanjati?

II

Rus ü hakân ile³ tâ kim yeni dünyâya değin
Rub'-ı meskûne yigirmi sene oynatti oyun.

Düvelin cümlesini emrine ram etmişiken
Döndü maymûna bu yıl imperator Napoliyun.⁴

O NAPOLEONU

S Rusijom i Kinom pa do Novog svijeta
Igrao je igru dvadeset godina sa čovječanstvom

Potćinjavajući sve države sebi
Opametio se ove godine imperator Napoleon.

III

Dil ü vicdânım 'âcizdir hünerden bahse girmekten
Kemâli 'arza kâfi iktidâri nutkumun yoktur.

Selâmettir kişiye bu 'asîr ebkem esamm olmak
Desem hakgû kelîm-i i'tibâri nutkumun yoktur.⁵

O POEZIJI

Srce i savjest su mi nemoćni da ulazim u raspravu o umjetnosti
Govor mi nije dovoljno moćan za savršeno izražavanje.

U ovom vremenu spas je čovjeku biti slijep i gluh
Kad rekнем te istinite riječi, mom govoru se ne pridaje važnost.

IV

Terâzû-yı hayâle gönlüm aldı hâlet-i 'aşkı
Arar Leylâyı dâim Kays-veş sahrâ-yı 'âlemde.

Vücûd-i mâ sivâdan geçmişe 'aşık denir bilkim
Olamaz cezbe-i hâl-i hakikat gayri âdemda.⁶

O PRAVOJ ISTINI

Ljubavno stanje je obuzelo moje srce ka terazijama mašte
tražeći vječno Lejlu po čitavom svijetu poput Kajsa.

Onome ko se prošao svega osim Boga znaj da se kaže ašik
Kod drugačijeg čovjeka nema ekstaze prema pravoj istini.

V

Dürüstî kaldı taş altında aşhâb-ı huķûķun hep
'İbadın hakkı ibtâl olmada der bâb-i fetvâda.

Müzevvir şâhid-i zûre hukümet i'tibâr etti
Şerî'at kanda hâkim kanda nâbûd oldu dünyâda.⁷

EPIGRAM O PRAVDI

Pod kamenom (zemljom) osta sva pravda pravnika
Ljudska pravda se kvvari kod muftija.

Lažna vlast uvažava lažnog svjedoka
Gdje je šerijat, gdje je sudac? Sve je nestalo na ovom svijetu.

VI

Komaz dâmân-ı ehl-i 'aşkı elden rûz ü şeb kâmil`
Kerâmet sanma var çeşm-i mükemmel kaltabanlarda.

'Abestir hâline şol zâhid-i hirrin sakın bakma
Zer-i hâlis kesilmiş sikke var mı kalpuzanlarda.⁸

O DERVIŠU

Savršen čovjek danju noću ne ispušta iz ruke skut dervišev
Ne pomišljaj da je čudotvorstvo to što prevrtljivci imaju savršeno oko.

Čuvaj se, ne gledaj u hropac toga pobožnjaka, sramota je
Da li kod falsifikatora ima novca koji se pretvara u pravo zlato?

VII

Ey Fatîn, Tezkireni kapdirdik
Ben miyim sen mi efendi ahmak?

Eylesin ismini bir kere hisâb
O zaman işte çıkar zâhire hakk.⁹

ŠALJIVI EPIGRAM PJESNIKU FATINU

Ej Fatine, ugrabili smo ti Tezkiru
Gospodine, ko je od nas dvojice budala?

Ako preračunaš jednom svoje ime
Tada će istina izaći na vidjelo.¹⁰

VIII

Hüner-i şî'r ile dâr ü sited olmaz şimdi
Kalmadı kâle-i ehl-i dile çünkü ragbet.

Çâresiz ehl-i kalem eyledi tebdîl-i usûl
Fransız inşâsı bilen buldu cihânda ref'at.¹¹

O IZUMIRANJU STAROG STILA U POEZIJI

Danas se ne može privređivati vještinom poezije
Jer danas ne postoji sklonost prema duhovnicima (dervišima).

Bespotrebno su književnici promijenili stil
Uzdihu se oni koji znaju francuski pisati.

IX

Cevher-i 'irfan ü sidkin kıymeti düştü bütün
Din ü millet bahsi yok hiç sım ile zer mu'teber.

Cins-i hayvânın bile kadri tenezzül eyledi
Esb-i rehvârı arar yok ester ü har mu'teber.¹²

O PRIDAVANJU VRIJEDNOSTI MATERIJALNIM STVARIMA

Potpuno je pala vrijednost suštinske spoznaje i istine
O vjeri i narodu se ne govori nikako, cijeni se samo srebro i zlato.

Čak se spustila vrijednost i životinjske vrste
Niko ne traži trkačeg konja, na cijeni su mazga i magarac.

X

Dayandık lutfüne dergâh-i hakkın sidk-i kalbile
Değildir ittikâmiz ehl-i câh-ı devletin bâbı.

Tevekkül etmişiz dir emr-i takdîre hulûs üzere
Hayâle koymayız zerre misâli diğêr esbâbi.¹³

O PREDANOSTI BOGU

Pouzdamo se u mislost prijestolja Istine svom iskrenošću srca
Ne uzdamo se u kapiju moćnika vlasti.

I sa krajnjom iskrenošću mi smo se prepustili volji sudbine
Ne pada nam na pamet ništa drugo koliko praška.

XI

İki sultân idi Şems ile Mevlâna bu dünyâda
Bu bâba müntesip olmak dû 'âlemde ne a'lâdır.

Nola şâh ü gedâya eyler-isen Fâdil istignâ
Benim şâhim efendim Şemsi Tebrîzi ile Munlâdir.¹⁴

⁹ Fadil-Paša Šerifović

O ŠEMSUDINU TEBRIZIJU I DŽALALUDINU RUMIJU

Šemsi i Mevlana jesu svijeta cara dva najveća
Pripadati tome soju na oba je svijeta sreća.

Fadil, srećom, niti traži siromaha nit sultana
Jer su moj šah i gospodar samo Šemsi i Mevlana.

XII

Cüdâ düşmüş iken cânânından Mostar gibi çâha
Su'ale var mı hâcet 'âşiki zevk ü safâsından.

Ki çâr etrâfi sengistân kûh u eflâke ser çekmiş
Akan sular bile rahat gelip geçmez cefâsından.¹⁵

O MOSTARU

Odvojenog od dragane u vrtači kao Mostar
Zar âşika treba pitat o užitku i veselju?

Kada sa svih strana nebom kamenita brda strše
Pa ni vode koje teku zbog nevolje ne prolaze mirno.

XIII

Deni hûdbîn yek diğërle da'va-yı te'annüdde
Ehâlîsi cebânetile ma'rûf ekseri câhil.

'Aceb hülyâda mı rüyâda mı tekrâr biz geldik
Gören Mostârî bir kes yine etmez arzu 'âkil.¹⁶

O MOSTARCIMA

Osioni i podli su, među se stalno glože
To je narod neuk većinom, kukavštinom čuven posta.

Da li sam tu opet došao u mašti il snu, Bože!
Pametan čovjek koji jednom posjeti Mostar, za to nema više želje.¹⁷

XIV

'Aql ü servet ile ermez bir kişi maşsûduna
Bağmaz iğbâl ü tecelli şahsın isti'dâdına.

Hâsil olmaz re 'y ü tedbîr ile emr-i ma'labın
Ermeyince lütf ü ihsân-i Huda imdâdına.¹⁸

O PROVIDENJU

Mudrošću i bogatstvom nećeš doći do cilja svoga
Usud i sreća ne gledaju sposobnosti tvoje.

Snivanjem i razmišljanjem ne postižu se željene stvari
Dok ti u pomoć ne stigne božanska blagost i dobročinstvo.

XV

Sefâhetle cihan âlâyîşe şol rütbe düştü kim
Nice ashâb-ı servet hânesiz sermâyesiz kaldı.

Döküldü hâke hep pejmürde oldu berg-i gül gibi
Hulûs ile sa'âdet nâm ne nohlu¹⁹ sâyesiz kaldı.²⁰

O PROMJENLJIVOSTI SREĆE

Svijet je glupošću pao u takvu kaljugu
Toliko je bogataša ostalo bez kuće, bez imetka.

Sve se slilo u zemlju i uvelo kao ružine latice
Iskrenost i ispravnost, ime i hljeb nezaštićeni ostadoše.

XVI

ESBEK SARAY BOSNA VALİSİ ŞERİF OSMAN PAŞA HAKKINDA SÖYLENİLEN KİT'ADIR²¹

Şerafetle esâlet intikal eyler verasetle
Değil kesbi bu haysiyyet firumaye 'arif olmaz.

Olurmu şahs-ı mechûl-ün-neseb mahlas ile seyyid?

Vezir olsa eb ve ceddi ebed kıbtı şerif olmaz.

O BIVŠEM BOSANSKOM VALIJI ŠERIFU OSMAN PAŠI

Koljenović, pravi plemić, postaje se putem krvi
Ovo svojstvo ne stiće se, nikogović nije prvi.

Kad promijeni ime nitkov, zar će biti gospodin ikad
Čiganin može biti lako sin vezirâ — plemić nikad.

NAPOMENE

- ¹ Divan I, str. 271–284; Divan K, str. 94–101.
- ² Divan I, str. 276; Divan K, str. 96.
- ³ Hakan – car, prvenstveno kineski, pa se ovdje vjerovatno misli na Kinu. Vid. Sami bey: *Kamus-i türki* Istanbul, 1900. str. 569.
- ⁴ Divan I, str. 276; Divan K, str. 96.
- ⁵ Divan I, str. 277; Divan K, str. 97.
- ⁶ Divan I, str. 277; Divan K, str. 97.
- ⁷ Divan I, str. 279; Divan K, str. 98.
- ⁸ Divan I, str. 279; Divan K, str. 98.
- ⁹ Divan I, str. 283; Divan K, str. 100.
- ¹⁰ Brojčana vrijednost arapskih slova kojima se izražava riječ Fatin i ahmak (magarac) su iste = 149, pa je odgovor na ovu pitalicu Fatin = magarac. Prema podacima koje nam pruža Šinasi (a što je preneseno u *Islam Ansiklopedisi* u članku o Fatinu), Fatin-efendija je priznao da njegova *Tezkira* ima izvjesnih netačnosti pa ju je prepustio redakciji u kojoj je bio i Šinasi da priredi novo popravljeno izdanje.
- ¹¹ Divan I, str. 283; Divan K, str. 101.
- ¹² Divan I, str. 279; Divan K, str. 98.
- ¹³ Divan I, str. 277; Divan K, str. 97.
- ¹⁴ Divan I, str. 271; Divan K, str. 94.
- ¹⁵ Divan I, str. 284; Divan K, str. 101.
- ¹⁶ Divan I, str. 284; Divan K, str. 101.
- ¹⁷ Za ovu i prethodnu strofu Kadić, na spomenutom mjestu, kaže da su spjevane povodom Fadil-pašine posjete Mostaru, 1294. (1877) godine.
- ¹⁸ Divan I, str. 273; Divan K, str.
- ¹⁹ Julius Theodor Zenker: *Türkisch-ařabisch-persisches Handwörterbuch*, Mildesheim 1967, str. 908: bijeli hljeb, kolač, desert.
- ²⁰ Divan I, str. 275; Divan K, str. 96.
- ²¹ Ovaj epigram je u oba primjerka *Divana* uvršten na kraju poglavlja *Rubaiyyat* (Katreni), Divan I, str. 293, Divan K, str. 106. U Kadićevu prepisu ima nešto opširniji naslov: 1286. tarihinde Bosna vilayetinden azl olunan vali Topal Şerif Osman paşa hakkında söylenilen kit'adîr. (Epigram o Topal Şerif Osman-paši koji je razriješen dužnosti bosanskog valije 1286 = 1873). Istu misao sadrže i ovi Zija-pašini stihovi iz njegova *Terkib-i benda*:
 Bed-asl'a necabet mi vezir hiç üniforma
 Zerdur palan ursan eşek yine eşektir!
 Şükrü Kurgan, *Ziya paşa Hayati' Sanati Eserleri*, Istanbul, 1969, str. 33.

KATRENI (RUBA'IJE)

Rubaije (katereni) uz epigrame su najoriginalniji vid Fadilove poezije. U *Divanu* ih ima 53, a izuzev prve koja ima poseban naslov (*Rubâ'ıyyatül-mute'allek biterbiye-i Hazret-i pîr*) sve ostale su naznačene samo »Rubâ'î«. ¹

Kao pjesnička tvorevina rubaija se pojavila najprije u perzijskoj literaturi. Ubrzo je našla svoju primjenu i u ostalim literaturama na Orijentu. To je pjesnička forma koja zahtijeva posebne metričke kalupe, a sastoji se, kako joj i samo ime govori, isključivo od dva bejta (četiri misra) i to su joj osnovne razlike u odnosu na epigram (kit'u). Najubičajeniji način rimovanja je da se rimuju prvi, drugi i četvrti polustih, a treći ostaje slobodan. Po rimi je rubaija slična pjesničkoj formi iz narodne poezije *mânî*. Pretpostavlja se da je jedan od razloga što turski pjesnici vole i često koriste rubaiju u pjesničkom izražavanju upravo zbog sličnosti sa manijem. Katkad se desi da se i treći stih rimuje sa ostalim. Takva rubaija se zove *rubâ'i-i musarra* ili *terâne*. Kod Fadila susrećemo nekoliko ovakvih rubaija. Inače se za rubaiju upotrebljava i izraz du-beyt (dvostruki distih).

Postoje 24 metra u kojima se pjevaju rubaije, a *dijele se u dvije* skupine po 12. To su *ahreb vezinleri* i *ahrem vezinleri*. Turski pjesnici su rijetko upotrebljavali metre iz ove druge skupine. Najčešći, pak, metar rubaija je MEF'ULU MEFA'ILUN MEFA'ILU FA, ali Fadil taj metar u potpunosti izbjegava.

Glavna karakteristika rubaija s tematske tačke gledišta je u tome što se tom pjesničkom vrstom nastojalo da izrazi što više sa što manje riječi. Najčešće su to filozofske i mističke misli, a ništa manje nisu zastupljene ni rubaije sa tematikom ljubavi, vina, sanjarenja i sitnih ljudskih radosti. Najpoznatiji pjesnik rubaija je perzijski klasik Omer Hajam. U turskoj književnosti čuveni su kao autori rubaija Azmizade Haleti, Yahya Kemal, Şabahattin Eyuboğlu i dr.

Srazmjerno obimu *Divana*, Fadil nije napisao mnogo rubaija. No njihova raznovrsnost, nadahnutost i reagovanja na savremene događaje oslobađa ih one ukalupljene sputanosti i formalne ograničenosti i daje im izuzetnu vrijednost. Teme katrena su različite: u nekima govori o svojim viđenjima pojedinih sredina, kao što je u dva katrena ocrtao stanje duhovnog života u Mostaru, dok je druga jedna rubaija posvećena opisu ustanka u Hercegovini. Život Arifa Hikmet-bega Rizvanbegovića u Istan-

bulu, čijem je rođenju posvetio tarih, njegovo druženje s pjesnicima i rasipništvo Fadil je ocrtao jednim katrenom.

Ljubav prema Dželaludinu Rumiju i njegovu učitelju Šemsudinu Tebriziju našla je odraza i u Fadilovim katrenima. No njegove meditacije o mevlevijama ne smatramo ovdje toliko značajnim jer sve pjesme našeg pjesnika, svi njegovi stihovi su prožeti duhom mevlevijstva.

Kao osvježanje zato dolaze stihovi katrena kojima opisuje toplu ljetnu noć kraj Vrbasa ili preran dolazak zime u Sarajevo kad iznenada »odoše dani vedrine, a dođe vjesnik zime«. Više od svega toga kazuju nam katreni i kupleti u kojima se osjeća pjesnikov bunt uperen prema savremenim događajima; opisuje nesigurnost egzistencije, pojavu nepravde, korupcije i slično. Mada ne možemo (u cjelini) gledati na Fadil-pašu kao na nekog revolucionarnog pjesnika, on ponekad »zaboravi« na svoju pripadnost feudalnoj klasi i staležu uleme pa se u kratkim pjesmama okomi i na te kategorije.

I

Leb-i deryâ-yı fuyûza vâsil oldum sidkile
Sikke-i munlâ-yı Rûma nâil oldum aşkile

Taht ü tâc-ı saltanattan yokturolmak mevlevî
Bâb-ı Mevlânaya Fâdil bende oldum şevkile.²

KATREN O PRISTUPU U MEVLEVIJSKI RED

Došao sam iskreno do obilja poput mora
Prispio sam s ljubavlju do kape mule Ruma.³

Jedina vlast prijestolja i krune je biti mevlevi
Mevlevijskoj porti Fadil služi iskreno.

II

Bu sene eylül ehîri idi yevmül-erbiâ`
Döndü ezhâr kalmadı gülşende bûyun zübdesi.

Düştü kar tarihe Fadil gonceye şebnem gibi
Gitti eyyam-ı safa geldi şitanın müjdesi.⁴

SEPTEMBARSKI SNIJEG U SARAJEVU

Desilo se ove godine. koncem septembra u srijedu
Smrznu se cvijeće, nesta u cvijetnjaku nadražaja mirisa.

Kao rosa na pupoljak, pade snijeg Fadilovom tarihu
Odoše dani vedrine, dođe vjesnik zime.

III

Belde-i ahbes cihânda varsa ki Mostârdır
Hâce vü hâcısı kim pîr-i mug-ı mekkârdır.

Kâr ü kesbi cümleinin hamr ü müsellese müdâm
Bir yudum su kimseye vermez denî bi-ârdır.⁵

O MOSTARSKOJ ULEMI

Ako ima na svijetu najgori grad to je Mostar,
Hodže su mu i hadžije za prevaru velikani.

Trud i briga svima im samo uvijek vino piti
Gutljaj vode ne daju ti bestidnici i podlaci.⁶

IV

Buki mâdde Neretva nehri hep âb-ı zülâl olsun
Harâret atılmaz teskin kim şekeri nevâl olsun

Peder mevrûsu mülküm olsa da Mostar için dersem
Bana lâzım değil düşmânıma kat kat halâl olsun.⁷

KATREN O MOSTARCIMA

Neretvina voda kao kristal što je čista
Ugasiti žed neće čak i da je zaslađena,

Kad bi mi bio očev miraz za Mostar da kažem:
Nije mi potreban, dušmanima ga poklanjam od sveg srca.

V

Tecâvüz etmişidi Kara Dağ 'ussatı Hersenge
Guzât-ı din yetiştî hâini tard etti gerçekten

Erip üçler ile târih-i mühmel ceş-i islâma:
»Kara Dağlı kara yüzlü firâren savdı Hersekten«.⁸

KATREN O HERCEGOVAČKOM USTANKU

Navališe crnogorski pobunjenici na Hercegovinu
A borci za vjeru pobijediše izdajnike, uistinu ih protjeraše.

Sa »tri« dođe muhmel tarih vojsci islama
»Crnogorci, osramoćeni pobjegoše glavom bez obzira iz Hercegovine.«

VI

Arif Hikmet bey reîs-i müflisân olmuş meğer
Ol sebepten hânesin bivâyeler etmiş mekârr.

Fâik-i akrân olsun dehirde bu nâmile
Etmesin şimden gerû ashâb-ı matlûbdan hazer.⁹

O ARIFU HIKMET-BEGU

Arif Hikmet-beg postao je vođa bankrotera
Stoga su mu kuću naselili beskućnici.

S tim imenom nek se izdiže od savremenika
Pa oni koji žele nek se ne ustručavaju!

VII

Kum gibi 'alem döküldü bu gece kumsallara
Nehr-i Vrbasın yakın râkib olalım sallara.

Ehl-i da'vâ doldu hep câyı teneffüs nâbedid
İstirâhat kalmadı bak kuşlar ile dallara.¹⁰

NOĆ NA VRBASU

Kao pijesak se ove noći svijet slio na pješčanu obalu
Hajdemo na splavove, tu na Vrbasu.

Sve je ispunjeno kavgadžijama, nemoguće je predahnuti
Nema odmora, pogledaj grane i ptice!

VIII

Sorma gurbette olan 'âşiki cânânından
Haberin yokmu 'aceb hâl-ı perişânından

Sâkiyâ sen anı sahba ile sîrab eyle
Sayılar bu keremin pek büyük ihsânından.¹¹

O DERVIŠU U TUĐINI

Ne pitaj ašika u tuđini za njegovu dragu
Zar ne znaš za njegovo rasijano stanje?

Krčmaru, napoji ga rujnim vinom
To se smatra velikim dobročinstvom.

IX

Sadr-i pîra-yi valâyet sâkî-i Kevser Ali
Mukteda-yi ehl-i sünnet câlis-i minber Ali

Mazhar-ı sirr-i hidâyet fâtih-i Hayber Ali
Menba‘-i ‘ilm-i ledün dâmâd-i peygamber Ali.¹²

KATREN O ALIJI

Ukras pročelja svetosti, peharnik Kevsera¹³ Ali
Onaj koji sjedi na predikaonici i vodi pravovjerne, Ali

Izložen tajnom uputstvu, osvajač Hajbera,¹⁴ Ali
Izvor tajnog znanja, zet Poslanikov, Ali.

X

Gelirdik her gece bu meclis-i ashâba bî perva
Eğer bir bî-edeb nâdân ü nekbet olmasa peydâ.

Geçirsen başına işkenbe fahriyye eder anı
Yok âşar-ı hamiyyet anda kim te’sir ede ana.¹⁵

O NEZNALICI U DRUŠTVU UČENIH

Bez straha bi dolazili svake noći na susret s prijateljima
Samo kad se ne bi pojavio jedan nepristojni i nesretni neznalica.

Jer njemu ako škembe istreseš na glavu, smatra to čašću
Ničim se ne uzbuđuje niti šta na njega djeluje.

NAPOMENE

- ¹ U Divanu I rubaije su na stranama 285–293, a u Divanu K na str. 101–106.
- ² Divan I, str. 285; Divan K, str. 102.
- ³ Vid. bilješku br. 16 u poglavlju: *Gazeli*.
- ⁴ Divan I, str. 100 (u poglavlju Tariha) i Divan K, str. 36. Ova rubaija završava se tarihom koji, preračunat, daje 1277. (1861) godinu.
- ⁵ Divan I, str. 286; Divan K, str. 102.
- ⁶ Ova rubaija je nastala iste godine kad i sljedeća, tj. 1294. (1877). Prilikom posjete Mostaru te godine Fadil je spjevao dva epigrama, dva katrena i jedan gazel.
- ⁷ Divan I, str. 286–287; Divan K, str. 102.
- ⁸ Divan I, str. 102; Divan K, str. 66. Kako ovaj katren sadrži datum hercegovačkog ustanka, u *Divanu* je svrstan u poglavlje »Tariha«. Posljednji stih slovima bez tačaka daje vrijednost 1290, a kad se doda još tri, dobijemo godinu hercegovačkog ustanka 1293. (1875).
- ⁹ Divan I, str. 284; Divan K, str. 103.
- ¹⁰ Divan I, str. 287; Divan K, str. 102–103.
- ¹¹ Divan I, str. 288; Divan K, str. 103.
- ¹² Divan I, str. 285; Divan K, str. 103.
- ¹³ Kerser je glavna rijeka u raju iz koje ističu sve ostale rijeke.
- ¹⁴ Hajber je mjesto u Hidžazu, 170 km od Medine, na sjeveroistoku.
- ¹⁵ Divan I, str. 288; Divan K, str. 104.

KASIDA KAO ODGOVOR ZIJA-PAŠI

Nedugo po povratku Zija-paše iz Bosne u Istanbul i Fadilovog imenovanja mutesarifom Izmita (Nikomedije) dogodio se incident između Zija-paše i Ali-paše (1815–1871), velikog vezira, koji je dobio novu dimenziju kada je u sukob uvučen i Fadil-paša. Zija-paša je spjevao rugalicu na račun Ali-paše pod naslovom *Zefername*. Istorijska pozadina nastanka *Zafername* je usko vezana za vrijeme ustanka na Kreti 11. februara 1867. Veliki vezir Mütercim Rüştü daje ostavku u vrlo kritičnom trenutku i na njegovo mjesto stupa ministar spoljnih poslova Ali-paša (po peti put na taj položaj). Ali-paša je odlučio da interveniše na Kreti, ali njegova intervencija nije imala uspjeha, što je Zija-paša na veoma pogrdan način ismijao. Poznato je, naime, da je Ali-paša, najveći turski diplomata XIX st., imao protivnika zbog svojih reformatorskih aktivnosti kao i zbog davanja autonomije Kreti te zbog uspostavljanja saradnje sa srpskom vladom. No kako je bio čovjek blizak sultanu i vladi imao je i svojih protivnika, među kojima je bio i Zija-paša kao suparnik za mjesto u ministarstvu. *Zafername* je zaoka upućena Ali-paši zbog njegovog položaja u vladi, ali i Fadil-paši kao njegovom saradniku. Na tu pjesmu sam Zija-paša je spjevao i tahmis, a potom još i prozni komentar tog tahmisa. Kasidu (*Zafernamu*) je potpisao imenom »Fadil-paša Bosnevi mevlevi Mutesarif-i Izmit«, *Tahmis* je potpisao imenom pjesnika Hajri-efendije, a komentar u prozi imenom Husni-paše, generala žandarmerije. *Zafername* sa *Tahmisom* štampana je u Istanbulu bez oznake godine, ali se pretpostavlja da je to bilo 1867. godine. Fadil-paša je na tu pjesmu sastavio »reddiyyu« (repliku) u 35 bejtova (distiha) i uputio je Zija-paši. Svojevremeno smo Zija-pašinu *Zafernamu* zbog potpisa ispod nje smatrali Fadil-pašinim djelom, kao što su to činili i drugi (npr. S. Balić, op. cit.), ali smo, uporedivši je sa štampanim primjercima Zija-pašine *Zafername* u novijim izdanjima, te na osnovu podataka u Kadićevom *Zborniku* utvrdili da se zaista radi o djelu Zija-paše.

U svom eseju o Zija-paši Musa Ćazim Ćatić pogrešno interpretira nastanak i svrhu *Zafername*. On naime piše da je Zija-paša napisao komentar na *Zafernamu* Sabita Užičanina u kojoj se pogrdno izrazio o ovom našem pjesniku. Ćatić nije sigurno imao pred sobom ni Sabitovu *Zafernamu* koja je posvećena krimskom hanu Selimu Giraju povodom uspješnih ratnih operacija protiv Rusa i Poljaka, a niti je vidio Zija-

-pašinu *Zafernamu* u kojoj se jasno vidi da je žaoka upućena Ali-paši, a ne nekom drugom¹.

Fadil-pašina kasida je dakle spasavanje vlastite časti, ali i zauzimanje za svoje mecene, u prvom redu Ali-pašu. Životnost ove pjesme, zbog toga što je ona izvukla iz pjesnika najdublje osjećaje povrijeđenosti, ogleda se u činjenici da nam Fadil, ovdje, kao ni u jednoj drugoj pjesmi, iskreno govori o svojim pogledima na svijet i o svojoj poetici. Ako izuzmemo žučljive uvrede Zija-paši koje donekle možemo shvatiti kad imamo u vidu Zija-pašin postupak, ova pjesma nam odaje niz tajni o samom njenom autoru. Tako Fadil u trećem bejtu izjavljuje da ne bi nikad napisao stih koji bi nudio ugledu zemlje i časti njenih velikodostojnika (svojih mecena), a da je to tako poziva na svjedočenje sve poštene i obrazovane ljude i pjesnike. Za njega je čast služiti porti kojoj za dobročinstva dugeje zahvalnost.

Funkcija poezije po Fadilu je, između ostalog, iznošenje istine (stih 9) i u tom slučaju čovjek nije prisiljen da se služi tuđim imenom jer ako govori istinu nema čega da se stidi (stih 16). Na kraju ove pjesme Fadil izjavljuje da baca ognju pero jer je uprljano pisanjem ove pjesme. On je »šerif sin šerifa« i nije dolično da se poteže s nekim ko mu po porijeklu nije ravan.

Zija-paša je svakako uz Namika Kemala najveći turski pjesnik XIX st., a posebno se proslavio svojom satirama. I u ovoj kasidi Fadil-paša priznaje veliku pjesničku sposobnost Zija-paše i kaže da je on uživao ugled jednog Imru-ul-Kajsa, ali da je svu ukazanu mu počast bacio pod noge. Fadil posebno prebacuje Zija-paši to što je potpisao njega, Fadila, kao autora te pjesme, tvrdeći da bi se on ponosio da je stvorio umjetnički tako vrijedno djelo. U svakom slučaju ovom pjesmom Fadil ne umanjuje vrijednost Zija-pašine poezije nego se ustremkuje na njegov nedoličan postupak izigravanja ranije sklopljenog prijateljstva. Na jednom mjestu (stih 29) kaže da je Zija-paša mornar grčkog broda Enozis; tu Fadil-paša aludira na njegovu saradnju sa Grcima. Optužbe upućene Zija-paši su uistinu vrlo teške i Šerifović ih nije nikada nikome drugom uputio. Rječnik ove pjesme odudara od ostale Fadil-pašine poezije; nigdje ranije ni kasnije nije rekao za nekoga da je »köpek, hain-i din ü millet, devletin nan ü niam azguyen, kafir, bedkâr, facir« i sl.

Slobodni smo ustvrditi da je ova pjesma van svih utjecaja i domašaja divanske književnosti i da se ona ni misaono ni leksički ne bi ni mogla uklopiti u poeziju Divana. Pjesma čak pruža dosta elemenata iz kojih bi se dalo zaključiti da je smišljena na našem jeziku i da je odraz misli našeg čovjeka koji je odbacio svaku uglađenost i izvještačenost koju mu je nametala poetika divanske poezije. Čitavih 70 stihova ove pjesme natopljeno je žuči povrijeđenog pjesnika. Međutim, da nije bilo Zija-pašine satire objavljene pod Fadilovim imenom ne bi bilo ni ove Fadil-pašine kaside kojom odgovara na satiru pa tako Fadil-paša ne bi izašao iz okvira standardnih divanskih pjesnika.

Ova kasida više nego ostale njegove pjesme odražava Fadilovo vrijeme, njegove odnose sa savremenima, a iz nje se daju naslutiti i previranja u Osmanskom carstvu u koja su bili uključeni, na jednoj ili drugoj strani, Zija-paša i Fadil-paša Šerifović. Šemsetin Kutlu, autor Antologije turske tanzimatske književnosti, kaže da je Fadil-paša, kao i Hajri-efendija, pohitao Ali-paši da se opravda da on nije pisao *Zafernamu*, a Ali-paša je rekao da nije potrebno njihovo pravdanje jer zna da je jedino Zija-paša bio u stanju napisati takvu pjesmu².

Prilikom sastavljanja *Divana* ova pjesma nije uvrštena u onaj autorizirani rukopisni primjerak (mürettep divân) jer se ona, kako smo rekli, ni idejno ni leksički ne uklapa u njegovu poeziju. Pored toga, Zija-paša se nalazio na funkcijama daleko od Istanbula, prestao je kritikovati vladu pa je i njegov sukob sa Fadil-pašom zaboravljen. Ova kasida je ostala zapisana, koliko nam je sada poznato, jedino u Kadićevu *Zborniku* (XXVI, str. 105). Ovdje je umjesto naslova u prologu pjesme napisano:

»Mezkûr Zafernâme ve Tahmîsi ve nesren şerhi muma ileyh
Fadil-paşanın eline geldîğinde kendi hatt-i destile
yazdıği reddiyye ve tekzîbiyyeyi ‘aynen buraya kayd eyledim«³

Tekst ove replike donosimo prema jedinom prepisu koji posjedujemo pa napominjemo da nije bilo moguće zbog toga praviti kritičko izdanje te pjesme. Kako je Kadićev *Zbornik* pisan olovkom, zbog čega su neke riječi izbljedjele i teško su čitljive, za dvije riječi u ovoj pjesmi nismo sigurni da smo ih pravilno pročitali.

- Bir köpek dişli teres hâin-i din ü millet
1. Devletin nân ü ni‘am azgûyendir ol kâfir.
- Eylemiş nâmıma isnâd ile hicvi imlâ
2. »Tîr-i kudret« le anı recm ede rabb-i kâhîr.
- Devletin şânile nâm-i vükelâya dokunur
3. Ebedî hicv ü hezel olmadı benden sâdir.
- Hâric-i tavr-i edeb nazm ü nesir söylemedim
4. Bilir ehl-i dil ü daniş şu‘arâ-yı sâir.
- Sadr-ı ‘Ali keremin bunce sene bendesiyim
5. Borcudur boynumun ihsânına olmak şâkir.
- Ömr ü ikbâlın ede hazret-i Mevlâmız dâd
6. Olmuşum leyl ü nehâr ed‘iyesinde zâkir.
- Kit‘a takdîmimi yazmış hüner yanında ‘anîd
7. Etmiş olsaydım o nazmımla olurum fâhîr.

- Hadd-ı edebi bilir devletin ednâ kûluyum
8. 'Arza etseydim emel kıt'alarım var vâfir.
- Yazdığım kıt'aların neşredeyim bak birini
9. Haklı nazmeylemişim gün gibi zâhir ü bâhir.
- Bunce lütf ü ni'am-ı pâdişâha mazhar iken
10. Mülteci oldu kim Efrenci Ziyâ-i bedkâr.
- İmruül-Kaysa bedel asrda bir şâir idi
11. Bu sefer Avrupaya etti firâr ol bi-'âr.
- Bî sebep zâtıma gadr ile 'adâvet etti
12. Sırası geldi hiciv yazdım o şahsa dâir.
- Gittiği yerde ehâliye ne yaptı biliriz
13. Etti Haccâc gibi zûlmunu icrâ gâdir.
- Fi'li makbûlü cihân içre şüyû' bulmuştur
14. Bilir a'la vü edânî anı emr-i bâdir.
- Pic atan 'avrete benzer dağdır mel'anetin
15. Şimdi oldu o cesaretli müzevvir hâsir.
- Nam-ı diğeri ile ben neşre kıyâm eylemedim
16. Nice etmiş o deni kim müteşâ'ir şâ'ir.
- O cühüd mahlasını şöret ile derc etsin
17. Ketm-i nâm eylemesini kahpe misal-ı sâhir.
- Eylemiş sirkat ile »sehm-i kaza«-yı taklîd
18. Kimseye hicvini 'azv etmedi Nef'î mâhir.
- Ḳubhunu kendisinin bed meniş ihâm etmiş
19. Beyt-i meşhûri musaddik kim o kıbtı zâhir.
- Divi den maderi rahminde olupdur peydâ
20. Andan oldu mütevellid o edepsiz makir.
- Sifat-ı tavrı tulumbacıya benzer donuzun
21. Bu 'asırda aranılma dahi misli nâdir.
- 'Ar ü nâmus ü hayâ cevheri yok zâtında
22. Şi'r-i nâpaki gibi tîneti gayr-ı tâhir.
- Kim hezl-i rûyuyle o kudurmuş köpeğin
23. Ezip içsin anası südü gibi ol fâcir.

- Edeyim kâzibi ifşâ ki bile halk-ı cihân
24. Bana söyletti bu nazmı kim o fitne sâhir.
- Kimsede görmedim anda görünen kezb ü cübñ
25. Bilir ahvâlını ol bî edebin her âmir.
- Bâzılar hicret ettiler haremeyne gerçi
26. O deni milletin (in) 'aksine oldu hâcir.
- Kandı millet ile hembezm olurise o şeki
27. Olur ânide o mezheb yoluna ol 'âbir.
- Kulağı kim verir ol savb-ı kerîhe eşeğin
28. Dolaşır lağar ü âç arar iken bir çayır.
- Anı bir besliyecek hizmet işitim Şîrede
29. Olsa mellahı Anozis vaporunun sağır.
- Bıkr-i mazmun ile hâmem bu kasîde yazdı
30. Mâl-ı mesrûk değil oldu gönülde sâdir.
- Ana yetmezmi 'aceb hâlnı ettim îzâh
31. Kâzib ü nâşirine işte cevâbım hâzır.
- Hâmemi etti mülevves ateşe yaktım anı
32. Ana yetmez mi bu reddiyemiz evvel ü âhir.
- Göremem şânıma lâyıq o köpekle itişim
33. Ben şerif ibn-i şerifim nesebim de tâhir.
- Ömrü oldukça ola san'at ü kesbi hezeyân
34. Çin ü Hinde o nekes olsun ânında tâcir.
- Eylesin hicv ile enfâs-ı hayâtın ikmâl
35. Eyledim Hakka du'â ede kabûl ol Kâdir.

FADIL-PAŠINA REPLIKA NA ZIJA-PAŠINU
»ZAFERNAMU«

- Podli izdajnik vjere i naroda sa pašjim zubima
1. Nevjernik što malo govori o hljebu i dobročinstvu domovine.
- Oslonivši se na moje ime satiru je napisao
2. »Strijelom sudbine« Gospodar Pobjednik, neka ga pogodi.

- Časti domovine i imena velikaša koja bi naudila
3. Nikada od mene nije potekla ni jedna satira.
- Ne napisah nikad u pjesni il' prozi nešto neuljudno .
4. Svi poštteni to znaju i ljudi obrazovani i ostali pjesnici.
- Časnoj Visokoj porti tolike godine služim
5. I obavezom smatram za dobročinstva zahvalan biti.
- Uzvišeni gospodar dariva nam život i sreću .
6. A ja na njega danju i noću mislim.
- Pjesma koju sam »ja napisao i podnio«, umjetnički al' prkosno
pisana je
7. Da je moje djelo njome bih se ponosio.
- Vjerni sam podanik Carevine koji zna granice morala
8. Da sam ja tu strofu napisao gajio bih nadu zbog te »moje pjesme«.
- Pogledaj bilo koju pjesmu koju sam objelodanio
9. Ono što sam napisao istinito je i očigledno i jasno kao dan.
- Čovjek koji je uživao ovoliku carsku dobrotu i naklonost
10. Sklonio se u Francusku, Zija zlotvor.
- Bješe pjesnik kao Imrul-Kajs⁴ svoga vremena
11. Ali pobježe u Evropu bestidnik.
- Bez ikakva povoda mojoj jeličnosti učinio nasilno neprijateljstvo
12. Pa je došlo vrijeme i napisao sam rugalicu koja se odnosi na to lice.
- Znamo šta je radio stanovništvu mjesta gdje je otišao
13. Provodio je nasilje kao nasilnik Hadždžadž.⁵
- Njegova zlodjela pročula su se čitavim svijetom
14. Zna i onaj najveći i oni najniži stvar koja se iznenada pojavila.
- Prosipa svoje prokletstvo kao bludnica
15. A sad je taj hrabri ljigavac konačno raskrinkan.
- Nisam pod tuđim imenom ništa objavio
16. Šta je sve učinio taj nikogović koji se pravi pjesnikom.
- Nastoji da svoj pseudonim učini čuvenim
17. Neka ne prikriva ime bludnica koja omađijava.

- Sa ovom svojom krađom učinio je ono što bi učinila »Strijela
sudbine.«
18. Nenadmašeni Neff⁶ nije nikome podmetnuo svoju rugalicu.
- Opaka ćud obmanjuje njegovu vlastitu ružnoću
19. Ko bi bio taj ko potpisuje poznati bejt toga bjelosvjetskog boema?
- U majčinoj utrobi dok je bio jasno je bilo da je sami vrag
20. I zbog toga je postao rođen taj bezobzirni varalica.
- Karakter i način nitkova slični barabi
21. Ako bi se u ovom vremenu tražio rijetko bi se našao.
- Pri njemu ne postoje kvalitete srama, ponosa i stida
22. I njegova je sama priroda nečista kao što je nečista i njegova pjesma.
- Taj pobjesnjeli pas šaljivog izgleda
23. Taj se pokvarnjak osramotio kao što je osramotio majčino mlijeko.
- Razotkrijmo lašca da cio svijet znade
24. Ko je taj pokvareni obmanjivač koji je tu pjesmu meni pripisao.
- Ni kod koga nisam vidio laž i glupost kakva se kod njega vidi
25. Svako ko ima odgovorno mjesto zna situaciju ovog bezobraznika.
- Dok su neki odselili u Meku i Medinu
26. Taj nitkov je otišao na suprotnu stranu svijeta.
- S kim god se udružio taj odmetnik
27. Odmah bi pristao da slijedi njegov put.
- Ko god poslušao ružni pravac toga magarca
28. Lutaće gladan i žedan tražeći kakav pašnjak.
- Čuo sam da je jedina služba koja će ga hraniti u Hermopolisu⁷
29. Da je mali mornar broda »Enosis«⁸
- Čisto i iskreno je moje pero napisalo ovu kasidu
30. Nije ukradena roba, iz srca mi je potekla.
- Bože, je li mu dovoljno, objasnio sam mu njegovo stanje
31. Lašcu i njegovu izdavaču eto spreman je moj odgovor.
- Uprljao sam pero pa ga ognju bacam
32. Je li mu dosta ovaj naš demant, prvi i posljednji.

¹⁰ Fadil-Paša Šerifović

Ne smatram dostojnim svoje časti da se sa tim psom potežem
33. Ja sam šerif, sin šerifa, čisto mi je porijeklo.⁹

Dok je živ nek je vješt u umjetnosti i zaradi
34. Neka s tim trguje u Kini i Indiji, taj nitkov.

Svoj život neka okonča sa satirom
35. To molim Boga da usliša, On je moćan.

بزرگوار نام و نامی و نامی سزای مدعی الیه فاضل با ساری
 اله فخر خنده کندی حفظه کسبید یازدهین روزه و کسبید
 عیناً بورای قید الیدم
 بر کوبه دیشی ترسی خان دینه وقت دولت نامه و نعم آغوشید اول کاف
 ایلیج نامه انکار ایله هجوسا امیر سیر قدرته انی برجم ایله رب قاهر
 دولت سائید نام و کلمه طوقور ابدی هجود کفر اولدی بند صدار
 خواجه طور ایب نظم و نثر سوادیم بیور اصل دل و دایج شعری سائر
 صدر عالی کریمه بویجه کینه بنده کی ام بورجید بو ییجه احسانه اولمجه کس
 عمره اقبالن ایله حضرت مولانا زاده اولمیش لیل دنیا او عیله کینه زاکر
 قطعه تقدیمی یازمجه کفر باندنه عیند ایلیج اولمیشم اولمجه اولورم فاضل
 حد ارای بیور دولت ادنی قولیم عینه ایتمیشم اول قطعه لرم و در اخر
 یازم قطعه لریک نسا ایله یازمجه عین نظم ایتمیشم کوبه کی کس کفر و
 بویجه لطف و نعم بارشبه و نظم ایلیج
 ملتبی اولدی کیم افریجه منیای بیکار
 امری القیه بدل عصر برشا عیله
 بوسف آردو یایه ایله کس فر اولمیع

ی کرب زانمه عدرا بله عداوت ایله کرده کندی تقوی یازم اولمجه
 کسبیدی برجم اقبالیه نه یایدی بیور ایله کسبیدی کسبیدی ظلمتی اجرا عدا
 فعل متوجهی کسبیدی ایچره کسبیدی بیور اعدا و ادنی آتی امر بار
 کسبیدی عورت کسبیدی عیدر طاعتن کسبیدی اولدی او حسرتی کسبیدی
 نام دیر ایله بن نسه قیام الیدم کسبیدی اولدی کیم متاع کسبیدی
 او جهود مخاضی کسبیدی ایله درج استوره کسبیدی نام ایلیکونه کسبیدی سالک ساحر
 ایلیج سرقته ایله سده قضاء نظید کسبیدی هجوسا غز و ایتمیشم نظیر ماهر
 کسبیدی کسبیدی بدوشه ایرهام ایلیج کسبیدی مشهوری و صبر کسبیدی و قسطنطنیه
 دیو دد عادی رحمنه اولوریدیا کسبیدی اولدی متولد او اربسز حاکم
 صفت و طوری المومنان کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی
 عا - و نامحسوس و حیا جوهری کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی
 کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی
 ایله کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی
 کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی کسبیدی

Prvi dio Fadil-pašine Kaside kao odgovor Zija-paši

فاضل پینه عینه گنجه ده سپهر مردان
 طایفنا وقفه به مداره زمانم کجری
 صوری کویاج اولسه ده دیشری طور زین حال
 اولدم شکره نای به رای ظاهر یقینی و امان
 شمع منقعه روی آخر نفسده اشغال
 بو قیبه هم بنی وایلیکه ایبر ایسه مال
 ین ای قاره تو تله یی و شاموسید -

طوفنه یوزلک قیبه به آج باشکی باصه قیبال
 ناکه یر رازیده آناقه سیجریخ ولها
 کبدن رازنجی چاک اینجه شافین زوال
 دین وایمانی قدر کسب ایره فیضی و اقبال
 بنده مختطف -

الضمیر فاضل بوستوری مولوی
 دشمنه فیه اندرید

N A P O M E N E

¹ Musa Ćazim Ćatić, *Dvije-tri o Zija-paši*. Gajret V/1912 i Sabrana dijela II, Tešanj, 1968, str. 44–45.

² Şemsettin Kutlu, *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyat Antolojisi*, Bateş Yayinlari, Istanbul, 1972. str. 155.

³ Kad su pomenuta *Zafernama*, *Tahmis* i prozni komentar došli do ruku Fadil-paše, svojom rukom je napisao repliku i demant, što ovdje istovetno zabilježih. Vid. Kadi-zade Muhamed Enveri, *Tarih-i Enveri* (Zbornik), XXVI, str. 105.

⁴ Najveći predislamski arapski pjesnik.

⁵ Jusuf Hadždžadž (661 – 714) je omajadski arapski namjesnik i komandant, rođen u Kufi. Obavljao je dužnost valije u Iraku i Hidžazu. Bio je okrutan pa je zbog te svoje okrutnosti često predmet poređenja sa okrutnim i nepravednim vladarima ili namjesnicima.

⁶ Pravo je ime pjesnika Ne'ija (1572?–1635) Omer. Sin je Mehmet-beja koji se nalazio u službi krimskih hanova kao nedim. Rođen je u Hasankaleu kod Erzuruma. Nakon što je završio medresu u kojoj je stekao temeljito znanje iz raznih disciplina dolazi u Istanbul, gdje radi u raznim službama. Za vrijeme sultana Ahmeda I, Mustafe I, Osmana II i Murata IV pisao je sultanima i vezirima veliki broj kasida pa se smatra najvećim pjesnikom kasida ne samo svog vremena nego čitavog perioda osmanske divanske književnosti. Sklon satiri (ni svog oca nije poštedio ismijavanja) u više prilika je dovođen u neprijatne situacije dok najzad nije sultanu obećao da će se odreći satiričkog načina pisanja svojih pjesama. Obećanje nije ispunio pa je sastavivši satiru na račun vezira Bajram-paše pogubljen, a tijelo mu je bačeno u more. Sastavio je dva divana: jedan na turskom i jedan na perzijskom jeziku sa preko 400 pjesama. Njegove satiričke pjesme skupljene su u posebnu zbirku pod naslovom *Siham-i kaza* (Strijele sudbine), što Fadil-paša ovdje ističe kao pozitivan primjer stajanja autora iza vlastitog djela.

⁷ Hermopolis je grčko ostrvo u Egejskom moru, važno pristanište u grupi Cyclades. Turski naziv mu je Şire.

⁸ Među grčkim brodovima koji su upućeni kao pomoć pobunjenicima na Kreti nalazio se i brod Enosis (Ujedinjenje).

⁹ Ovim stihom Fadil-paša aludira na Zija-pašino porijeklo. Naime, želi da ukaže da Zija-paša ne potječe iz neke ugledne porodice, kao on, Fadil-paša. Zija-pašin otac porijeklom iz jednog sela kod Erzuruma, bio je pisar na carinarnici u Galati.

TARIHI (KRONOGRAMI)

I

Iskonsku želju čovjeka da zabilježi sve što se oko njega događa, a praznina neispisanog papira uvijek je privlačila ruku s perom na pisanje, te da zbivanja oko sebe bilježenjem sačuva od zaborava, Fadil-paša Šerifović je ispoljavao na taj način što je u blizu 3000 stihova obilježavao iole značajnije događaje vezane za njegovu sredinu. Tarihi (kronogram) je inače omiljena pjesnička vrsta orijentalnih književnosti, ali su uistinu rijetki pjesnici koji su ostavili toliko kronograma kao Fadil-paša Šerifović. Fadil je sebe, po svoj prilici, smatrao dužnim da bilježi događaje u Bosni jer su to još prije njega činili i drugi pjesnici pa je u tom pogledu stvorena izvjesna tradicija. Slučaj je htio da je Fadil-paša, kao svojevrstan kroničar, rođen iste godine kad je najznačajniji ljetopisac ovog grada, Mula Mustafa Bašeskija, prestao, zbog bolesti i iscrpljenosti, da bilježi događaje u svoju Medžmuu, da bi nekoliko godina kasnije i umro. Neposredno prije Fadil-paše Šerifovića poznati su kao epigrafisti pjesnici Mehmed Mejli Gurani i Muhamed Šakir Muidović, oba prisno vezana i za porodicu Šerifovića, čijim su članovima pjevali kronograme. U Fadil-pašino vrijeme javljali su se kao pjesnici tariha Sirri, Tahsin, Tifli i Fadil-pašin sin Omer Nurudin. Ovom potrebom da se događaj zabilježi i time spasi od zaborava možemo tumačiti činjenicu da je Šerifović bilježio i neke događaje koji nisu od izuzetnog značaja. Tu je, međutim, bio mjerodavan samo interes našeg pjesnika, koji se u ovom mediju istakao na izuzetno uspješan način. Djelo koje je ostavio pruža nam dragocjene podatke i mi ih doživljavamo kao viđenje čovjeka koji je bio u centru društvenih i kulturnih zbivanja Sarajeva i Bosne.

Stoga poglavlje tariha (kronograma) smatramo upravo najistaknutijim dijelom *Divana* Fadil-paše Šerifovića. Oni su u *Divanu* I koji smo uzeli kao osnovni rukopis podijeljeni u dvije grupe: kronogrami sa kasidima i ostali kratki kronogrami kojima se obilježava rođenje, čestitanje povodom nekog imenovanja, gradnji i sl., a obično su u formi rubajije (katrena) ili mufreda (distiha koji dolazi samostalno), a u drugu grupu svrstavamo one kronograme koji obilježavaju smrti poznatih ličnosti. Kadićev prepis *Divana* ima drugi raspored baš kad je riječ o kronogramima; oni su poredani kronološki, bez obzira na tematiku. Mi ćemo se ovdje držati onog reda koji je postavljen u osnovnom

rukopisu, tj. posebno ćemo prikazati kronograme čestitanja i kronograme smrti, ali ćemo kod kronograma čestitanja ići kronološkim redoslijedom.

Ne treba da nas iznenadi šta je sve predmet jednog kronograma kod Fadil-paše Šerifovića kad imamo u vidu da je obilježavanje datuma rođenja, ženidbe, smrti, zapuštanja brade, kretanja u ratni pohod ili na hadž, sklapanje mira ili gradnja dvorca, vile, česme, mosta vrlo raširena pojava u starijoj turskoj književnosti. Hammer napominje da se »Kronogram i povijest kod Arapa, Turaka i Perzijanaca označuju jednom te istom rječju »tarih«. Tarih znači držanje podataka, a Istočnjak ne postavlja povijesti drugi zadatak. Da li će se to dogoditi putem kronika u prozi ili putem kronograma u stihovima, njemu je svejedno. Zato se u istočnjačkim povijestima najneobičniji događaji obilježavaju stihovima s brojkama, a posljednji stih izražava broj godine zbirom slova«¹.

Sam datum (godina) koji se želi obilježiti izražava se stihom koji zbirom brojčanih vrijednosti daju godinu koja se obilježava. Za isticanje datuma postoji šest mogućnosti, šest vrsta kronograma. Prva vrsta tariha je potpun tarih, tj. kad zbir vrijednosti svih slova daje broj koji nam je potreban da obilježimo godinu koju želimo. Taj tarih se naziva *târîh-i tâm*. Ako zbir slova daje veću ili manju vrijednost od potrebne pa toj vrijednosti treba dodavati ili oduzimati određeni broj koji autor naznači, taj se tarih naziva *tâmiyeli târîh*.

Vrlo često je autor tariha htio da dokaže svoju artistsku sposobnost time što je samo zbirom slova sa tačkama ili slova bez tačaka davao tarih. Tarih sačinjen zbirom slova sa tačkama zove se *târîh-i cevher* ili *târîh-i güher*, a ukoliko je izražen slovima bez tački zove se *târîh-i mühmel* ili *bînokat târîh*. Ukoliko posljednji polustih izražava željeni datum dva puta, tj. daje dvostruki zbir od broja kojim želimo izraziti određenu godinu, onda se taj dvostruki tarih zove *tarih-i düttâ*.

Šesta vrsta tariha je *lafzen ve manen tarih*, tj. kad je u jednom stihu i riječima i zbirom slova iskazan tarih.²

Sve ove vrste tariha vrlo uspješno je koristio u svojim pjesmama Fadil-paša Šerifović, a možemo posebno istaći da je više koristio upravo one teže načine u izražavanju datuma. Oni su najčešće sadržani u posljednjem polustihu koji se naziva *makta*, iako u nekim slučajevima to čini i u *mahlas beytu*, tj. stihu u kome je utkao svoje ime.

Ima nekoliko pjesama koje ne sadrže datume događaja kojima su posvećene, ali se vidi da su nastale kao refleks na određenu pojavu, stanje ili događaj koji se mogu vremenski odrediti. Mi ćemo ih ovdje uvrstiti na ono mjesto gdje bi bile svrstane da sadrže datum, tj. onim redom kako bi kronološki i bile uvrštene.

Vremenski najraniji događaj koji je unesen u *Divan* je epitaf na grobu Fadilova oca 1242. (1827) godine. Slijedi još nekoliko kronograma smrti bližnjim srođnicima umrlim te i sljedeće godine, a onda sve do 1251. (29. IV 1835—19. III 1836) u *Divanu* nema pjesama koje

bi se odnosile na zbivanja te decenije. Izgleda da je Šerifović bio suviše angažovan službenim poslovima jer u to vrijeme, kako smo ranije istakli, obavlja dužnosti sarajevskog i beogradskog kadije i sarajevskog muteselima.

Podaci koje pružaju ove pjesme su vrlo dragocjeni. Oni predstavljaju ne samo autorovo subjektivno gledanje na savremene događaje nego su često i jedini zapisi o nekom događaju. Naročito su važne pjesme koje pružaju istorijske podatke o Sarajevu i Bosni, kao na primjer, pjesme o izgradnji medrese i muvekithane uz Carevu džamiju u Sarajevu, pjesme o gradnji kasarni u Sarajevu i Sjenici, pjesme posvećene Osman-paši, bosanskom namjesniku i druge. Razumije se, ove pjesme imaju jednu određenu formu koje se autor, pridržavajući se poetike divanske književnosti, morao držati, a to je da u prologu pjesme, u uobičajenoj invokaciji, traži božju milost za tadašnjeg sultana, a on je doživio krunisanje četvorice. Izuzimajući te početne stihove koji su vrlo slični u većini pjesama, pjesme su vrlo interesantne i kao literarne i kroničarkse tvorevine.

Godine 1251. (1855/56) obilježio je sa četiri kronograma rođenje sina Mustafe Hajrudina. Izgleda da je dugo i željno čekao muškog potomka, jer je već odavno bio u braku (od 1239=1823/24), a nije imao sina.

Mustafa Hajrudin je i njegov najpoznatiji potomak. Vrlo mlad je postao nekibul-ešraf^{2a}, zatim je napredovao i u vojnoj organizaciji. Pred dolazak Austrijanaca u Bosnu bio je jedan od najuglednijih građana Sarajeva pa je po osvojenju Bosne postao prvi gradonačelnik Sarajeva, jer ga austrijske vlasti nisu mogle mimoići. Umro je 1892. godine u Sarajevu i sahranjen u dvorištu Gazi-Husrevbegove džamije.³

TÂRÎH-I BERÂY-I VILÂDET-I MAHDÛM-I FAKÎR
ES-SEYYID MUSTAFA HAYRUDDIN BEY⁴

Dâimâ eyler idim Haktan temennî sidkile
Bana ihsân kıla bir necl-i mukerrem bâ safâ.—

Mâh-ı savmın on birinci idi bir şeb-i hamîs
Nisf-i sânisinde güne geldi oğlum Mustafa.

Ola câvid hüsn-i hal üzre mu'ammer 'ömrile
Görmesin 'âlemde mihnet nâmı ola pur vefa.

Söyledim Fadil vilâdet-i sâlma bu misre'i
Böyle târîh bula Hayreddin seyyid Mustafa.

TARIH ROĐENJU SINA UBOGOG (PJESNIKA)
ES-SEYYID MUSTAFE HAJRUDIN-BEGA

Uvijek sam želio iskreno od Boga
Da mi podari čestita i kreposna potomka.

Jedanaesti dan mjeseca posta, jedne noći u četvrtak
U drugoj polovici (u gluho doba noći) dođe na svijet moj sin Mustafa.

Neka je vječno u lijepom stanju, dugo nek živi
Neka na ovom svijetu ne susreće nevolje, ime nek mu je postojano.

Fadile, izrekoh ovaj stih, njegovoj godini rođenja
»Našavši tako kronogram Hajrudinu sejid Mustafi«.

DİĞER⁵

Fâdila sen secde-i şükârâne îfâ eyle kim
Hazret-i Hak sana verdi böyle necl-i ekremi.
Rüşen oldu kars-i mihr-âsâ bu târîh-i güher
Mustafa doğdu bu dehre zîb verdi makdemi.⁶

DRUGI TARIH ROĐENJU PJESNIKOVA SINA

Izvrši, Fadile, poklonjenje iz zahvalnosti
Jer ti je Uzvišeni Istiniti dao ovako plemenitog potomka.

Zasvijetlio je poput mjesечеva diska ovaj dževher kronogram
»Mustafa je rođen, njegov dolazak je ovom vremenu dao ukras«.

TARIH⁷

Hamd ü şükür bî kıyâs olsun Hakim-i mutlaka
Kıldı bir mahdûmu ihsân 'ömrün efzûn eyleye.

Fadila bir müjde rest tebşîr edip târîhini
Geldi Hayreddin cihana Hakk mu'îd eyleye.⁸

KRONOGRAM ROĐENJA PJESNIKOVA SINA

Slava i hvala neizmjerna apsolutnom Mudracu
Podario mu je potomka neka mu je dug život.

Fadilu dobro dođe vesela vijest za njegov kronogram
»Hajrudin dođe na svijet, neka ga Istiniti podrži«.

TARIH⁹

Kondu mehid güne oğlum bu güher tarih dedim
Oldu Hayri Mustafa bey zinet-i bezm-i cihana.¹⁰

ČETVRTI KRONOGRAM ROĐENJA PJESNIKOVA SINA

Moj sin postavi kolijevku, a ja izrekoh dževher kronogram
»Hajri Mustafa-beg postade ukras društva svijeta.«

Obilježavajući rođenje Zulfikar-pašina sina, a unuka Ali-paše Rizvanbegovića Stočevića, Fadil je pokazao da je i s ovom najkrupnijom hercegovačkom porodicom toga vremena bio u prisnim vezama. Unuk Ali-paše, a sin Zulfikara, bio je kasnije čuveni pjesnik Arif Hikmet-beg Rizvanbegović Stočević (1839–1903), koji je zajedno sa najvećim dijelom porodice, kao dijete, bio prisiljen da napusti domovinu i da se iseli u Istanbul. U Turskoj je bio među najpoznatijim pjesnicima druge polovine XIX vijeka, poznat kao Hersekli Arif Hikmet, pa mu je kasnije Šerifović spjevao i jedan katren satiričnog sadržaja.

Kronogram kojim je Fadil obilježio njegovo rođenje sročen je u formi kit'e.

TARIH¹¹

Vâli-i Hersek Ali-paşa-yı zîşan necline
Verdi bir ferzend dana hazret-i perverdğâr.

Yazdı Fadil mevlidi târîhini pek şivedâr
»Meh gibi gerdûne geldi Arif ibn Zulfikar«.¹²

KRONOGRAM ROĐENJA ARIFA HIKMET-BEGA
RIZVANBEGOVIĆA

Slavnom sinu Ali-paše, valije Hercegovine
Dao je poznata sina Uzvišeni Hranitelj i Odgajivač

Fadil napisa vrlo privlačan kronogram njegovu rođenju
»Kao mjesec dođe kolijevka Arifa sina Zulfikara.«

Iste godine kad i Arif Hikmet-beg rodio se i pjesnikov sin Omer Nurudin, koji se također ogledao u sastavljanju stihova na turskom jeziku, međutim, nije ni izdaleka bio plodan i vrstan pjesnik kao što mu

je bio otac.¹³ Fadil je spjevao tri pjesme o njegovu rođenju od kojih su dvije rubaije, a jedna kit'a. Dvije od tri ove pjesme završavaju se potpunim, a jedna dževher-tarihom.

NAZİM FAKİRİN DIĞER BİR OĞLU VİLÂDETİNE TARİH¹⁴

Hazret-i Bâri yine bir neclî ihsân eyledi
Fâdila ednâ kul iken dehrde bir mur gibi.

Yazdı mevlüdünde şükrâne bu târih-i güher
Doğdu seyyid mîr Nuruddin bu güne nûr gibi.

PJESMA O ROĐENJU DRUGOG SINA SIROMAHA PJESNIKA

Ponovo je Uzvišeni Gospodar podario potomka
Fadilu, najnižem robu, poput mrava u vremenu.

Napisa zahvalno o njegovu rođenju ovaj dževher tarih
»Rodi se sejid Emir Nurudin kao svjetlo ovom danu.«

DIĞER TARİH¹⁵

Yine ihsân eyledi bu 'abde ol rabb-ı mecîd
Böyle bir necl-i 'azîzi 'ömrünü kılsm mezîd.

Söyledim Fadil vilâdet sâlnın târihine
»Mehd-i Nuruddin Ömer bey oldu şevkile bedîd.«

DRUGI KRONOGRAM ROĐENJA OMERA NURUDINA

Ponovo je taj sjajni Gospodar ovom robu podario
Jednog ovakvog potomka, neka mu je život dug!

Fadile, izrekoh kao kronogram godine rođenja njegova
»Kolijevka Nurudin Omer-bega postade poznata po sreći!«

DIĞER TARİH¹⁶

'Înâyet kıldı bir hayrül-halef bu çâkire Hâlik
Benimle behremend-i ömr-i sermend eyesin Maḥmûd

Gelip tebrîke böyle söyledi bir mevlevi tarih:
»Ede Allah Ömer Nûri beyi çok 'ömrile memdûd.«

TREĆI KRONOGRAM ROĐENJU PJESNIKOVA SINA

Tvorac je ukazao pažnju ovom siromahu čestitim djetetom
Nek Bog učini da bude udionik dugog života sa mnom!

Jedan mevlivija došavši da čestita izrekao je tarih:
»Nek Allah učini dugim život Omeru Nurudin-begu!«

Kronološkim redom u *Divanu* dolazimo do kronograma kojima Fadil čestita ustoličenje Abdulmedžidu u dvije pjesme: jedna je u formi gazela, a završava se dževher-kronogramom koji daje godinu 1255. (1839/40), a druga u formi kit'e sa potpunim kronogramom koji izražava isti datum.

Istom sultanu je Fadil čestitao novu godinu 1257. (poč. 23. II 1841) sa dva mufreda. Oba su dvostruki tarihi, tj. svaki polustih izražava tarih. Fadil je Abdulmedžidu čestitao i sljedeće nove godine; 1262. (30. XII 1845), jednim polustihom, 1263. (20. XII 1846), mufredom koji daje dva datuma, 1265. (27. XI 1848), jednim polustihom i mufredom čiji svaki polustih daje željenu godinu, 1270. (4. X 1853) jednim polustihom, 1272. (13. IX 1855) jednim mufredom čiji polustihovi pojedinačno izražavaju datum, 1274. (22. VIII 1857) jednim polustihom, 1275. (11. VIII 1858) jednim polustihom i 1276. (31. VII 1859) sa pet polustihova.

I rođenje sina mevlivijskog šejha Kudretullaha koji ga je uveo u derviški red Fadii je obilježio tarihom u formi kit'e. Godina rođenja Ataullaha je 1259. (1843).

TARIH-I VILADET¹⁷

Şeyhimin bir necli bastı mehd-i dünyâya kadem
Tûl-i 'ömrile mu'ammer eylesin hayy-ı Hudâ.

Yazdı hâme şübhesiz mevlidinin tarihini:
»Kudretullaha Ataullahı Hakk kıldı 'ata«¹⁸.

TARIH ROĐENJA ATAULLAHA SINA ŞEJHA KUDRETULLAHA

Sin mog šejha kroči nogom u kolijevku svijeta
Vječno Živi nek mu čini blagostanje tokom života.

Pero napisa kronogram bez sumnje njegovu rođenju:
»Istiniti podari Kudretullahu Ataullah«.

Godine 1264. (9. XII 1847) Fadil-paša je popravio Carevu džamiju. Kemura tvrdi da mu je naredba stigla od sultana Abdulmedžida da on, kao mutevelija Mehmed-Fatihovih zadužbina u Sarajevu, izvrši nužne popravke.¹⁹ Šerifović je uz ostale popravke napravio dvije predikaonice (ćursa), galeriju (musandaru) za mujezina, proširio džamiju sa dvije lade (tetime), a ispred džamije na osam kamenih stupaca podigao je krov ispod kojeg su otvorene sofe. Po Kemuri, on je sačinio tarih od 8 bejtova kojima je obilježio ovu gradnju. Međutim, kako tarih ne sadrži Fadilovo ime, a nema ga ni u *Divanu*, najvjerovatnije ovaj tarih nije Fadilovo djelo.²⁰

Međutim, tri godine kasnije 1267. (1850/51) Fadil je, u majčino ime, obnovio porušeni Ajni-begov mekteb, sagrađen 1605. godine, i to je obilježio tarihom u formi kit'e.²¹ Naslov iz Divana K glasi:

MEDINE-I SARAY BOSNA' DA SULTAN FATIH CAM'I ŞERİFİ YANINDA MEKTEBİN TARIHI

Ne ra'nâ resmde tevsî' olundu mekteb-i atfâl
Bu darın Kâmile hanım olup bânî-i sânisî.

Dedim cevher gibi Fâdil bu hayr-ı mâdere târih:
»Çü sibyan vâsil-i gufrân ola merhûme bânisik«.

NATPIS NA MEKTEBU PORED ČASNE SULTAN FATIHOVE DŽAMIJE

U kakvom divnom obliku je proširen mekteb za djecu
Drugi graditelj ovog zavoda postade Čamila hanuma.

Ja Fadil, majčinom dobročinstvu izrekoh kronogram poput
dragulja:
»Nek djeca budu povod oprostü grijeha pokojnoj graditeljki«.

Godine 1270. (4. X 1853) Fadil je napisao niz pjesama kojima čestita postavljanja raznim ličnostima na visoke položaje. Najprije je u tri distiha i sa potpunim kronogramom čestitao postavljenje Kibrisli Mehmed-paše na položaj velikog vezira, a potom je sastavio čestitku u formi kit'e sa potpunim kronogramom, zatim je Hasanu Riza-paši, u pet bejtova i sa dževher-tarihom, čestitao postavljenje na položaj komandanta mornarice (kapudân i derya), a iste godine istoj ličnosti je čestitao i postavljenje na položaj vrhovnog vojnog komandanta (serasker). To je isto učinio i sa dva tariha u formi kit'e. Iste godine je Mahmut Nedim-beg postavljen za savjetnika velikog vezira, a Fadil mu to imenovanje čestita pjesmom u šest distiha i sa dva tariha od kojih su oba potpuna. Sa dva

tariha, jedan u formi kit'e, a drugi u formi rubaije, oba sa dževher-tarihom, Fadil je čestitao postavljenje šejhulislamu Ismet-bey-zade Arif Hikmet-efendiji. Te godine je obilježio tarihom u formi kit'e i rođenje svoga najmlađeg sina Mahmuda Asafa. Datum, 1270. (1853/54) obilježio je slovima sa tačkama. Naslov iz Divana K je:

TARIH-I VILADET-I MAHDUM-I NAZIM TAVVELE
LLAHU 'UMREHU²²

Sinn-i şeyhûhat karîb iken bu 'abd-ı 'âcize
Yine ihsân kıldı bir ferzendi hayy-i Zül-kerem.

Söyledim târîh-i menkûtin sürûr-ı şevkile
»Doğdu dehre verdi revnek Âsaf Mahmud siyem«.

PJESMA O ROĐENJU PJESNIKOVA SINA, NEKA MU
ALLAH UČINI ŽIVOT DUGIM

Ovom nemoćnom robu, kad se približio godinama starosti
Živi, Plemeniti, ponovo podari potomka.

Rekoh kronogram slovima sa tačkama, sretan i zadovoljan:
»Rodi se i vremenu dade sjaj srebra, Asaf Mahmud«.

Iste godine je Fadil sagradio prvu muvekithanu (zvjezdarnicu) u Sarajevu. Obilježio je to dževher-tarihom.²³

TARIH

Bu Fâtih ma'bedin i'mâr ederken eyledim inşâ
Yok idi mâ tekaddümden bu belde içre mikâtçâ.

Konarken sâ'at-ı tâmmı dedi Fadil güher târîh:
»Saray-ı Bosna'da bu nev muvekkithane dilcûcâ«.

KRONOGRAM ZVJEZDARNICI U DVORIŠTU
CAREVE DŽAMIJE

Popravljajući ovu Fatihovu bogomolju, sagradio sam
muvekithanu koje prije nije bilo u ovom gradu.

Postavljajući tačan sat Fadil izreče dževher-kronogram:
»Muevithana je ono novo priželjkivano mjesto Saraj-Bosne«.

— 1270. (1853—54) —

Godine 1271. (1854/55) Fadil je spjevao gazel sa kronogramom kojim čestita postavljanje Mütercim Mehmed Rušdi-paši na položaj glavnog komandanta armije (seraskera). Godinu kasnije Fuad-paša je postavljen za šefa tanzimatskog medžlisa (skupštine koja se brinula o provođenju reformi). Fadil je to registrovao sa kit'om koja završava »dütâ tarihom«.²⁴

Godina 1273. (1. IX 1856–21. VIII 1857) spjevao je Fadil tri tariha postavljanja trojici visokih ličnosti. Prvi u formi kit'e, čestitka je Hasib-paši na imenovanju za ministra finansija, a treći u formi rubaije obilježava Rešid-pašino imenovanje velikim vezirom.²⁵

Od događaja zabilježenih sljedeće, 1274. (1857–58) ističu se, pored kronograma čestitanja visokim ličnostima kao Rešid-paši šesto imenovanje za velikog vezira i Reuf-begu za pristupanje u carski divan, i kronogrami gradnji semahane i imareta u Sarajevu. Rešid-paši je u dvije pjesme, jedna od 7 distiha i jedna rubaija, u tri stiha izrazio godinu imenovanja na ovu dužnost. U prvoj pjesmi je to učinio muhamel i dževher-tarihom, a u drugoj samo dževher-tarihom. Potom je sa dvije kit'e koje se završavaju »dütâ tarihom« sročio još dvije pjesme čestitanja istoj osobi. Nije slučajno što je Fadil-paša upravo tako mnogo pažnje posvetio Rešid-paši kao začetniku reformi poznatih kao Tanzimat-i hayriye ili samo Tanzimat i kao najvećem poborniku njihova kasnijeg provođenja čiji je Rešid-paša bio najistaknutiji pojedinac. Glavni saradnici su mu bili Mehmed Emin Ali-paša i Kečedži-zade Fuad-paša, koji su bili prijatelji i istomišljenici sa Fadil-pašom. Reuf-begu je sa tri stiha i potpunim kronogramom čestitao prijem u carski divan.

Tarih semahane mevlevijskog hanikaha koji je sam podigao sadrži 9 bejtova.

TÂRÎH-İ BERÂY-I SEMÂ'HÂNE-İ HANIKÂH-I ŞERÎF²⁶

Bir zaman olmuş iken reşk-âver-i huld-ı berrîn
Yaktı bu dergâhı ateş kıldı ihvâmı hazîn.

Eyledi i'mârına bezl-i 'inâyet pâdişâh
Yâd olunsun haşredek ol muktedâ-yı müslimîn.

Zâtını kılsın mu'ammer şânile rabbül-mecîd
Kıldı bu dergâhı ihyâ dâim ola kâm-bîn.

Varmıdır 'âlemde böyle bir metîn 'alâ binâ.
İşte gerdûn işte âsâr-ı selâtîn-i güzîn.

Görmedik mislini bu dâr-ı mevlevinin bir dahi
Bânisini mesrûr ü hurrem kıla rabbül-'âlemîn.

Çeşm-i 'ibretle nazar kıl şâh-ı 'asrın lütfüne
Yok bunun fevkinde 'âlî dergâh-ı ehl-i yekîn.

Cennete döndü sema'hâne tamâm oldu zehî
Cem' olunsun bu mekâme ehl-i firdevs-i berrîn.

İki târîh oldu Fâdil çâkere ilhâm-ı pîr
Birisi tâmmül-'aded biri dahi cevherîn:

»Yaptı nev dergâh-ı mevlânâyı Hân Abdülmecîd
Tekye ihyâ kıldı Hân Abdülmecîd zîb ü bihîn«.

TARİH SEMAHANI ČASNOG HANIKAHA MEVLEVIJSKOG

Dok je nekad bila prekrasna poput rajskog perivoja
Vatra zapali ovu tekiju i učini tužnim njeno bratstvo.

Padišah se potrudio da se ponovo sagradi
Nek vječno spominju tog vođu muslimana.

Njegovu ličnost nek ovjenča slavom gospodar slave
Oživio je ovu tekiju, nek je vječno sretan.

Ima li igdje na svijetu ovako tvrde i visoke zgrade
Gle neba, gle djela odabranih sultanskih.

Ne vidjesmo poput ove nijednu mevlevijsku zgradu
Nek gospodar svijeta učini sretnim i veselim njenog graditelja.

Baci zadivljen pogled na dobročinstvo cara vremena
Oni koji istinu govore reći će da nema iznad ove više tekije.

Završena je prekrasna semahana okrenuta rajju
Nek se okupe ljudi rajskih perivoja na ovo mjesto.

Sa dva tariha Fadila je nadahnuo pîr
Jedan je potpuni, a drugi dževher-tarih:

»Abdulmedžid napravi novu mevlevijsku tekiju«
»Oživi prekrasnu i prelijepu tekiju Abdulmedžid han«.

TARİH-I MEHALL-I NIZ-NAN²⁷

Zâhir olmuş iken bu dergeh-ı sultan-ı dîvânî
Felek çok gördü yaktı ateş-ı sûzân ile anı.

Lisân-ı hâl ile etmekte idi dembedem feryâd
Der idi el-emân yok mu bana imdâd-ı subhânî.

Olup ihyâsı mülhem kalb-ı pâk şah bul-hayr
Binâ kıldı hümâyı devlete şâyân-ı divânî.

Hemişe makremi mes'ûd ola ol şâh-ı devrânın
Kıla taht-ı ferahzâden temâşâ şems-i ruhsârî.

Müebbed eylesin mecd ile Hakk-ı evreng satvette
Sipihrin dehri oldukça devâm üzre o hâkânî.

Erişsin şânına lâyik hezârân âferin pîrden
Dahi rûh-ı revânından göre imdâd-ı rûhânî.

Sema' ettikçe dervîşân kudum-ı şevkile herdem
Misâl-ı ney ede âh ü enîn a'dâ ü husemânî.

İştî semt-i kudretten dü misrâ' çâker Fadil
Biri cevher biri tamm gör lütf ü ihsânî:

»Misâlsızdır bu mahfil yaptı han Abdülmecid a'lâ«
»Yapıldı ferkadan mânend-i resmi matrab-ı îvânî«.

KRONOGRAM GRADNJE TRPEZARIJE UZ MEVLEVIJSKU TEKIJU

Dok je postojala ova tekija sultana Divana
Žarka vatra sažeže i nju, takva je sudbina bila.

Neprekidno je glasno jadikovala
Govorila je: Zar nema za me božje pomoći?

Njeno oživljenje nadahnu čisto srce cara dobročinitelja
Sagradi zgradu — dvor dostojnu feniksa sreće.

Nek stalno napreduje i bude sretan taj car vremena
Nek sjajno sunce srećom obasjava mu prijesto.

Nek Bog učini vječno slavnim na prijestolju moći
Tog vladara, trajno dok se nebo okreće.

Nek ga dostigne hiljadu pirovih odobravanja koje zaslužuje
I neka bude duševno pomognut od Duha Živog.

Kad god derviši u zanosu činili sema
Nek njegovi neprijatelji i protivnici jecaju i uzdišu poput neja.

Sa strane Moći čuo je dva polustiha sluga njegov Fadil
 Jedan od njih je dževher, a drugi potpun, gle milosti i dobrote:

»Besprimjerno je ovo mjesto okupa koje prelijepo napravi
 Abdulmedžid«
 »Napravljeno je poput zvijezda djelo koje uveseljava dvor«.

* *
 *

Među kronogramima iz ove godine nalaze se još i čestitanja Fuad-paši za postavljenje na mjesto upravitelja tanzimatske skupštine, pjesmom u formi gazela sa sedam bejtova koja završava sa düta-tarihom,²⁸ zatim čestitanja Rifat-paša-zade Reuf-begu za pristupanje u »asalet«²⁹, potom je rubajiom sa dževher-tarihom čestitao postavljenje maršalu Vasifu na mjesto komandanta artiljerije. U tri kit'e je utkao 5 tariha kojima čestita postavljenje velikom veziru Ali-paši, a isto tako i Riza-paši sa dva kronograma imenovanje komandantom armije (serasker).

Za Fadil-pašinu medresu, podignutu te godine, Kemura kaže:
 »Više mekteba (Ajni-begovog) ima priprosta medresa sa dvanaest soba i dershanom, koju je sagradio Fadil-paša Šerifović god. 1274. po hidžretu (1857). Za popravak njen i plaću muderisovu i podvornikovu svezao je dosta vakufa, a danas još je otvorena te se u njoj uči dan i noć. U ove medrese više vrata na kamenoj ploči iskelsan je tarih, koji ovako glasi:«³⁰
 Slijedi kopija natpisa koji je prepisan i u Divanu³¹

Câ-yî 'ilmin vaz' olundu üssi bismillâh ile
 Hamd ola itmâmın ihsân eyledi rabb-ı mecid.

Yazdı şükrâne zehî bânisi târih-i güher
 »Nev binâ-yî medrese Hakk Fâdile kıldı nasîb«.
 1274

NATPIS NAD MEDRESOM FADIL-PAŠE ŠERIFOVIĆA

U ime Allaha postavljen je temelj ovom mjestu nauke
 Nek mu je slava! Slavni Gospodar je učinio da se završi ovo dobročinstvo.

Njen graditelj zahvalno napisa prekrasan dževher-tarih
 »Istiniti je udijelio Fadilu gradnju nove medrese«.

Gradnja muvekithane (zvjezdarnice) uz Gazi Husrev-begovu džamiju 1275. (11. VIII 1858–31. VII 1859) privukla je Fadilovu pažnju. On je sa dvije kit'e od kojih se jedna završava dževher, a druga potpunim kronogramom obilježio gradnju ovog objekta.³²

Harîm-i câmi'-i Husrev bey içre
Bu mikathâne pek a'la yapıldı.

Sezâdır bu güher târihe Fâdil
»Muvekkithâne çok a'lâ yapıldı«.

NATPIS NAD MUVEKITHANOM HUSREVBEGOVE DŽAMIJE

U haremu džamije Husrevbegove
načinjena je ova uzvišena muvekkithana.

Fadile, dostojna je ovog dževher-kronograma:
»Muekkithana je veoma uzvišeno napravljena«.

II

Kuruldu bu muvekkithâne nev kâşâne-i mikât
Çalarken vakt-ı nübette öter kuş zann olur ya hû.

Muekkit söyledi Fâdil yazarken tâm târihini
»Yapıldı merkez-i sa'at harîm-i cami'e dîlcü.«

DRUGI NATPIS NAD MUVEKITHANOM

Postavi se ova nova muvekkithana koja pokazuje vrijeme
I dok otkucaje u određeno vrijeme čini se kao da ptica pjeva.

Fadil napisu tarih koji je izrekao muvekit:
»Sagrađena je muvekkithana koja privlači džamijskom haremu.«

Osim ova dva kronograma gradnji muvekkithane, iste godine je Fadil sastavio niz kronograma — čestitki. Najprije je Tahir-begu čestitao postavljenje za rumelijskog kazaskera pjesmom u tri bejta sa potpunim tarihom, potom je kasidom od 25 bejtova čestitao Hasib-paši postavljenje za ministra finansija, a posvetio mu je i jednu kit'u sa tarihom istim povodom, Sadudin-efendiji je čestitao imenovanje šejhulislamom pjesmom u formi gazela sa 9 bejtova i dva tariha u dva posljednja polustiha, a potom i jednom kit'om sa potpunim tarihom. Postavljenje finansijskim inspektorom (mustešar) čestitao je Mumtaz-efendiji i Mir Irfanu pjesmama od pet stihova i dževher-tarihom. Iste godine je bivši komandant armije (serasker) Kamil-paša postao valija Izmiru, a Fadil mu to novo imenovanje čestita pjesmom od tri bejta i dževher-kronogramom.

Ove (1275) godine je Osman Kani-paša postavljen valijom Bosne, što mu Fadil čestita sa dva epigrama sa tarihima.³³

Sem' olunca rütbesile mansıbı böyle dedim
Fâdila bir beyt iki târihi sebt etti kalem:

»Kânî Paşa buldu kân-ı safvet ile Bosnayı
Aldı pek mes'ûd vezâret Kânî-i kân-ı kerem«.

EPIGRAM POVODOM IMENOVANJA OSMANA KANI-PAŞE ZA VALIJU BOSNE

Kad sam čuo za njegovu titulu i položaj, rekoš ovo
Fadile, pero je ovjekovječilo jednim bejtom dva kronograma:

»Kani-paša nađe Bosnu s izvorom čistote
Uze vrlo sretno vezirstvo Kani, izvor plemenitosti«.

1275.

II

Kudûmun hayr ola kıldı salâ-yı rahmı devlete
Ulu tevfik-i hakk yarın zebâne bu du'â geldi:

»Se'îd olsun bu târihi yazıp Fâdil meserretle
Zehî vâli-i vâlâ Bosna'ya Osman Paşa geldi«.

DRUGI EPIGRAM OSMAN-PAŠINOM IMENOVANJU ZA VALIJU BOSNE

Nek ti je sretan dolazak, milosrdni poziv sreći je učinjen
»Nek ti Bog pomogne«, ta molitva je došla na jezik prijatelja

»Nek bude sretan«, sav ushićen Fadil je napisao ovaj tarih
»Osman-paša kao izuzetan valija dođe u Bosnu«

1275.

Svoju plodnu pjesničku aktivnost Fadil-paša je ove godine upotpunio i izradom nekoliko kaligrafskih levhi sa tarihom. Povodom izrade ovih levhi na kojima su kaligrafski sa ukrasima ispisana imena članova »âl-i âbâ«, tj. Muhameda, Fatime, Alije, Hasana i Huseina, Fadil je spjevao katren koji je sitnijim slovima ispisan kao sastavni dio levhe.³⁴

RUBÂ'Î

Müzeyyen eyledim âl-ı 'abânın ism-i pâkile
Sezâdır sadriyye ta'lîk oluna levhamız el-hakk.

Bu resmi çakerin Fâdil yazıp dest-i me'âsile
Kapından câize ister şefâ'at ya habîb-i Hakk.

KATREN

Ukras sam napravio čistim imenima »âl-i aba«
Zbilja je ova moja levha dostojna da se objesi na prsa.

Ovu sliku je Fadil ispisao grešnim rukama
Da na tvojoj kapiji, božji miljeniče, traži utočište.

Godinu 1276. (počinje 31. VII 1859) karakterišu u Fadilovu stvaralaštvu kaside koje završavaju kronogramima. To su čestitanja na postavljenju u veliku skupštinu (meclis-i vâlâ), na položaj velikog vezira i defterdara. Tako je Safveti-paši čestitao imenovanje u veliku skupštinu kasidom od 19 bejtova sa dva potpuna tariha, a potom još jednom kasidom od 13 bejtova i dva dževher-kronograma. Zatim je dodao još dva bejta — mufreda čiji svaki polustih daje godinu postavljena Safveti-paše na spomenuti položaj.

Rušdi-paši je za prvo imenovanje velikim vezirom posvetio kasidu od 27 bejtova i dvije kit'e sa kronogramima.³⁵

Rušdi-paša je imenovan velikim vezirom 29. džumadel-ula 1276. (24. decembra 1859), a razriješen je 7. zulkade-a iste godine, odnosno 27. maja 1860. On je na ovom položaju smijenio Kibrisli Mehmed Emin-pašu, koji je razriješen sa svog drugog mandata velikog vezira. Taj mandat je trajao od 21. rebi'ul-evla — 28 džumadel-ûla 1276. (18. oktobra do 23. decembra 1859). I njemu je Fadil-paša posvetio kasidu od 25 bejtova sa dva tariha.³⁶ Još jednom je (po treći put) Kibrisli Mehmed-paša bio postavljen velikim vezirom iste godine i tada mu je Fadil-paša posvetio kasidu od 15 bejtova koja se završava sa dva *tamijeli tariha*. Prvom tarihu je potrebno oduzeti jedan, a drugom je potrebno dodati jedan da bi izražavali 1276. godinu.

Najzad sa pjesmom u formi gazela i potpunim tarihom Fadil je čestitao Huršid-efendiji postavljenje za defterdara vidinskog ejaleta.

Godine 1277. (počinje 20. jula 1860) ustoličen je novi sultan Abdulaziz. Fadil je ovo ustoličenje zabilježio pjesmom od 9 bejtova³⁷ koja se završava potpunim kronogramom te jednom kasidom od 61 distiha koja se također završava potpunim tarihom.³⁸ U ovoj kasidi ima i nekoliko autobiografskih stihova koje smo spomenuli u ovom radu.

Iste godine se Abdulazizu rodio sin Izzuddin. Fadil je rođenju ovog osmanskog princa posvetio pjesmu u formi gazela koja sadrži 9 bejtova i kojom se sultanu čestita rođenje sina Izzuddina i njegovo imenovanje u vojnički stalež.³⁹

Pjesma se završava sa dva tariha od kojih je prvi, po autoru, trebao biti potpun tarih, a drugi je dževher. Međutim, zbir slova prvog polustiha posljednjeg stiha daje broj 1274, a drugi dževher-kronogram daje zbir 1277, (1860/61).

Ranije smo spomenuli da Fadil-paša nije spjevao kronogram čestitanja Omer-paši Latasu prilikom njegova imenovanja za komandanta

armije koja je imala zadatak da pacificira Bosnu. Međutim, Omer-pašino drugo imenovanje vrhovnim vojnim komandantom (1860) Fadil-paša je obilježio dugom kasidom od 57 bejtova i dva kronograma. Ovu kasidu Fadil je predao Omer-paši prilikom njegova dolaska u Bosnu u mjesecu zilkadetu 1277. godine (u maju 1861. godine).⁴⁰

Pjesma počinje stihovima:

Yine 'îd-i mubârek geldi erdi lütf-i yezdânî
Hilâl-i şeh-r-i şevvâlin göründü cism-i nûrânî.

Yetiştî mevsim evvel bahâr sâl-i ferahfalî
Ne a'lâ feyz-i yâb etti zemini ebr-i nîsânî.

ČESTITKA OMER-PAŠI

Ponovno blagosloveni praznik dođe, stiže božanska blagodat
Ukaza se svijetlo tijelo mlađaka mjeseca ševala.

Prispje proljetno doba ove sretne godine
Kako uzvišeno aprilski oblaci podariše zemlju obiljem.

Nakon početnih stihova slijede stihovi u kojima se ističu vrline i zasluge Omer-pašine za Carstvo. Stihovi 39–42 govore o Fadil-pašinu cilju koji je sebi postavio pišući pjesme za *Divan*, a uz put je zahvalio Omer-paši što je prešao preko ranijih nesuglasica čime je Fadil-paši bio omogućen povratak u Bosnu:

Değildir maksadım 'arz-ı hüner etmek bu 'âlemde
'Ubûdiyyet beni sevk etti imlâya bu Dîvânî.

Kendimi bende-i nâçizeyim bin kez kusûr etsem
Efendi şânıdır 'afv eylemek her cerem u 'isyânî.

Şikâyet eylerken ben her ân baht-ı siyâhımdan
Uyandı tâh'im yaktı yine sem'-i firûzânî.

Veliyyü 'n-ni'metâ bu çakerin magrûr olup'afve
Diyâr-ı midhâtında eyledim bu rûtbe pûyânî.

Moj cilj na ovom svijetu nije u izlaganuu vještine
Pobožnost me ponukala da pišem ovaj *Divan*.

Ako sam oduvijek ništavan rob i čovjek sa hiljadu mana
Čast Gospodara je da oprosti sve grijehe i neposluhe.

Dok sam se svakog časa žalio na svoju crnu sreću
Probudila se moja sreća, planula je ponovo blistava svjetiljka.

Dobročinitelju, ovaj tvoj sluga ponosi se oprostom
I u prostorima gdje tebe hvale učinio sam ovu vijest da se brzo širi.

Pjesnik je svoje ime utkao u 52. stih i tako je od njega napravio
mahlas beyti:

Zebān u hāme 'âcizdir anın medhinde ey Fâdil
Yeter da'vâyı icâz etme kala-ı suhandâni.

»Fadile, jezik i pero su nemoćni u njegovu hvaljenju
Dovoljno je da onaj koji to govori tvrdi da je nemoćan.«

Posljednji stih koji izražava dva tariha, jedan »sade« (muhmel=
slova bez tačaka), a jedan »tam« (potpun), glasi:

Pek a'lâ Rumeli serdari oldu kim Omer-Paşa
Yine mânend-i Asaf şükürun geldi.

»Vrlo visoki rumelijski vojskovođa postade Omer-paşa
Ponovo poput Asafa dođe hvaljeni komandant.«

* *
*

Godina 1277. je za Fadila izuzetno značajna i zbog dolaska Topal Osman-paše (1804—1874) za valiju Bosne⁴¹ i zbog nekih događaja vezanih za lični život Fadilov pa i gradnji važnih objekata u gradu.^{41 a} Poznato je da je Osman-paşa bio posljednji značajniji vezir koji je Bosni donio nekakve novosti i u upravi i u razvoju privrednih i kulturnih strujanja i tokova. Cijenio je umjetnost i umjetnike. Postoji više podataka da je posjedovao vrlo vrijedna rukopisna djela, a u Sarajevu je osnovao i prvu štampariju. Osman-paşa je cijenio Fadil-pašu, vidimo to po tome što su vrlo često viđani zajedno u društvu. Šerifović je pored pjesme kojom čestita postavljenje Osman-paše za valiju Bosne i kasnije nekoliko pjesama posvetio ovom veziru. Kasida sa kronogramom kojom čestita postavljenje za vezira Bosne Topal Osman-paši sadrži 41 distih. Četrdeset prvi bejt, naime, u obje svoje polovine sadrži po jedan tarih, jedan dževher, a drugi potpun.⁴² Prvih 10 stihova su invokacija, a preostalih 30 ističu vrline Osman-pašine. Pjesma je spjevana u formi musammata što znači da se svaka polovina polustiha rimuje.

Kasida počinje stihovima:

Sâhib-i serîr-i sultanet 'Abdûlmecîd nîkbaht
Şâhinşeh pur ma'delet mustagrek-i feyz-i hudâ.

Ol şehriyâr dâdger vermekte mülke zîb ü fer
'Asrında olsaydı eğer Kayser olurdu kul ana.

KASIDA ABDULMEDŽIDU

Gospodar prijestolja sultanskog, Abdulmedžid, sretni
Vladar, oličenje pravde, uronuo u Božje obilje.

Taj car pravde daje Carevini sjaj i ljepotu
I Cezar bi mu se pokorio da mu je bio savremenik.

Od 14. do 19. stiha su stihovi koji su ispisani na prvoj, nepaginiranoj, strani *Divana*, pa ih je neko kasnije pokušao izbrisati. U ovim se stihovima spominje Osman-pašino službovanje u Beogradu, gdje je isto bio poznat kao pravedan i sposoban državnik.

Beylerbeyi zâtı iken geldi Belgrad' a geçen
Anda olup sâye fiken etmişti halkı pur safâ.

Hisn-i Belgrad'in temâm i'mârına kıldı kıyâm
Ol zât sâhib-i ihtişâm tevsîfe her türlü sezâ

Akrân içinde hâliya çıkmış Asaf güyiyâ
Durr-i yem lütf ü 'atâ yekdânedir dense revâ

Erdi 'aceb bu nev haber buldu ferah nev -i beşer
Bosna'ya verdi zib ü fer bir Asaf sahib-i haya

Osman paşa benâm oldu vizâretle begâm
Câhında olsun müstedâm durdukça bu cerh-i 'alâ.

PRIJEVOD

Kao beglerbeg došao je u Beograd
Dok je tamo bio, on pun čistote, narod je štitio.

Potpunu dogradnju beogradske tvrđave je pokrenuo,
Ta veličanstvena osoba epitete sve zaslužuje.

Sada se između drugova poput Asafa istakao
Zaslužuje da se za njega kaže da je biser mora,
jedinствена milost i poklon.

Ovaj novi glas izaziva divljenje, ljudski rod obuze radost
Bosni daje sjaj i ukras jedan Asaf oličenje odgoja.

»Osman-paša sretan i slavan postao je po svom vezirstvu
Nek trajno ostane na ovom mjestu i nek mu traje ova visoka sreća.«

U 35. stihu pjesnik napominje da je pjesmu spjevao u formi musam-
mata:

– Baħr-i musammat fülkile çektim kürek zer-i kilkile
Açtım yolu bu silkile inhâya ettim ictirâ. –

»Po moru musammat (metrom musammat) zlatnim perom vukao
sam veslo lađe
Otvorio sam put (isplovio sam) i tim putem sam se do kraja
usudio doći.«

U »mahlas beytu« opet izražava poslovičnu skromnost, kao i uvijek kad se obraća krupnim ličnostima:

Fadil uzatma sohbeti sarf eyledik var kuvveti
Tağdıme şâyân midhatı yazmak değil mümkün sana.

Fadile, ne dulji govor, potrošili smo svu snagu
Nisi u stanju napisati pohvalu dostojnu da se posveti.

Pjesma se završava stihom koji izražava datum postavljenja Osman-paše na taj način što se prvim polustihom dobija dževher-kronogram, a drugim potpuni kronogram. Trudeći se da napravi ova dva besprijeckorna kronograma žrtvovao je formu musamata koja je iznevjerena jedino u ovom posljednjem stihu. Međutim, kako tarih i ne mora biti sastavni dio pjesme možemo reći da je svih 40 stihova spjevao u besprijeckornom musamatu, što pretpostavlja veliko strpljenje i dugotrajan rad na cizeliranju stihova. I s tehničke strane, kao i što se tiče misaone komponente, ova pjesma je jedno od najvrednijih dostignuća Fadil-paše.

Posljednji stih ove pjesme glasi:

Osman Paşa bişşeref oldu mu‘azzez bir vezîr
Osman-Paşa Bosna’ya vâli-i nev geldi becâ.

»Slavni Osman-paşa postao je cijenjen vezir
Osman-paşa dostojno dođe u Bosnu kao novi valija.

Pjesmom od devet bejtova koja se završava potpunim kronogramom Fadil je čestitao postavljenje Tevhid-efendiji na položaj anadolskog kazaskera, a iste godine je Tevfik-efendiji čestitao i postavljenje na položaj ministra finansija. Pjesma sa kronogramom sadrži pet bejtova. Među kronogramima iz ove godine treba spomenuti i čestitanje Emin-begu položaj ministra divana⁴³, te Besim-begu titulu beğlikçi (šef biroa carskog divana).

Za Sarajevo je te godine od najvećeg značaja bio događaj vezan za izgradnju nove kasarne. Za Fadil-pašu osobito, jer je on već odavno prešao u vojni stalež pa je posebnim interesovanjem pratio sva kretanja u reformisanju vojske. I kasarna je bila podignuta kao jedna od novih mjera uređenja i stacioniranja regularnih trupa vojske. Fadil je ovom

dogđaju posvetio dvije pjesme sa kronogramima od kojih prva ima devet bejtova zajedno sa tarihom, a druga pet bejtova, u čijem su posljednjem distihu sačinjena dva tariha: jedan potpun i jedan dževher. Prva od ove dvije pjesme je najvjerovatnije bila uklesana na kamenu ploču i nalazila se iznad ulaznih vrata kasarne, što se može zaključiti iz naslova:

TARİH İ KASR-I VALA DER BAB-I KIŞLA I HUMAYUN⁴⁴

Sâye-i şâhinşehide bir ferîk kaderdân
Mazhar-i tevîk olup kıldı bu nev kasr-ı binâ.

Cünd-i islâmiyyede olmuş muşar bilbenân
Ol semiyî-i padişâh-ı tâc ü taht-ı istafâ.

Verdi zîb-i ebvâb dârül-ceyşe bî misl ü bedel
Çâr etrâfını gülistân etti ol bülbül-i nevâ.

Zât-ı 'âlihimmeti birdir ferikân içre kim
Kıldı ihyâ 'âlemi mi'mâr-ı lütfi câ-becâ.

İşte ez cümle binâ kıldı bu kasr-ı dilkuşî
Her gören tahsîn edip eyler ana hayr-ı du'â.

Görse bu resm-i latîfi Mâni vü Bih-zâd eğer
Hayrettinden lâl olup eyler idi terk sivâ.

Bu mekâm canafezâ vermez mi hiç tab'a surur
Bir zamân yanından ayrılmaz anın bâd-ı sabâ

Eyleyip günden güne ikbâlını efzûnter
'Ömrünü müzdâd etsin Hazret-i Hayy Hudâ

Yazdı târih-i mücevher Fâdil sihr-i âferin
»Zinet-i i'mâr-ı kışla oldu kasr-ı dilkuşâ.«

TARİH VISOKOM DVORU NA VRATIMA CARSKE KASARNE

U sjenci vladarevoj jedan sposoban komandant
Pojava se i sagrađi ovaj visoki dvorac Tefvik

U islamskoj vojsci bio je čuven komandant
Toga visokoga vladara odbrane krune i prijestolja.

Besprimjeran sjaj dade vratima kasarne
Slavujeva pjesma učini ružičnjakom njegove četiri strane

Njegova plemenita ličnost je jedinstvena među drugovima
Oživjela je svijet njegova graditeljska dobrota, mjesto po mjesto.

Iz mnoštva građevina, eto, podigao je ovu privlačnu kasarnu
Ko god je vidi, diviće se njoj i moliće se za njega.

Kad bi ovu prekrasnu pojavu vidjeli Mani^{44a} i Bih-Zâd^{44b}
Zanijemili bi od divljenja i ostavili sve drugo.

Ovo mjesto koje razveseljava duh, zar da nikada ne utjelovi radost
Od njega se ne može nikako odvojiti jutarnji povjetarac.

Nek mu sreća uvijek iz dana u dan bude svježa
Život nek mu produži Uzvišeni gospodar

Napisa ukrasni kronogram Fadil, magijom Tvorca,
»Kasarna postade ukrašena zgradom dvorca koji uveseljava srce.«

I druga pjesma od pet bejtova je istog sadržaja. Spjevana je u formi
gazela. Naslov joj je:

TARIH-I DİĞER BERÂY I KASR-I FERAHZAYI MEZBÛR DER SARAY-BOSNA

Sarây Bosna'yı ma'mûr ü âbâd etti bu kışla
Şeh 'Abdülmeçid'in şânını gör bak bu nev câyı

Te'ale 'LLahu zehî zîbinde bu bünyân bâlayı
Edip inşâya himmet-i âferin Tevfik Paşaya.

Cihânda etmedi bu resm-ı tarhı Sinnimâr îcâd
Muvaffak olmadı bir böyle kasır dilkuş inşâya.

Biri tamm-ül 'aded diğeri âvize-i gevher
Götürdü Fadil a'lâ beyt-i târîhi bu imlâya.

»Yapıldı nev nişimengâh dılcû dar-ı kışlada
Yapıldı şehnişin zîb ü bihîn nev bâb-ı kışlaya«.

DRUGI KRONOGRAM O SPOMENUTOM DVORCU U SARAJEVU KOJI RAZVESELJAVA

Ova kasarna učini Sarajevo uređenim i kultiviranim
Gledaj i vidi slavu cara Abdulmedžida na ovom novom mjestu.

Uzvišeni Allah u svom prekrasnom ukrasu, ovu visoku gradnju
Da izgradi iskazao je pažnju stvaraoca Tefvik-paši

Niko na svijetu nije umio načiniti ovu formu i stil Sinnimara.^{44c}
Niko nije uspio sagraditi ovako privlačan dvorac.

Jedan potpun i drugi sjajni poput dragulja
Sastavi Fadil uzvišeni stih tariha:

»Sagradi se krasno novo mjesto zбора u kasarni.«
»Napravi se novi prekrasni doksat na vratima kasarne.«

Iste hidžretske godine rođen je sin Sunullah-efendije Sokolovića, Muhamed Selim. Sunulah-efendija je bio ugledan građanin Sarajeva, a dugo je vremena bio i na važnim upravnim dužnostima pa je održavao prisne veze sa Fadil-pašom. Stoga je Fadil-paša rođenje njegova sina obilježio sa dvije kit'e koje se završavaju tarihima; jedan je potpun, a drugi dževher.

U Divanu K pjesme su pod zajedničkim naslovom. *Medine-i Saray-Bosna' da Sokollu-zâde Sun'ullah-Efendi' nin evladına tarih.*⁴⁵

Sokollu zâde Sun'ullah Efendinin bu kim necli
Cihâna geldi sad sâl gitmesin kim mulk-i ma'dûma.

Dedi tarih-i cevherdârîni Fâdil vilâdetine:
»Muhammed çun olup maḥlas Selim oldu bu maḥdume.«

TARIH SINU SOKOLOVIĆA SUNULAH-EFENDIJE IZ SARAJEVA

Ovaj sin Sokolovića Sunulah-efendije
Dođe na svijet, sto godina nek ne ide u svijet nepostojanja,

Dževher-tarih njegovu rođenju izreče Fadil:
»Muhamed je ime, a nadimak Selim ovom potomku.«

TÂRİH-İ DİĞER

Sun'î efendiye İlâh verdi bu necl-i muhterem
Ola mu'ammer bî-hiseb vâlidle bâ mecd ü safâ

Bir mevlevî çıktı sema' eylerken tarih dedi:
»Olsun se' âdetle Selim dehre Muhammed bastı pâ.

DRUGI KRONOGRAM ROĐENJU SUNULAH-EFENDIJI SINA

Suni-efendiji Bog dade poštovanog potomka
Neka je sa ocem bezmjerno dugovječan sa slavom i čistotom.

Jedan mevlvija se pojavi čineći »sema« i reče tarih:
»Neka je sretan Selim, Muhamed zakorači u vrijeme.«

Iste godine je i nekom Ibrahim-begu⁴⁶ Fadil-paša čestitao rođenje sina pjesmom u formi rubaje i to tzv. »terâne« ili »rubâ'i musarra.«⁴⁷
U oba prepisa *Divana* naslov je samo: TARIH⁴⁸

T A R I H

Verdi Ibrahim-beye bir necli rabb-i Zül celâl
Omrü vâlideyn ile sad sâle etmesin ittisâl.

Yazdı Fâdil cevheri târihini bâ hayr-i fâl:
»Bastı pâ maḥdûm hemnan-i Halil dehre Celâl.«

KRONOGRAM ROĐENJA IBRAHIM-BEGOVA SINA

Sjajni Gospodar podari Ibrahim-begu potomka
Nek mu se život sa roditeljima ne prekida sto godina!

U sretnoj godini Fadil napisa dževher-kronogram.
»Zakorači Dželal, sin Halilova imenjaka⁴⁹, u ovo vrijeme.«

Interesantan je tarih koji je Fadil spjevao iznenadnom zahlađenju u Sarajevu, kada je u mjesecu septembru 1860. godine pao snijeg. Ovakvi sjetni, lirski stihovi rijetki su u Fadilovu *Divanu* izvan *Gazelijata*. U *Divanu I* ova kit'a nema naslova, a u Kadićevu prepisu naslov je:

MEDİNE I SARAY-BOSNA'DA VAKITSIZ BASAN KAR HAKKINDA⁵⁰

Bu sene eylûl ehîrî idi yevmül-erbi'â
Döndü ezhâr kalmadı gülşende bûyun zübdesi

Düştü kar târihe Fâdil gönçeye şebnem gibi
»Gitti eyyam-i safâ geldi şitânın müjdesi«

O SNIJEGU KOJI JE IZNENADA PAO U SARAJEVU

Ove godine bješe koncem septembra u srijedu
Uvenu cvijeće, nesta u vrtu ljepote mirisa.

Na Fadilov tarih pade snijeg kao rosa na pupoljak:
»Odoše dani veselja, stiže vjesnik zime.«

* *
*

Kronograme iz 1278. (9. VII 1861.–28. VI 1862.) Fadil-paša počinje pjesmom kojom čestita Mehmed Salihu Vedžihi-paši, bivšem bosanskom veziru, postavljenje za člana vrhovnog vojnog suda. Pjesma ima 11 bejtova, uključujući i tarih. U njoj se spominju zasluge Vedžihi-paše u njegovoj službi Osmanskom carstvu na raznim položajima u Rumeliji, Anadoliji i Iraku.⁵¹

Svoje dobre veze sa Tevfikom Mustafa-efendijom Fadil-paša potvrđuje i čestitanjem postavljenja na položaj vojnog komandanta anadolske vojske. Sa kronogramom pjesma sadrži jedanaest bejtova. U formi je gazela. Govori o sposobnostima i zaslugama Tevfik Mustafa-efendije.⁵²

U ovoj godini podignuta je i carska kasarna u Sjenici.⁵³ Fadil je spjevao tarih pjesmom u formi gazela koja sadrži zajedno sa kronogramom sedam bejtova. Po Kadiću, taj se natpis nalazio nad ulaznim vratima kasarne.⁵⁴

TÂRÎH-İ BERÂY I BÎNA-YI KIŞLA YI HÛMAYÛN DER ISYENICE

Emîr ül-mü'minîn 'Abdülazîz hân kerem göster
Cülûsünden beri i'mâr-i mülke oldu uss-i assa

Ez ân cümle biri bu mevki' nâzikte misli yok
Cünûn-i nusret-i memdûd için kışla edip inşâ.

Bu merkez oldu melhem zatına mi'mâr-i kudsîden
Isyenice hisnini bu câyile çün eyledi ihyâ.

Muşir-i Rumeli serdar-i ekrem zât-ı zî-şânını
Kemal i himmeti yaptırdı bu kışla-yı bî-hemtâ.

Hazer eyler 'ubure pişgâhından rüşeymâni
Değil kışla samır şeklini görünce beyt-i ejderhâ.

Derûnında cund i muntazım zevk ü safâ etsin
Cihân durdukça bânisi ola şahinşeh-i dünyâ.

Sâibâne re'y edip bir şahsi incetmeksizin
Geldi zât devlet-i yümnile hâlâ Bihke'ye.

Eyleyip serhat-ı islâmın temaşa kal'asını
Zâtı oldu bâ'is ü badi-i ihyâ Bihke'ye.

Çâr etrâfi harâb ü münhedem olmuşsada
Eyledi 'atf-ı nigh ol zât-ı vâlâ Bihke'ye.

Her umûrunda muvaffak eyleyip Rabb-i kâdir
Zâtı-i zî-şâni kadem bastı pek a'lâ Bihkeye.

Söyledim târîh-i teşrifini ne a'lâ Fâdilâ:
»Geldi 'adl ü mecd ile Osman Paşa Bihke'ye.«

KRONOGRAM UKAZIVANJA POČASTI VALIJI BOSANSKOG EJALETA U TVRĐAVI BIHAĆ

Bosanski valija, vezir razborit je takav
Da je njegov dolazak na odavanje počasti za Bihać duhovno
počašćenje bilo.

Prevrat i pobunu je spriječio s Božjom pomoći
U carskoj sjeni uzvišeni sjaj je dao Bihaću.

Ima ispravno mišljenje ne povređujući nikoga
Dođe sada u Bihać osoba sa srećom za državu.

Obišao je ovu tvrđavu islamske granice
Bio je povod i pokretač oživljavanja Bihaća.

Iako je bio potpuno porušen
Ta uzvišena osoba se osvrnu na Bihać.

U svim poslovima neka pomogne Moćni Gospodar
Njegovu slavnu ličnost koja uzvišeno kroči u Bihać.

Fadile, kako uzvišeno izrekoh kronogram o ukazivanju počasti:
»Dođe s pravdom i slavom Osman-paša u Bihać!«

TÂRÎH-I DIĞER

Bosna vâlisi vezir-i ma'delet endişenin
Dâimâ olsun mu'ini Hazret-i rabb-i celîl.

Lütf-i hakk ile Saray Bosna'dan 'azm eyleyip
Nâil-i maksûd oldu ol vezîr bî-'adil.

Yümn ü ikbâlile Bihke kal'asın teşrîf edip
Cümleten oldu ehâli mazhâr-ı sevk-i cemîl.

Her umûrunda muvaffak eylesin zâtını Huda
Düşmen-i bed hâlını esin her ân hivâr ü zelîl.

Hâme-i naçiz-i Fadil yazdı târîh-i behin:
»Bihke'ye Osman paşa geldi bâ 'avn-i celîl.«

DRUGI KRONOGRAM O OSMAN-PAŠINOJ POSJETI BIHAĆU

Bosanskom valiji, veziru zaokupljenom pravdom
Neka uvijek bude pomagač Uzvišeni svijetli Gospodar.

Božjom dobrotom krenuo je iz Sarajeva
I postao dostojan željenja taj besprimjerni vezir.

Posjetio je bihaćku tvrđavu, velikom srećom
Sve stanovništvo je pokazalo veliko ushićenje.

Neka Bog njegovu ličnost pomogne u svim poslovima
Zlonamjernost neprijatelja svakog časa nek je prezrena.

Bezvrijedno Fadilovo pero napisa krasan kronogram:
»U Bihać stiže uz pomoć Sjajnog, Osman-paša!«

Treba, međutim, spomenuti da Fadil-paša pored državnčkih sposobnosti kod Osman-paše cijeni i njegovo porijeklo. I Osman-paša je bio šerif – navodni potomak Poslanika Muhameda preko unuka Huseina, pa Fadil-paša posvećuje jednu kit'u Osman-paši ističući upravo njegovo porijeklo.⁵⁸ Pretpostavlja se da je Fadil-paša uručio ovu kit'u (epigram) Šerif Osman-paši dok je ovaj još boravio u Bosni. Ovaj epigram smo uvrstili u poglavlje Kit'ı (Epigrama)⁵⁹.

Za Osman-pašin boravak u Sarajevu vezana je i izgradnja drvenog mosta preko Miljacke u mahali Iskender-paše (Skenderiji)⁶⁰. Fadil-paša nije propustio da ovo Osman-pašino dobročinstvo zabilježi. Tarih u formi gazela od pet distiha završava se potpunim kronogramom koji izražava godinu gradnje mosta 1278. (1861/62).

TARIH-I BERÂY-I AHŞAB-I CISR İSKENDER PAŞA
DER SARAY BOSNA⁶¹

Bosna vâlisi Şerif Osman paşa-yı dâll-ı hayr
Oldu ecrin fâ'ili bâ'avn-ı rabb-il-'âlemin.

Sarf-ı himmet eyleyip enva'-ı birre rûz ü şeb
Bu nehirdede işte ihyâ kıldı beş hayr-ı nevin.

Cümleden biri bu cizr bî nazir oldu binâ
Ola zâtı dū cihânda devlet ile kâmbîn.

Sâhib-ül- hayrâtıdır paşa-yı İskender
Oldu vakfindan yine inşâ bunun hayr-ı nev resin.

Çıktı Fadil misre'î târîh-i mi'mâre dedi:
»Cizr-i bâlâ sedd-i İskender gibi oldu metin«.

NATPIS NA DRVENOM MOSTU İSKENDER-PAŞE
U SARAJEVU⁶²

Namjesnik Bosne Şerif Osman-paşa, koji upućuje na dobro
Bio je izvršilac dobročinstva uz pomoć Gospodara svjetova.

Danju i noću nastoji da čini razna dobročinstva
Pa je na ovoj rijeci podigao pet objekata.

Jedan od svih je i ovaj besprimjerni most
Neka je njegova ličnost sretna na oba svijeta.

Graditelj je njegov bio Iskender-paša
Pa se iz njegova vakufa opet obnavlja u novom svjetlu.

Fadilu izbi »misra« kojom izreče tarih:
»Visoki most je poput Aleksandrova zida postao čvrst«.

I manje značajne gradnje privlačile su Fadil-pašinu pažnju. Tako je iste godine napravljena nova, istočna, kapija Gazi Husrevbegove džamije, čemu je Fadil posvetio natpis od pet distiha sa tarihom.

MEDINE-I SARAY BOSNA'DA GAZI HUSREV-BEY
MERHÛMUN ŞARK TARAFINDA HAREMINDE
TEVSİ OLUNAN KAPIYA TÂRÎHDİR⁶³

Saray Bosna içre bu 'ibadetagâh pur nûri
Cenab mir Husrev eylemiş inşaya çok himmet.

Bu bir câmi'ki anda zâil olmaz nûr-i Hakk dâim
Olur bî-şekk melâikten cema'at güne cemi'at.

Var idi bu cihet bir bâb-ı zayıkı ma'bedin ancak
Edip 'Asim bey anın bî-misl tevsi'ine gayret.

Görünür türbe-i pur nûri bundan sâhib-ül-hayrın
Geçenler ruhuna bir Fatiha ihdâ eder elbett.

Görenler bu der-i 'ulyayı Fâdil yazdılar tarih:
»Harîm-i cami'e bu bâb-i bâlâ verdi çok zinet«.

1278

NATPIS NA PROŠIRENIM VRATIMA ISTOČNE STRANE
GAZI-HUSREVBEGOVA DVORIŠTA U SARAJEVU

Za ovaj svijetli hram u Sarajevu
Uzvišeni Gazi Husrevbeg uložio je mnogo truda da ga izgradi.

Ovo je džamija u kojoj vječno traje božansko svjetlo
Bez sumnje se ovdje okuplja grupa anđela.

Na ovoj strani bogomolje bjehu jedna uska vrata
Asim-beg⁶⁴ je uložio neizmjeran trud da ih proširi

Odavde se vidi dobročiniteljevo svijetlo turbe
I svakako će prolaznici uputiti Fatihu⁶⁵ za njegovu dušu.

Fadile, oni koji vidješe ova visoka vrata izrekoše tarih:
»Džamijskom dvorištu nova visoka vrata dala su mnogo ukrasa«.

Tarihe u 1279. godini, nakon novogodišnjih čestitki sultanu Abdulazizu kojih ima osam, a od toga jedan »lafzen ve ma'nen«, Fadil počinje pjesmama kojima čestita sultanu Abdulazizu rođenje princa Mahmuda Dželaludina. Prva pjesma sadrži 11 bejtova zajedno sa tarihom, a spjevana je u formi musamata. Čitajući ovu pjesmu stiče se utisak da svaki bejt akustički predstavlja jednu rubajiju, iako su, opet, svi stihovi sadržajno vezani jedan za drugi.

Druga pjesma ima sedam bejtova, i kao i prva, završava potpunim kronogramom.

Poseban događaj za Fadil-pašu bio je dolazak Zija-paše, čuvenog pjesnika, koji je u svojstvu kontrolora provođenja reformi (mufetiša) došao u Sarajevo 18. zulkadeta 1279. (7. maja 1863)⁶⁶. Na ovoj funkciji Zija-paša je bio kratko (do 18. zilhidžeta 1279) jer ga »zbog slobodoumnih političkih ideja smijeniše, a veliki vezir Dr Fuad-paša za vanrednog inspektora za Bosnu i Hercegovinu imenova čuvenog istoričara i reformatora Ahmed Dževdet-pašu«. Zija-paša je premješten na Kipar.

Kad se skupljaju izvori za biografiju jedne značajne ličnosti koja je imala određenu ulogu u svojoj sredini, onda istraživač često nailazi na pojavu da savremenici šute, iako su sasvim pouzdano imali prilike da ostave pismena svjedočanstva. Dževdet-paša, istoričar i državnik, autor desetotomne historije, uspomena i sjećanja, boravio je u Bosni i to u Sarajevu 1864. u vrijeme kad je sprovodeći reforme uvodio regularnu nizamsku vojsku. On je mogao doći u kontakt sa Fadil-pašom. Međutim, mi u Tezakiru (Sjećanjima), ne srećemo nikakvu bilješku o Fadil-paši, iako se Dževdet-paša opširno osvrće na svoje susrete s ostalim Sarajlijama, npr. sa fra Grgom Martićem. Možda je razlog upravo tadašnje Fadil-pašino oduševljenje Zija-pašom. Povodom Zija-pašina dolaska u Sarajevo, Fadil-paša je spjevao pohvalnicu u formi kaside sa tarihom koji izražava 1279. g. samo slovima sa tačkama. Pored toga što je cilj ove pjesme da obilježi sam dolazak Zija-paše u Bosnu, iz nje vidimo da je Fadil-paša imao istančan književni ukus jer je već tada ocijenio da je najveća vrijednost Zija-pašine poezije u Terdži-i bendu⁶⁷. Zija-paša je upravo najpoznatiji po ovoj pjesničkoj vrsti i jedan je od najpoznatijih turskih pjesnika XIX vijeka upravo zahvaljujući izuzetnom uspjehu u toj pjesničkoj vrsti. Pored ovoga Šerifović pokazuje i svoj pjesnički ukus kad je riječ o drugim pjesnicima ističući među onima s kojima poredi Zija-pašu u prvom redu Sabita, Sâmiya i Bâkija.

Treba istaći da je ovu Šerifovićevu pjesmu posvećenu Zija-paši objavio M. Kaya Bilgegil u studiji posvećenoj Zija-paši^{67a}, s tim što u Bilgegilovom izdanju nedostaje jedan bejt ove pjesme.

To je drugi bejt koji glasi:

O mîr ekmel ü a'kal ki misli gelmedi dehre
Felâtun-i zaman andan eder noksânım istikmâl.

Bilgegil, međutim, opisuje čitavu ceremoniju u povodu dolaska Zija-paše u Bosnu, a koristi podatke iz Kadićevog *Zbornika*.

ŞU'ARA-YI DEHİRDEN ZIYA-PAŞA HAKKINDA TARİH-İ BELİGDİR⁶³

Şehinşâh-ı cihân bir mîr 'âlihimmeti lütfen

1. Müfettişlik ile kıldı Saray Bosna'ya irsâl.

- O mîr ekmel ü a'kal ki misli gelmedi dehre
2. Felâtûn-i zaman andan eder noksânımı istikmâl.

- Kibar-ı 'asrının mumtazıdır 'irfan ü danışla
3. Değer idi görse zatını şüphesiz İbn Kemal derhal

- O zatın görseler âsârını terci'-i bendinde
4. Olurdu Sâbit ü Sâmi ile Bâkî yanında lâl.

- Kalır Sabrî'le Nefî tift-i ebced hân kasâidde
5. Hurûf-ı sâdeden gör nazmını kâfidir istidhâl.

- Kemâl-ı 'ilmini imlâdan 'âcızdır kalem çün kim
6. O bir gencinedir 'irfan ü hikmet ile malamal.

- Kudumundan e'âli vü edâni şadman oldu
7. Umûrunda muvaffak ede hakk ber vech-i istiklâl.

- Nuzûl-ı meymenet mebzuli mahz-ı lütf-i hakk oldu
8. Diyâr-ı Bosna'ya geldi anınla tâli'-i ikbâl.

- Kirâet etti emr-i vâcib-ül-icrâyı yümnile
9. Olup cümle ehâli nâil-i aksâ-yı mâ fil-bâl.

- Kim ol bahr-ı mekârim-i nutuk 'adl-ü dâd ile el-hak
10. Edip bay u kedâyı mazhar-ı eltâf bi emsâl.

- Kıla ikbâlını efzûnter her ruz ü şeb Bârî
11. Ola dilhâhi üzre vâsil ser menzil-i âmâl.

- Murâd üzre edip tahkîk-i ahvâl ehâliyi
12. Şeh ü 'âlem için etti du'a-yı hayr istihsâl.

- Felek dûr eyledikçe şâh-ı devrin 'ömri var eylesin
13. Bu mülkü sâye-i 'adliyle dâim etsin istizlâl.

- Değil şâyân-ı takdîm böyle nazım pur kusûr ancak
14. O zâtın hânesi eyler hatamı mahv ü istibdâl

- Duyup teşrifini Fâdil dedi târîh-i cevherdar:
15. »Şerefle mecdile geldi Ziya Bey Bosna'ya bu sal«.

PJESMA ZIJA-PAŠI POVODOM NJEGOVA DOLASKA U BOSNU

- Dobrotom visoko brižne naredbe šahinšaha svijeta
1. Poslan je u Sarajevo kao kontrolor

Taj plemić je toliko savršen i pametan
Da u ovom vremenu sličan se pojavio nije.

2. Platonovo vrijeme popunjava svoje nedostatke od njega.

Od velikana svoga vremena odlikuje se po sposobnosti unutrašnje
spoznaje

3. Da ga vidi Ibn Kemal⁶⁹ bez sumnje bi ga cijenio.

Kad bi njegova djela u terdži-i bendu vidjeli

4. I Sabit⁷⁰ i Sami⁷¹ i Baki⁷² bi odmah zanijemili.

Nefi⁷³ i Sabri^{73a} bi čitali njegove kaside kao dijete alfabet.

5. Gle njegovih pjesama pisanih slovima bez tačaka — dovoljno će te uputiti.

Pero je nemoćno da opiše savršenstvo njegova znanja

6. On je jedna riznica krcata spoznaja i mudrosti.

Svi su se obradovali njegovu dolasku, najviši i najniži.

7. Neka mu Gospod dâ da u poslovima uspije na jedinstven način

Sišla je obilna sreća čiste božje milosti.

8. U bosanske krajeve s njim se pojavila zvijezda sreće.

Sretno je pročitao naredbu koja se mora izvršiti

9. Sav narod postiže svoje najskrivenije krajnje želje.

Jer on je uistinu more časti po svom govoru pravde i pravičnosti.

10. Činio je besprimjerna dobročinstva bogatim i siromašnim.

Nek Gospod uvećava njegovu sreću svakog dana i noći

11. Neka ostvari i posljednje nade o kojima sanja.

Ostvarivši stanje naroda prema njegovoj želji

12. Pribavio je molitve za cara svijeta.

Dok nebo postoji nek je živ car vremena.

13. Nek vječno u sjenci pravde bude ova zemlja.

Nije dostojna posvete ovakva pjesma puna mana

14. Ali pero te ličnosti će izbrisati i popraviti moje greške.

Kad je Fadil čuo za njegovu počašćenje, izrekao je dževher-tarih:

15. »Dođe slavno i ponosno ove godine Zija-beg u Bosnu.«

Nedugo po pojavi ove pjesme došlo je do pogoršanja odnosa između ova dva pjesnika i službenika Osmanskog carstva, pa je Fadil-

-paša spjevao onu repliku koju smo ranije uvrstili u ovaj rad. Međutim, Fadilovi odnosi sa Zija-pašom nisu ga okupirali u tolikoj mjeri da nije održavao prijateljske odnose i sa drugim ličnostima. Dana 27. redžepa 1279. (18. I 1863) na položaj komandanta mornarice (kapudan-i derya) postavljen je Ateš Mehmed Salih-paša državnik sposoban i poznat po hrabrosti zbog čega je i prozvan Ateš (vatra).⁷⁴ Fadil mu je spjevao tarih od jedanaest bejtova u čijem su posljednjem distihu sadržana dva tariha.⁷⁵ Sa dvije rubaije koje u posljednjoj misri (polustiha) sadrže tarih, Fadil je čestitao imenovanje Jusufu Kamil-paši imenovanje na položaj velikog vezira.⁷⁶ Jusuf Kamil-paša je ovu dužnost obavljao od 14. redžepa – 13 zilkadeta 1279. (5. januara – 10. juna 1863).⁷⁷

Također je sa dvije kit'e koje završavaju potpunim kronogramom čestitao Ismail-paši postavljenje za valiju Egipta.⁷⁸

Jedan tarih koji prema zbiru prepisivača (i Imamovića i Kadića) izražava godinu 1279. očigledno je pogrešno datiran.⁷⁹ Zbrajanjem slova jasno je da se Fadil-paša nije prevario u datumu imenovanja Hacı Ahmed Vesim-paše na položaj komandanta mornarice nego je prvi prepisivač zbrajanjem vrijednosti slova imenovanje Vesim-paše pogrešno datirao, a Kadić nije provjeravao taj zbir nego ga mehanički prenio pa je u kronogramima za 1279. godinu uvršten i ovaj Vesim-paši. Vesim-paša je, međutim, postavljen za komandanta mornarice 23. šabana 1281. (21. januara 1865), i na tom je položaju ostao četiri mjeseca i devet dana.⁸⁰

Godine 1279. postavljen je za hercegovačkog mutesarifa Džavid-paša (Cavid Paša). Šerifović je njegovo imenovanje zabilježio sa dva tariha u formi kit'e.⁸¹ Obje kit'e sadrže po dva tariha. U Divanu K, gdje su pjesme donesene pod zajedničkim naslovom, tarihi glase:

HERSEK SANCAĞI MUTESARRIFLIĞINE NASB OLUNAN CAVID PAŞAYA TARIH

Iki misra' yazdı Fadil her biri târîh-i tâm
Ehl-i dil eyler hâsed bu beyte yoktur iştibâh:

»Mîr-i mîrân oldu bu nev mansab aldı şanile
Herseki mes 'ûd ola Cavid-Paşa etti câh«.

ČESTITKA DŽAVID PAŠI KOJI JE IMENOVAN MUTESARIFOM HERCEGOVAČKOG SANDŽAKA

Dva polustiha napisa Fadil, svaki je potpun tarih
Duhovnjaci će pozavidjeti jer ovom bejtu slična nema:

»Postade mirmiran i ovaj položaj novi časno primi,
Prihvati službu Džavid-paša sreću donese Hercegovini.«

DİĞER

İki misra' ile Fadil yazdı du târîh kim
Yümnle oldu sezâdır zâtı elhak Hersege:

»Kıldı ihrâz mansıb ile mîr mirân pâyesini
Seyyid Cavid paşa verdi revnek Hersege«.

DRUGI TARIH DŽAVID-PAŠINOM IMENOVANJU

Sa dva polustiha Fadil napisa dvostruki tarih
Dostojan je što je njegova ličnost uistinu usrećila Hercegovinu:

»Po zasluži stekao je svoj položaj
Sejid Džavid-paša donese Hercegovini sjaj«.

Dva tariha čestitanja rođenja sina Našid-efendiji, vjerovatno nekom od njegovih saradnika u Sarajevu, Fadil-paša je spjevao u istoj, 1279. godini. U pjesmi se vidi da je Ali b. Rašid-efendi rođen u ševalu 1279. godine. Jedan od dva tariha, oba su u formi kit'e, završava se potpuno, a drugi dževher tarihom.⁸²

TARIH

'Inâyet kıldı bir necli celîl Naşid efendiye
Pederle behremend ömür bi-had eyliye Mevlâ

Mükemmel söyledi mevlidinin târîhini Fâdil:
»'Ali bin Râşid Nâşid bu yılda güne bastı pâ.«

KRONOGRAM ROĐENJA NAŠID-EFENDIJINOG SINA

Sjajni je darovao Našid-efendiji sina
Neka mu Gospod život učini bezgraničnim u društvu s ocem.

Njegova rođenja potpun tarih izreče Fadil:
»Alija sin Rašida Našida ove godine kroči nogom.«

DİĞER

Hazret-i Nâşid efendinin meh-i şevvâlda
Oldu bir ferzend vâlâsı cihânda münçeli

Yazdı Fâdil gün gibi rüşen bu târih-i güher:
»Fert-i zîb ü revnekile doğdu mihr-i âsâ 'Ali«.

DRUGI TARIH ROĐENJU ALIJE SINA NAŠIDOVA

U mjesecu ševalu, časnom gospodinu Našidu
Na svijet je došao blistav i uzvišen potomak.

Poput sunca svijetao dževher-tarih Fadil sroči:
»Sa obiljem ljepote i sjaja rodi se Alija poput mjeseca«.

.....

Na kamenoj ploči isklesan natpis nad česmom koju je podigao na Zelenom mejdanu u Sarajevu Fadil-paša dugo je odolijevao vremenu, ali je na kraju nestao u eri ekspanzije stambene izgradnje grada. Prepisano je u oba primjerka *Divana*, a u Kadićevu *Zborniku* uz prepis tariha je i objašnjenje natpisa.⁸³ U Divanu I tarih nema naslova, a u Divanu K naslov je:

MEDINE-I SARAY BOSNA DA YEŞİL MEYDÂNINDA NÂZİM-I DÎVÂNIN YAPTIRDIĞI ÇEŞME TARIHI

Teceddüd etti mevki 'ile uss-i âb-ı hayvânın
Yapıldı tarh-i dîlcü bî-misl ra'na resm çeşme.

Du geldi reşha reşha hâmeden târih-i cevherdâr:
»Yeşil meydana zînet verdi bâlâ nev zemîn çeşme«.

NATPIS NAD ČESMOM NA ZELENOM MEJDANU

Obnovljeno je mjesto i temelj vode života
I sagrađena na privlačan način bez premca predivna česma.

Iz pera, kap po kap, dva dževher-tariha potekoše:
»Zelenom mejdanu dade ukras visoka nova česma«⁸⁵.

Sljedeću, 1280. godinu (18. VI 1863 – 5. VI 1864) karakterišu kronogrami čestitanja postavljenja na dužnost visokim vjerskim ličnostima. Nakon novogodišnje čestitke sultanu Abdulazizu u sedam distiha sa dva tariha, poslije koje slijedi još 21 misra' od kojih je svaki zasebno kronogram koji izražava godinu 1280, čestitka nekom Muhamedu Mevleviji povodom rođenja sina sadrži u strofi od četiri stiha dževher-kronogram.

Godine 1280. (11. džumadelahira) (23. novembra 1863) imenovan je šejhulislamom Atif-zade Omer Husamüddin-efendi.⁸⁶ Ovaj poznati muftija i kazasker bio je na toj dužnosti dvije godine i osam mjeseci. Povodom njegova imenovanja Fadil-paša mu je spjevao kronogram čestitanja u 13 bejtova (zajedno sa tarihom). Posljednji misra⁴ izražava potpuni tarih. Na ovoj dužnosti nepune tri godine kasnije zamijenice ga Rogatičanin Mehmed Refik-efendija Hadžiabdić koji je ove godine, kad je Husamuddin postao šejhulislam, imenovan anadolskim kazaskerom. Mehmed Refik-efendija će kao jedini šejhulislam iz Bosne biti jedan od 131 šejhulislama Osmanskog carstva.

Fadil je, kako ćemo kasnije vidjeti na više mjesta, održavao prisne veze s ovim našim poznatim muftijom pa je njegovo imenovanje za anadolskog kazaskera popratio tarihom od devet bejtova u kojima ističe učenost, pobožnost, pravednost i blagost ovog učenjaka, po čemu je bio poznat svugdje gdje je službovao i što mu ističu i turske istorije. Potpuniji naslov ove pjesme je u Divanu K gdje glasi:

TARİH BERAY-I SADÂRET-I ANADOLU BİL-Fİ'L BOSNEVI MEHMED REFIK EFENDI⁸⁷

Şâh-i mülk-i ma'delet 'Abdul'azîz hânın eđer
'Asrını görse şased eylerdi şâhân-i 'atik.

Her mekâmı sâhib-i istihkâka tevîz etmede
Zâtını hakk eylemiştir zir destane şefik.

Müfti-i dîn eyledi ber cami'-i takvâ kim
Serre alt olmayıp dâim olur hayre vefik.

Oyle sâhib-i fazl ü 'irfan kim odur bu 'asırda
Menba'-i ilm ü kemal ü kulzûm-i fenn-i dekîk.

Ehl ü erbaba eder 'ayn-i hakîkatle nazar
Hifz-i şer'-i Ahmedi hakkında efkâri 'amîk.

Sadr-i Anadoluya nasb eyledi bir zâtı kim
»Bereke 'llâhu« der bu tevcîhi duyan merd-i sadîk.

Muktedir-i gavnâs-i fikri def'aten ihrâcına
'İlm-i menkûlât olmuş olsa deryaya garîk.

Hâlik-i erz ü semâ tevfikîn terfîk edip
Ahtar-i ikbâlına göstermesin devr-i harîk.

Fâdila der ül-me 'ârif gibi yaz târihini
»Anadolu sadri oldu fazl ü 'irfânla Refîk«.

PJESMA O IMENOVANJU BOSNEVI MEHMED
REFIK-EFENDIJE ZA ANADOLSKOG KAZASKERA

Da su vidjeli stari vladari vrijeme cara
vladara pravde, Abdulaziza, sigurno bi pozavidjeli.

Dostojan da mu se povjeri svaka dužnost
Uistinu je bio milostiv prema potčinjenima.

Muftija vjere je bio i džamiju pobožno čuvao
Sprečavao je zlo i uvijek se dobru pridruživao.

U ovom je vremenu bio toliko učen i znan
Da je bio izvor znanja i savršenstva, more prefinjenog umijeća.

Iskreno se odnosio prema znalcima i kolegama
Duboko je razmišljao o čuvanju šerijata.

Ovu osobu je zapala dužnost anadolskog kazaskera
Iskreni prijatelji kad su to čuli rekli su »Nek Bog blagoslovi!«

Kad bi zaronio u more hadisa i tefsira
Kao sposoban ronilac često bi izronio ideju.

Neka podrži njegov uspjeh Tvorac zemlje i neba
Nek se njegovoj proročanskoj zvijezdi ne ukazuje vrijeme požara
(pakla).

Fadile, napiši svoj tarih, kao biser spoznaja:
»Anadolski kazasker postade Refik po sposobnosti i znanju«.

Iste godine kad je postavljen Hadži Mehmed Refik-efendija na položaj anadolskog kazaskera, kako kaže Šerifović »Bil-fi'l« (tj. stvarno, a ne fiktivno), Akšehirli Hasan Fehmi efendi dobio je »pâye« anadolskog kazaskera (počasna titula koja je donosila prihode kao da se dotična osoba nalazila na dužnosti). Fadil-paša i Hasan Fehmi-efendiji koji će kasnije zamijeniti Mehmed Refik-efendiju i na položaju šejhulislama, pjeva tarih u pet bejtova.⁸⁸

Svome zaštitniku Ali-paši, Fadil posvećuje pjesmu povodom gradnje kuće u Istanbulu. Pjesma je po sadržaju panegirik, a u formi je gazela od 11 bejtova. Posljednji jedanaesti bejt je târih-i düta, tj. izražava dva puta odjednom željeni tarih.⁸⁹ Za nas je iz ove godine posebno interesantan kronogram gradnji džamije Derviš-bega Teskeredžića u Travniku. Ova džamija se zove Muslihudinova po svom prvom osnivaču, nekom Muslihudinu, ali pošto je ona dotrajala, Derviš-beg Teskeredžić i njegov brat Hamdi-beg odlučili su da je poruše i na njeno mjesto podignu novu džamiju.

U Divanu K, gdje je naslov potpuniji, glasi ovako:

TARİH-İ BERAY-I CAMI-I ŞERİF TESKERECI-ZADE
DERVİŞ BEY DER MEDİNE-I TRAVNIK (MUMA İLEYH
MUEHHIREN MIR MIRAN OLMUŞTUR)⁹⁰

Harâbe varmışıdi bu 'ibâdetgâh esâsından
Şeb ü ruzi idi bir ehl-i birre muntezir hakka.

Edip bünyâda Hamdi bey ile Derviş bey himmet
Muvaffak kıldı Hakk ol handâni ettiler inşâ.

Anı tecdîd ederken verdiler hayriye 'unvanını
Deyenler feyziyyatı olsun iki 'âlemde »la yahsa«

Salât-i hamsede bânileri muzher olur dâim
Du'âyı hayre kim sarf ettiler siyem ü zerrî ana

Minârdan müezzîn eyledi Fâdil nidâ târîh:
»Yapıldı Muslihuddin ma'bedi resm-i met'în-i bâlâ«.

1280.

TARİH TESKEREDŽIĆA DERVİŞ-BEGA DŽAMIJI U
TRAVNIKU

Iz temelja je bila ruševna ova bogomolja
Pa je uistinu danonoćno čekala dobročinitelja.

Za njenu gradnju se pobrinuše Hamdi-beg i Derviš-beg
I uspjeli su je sagraditi ti plemići.

Obnavljajući je ime im se po dobru pročulo
Obilna nagrada koju su zaslužili neka je nemjerljiva na oba svijeta.

I za vrijeme pet dnevnih molitvi graditelj i su izloženi
molitvama za dobro jer su utrošili za nju srebro i zlato.

Na munari je mujezin kao poziv uputio Fadilov tarih:
»Sagradi se visoka i čvrsta Muslihudinova bogomolja!«

Kako je koja godina prolazila Fadil-paša sve više pažnje obraća
na to da što vještije i tehnički savršenije stihovima čestita novu godinu
sultanu. Tako je 1281. godinu (6. juna 1864 – 26. maja 1865) čestitao
sultanu Abdulazizu pjesmom u jedanaest bejtova koja završava sa dva
tariha, a potom je u još 24 polustiha izrazio brojčanu vrijednost 1281.
i to sa svim vrstama kronograma.

Kako je ove godine boravio u Istanbulu i Izmitu izbliza je bio upoznat sa zbivanjima u metropoli pa je napisao nekoliko kronograma čestitki povodom gradnji privatnih kuća i javnih objekata.

Pjesmom od jedanaest bejtova i dva tariha (u posljednjem bejtu) Fadil-paša je čestitao podizanje konaka velikom veziru Kamil-paši.⁹¹ Također je spjevao pjesmu od jedanaest bejtova sa tarihom u kojoj čestita velikom veziru i seraskeru Fuad-paši gradnju spomen česme.⁹² Istom vrstom tariha u pjesmi sa jedanaest bejtova naš pjesnik je čestitao dvoru renoviranje džamije princa Mehmeda u Istanbulu.⁹³

Najzad, godine 1281. je bila i godina gradnje novog carskog dvorca nazvanog Beylerbeyi sarayı u Istanbulu, na Bosforu, na obali Beylerbeyi. Ovaj događaj Fadil-paša je obilježio čestitanjem sultanu pjesmom od 15 bejtova sa dva potpuna tariha.

U ovoj godini Fadil-paša je sastavio kit'e sa tarihima povodom imenovanja Husni-paše za rumelijskog kazaskera, Asim-efendije za anadolskog kazaskera te povodom gradnje mevlevijske semahane u Istanbulu koju je podigao egipatski valija.

Godina 1282. (27. V 1865 – 15. V 1866) u Fadil-pašnim kronogramima je obilježena samo sa novogodišnjim čestitkama sultanu i kronogramom smrti sestrični. Čestitka sultanu je spjevana u formi kaside sa 41 bejtom, pa je jedna od najdužih pjesama u *Divanu*. Posljednji, 41. bejt, izražava dva tariha, što je učinjeno i sa još 11 slobodnih polustihova koji nisu povezani u jednu cjelinu, nego svaki za se predstavlja nezavisan kronogram.

U kroničarskom pogledu 1283. godina (16. V 1866 – 4. V 1867) karakteristična je po brojnim kronogramima smrti, ali je bilo i nekoliko značajnih imenovanja koje je Fadil-paša zabilježio većinom u kratkim pjesmama. Kao i uvijek i ovu godinu počinje novogodišnjom čestitkom sultanu u pjesmi od sedam bejtova uključujući i posljednji bejt, gdje su dva potpuna tariha, a poslije toga sa još devetnaest polustihova izražava čestitku sultanu na taj način da svaki polustih predstavlja kronogram.

Nakon ovoga u dvije kit'e sa tarihima čestita postavljenje velikom veziru Mütercim Mehmed Rüşdi-paši, koji se na ovom položaju zadržao samo 8 mjeseci i 6 dana,⁹⁴ a svome prijatelju Ali-paši koji je iste godine po razrješenju Rušdi-paše izabran po peti put za velikog vezira i na tom položaju ovaj put ostao 4 i po godine, sa tri bejta od kojih posljednji sadrži dva tariha, čestita ovo, peto, postavljenje za velikog vezira.⁹⁵

Postavljenje Ismail-paše za valiju Egipta 1283. (1866/67) Fadil-paša je obilježio pjesmom od sedam bejtova u kojoj ističe sposobnosti i zasluge novog valije. Posljednji polustih daje potpun kronogram te godine.⁹⁶

Godina podizanja džamije Ismail-efendije Altunizade u Čamlidži ovjekovječena je u natpisu od sedam bejtova sa potpunim tarihom.⁹⁷

Posebno su značajni kronogrami postavljenja Mehmeda Refik-efendije Hadžiabdića iz Rogatice za šejhulislama. Ovaj jedini šejhulislam iz Bosne prije je službovao kao muftija i kazasker. O njegovu imenovanju za šejhulislama Kadić u *Zborniku* bilježi sljedeće:

»Bosna vilayetinde vâki' Saray sancağında Çelebi Pazarı kazasında ve o nâm ile mensum olan kasabadan olup tûl-i müddet fetva eminliğinde bulunan Hacı Abdiç Mehmed Refik efendi bu kere mesned-i meşîhat-i 'ulyayı ihrarında Şerîf-zade Fâdil paşanın tanzîm ettiği târîhidir«. ⁹⁸

TARİH-I BERAY-I MEŞÎHAT-I MUHAMED REFIK-EFENDÎ BOSNEVI⁹⁹

Câh-i fetvâ Ibn'Kemâl-ı 'asre erdi yümünle
Cây-ı 'ulya yine oldu nâil-i feyz-i 'atîk.

Fâdila, kavlı esihh ile dedim târîh-i tâmm
Câme-ı iftâyî giydi 'ilm ile 'ali Refîk.

KRONOGRAM O POSTAVLJENU MEHMED REFIK-EFENDIJE BOŠNJAKA ZA ŠEJHULISLAMA

Muftijstvo sretno prispje u doba Ibn Kemala
Visoko mjesto je opet postalo dostojno stare slave.

Fadile, najskrenijim riječima sročih potpun tarih:
»Muftijsku odjeću obuče Refik uzvišen po svom znanju«.

DIĞER

Etti bir nihrîr-i dehrin şadr-i iftâyî mekâm
Ede Hakk her hâlde tevfiğini ana Refîk.

Binde bir ancak düşer Fâdil bu târîhini gibi:
»Geldi fetvâ câhını yümn ola mevlâna Refîk«.

DRUGI TARİH REFIK-EFENDIJINA POSTAVLJENJA

Jedan rijedak učenjak vremena stao je u pročelje muftijstva
Neka mu Bog u svakom slučaju pomogne njegov uspjeh.

Fadile, jedan od hiljadu tariha je poput ovog mog:
 »Dođe na muftijsko mjesto sa srećom Mevlana Refik«.

DİĞER

Sadr-i fetvâ buldu şimdi bir fekih-i 'asrı kim
 Bâb-i iftâda cihân görsün yine vakt-i 'atîk.

Düştü bir târîh-i zîbâ yazdı hamem Fâdila
 »Câh-i fetvâ kıldı hâla zeyn-i Mevlâna Refîk«.

TREĆI KRONOGRAM REFIK-EFENDIJINU POSTAVLJENJU ZA ŠEJHULISLAMA

Muftijsko pročelje nađe jednog fakiha (pravnika) vremena
 Nek svijet ponovo vidi na muftijskim vratima staro vrijeme.

Fadile, ispade jedan sjajan stih pa ga napisa moje pero:
 »Muftijsko mjesto sada ukrasi Mevlana Refik«.

U ovoj godini Fadil je spjevao novogodišnju čestitku sultanu od devet bejtova u kojoj posljednji bejt izražava dva tariha. Potom je u još 12 misra sastavio iste čestitke.

Iste godine je Namik-paša postavljen seraskerom, što mu Fadil-paša čestita sa dvije kit'e koje se završavaju potpunim tarihom.¹⁰⁰ Süreyya Mustafa-paši u jednoj kit'i sastavio je tarih povodom njegova imenovanja za valiju Bruse.

Godine 1285. (24. IV 1868 — 12. IV 1869) Fadil-paša je najprije po ustaljenom redu poslao novogodišnje čestitke sultanu i to ovaj put pjesmu u devet bejtova sa dva tariha i šest slobodnih polustihova. Ove godine je u Istanbulu podignuta džamija velikog vezira Mehmed Emin Ali-paše, što Fadil-paša ne propušta da zabilježi pjesmom od sedam bejtova koja se završava sa dva tariha. Isto tako sa dva tariha, jedan u formi kit'e a drugi u formi rubaije, čestita Kamil-paši postavljenje za predsjednika državnog savjeta (Şurâ-i Devlet).

Tu su još kronogrami čestitanja postavljenju Husein-paše za seraskera, Ruşdi-paše za pomoćnika velikog vezira, Sadik-efendije za ministra finansija te kronogrami smrti Fuad-paši, bivšem velikom veziru.

Godina 1286. (13. aprila 1869 — 2. aprila 1870) u Šerifovićevoj epigrafici obilježena je brojnim kronogramima smrti, a počinje kao i obično čestitkom za novu godinu sultanu Abdulazizu. Pjesma je u formi kaside koja sadrži 31 bejt sa dva tariha te još šest slobodnih polustihova

koji izražavaju isti datum. Nakon ovog je čestitka za novu godinu carici-majki (vâlide sultân) pjesmom u formi kit'e.

U Kadićevu *Zborniku* je prepisan natpis sa mekteba u Rogatici koji je podigao, tada već bivši, šejhulislam Mehmed Refik-efendija Hadžiabdić. Zbirom vrijednosti slova sa tačakama dobivamo godinu 1286, ali pretpostavljamo da je mekteb mogao biti izgrađen i godinu dana kasnije kad i džamija u Rogatici jer nas na to upućuje zabilješka u Kadićevu *Zborniku*:

»Mezbur câmi'-i şerîf karşısındaki mektebin kapısı bâlâsında tarihidir«.¹⁰¹

Ako je, pak, Kadić napisao da je mekteb lociran preko puta postojeće džamije, koja je tada kad je on pisao svoj *Zbornik* odavna bila završena kao i mekteb, onda je moguće shvatiti da je izgradnja mekteba prije bila završena nego dovršenje džamije. U svakom slučaju, oslanjajući se na Fadil-pašin kronogram gradnje mekteba, a Fadil-paša obično nije griješio u sastavljanju tariha, onda ćemo ovaj natpis, koji inače nije unesen u *Divan* prihvatiti kao tarih nastao u 1286. godini.

Sâhibul-hayrât-ı 'ibadetgâh erbâb-i yekîn
Yaptı bu nev mekteb sibyanı etti şâd ü kâm.

Yazdı Fâdil bir güher misra'ile târihîni:
»Mektebı bünyân kıldı sâbika müftil-enâm«.

NATPIS NAD MEKTEBOM U ROGATICI

Graditelj bogomolje, pouzdan vjernik
Napravi ovaj novi mekteb, učini djecu veselom i sretnom.

Sa ovim dževher-misraom sačini Fadil njegov tarih:.
»Sagradi mekteb bivši šejhulislam«.

Nad ulazom u džamiju šejhulislama Hadžiabdića Mehmed Refik-efendije u Rogatici, koja je porušena, stajao je natpis koji nam se sačuvao u *Divanu* Fadil-paše Šerifovića.¹⁰²

Şeyhülislâm fezâil-i sime Mevlâna Refîk
Eyleyip ihyây-yı birre bezl-i himmet subh ü sam

Kalmamış idi esâsından eşeri bu ma'bedin
Câmi'-tekye musemmasile olmuşken benam.

Hürmet etti mesken-i âbâ vü ecdâda heme
Eyledi bu câmi'i inşâya sa'y ü ihtimâm.

Hakk muvaffak kıldı itmâmını müyessir eyledi
Oldu zâtı mazhar-ı hayr-ı du'âyı hâss ü 'âmm.

Söyledi Fâdil bu zîbâ misrâ' târihini:
»Yaptı ma'bed-i tarz-i âlâ sâbika müftül-enâm«.

1287.

NATPIS NAD DŽAMIJOM ŠEJHULISLAMA MEHMEDA
REFIK-EFENDIJE U ROGATICI¹⁰³

Šejhulislam, mevlana Refik, čovjek lijepih osobina
Danonoćno se trudio da oživi dobroćinstva.

Od ove bogomolje ni traga nije ostalo
a bila je poznata po imenu Tekijska džamija.

Iz počasti prema zavičaju predaka
U izgradnju ove džamije uloži trud i pažnju.

Istiniti mu je omogućio i olakšao njeno dovršenje
Te je izložena njegova ličnost molitvama plemića i naroda.

Ovim lijepim polustihom Fadil joj izreče tarih:

»Na uzvišen način bivši muftija napravi džamiju«.
Nihrîr-i 'aşrın evhadi ömrüle olsun sermedi.

DİĞER¹⁰⁴

Ashâb-i fazlın emcedi 'ilm ü kemâln erşedi
Nihrîr-i 'aşrın evhadi ömrüle olsun sermedi.

Müftül-enâm sâbika bu câmi'i etti binâ
Nev tarhi tahsîne seza erdi husule maksadi.

Bir misrâ'-i garra ile Fâdil dedi târihini
»Refik efendi etti kim îhyâ bu a'lâ ma'bedi«.

1287.

DRUGI KRONOGRAM GRADNJI REFIK-EFENDIJE
DŽAMIJE

Najslavniji među čestitim, najzreliji među učenicim
Jedinstven učenjak svoga vremena, neka dugo živi.

Bivši veliki muftija, sagradi ovu džamiju
Dostojan novog osnivanja i ukrašavanja dočeka da mu se ostvari cilj.

Jednim sjajnim polustihom Fadil izreče njegov tarih:
»Refik-efendija je bio taj koji je oživio ovu veličanstvenu bogomolju«.

Među pjesmama iz ove godine su i čestitanja nove godine sultanu, ovaj put pjesmom od devet bejtova sa potpunim tarihom u dva posljednja polustiha te u još sedam polustihova pojedinačno.

Gradnju porodične kuće velikog vezira Ali-paše obilježio je Fadil-paša pjesmom od jedanaest bejtova. Jedanaesti bejt daje dva potpuna tariha, u svakom polustihu po jedan.

Imenovanje Fazila Mustafa-paše nadzornikom divanskog suda uvijekovječio je Fadil-paša pjesmom u formi gazela sa tarihom. Iste godine priređena je dvorska svečanost povodom obrezivanja prinčeva Dželaludina i Jusufa Izudina. Fadil je ovom događaju posvetio dvije pjesme: jedna je pohvalnica (medhiya) sa tarihom, a sadrži 25 bejtova i završava sa dva potpuna tariha, koja se odnosi na princa Dželaludina, a druga, posvećena Jusufu Izudinu sadrži jedanaest bejtova i također dva potpuna tariha.¹⁰⁵

Poslije ovoga sastavio je još jednu rubajiju sa tarihom čestitajući obrezivanje Jusufu Izudinu.

Svečanost vezana za dvor u Istanbulu održana je i povodom izgradnje džamije koju je podigla carica majka (valide sultan). Pjesma sa dva tariha sročena je tako da možemo zaključiti da je Fadilova pjesma kao natpis pisana nad ulazom u džamiju.

Yazılsın bâbının bâlâsına bu beyt bî-noksan:
»Yapıldı Aksaray'da câmi'nev Kâ'be emsâli«
»Şerefli yerde Ali yaptı camî-i vâlide sultân«.¹⁰⁶

Iste godine je čestitao Mehmed-begu položaj inspektora unutrašnjih poslova (müsteşâr-i dâhiliye) pjesmom u formi kit'e sa potpunim tarihom, a tri kit'e sa tarihima je posvetio čestitajući Ahmedu Kemal-paši ulazak u ministarsko vijeće.

Dva kronograma u formi kit'e spjevao je u čast podizanja utvrde, zvane Jildiz tabje, oko novog dvora na Jildizu u Istanbulu.

U godini 1288. (23. mart 1871 — 10. marta 1872) kronogramima, poslije novogodišnjih čestitiki sultanu, izraženih u dvije rubajije i to rubâ'i-musarra,¹⁰⁷ sa po dva tariha, u jednoj kit'i i jednom bejtu, najznačajnija je pjesma koja obilježava upokorenje pokrajine Asir u Jemenu, koja se nikada, otkako je uspostavljena osmanska vlast na Arabijskom poluostrvu do tada, nije dala potčiniti. To je najzad pošlo za rukom Abdulazizu, koga u svojoj pjesmi Fadil-paša naziva »imamom muslimana, zaštitnikom šerijata, veličanstvenim vladarem i slugom božjeg hrama«. Uz pomoć njegova velikog vezira Ahmeda Mithat-paše i

seraskera pobunjenici su najzad savladani. Ova pjesma od trinaest bejtova završava se tarihom izraženim slovima sa tačkama.

Iste godine je carica majka podigla još jednu džamiju, ali iz Fadil-pašine pjesme, posvećene toj gradnji, ne može se zaključiti u kom mjestu. Pjesma posvećena ovoj gradnji sadrži sedam bejtova sa potpunim tarihom uz koji je dodao još jednu kit'u sa tarihom povodom iste gradnje.

Dana 4. ramazana 1288. (5. novembra 1871) postavljen je za šejhulislama Ahmed Muhtar-Molla Beyefendi, koji je u prvom navratu obavljao ovu dužnost jednu godinu, mjesec i 18 dana, a u drugom navratu, 1877. godine, sedam mjeseci i 16 dana.¹⁰⁸ Ovom njegovu prvom imenovanju Fadil-paša je spjevao tarih u formi gazela od pet bejtova koji se završava potpunim tarihom.¹⁰⁹ Pored ovoga naš pjesnik mu je posvetio još dva tariha u formi kit'e, a i oni se kao i prethodni završavaju potpunim tarihom.

Ahmed Muhtar Molla Bey bio je štićenik Mehmeda Nedim-paše Đurđijanca, koji ga je i doveo do položaja šejhulislama. Mehmed Nedim-paša je iste godine, nešto ranije, postao veliki vezir pa je i čovjeku istog nacionalnog porijekla. Molla Beyu obezbijedio visok položaj. Šerifović je obilježio i Nedim-pašino postavljenje za velikog vezira jednom kit'om sa potpunim tarihom.

Godinu 1289. (11. III 1872 – 28. II 1873) karakteriše nagli pad u pjesničkoj produkciji Fadil-paše, pogotovo kad je riječ o kronogramima. Iz ove godine imamo njegove novogodišnje čestitke sultanu Abdulazizu i to: dvije u formi kit'e, jedna rubajija, dva mufreda i jedan misrâ'. Sve ove pjesme završavaju se potpunim tarihimima.

I sljedeću godinu, 1290. (1. III 1873 – 17. II 1874) osim četiri misra' upućenih sultanu povodom nove godine, posvetio je dvije kit'e Akif-paši, novom bosanskom veziru. Prvu mu je posvetio povodom postavljenja za valiju Bosne, a drugu, kad je sa tog položaja postavljen za nadzornika sudstva u Istanbulu. Iz pjesme o postavljenju za bosanskog valiju saznajemo da je na taj položaj postavljen po treći put.

TARIH¹¹⁰

Def'a-i sâlise teşrîfi şerefle oldu
Ola dilhâhi gibi nâil-i tevfîk-i Hudâ.

Yümn ola mansıbına makdemi yaz târihini:
»Verdi fer Bosna'ya a'lâ yine 'Âkif Paşa«.

KRONOGRAM ČESTITANJA AKIF-PAŠI NA POSTAVLJENJU ZA VALIJU BOSNE

Po treći put bi njegovo časno počašćenje
Neka je dostojan božje upute koliko mu duša želi.

Za njegovo sretno stupanje na položaj piši tarih:
»Dao je ponovo uzvišeni sjaj Bosni, Akif-paša«.

U 1291. godini, izuzev kronograma smrti Muhamed-paše Bišćevića, Fadil-paša nije napisao nijedan stih iz domena tariha, a u sljedećoj 1292. pored tariha smrti Dedagi Derviš-paši Čengiću, obilježio je ponovnu izgradnju porušenog, Hadži-Pešimanova mesdžida u Sarajevu. Ovaj mesdžid je Šerifović izgradio o svom trošku, a nad ulaznim vratima ktitor je ostavio sljedeći natpis:

UDHULÛHA BISELÂMIN ÂMINÎN

Ma'bedi Hacı Hüseyin pek harâb olmuşidi
Hamd ola ihyâsını ihsân etti Rabb-i Zül-celal.

Lütf-i hakla yazdı bânisi güher târihkim:
»Yaptı Fadil mescid-i Hacı Peşimanı bu sâl«.

NATPIS NAD ULAZOM U HADŽI-PEŠIMANOV MESDŽID

»Uđite u raj spaseni i spokojni!«

Hadži-Huseinov mesdžid vrlo je ruševan odavno bio
Njegovim oživljavanjem obdari nas Gospod, Sjajni, nek mu je hvala!

Božjom dobrotom graditelj joj napisa dževher-tarih:
»Sagradi Fadil ove godine Hadži-Pešimanov mesdžid«.¹¹¹

Teško je naći objašnjenje pojavi koju je kod Fadil-paše izazvalo ustoličenje Murata V. Kratka vlada ovog sultana koji se na prijestolju nalazio svega tri mjeseca za našeg pjesnika-kroničara bila je dovoljna da u ushićenju napiše niz oduševljenih kronograma njegovu ustoličenju. Neki od ovih kronograma bili su štampani na turskom i u srpsko-hrvatskom prevodu u novinama Bosna (Sarajevo) za 1876. godinu.¹¹² Ipak i pored prilične suhoparnosti, kad je riječ o kronogramima općenito, ovdje se Fadil-pašino oduševljenje pretočilo u sočne i nadahnute stihove, a kronogrami su izraženi vrhunskim umijećem. Na primjer, jedna od pjesama završava se distihom koji daje u prvom polustihu *zbir*

godine rođenja i krunisanja novog sultana, a posljednji polustih je potpun kronogram ustoličenju.

Sljedeća pjesma završava se polustihom čiji zbir slova sa tačkama daje hidžretsku godinu, a zbir slova bez tačaka daje »rûmi« (finansijsku) godinu ustoličenja vladara.

Tu je potom jedna rubaija koja se završava misraom čija slova sa tačkama daju *rûmi* godinu rođenja sultana, a slova bez tačaka daju *hidžretsku* godinu ustoličenja sultana. Pored ovih ima još pet kit'i, dva gazela, rubaija i sedam mufreda (samostalnih distiha) od kojih se neki završavaju potpunim, a neki dževher-tarihima. Na istom je mjestu, u listu Bosna, objavio kronograme čestitanja i njegov sin, Omer Nurudin-beg Fadilpašić.

Interesantno je napomenuti da je iznenadna smjena na dvoru izgleda izazvala iznenađenje, pa možda i razočarenje jer Fadil-paša piše samo jedan tarih u formi mufreda u slavu imenovanja Abdulhamida II. Ova godina, međutim, nije važna samo po smjeni sultana. Te godine je izbio ustanak u Hercegovini potpomognut crnogorskom vojskom. Ovaj slučaj Fadil-paša je zabilježio pjesmom u formi kit'e sa muhmel-tarihom.

KARA DAĞ'ÛSSATININ HERSEK SANCAĞI ERAZISINA TESALLUTUNDE TARIH¹³

Tecâvüz etmiş idi Karadağ 'usati Hersenge
Guzât-i dîn yetiştî hâini tard etti gerçekten

Erip üçler ile târîh-i mühmel ceys-i islâma:
»Kara dağlı kara yüzlü firâren savdı Hersekten«.

TARIH O UZNEMIRAVANJU ZEMLJE HERCEGOVAČKOG SANDŽAKA OD CRNOGORSKIH POBUNJENIKA

Crnogorski pobunjenici navališe na Hercegovinu
Stigoše vojnici vjere i izdajnika istinski protjeraše.

Sa »tri« stiže islamskoj vojsci muhmel-tarih:
»Crnogorac osramoćen pobježe iz Hercegovine«.

U 1294. godini nema tariha, a u 1295. (5. I 1878 — 25. XII 1878) spjevao je dvije rubaije i tri mufreda kao novogodišnje čestitke Abdulhamidu. Ovim se završava ne samo aktivnost u pisanju kronograma nego i pisanje *Divana*, koji je po narudžbi autorovoj prepisan te godine. Iste godine je Fadil-paša iselio u Tursku i nastanio se u Istanbulu, gdje je proveo ostatak života. Nemamo podataka da li je u posljednje četiri godine života napisao još neki kronogram.

О С Н А

Предмете се прима у овој вилајес овој штампарији Чланица за науку умјетност олушећи, примају се радо и штампале у овој млогу.

Предметници овом Објави амају јоште и поштакому тако платити.

БРОЈ 520.

ПОНЕДЈЕЉНИК 31 МАЈА и 12 ЈУНИЈА 1876

ушитољене ного од
тму од вардиса.
идила ли су или пив
рвјатазска ли је крв

скуштане или амјоде?
дство, јели то ниј

ва или мирнек-амбер?
су то тремова ли су?
муња или себље?
лавови ли су те то

о весеље свијет осе
аде ново воће свијету?
то је правда Султан
вјечни буде на кре

слин цара Мецида, мо
ди.
солмањегову милост,
ликодушни Катен од
отражмо.
свјет да је сада жив
р био.
чу у коњушници ко

ман има на два бу
његовом славом над
јешав десет прјешака,
и десет коњаника.
војска дошла с краја
запада.

које виаш боју ноли,
деш рјечи, мочни
омле кеш те рјечи

а буде свијет кућа
усрећи државу и у-

Увишени Султан Муред подобан
је Цему својом славом.
1293.

Ивиаса Тахсан овај летопис,
Правдани Господар свијета по
стаде Муред.
1293.

Ови телеграм објавише овај до
гађај
Цар Муред испуни жељу народа.
1293.

Честитамо летописом ступише
на владу,
Задовољан и сретан нека буде
Султан Муред.
1293.

Нека му Бог даде успјех,
Сретна нека му буде она година.
1293.

Говорник велике куће прочита
му летопис,
Цар Муред постаде господаром
Мудомана са срећом.
1293.

Свијет дванаест стихова написах,
Цар Муред нека буде похваљен
Муреду припаде сада земља и
круна.

Ступашем на владу Бог обрадо
ва Султана Мурада.
1293.

Овај летопис сачињава насља
жива воде народу,
Хак Муред оживедора царску
владу.

тана Муред Хава нека Бог на срет
ном османлијском престољу сретним
учни.

Иговори Тисли летописи и во
сељу вјест, да је Султан Муред по
стао царем свијета.)

1293

Од страхе писара вилајетског по
писца Спри сеокдија:

Прије вора отворише се врата
Султана Мурада,
Роди се свијету сунце с истока
Обрдова свијет и исправи се и
увелича се.

Царева су врата прибјажашта
свијету.

Кућа свијета бијаше тијесна, не
може стати у њу овај оган.

Један поглед овога сунца свијет
обрадова.

Ако сад непоће право овај сви
јет слави ће га на пут овај цар, ко
ји је Александру раван.

Јутрос вијесам миломо писати
летописа.

Али чух весеље и оде од мене
слабоот и одраваше ми прси од
пријатнога гласа,

Те написах овај украшени ле
топис.

Прима украс постаде Султан Му
ред свом престољу.

1293.

بنده اوزدم طوطی بی دفع اولدی سینه آنر بی
ساجمش ایدی باد مباروی هوا به شسک ناب

سیری کی رجوهری مار بیخ باز دم ذوقه
زینت او اوب اورنکنه سلطان مراد خان بی باب
۱۲۹۳

و بشتراد فضا سینه مکون صنوف اهانسک
کچن سنه صریه دن تجا و زاین انغیا طرفندن
احراقی و تخیر بی ایدیلان خانه زی سایه مر عبودیه
حضرت پادشاه هیده انشا و تمیر و اواز مات
ز راهیه و حضور و امیرا خدیوی اسکال و تخیم
فندق و محتاج اولسد فاری تخدی ذخیره زی
حکومت سینه جا ندین زور بضا و برله رک برچون
فرا ارا ضمیمی زرع و احیا ایدیلن و قبض
ورکت سنه ساقندن زیاده روما اولمه یونش
اولدی حاده بحکمه اهل عمل چند کون مقدم هوا
کسب پروت ایدرک زول ایدن فراغیدن بعض
پرزده مزروع دو هر روز و سیزه مثلو محصولات محو
ونلف اولش وارک و اشجار ساره میور پنه ابراث
مضرت ایش ایسه ده موسم زراعت هنوز مور
ایتمدی جهنله جانب جهسک و نندن اجرا فلسان
تسویقات و اهالی طرفندن ایدیلان اقدامات او زیه
محصولاتی آفت زده اولان ترال بکین زرع ایدله رک
بالمغه تعالی قبض زرع کت حصولی الطاف
الجهه دی مأمول ایلوی عیلتدن یلد برلشدر

شهر ما بیک بکری برچی کونی طاشلیجه فضا سینه
چادان اهابسندن و عساکر احتیاطیه دن دور به به
چشمش اولان النی تفرک شاران اشتیاسندن قوریمیه
بالقائده تصادفی اشدکاری اوج کنبیدن برینی
بالمغالبه تلف ایدوب دیگر ایکجه بی فرار ایدلکری
ایشیا بحلیه دندین

بکی بازار فضایی شیبات شرمیه سینه او ستولدی
ناشی سابق مود تلوا بو بکر صدق ایدن تک تعیین
پورده ای پیصیر نه و کور لشدیر

فلك رشك آور اولور ایسه تحسین اول شه اکرم
(مراد) ه شمعی ایدی ملك و نواج و سلطنت الحقی
جلوس ابله خدا (سلطان مراد) ی ابلدی خرم
۱۲۹۳

دوناج اینهاج اولسه سزا تار بضر
قیلیدی مولی (شه مراد) ی تاجدار سلطنت
۱۲۹۳

پو تاز بیخ قطره آب جاندر لسه (تحسین)
هما یون اوله قیلیدی تاج و ملکن (خان مراد) احیا
۱۲۹۳

افندی موی ایلک کچن هفتدی غنه منک
ایکھی صحفه تک بکر نهی سطرند اولان فارسی
تاز بخنده (سلطان شد) برنه (سلطان شد)
و جلوسه دار باز بلان بنده ده صالی کونی
د نبله چک ایکن سم. آیوم صالی ککونی باز لاش
اولد بنده ن بجهت ایدمار اولدی

سعادت و افاضل با تالک تخدیوی رفتلو هر تور الدین بک
طرفندن

شه هام سزیر دولتسه کندی شمر فله
ایدوب خرم جلوس شوکتی جله هبادی

یازوب توی ذولی بو مصرع تاریخ نامی
چمانه حق شهنشاه ایلدی سلطان مرادی
۱۲۹۳

بو سینه زسومات نظارتی معا وئی رفتلو حسن
طفلی اشدی طرفندن

خل یزدان حضرت سلطان مراد خان خدا
نخت عالی بخت همتایسده فیلسون کاهران

کلدی بریک مسرت دیدی طفلی تار بیخک
جز ده کیم سلطان مراد اولدی شهنشاه جهان
۱۲۹۳

بنی کاسه اسی اولش ایکن اکادم
جوان جودن حاتم اولوردی لاس
ی اسکندر اولسه محصر
دارا اولوردی سانس

یکی اشقی چند مراده اصا
اون رواجل بر فارس اون فوارس
قصوی شرقدن تا
شان بو بیخه رکاب فارس

صبح و شربت میدان قافیه تک
با به تاجند کتار رطب و باس

ادخانه دیس مراد خانه
ن الله الطافنی حواریس

ملوس محرو سنه او شاهک
کی مصرع تاریخ نامی لاس

طاعة ارادنا لله (۱۲۹۳)
جدتیه اولدی جانسی (۱۲۹۳)

سزده بعض تاریختری اعلان
نقون مدبری مکر مثلو تحسین

ادر اشته بویت سلسی
بیخ ایکی مضرعه حساب

(سلطان مراد) ی مجدد باد
۱۲۹۳

(سلطان مراد) جمیع باب
۱۲۹۴

زنی نطق
نقطه سز نامی کی تاریختی
در (مراد) داد حکمر
۱۲۹۹

N A P O M E N E

¹ Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, Prevod: Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979.

² Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, I cilt, II, Bölüm, İstanbul, 1967. str. 531–534.

^{2a} Dokument o postavljenju na ovu dužnost izdao mu je carigradski nakibul-ešraf Hasan el-Huseyni. Vid. u uvodnom dijelu ovog rada.

³ Opširnije o Mustafa-begu Fadilpašiću vid. E. Mulabdić u Muhamedanskom kalendaru Bajraktar za god. 1312 (1894) i kod M. Traljića u Takvimu za god. 1976.

⁴ Divan I, str. 81; Divan K, str. 10.

⁵ Divan I, str. 98; Divan K, str. 10–11.

⁶ Ovaj kronogram je u formi kit'ce, a završava se dževher-kronogramom.

⁷ Divan I, str. 98; Divan K, str. 11.

⁸ Kronogram je spjevan u formi rubaije, a završava se potpunim tarihom.

⁹ Divan I, str. 104; Divan K, str. 11.

¹⁰ Kronogram je u formi mufreda, a završava se dževher-tarihom.

¹¹ Divan I, str. 99; Divan K, str. 11.

¹² Potpun kronogram daje brojčanu vrijednost 1254. što odgovara 1838/39. godini.

O ovom poznatom našem pjesniku više vid. kod Safvetbega Bašagića, *Bošnjaci i hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1912; F. Nametak, *Književnost bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Radio-Sarajevo Treći program, VII br. 19, Sarajevo, 1978. str. 547–586.

¹³ O Omeru Nurudinu nemamo mnogo podataka. H. Šabanović ga, po Handžiću, uvrštava u bosanskohercegovačke pjesnike na turskom jeziku. Međutim, o njemu ne donosi nikakvih podataka osim to da je rođen u Sarajevu. Zahvaljujući ovim Fadilovim kronogramima sad znamo da je rođen 1838/39. godine. U listu Bosna g. XI iz god. 1876. Omer Nurudin je objavio tri kronograma na turskom i u prevodu na naš jezik posvećena ustoličenju Murata V. U danima otpora austrijskom osvajanju Bosne istakao se kao ličnost koja je odigrala značajnu ulogu u pružanju otpora austrijskoj vojsci.

¹⁴ Naslov je uzet iz Divana K, str. 11, dok je u Divanu I, str. 98. naslov samo »Tarih«.

¹⁵ Na istom mjestu.

¹⁶ Na istom mjestu.

¹⁷ Naslov je iz Divana K, str. 12, dok u Divanu I, str. 96 stoji umjesto naslova »Tarih«.

¹⁸ Atullah je lično ime, a znači »božji dar«, pa je ovim stihom pjesnik, igrom riječi dva puta ponovio riječ 'ata. Stih bi se mogao prevesti: »Bog dade Kudretullahu božanski dar na dar«.

¹⁹ Sejfidin Kemura, *Javne muslimanske građevine u Sarajevu*. GZM XX. Sarajevo, 1908, str. 5.

²⁰ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika* I, str. 19. bilježi da je kronogram sastavio Mehmed Rifat.

²¹ Divan I, str. 102; Divan K, str. 12. Izdanje: S. Kemura, n. m. i M. Mujezinović, n. m.

²² Divan I, str. 99; Divan K, str. 14.

²³ Divan I, str. 101; Divan K, str. 14. Izdanja: Kemura, n. m. Mujezinović, n. d. str. 46.

²⁴ Divan I, str. 82–83; Divan K, str. 15.

²⁵ Divan I, str. 83; Divan K, str. 15.

²⁶ Divan I, str. 64–65; Divan K, str. 16.

²⁷ Divan I, str. 65; Divan K, str. 16–17.

²⁸ Divan I, str. 79; Divan K, str. 17. Posljednji stih sa düta-tarihom glasi:
»Yazıldı sal ve mansıbla bu misrâ'da iki tarih:

Fuad paşa ile aldi şeref-i cemcâh-i tanzîmat«

– Ispisana je godina i dostizanje visokog položaja u jednom polustihu sa dva tariha:

»Tanzimatska skupština dobi čast sa Fuad-pašom.«

zbir vrijednosti slova daje 2548, što je dva puta po 1274, a to je godina koja se ovdje obilježava.

²⁹ Pored značenja: plemstvo, plemićko porijeklo riječ *asâlet* može da znači i »noble, de vieille roche, excellent (tirre qu'on donne aux ambassadeurs et autres grands dignitaires des Etats europeens«. Nazaret Hilmi, *Dictionnaire de poche Ottoman-Français*. Constantinople, 1887, str. 60.

³⁰ Sejfudin Kemura, *Javne muslimanske građevine u Sarajevu*. GZM XX (Sarajevo), 1908, str. 11.

³¹ Divan I, str. 101; Divan K, str. 19. U Divanu K tarih je prepisan pod naslovom: »Medine-i Saray Bosna sultan Fâtiḥ câmi'-i şerîfin sokak aşûri şark tarafında Şerif-zâde Fâdil paşanın yaptırdığı medreseye tanzîm ettiği tarihi«.

³² Divan I, str. 102; Divan K, str. 22. U Divanu K kronogrami su upisani pod naslovom:

»Medine-i Saray Bosna'da Gazi Husrevbey câmi'-i şerîfi hareminde yapılan muvekihâne tanzîm olunan tarihler«.

³³ Divan I, str. 97; Divan K, str. 22.

³⁴ Kadić, *Zbornik XXV*, 209.

³⁵ Divan I, str. 30–31; Divan K, str. 25–26.

³⁶ Divan I, str. 33; Divan K, str. 26–28.

³⁷ Divan I, str. 21; Divan K, str. 28.

³⁸ Divan I, str. 18–22; Divan K, str. 28–30.

³⁹ Divan I, str. 58; Divan K, str. 30–31.

⁴⁰ Bilješka o ovome u Kadićevu *Zborniku*, XXV, str. 264. Kadić kaže da je Latas došao u Sarajevo preko Brčkog i odatle produžio u Travnik. U Sarajevu se susreo sa Fadil-pašom kad mu je ovaj predao pomenutu kasidu. Kasida je prepisana u Divanu I, str. 37–40; Divan K, str. 31–32.

⁴¹ O dolasku Osman-paše Kadić je u svom *Zborniku* (XXV, str. 237) zabilježio sljedeće: Topal Şerif Osman-Paşa 1277. me'a Hersek Bosna eyaleti valiliği rütbe-i vezâretle Belgrat muhâfizi sâbik Şerif Osman Paşaya 11. receb 1277. tarihinde tevcih büyürüp muşar ileyh 8. şa'ban 1277. senesinde pazar ertesi günü sa'at alti'da Saray Bosna belde-sinde muvasalet eylemiştir«.

»Topal Şerif Osman-paşa, kao bivši beogradski muhafiz postavljen je u Bosnu u svojstvu valije Bosne i Hercegovine sa titulom vezira. Krenuo je 11. redžeba 1277, a stigao u Sarajevo 8. šabana 1277. u ponedjeljak u četiri sata.«

^{41a} Podaci o Topal Osman-pašinom boravku u Sarajevu u IA, 12./I, str. 442–444, onose zbog svoje netačnosti dezinformacije o ovom državniku.

⁴² Divan I, str. 40–42; Divan K, str. 34.

⁴³ Divan I, str. 81; Divan K, str. 34.

⁴⁴ Divan I, str. 73–74; Divan K, str. 35.

^{44a} Poznati kineski slikar, spominje se zajedno sa Bihzadom, došao za vrijeme Behrama Šaha Šapura u Perziju. Propovijedao sektu u kojoj su bile pomiješane tekovine zoroastrizma i kršćanstva i stoga pogubljen. Poznata su mu djela Erteng i Erženg. Ferit Devellioğlu, *Osmanlica-türkçe sözlük*, Ankara, 1970, str. 691.

^{44b} Ustad Kemaludin Bih-zad (1450?–1537?), čuveni perzijski slikar i minijaturist. Najranije njegove minijature potječu iz 1479. godine. Slikao je najčešće ratne prizore. Vid. IA, 2, str. 605–608.

^{44c} Perzijski arhitekta, čuven po izgradnji dvorca Havernak.

⁴⁵ Divan I, str. 99; Divan K, str. 35–36.

⁴⁶ Iz popisa posjednika u Tapu ve Kadastro defterleri u Ankari, za ovu, 1860/61. godinu susrećemo samo dva Ibrahim-bega: Čengića i Bašagića. Kojem je od ove dvojice čestitao rođenje sina, zasad nismo u prilici da utvrdimo.

⁴⁷ Ova vrsta rubajje spjevana je tako da se svaki polustih rimuje, što nije obavezno inače za rubajju u kojoj treći polustih nema rimu ostalih.

⁴⁸ Divan I, str. 99; Divan K, str. 36.

⁴⁹ Misli se na proroka Abrahama (Ibrahima) koji je nazivan i »Halil-allah«, što znači božji prijatelj.

⁵⁰ Nekoliko katrena i epigrama koji sadrže datum, ali ne obilježavaju neki značajniji događaj u Divanu I su uvršteni u poglavlja *Katrena* i *Epigrama*.

⁵¹ Divan I, str. 49; Divan K, str. 36–37.

⁵² Divan I, str. 49–50; Divan K, str. 37.

⁵³ O podizanju ove kasarne i Fadil-pašinom tarihu koji se nalazi na njenoj kapiji Kadić je zapisao: »Yeni Pazar sancağında vaki' Syeniçe kasabaşının ehemiyetine binâen orada inşasına yaslanılan 'askeri kışlanın inşa'atı hitam bularak Şerif-zade Fadil-paşa tanzim ettiği târih kapının bâlâsına vaz' olmak üzere oraya göndermiştir«. Vid. Kadić, *Zbornik*, XXV, str. 314.

⁵⁴ Tarih je prepisan u Divanu I, str. 74; Divan K, str. 37, Kadićev *Zbornik*, XXV, str. 314.

^{54a} Omer-paša Latas.

⁵⁵ Ismail Hami Danišmend, *Izahli Osmalni Tarihi Kronolojisi*, sv. IV, Istanbul, 1972, str. 198.

⁵⁶ Kadić, *Zbornik*, XXV, str. 303. Kadićeva bilješka o ovom glasi: »Bosna eyâleti valisi Şerif-Osman Paşa hâlâ Bihke'de olup henüz Saray-Bosna'ya 'avdet etmemiştir. Muşar ileyih Bihke'de bulunduğu halde refakatında bulunan Fadil-paşanın tanzim eylediği tarihler«.

⁵⁷ Divan I, str. 72–73; Divan K, str. 41; Kadić, *Zbornik*, XXV, str. 303.

⁵⁸ Divan I, str. 293; Divan K, str. 106.

⁵⁹ Naslov je dao prepisivač, a tada je Osman-paša bio »bivši valija«. Vjerovatno je i ova kit'a uručena Osman-paši u vrijeme njegova službovanja u Bosni.

⁶⁰ Radi se o drvenom mostu koji danas ne postoji što zaključujemo iz Kadićevog naslova ovog kronograma kao i iz bilješke u Kadićevom *Zborniku* (vid. sv. XXV, str. 314) gdje stoji: »Medine-i Saray Bosna'da Iskender paşa-zade Mustafa Beyin 921. tarihinde inşa eylediği câmi-i şerifine muttasal mezaristanın şimal tarafında ve câdde-i âşûri karşı-sında Milyaçka çayı üzerinde ahşabdan pek metin olarak yapılan köprüye Fadil Paşanın tanzim ettiği tarihi«. (Ovdje je također donesen tarih gradnje mosta).

⁶¹ Divan I, str. 75; Divan K, str. 41–42. U Divanu I u naslovu je ispuštena riječ »ahşab«.

⁶² Tekst i prevod ovog natpisa objavio je Mehmed Mujezinović (vid. *Islamska epigrafika* I, str. 219). Naše se čitanje ovog natpisa unekoliko razlikuje od Mujezinovićevo pa samim tim postoje razlike i u prevodu.

⁶³ Ovaj naslov je iz Divana K, str. 42, dok u Divanu str. 75 glasi: »Tarih-i beray-i bab-i cedit-i harem-i câmi'i Husrev bey rahmetullahi 'aleyhi«.

⁶⁴ Asim-beg Muteveliç, savremenik Fadilov, bio je mutevelija Gazi Husrevbegova vakufa (zadužbine). Muteveliçi su generacijama sve do 1975. godine, do smrti Vajsil-bega

Muteveliça, bili mutevelije (upravnici) ovog vakufa pa su i prezime dobili po funkciji koju su obavljali.

⁶⁵ *Fatiha* je prva sura u *Kur'anu*, koja se zbog toga što je uvodna sura, što sadržava u sebi molitvu upućenu Bogu i zbog svoje kratkoće najčešće čita (uči) za dušu pokojnika.

⁶⁶ Kadić, *Zbornik XXV*, str. 360, kaže uz ove podatke i sljedeće »Muşar ileyh (Ziya Paşa) muruvvet ve icraatına dâir Şerif-zade Fadil-Paşanın tanzim ettigi medhiyyesi«. Iza ovog slijedi tekst medhije kao i u *Divanu*.

⁶⁷ Tercî-i bend je pjesnička forma u kojoj se na kraju svake strofe jedne duže pjesme ponavlja isti bejt koji »veže« pjesmu u jednu cjelinu.

^{67a} M. Kaya Bilgegil. *Ziya Paşa üzerine bir Araştırma*, Ankara, Ankara, 1979, str. 41–42.

⁶⁸ Divan I, str. 68. Divan K, str. 45. U Divanu K naslov glasi: »Şu'ara-yi dehiriden Ziya-bey hakkında târih-i beligidir (muehhiren paşa olmuştur)«.

⁶⁹ Kemal-paşa-zade Şemsudin Ahmed Çelebi Efendi, poznatiji kao İbn Kemal (1468–1534), veliki turski učenjak, rođen u Tokatu, umro u Istanbulu. Şejhulislam je bio osam godina (1526–1534). Od historijskih djela najpoznatije mu je *Tarih-i Ali-i Osman*, a poznat i kao prozni pisac i pjesnik. O njegovom službovanju u našim krajevima vid. Dušanka Bojanić Lukač. *Dve godine istorije Bosanskog krajišta (1479 i 1480) – prema Ibn Kemalu*. POF XIV–XV, Sarajevo, 1969, str. 33–50.

⁷⁰ Alaudin Ali Sabit Uzičanin (Užice oko 1650 – Istanbul 1712), pjesnik našeg porijekla. Kao pjesnik izuzetna pojava svoga vremena po novostima koje je unosi u divansku književnost. Fadil-paşa ga izuzetno cijeni. Kod nas je o njemu pisao Bašagić u djelu *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1912. Postoji i doktorska disertacija Čeha Jana Rypke o ovom našem pjesniku, objavljena u Pragu 1924. pod naslovom „Beitrage zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des Türkischen Dichters Sâbit«. Iste godine je Bašagić napisao opširan prikaz ove disertacije i objavio je u četiri nastavka u časopisu Gajret.

⁷¹ Sâmî (umro 1733), poznati turski divanski pjesnik. Ugledao se na Bâkija, a posebno se istakao u pjevanju gazela i terdzii-benda.

⁷² Mahmud Bâki (1526/27–1600), jedan od najvećih turskih pjesnika XVII vijeka, poznat kao sultanu-şuara. Služio kao uzor mnogim kasnijim turskim pjesnicima.

⁷³ Omer Nefî (1572?–1635) jedan je od najvećih divanskih pjesnika, a u pjevanju kasida, smatra se, nije imao premca. Istakao se i kao satiričar. Vid. ovdje: Kasida kao odgovor Zija-paši.

^{73a} Sabrî (?–1645) po načinu pjevanja kasida sličan Nefîju, ali po melodioznosti i životnosti tema pjesme mu malo zaostaju za Nefîjevim.

⁷⁴ Danişmend, op. cit. V, str. 234.

⁷⁵ Divan I, str. 76–77; Divan K, str. 46.

⁷⁶ Divan I, str. 89; Divan K, str. 46.

⁷⁷ Danişmend, V, str. 84.

⁷⁸ Divan I, str. 89 i 98; Divan K, str. 47.

⁷⁹ Divan I, str. 89; Divan K, str. 47.

⁸⁰ Danişmend, V, str. 234. I zbir slova u Fadil-pašinom tarihu daje vrijednost 1281.

⁸¹ Divan I, str. 89; Divan K, str. 47. Kadić, *Zbornik, XXV*, str. 357.

⁸² Divan I, str. 99–100; Divan K, str. 47.

⁸³ Divan I, str. 102; Divan K, str. 47–48; Kadić, *Zbornik XXV*, str. 336. Ovdje stoji kratko objašnjenje ovog natpisa: »Belde-i Saray Bosna'da Şerif-zade Fadil-Paşa Oyancı – zâde Hacı İbrahim mahallesinde ve muşar ileyh konağına muttasıl Yeşil meydanında inşâ eylediği çeşmeye tanzim edip levha-yi senginde mahkûk tarih«. (Tarih ispjevan i uklesan na kamenu ploču na česmi koju je podigao Fadil-paşa uz svoj konak (novi) na Zelenom mejdanu u Ojandži-zade Ibrahim-pašinoj mahali u Sarajevu).

⁸⁴ Ovaj natpis izdali su S. Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobi*, str. 189; H. Kreševljaković, *Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu*, str. 37. I Kemura i Kreševljaković izdali su ovaj tekst prema faksimilu napravljenom direktno sa kamene ploče u kojoj se nalazio natpis pa je iznad teksta tariha koji je identičan sa

onim u *Divanu* moto na arapskom jeziku, citat iz Kur'ana: »Wa ġealna min al' mâ'i kullu šay'in hayyun«. (Sve živo smo stvorili iz vode).

⁸⁵ U rećem tarihu naznačeno je da su gradnji česme spjevana dva dževher-kronograma. Međutim, zbrajanjem slova s tačkama dobiva se tačno 1279, što odgovara godini gradnje česme. Vjerovatno je Fadil-paša gradnji ove česme posvetio još jedan tarih koji nije unesen u *Divan*.

⁸⁶ Danišmend V, str. 154.

⁸⁷ *Divan K*, str. 50; U *Divanu I*, str. 53, izostavljene su riječi *Bosnevi* i *Mehmed*. *Divan K*, str. 50: Tarih-i beray-i sadr-i Anadolu be Hoca Şah-i 'alem Hasan Fehmi-efendi.

⁸⁸ *Divan I*, str. 54; Naslov Tarih-i beray-i paye-i şadr-ı Ânadolu be Hoca Şah-ı 'alem.

⁸⁹ *Divan I*, str. 71–72; *Divan K*, str. 50–51.

⁹⁰ *Divan K*, str. 50, dok u *Divanu I* stoji samo: Tarih beray-i câmi'-i şerif Derviş der Travnik.

⁹¹ *Divan I*, str. 80; *Divan K*, str. 52.

⁹² *Divan I*, str. 72; *Divan K*, str. 52–53.

⁹³ *Divan I*, str. 63–64; *Divan K*, str. 53.

⁹⁴ I. H. Danišmend, V, str. 85.

⁹⁵ *Divan I*, str. 91; *Divan K*, str. 58.

⁹⁶ *Divan I*, str. 54; *Divan K*, str. 58–59.

⁹⁷ *Divan I*, str. 66; *Divan K*, str. 59.

⁹⁸ »Kronogram koji je Fadil-paša Šerifović spjevao povodom imenovanja na visoki položaj šejhulislama Hadžiabdica Mehmed Refik-efendije iz Rogatičkog kadiluka, koji pripada Sarajevskom sandžaku, a bosanskom vilajetu, koji se čitavog života nalazio na položaju muftije.« Kadić, *Zbornik XXVI*, 81.

⁹⁹ *Divan I*, str. 91; *Divan K*, str. 59; Kadić, *Zbornik XXVI*, str. 81.

¹⁰⁰ *Divan I*, str. 91; *Divan K*, str. 61.

¹⁰¹ »Natpis nad kapijom mekteba preko puta spomenute džamije«. Vid. Kadić, *Zbornik XXVI*, str. 147.

¹⁰² *Divan I*, str. 66; *Divan K*, str. 69; Kadić, *Zbornik XXVI*, str. 147.

¹⁰³ Ova džamija sagrađena je na mjestu stare džamije koju je podigao Sinan Vojvoda, a obnovio je Džafer-paša. Kasnije je toliko oronula da je bilo potrebno sagrađiti novu na njenom mjestu. Evo šta o gradnji te džamije bilježi Kadić: »Şeyhülislâm sâbika Bosnevi Mehmed Refik Efendinin Şerif-zade Fadil-paşaya teslîm eylediği nakd-i mablagla musekkat-i re's olan Çelebi pazari (nam-i diğەر Rogatica) kasabasında inşâ eylediği câmi'-i şerife müşar ileyh Fadil-paşanın tanzîm eylediği tarihler«.

(Bivši šejhulislam Bosnevi Mehmed Refik-efendija je predao novac Fadil-paši da sagrađi u njegovom zavičaju, Rogatici, džamiju. Ovaj je to učinio i spjevao dva tariha). Kadić, *Zbornik XXVI*, str. 147. Iz ovog se da zaključiti da se Fadil-paša brinuo i o izgradnji ove džamije.

Prvi kronogram je izdao Mujezinović u knjizi: *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine II*, Sarajevo, 1977, str. 94.

Džamija kojoj su spjevana ova dva tariha porušena je 1943. i nije više obnovljena.

¹⁰⁴ Ovaj drugi kronogram je u formi musamata sa odstupanjem u tri posljednja stiha. U *Divanu* na istom mjestu.

¹⁰⁵ U *Divanu I*, str. 59–62 oba ova obrezivanja vezana su za jednu osobu, princa Dželaludina jer naslovi ovako glase:

1. Medhiye me'a târih-i tebrîk-i hitân-i űehzâde Celaluddin

2. Tarih-i diğەر der tebrîk-i hitân müşâr ileyh tj. i u drugom se čestita »spomenuto obrezivanje«. U *Divanu K*, str. 67–68, jasno se međutim vidi iz samih naslova da se radi o obrezivanju dvije različite osobe:

1. Medhiye me'a tarih-i tebrîk-i hitan-i űehzade Celaluddin

2. Tarih-i diğەر der tebrîk-i hitan Yusuf Izeddin efendi.

Nedoumicu mogu izazvati samo naslovi. Međutim, iz samih pjesama se vidi da su posvećene obojici braće prinčeva.

¹⁰⁶ »Nad njenim vratima nek bude ispisan ovaj stih bez mane:

»Poput Kabe izgradi se na Aksaraju nova džamija«

»Na časnom mjestu Ali načini džamiju valide Sultan« Nismo bili u prilici da ustanovimo ima li u Istanbulu sačuvanih natpisa koje je spjevao Fadil-paša pa nismo sigurni ni za ovaj natpis da li postoji igdje osim u *Divanu*. Divan I, str. 61; Divan K, str. 68.

¹⁰⁷ Rubâ'î musarra ili terâne je katren u kome se i treći polustih rimuje sa ostalima.

¹⁰⁸ Danišmend, V, str. 155 i 157.

¹⁰⁹ Divan I, str. 70; Divan I, str. 72.

¹¹⁰ Divan I str. 100; Divan K, str. 74.

¹¹¹ Divan I, str. 101; Divan K, str. 75. Izdanja: S. Kemura, *Sarajevske dažmije*, str. 213, Mujezinović, *Epigrafika I*, str. 480.

¹¹² Vid. Bosna, XI, 520, od 31. maja i 12. junija 1876. godine. Interesantno je da se u prevodu termina »tarih« ovdje koristi izraz »ljetopis«.

¹¹³ Divan I, str. Divan K, str.

KRONOGRAMI SMRTI (TARIH-İ VEFEYÂT)

Bilježeci događaje od tridesetih do osamdesetih godina prošlog vijeka, Fadil-paša nam je ostavio na svoj način u stihovima pisanu, kroniku o datumima iz života poznatih ličnosti javnog i kulturnog života, prvenstveno Sarajeva, zatim Bosne, a i Osmanske carevine. Veliki dio ovih kronograma pisan je vrlo nadahnuto, a gotovo svi su sročeni artistički vrlo vješto, jednostavnim jezikom i stilom. Stih je uvijek tečan i nije nategnut, mada autor često nastoji da samo slovima s tačkom ili slovima bez tačke da zbir broja koji treba da označi godinu koju je htio ovjekovječiti.

Posebnu grupu kronograma sačinjavaju kronogrami koji se odnose na smrt poznatih ličnosti i na njih u Divanu otpada 420 distiha. Po svom značaju i umjetničkoj vrijednosti dragocjeniji su za kulturnu i političku istoriju Bosne i Hercegovine od kronograma koji bilježe godišnjice krunisanja sultana, postavljanje vezira ili čestitanje nove godine. Među njima nekoliko ih je posvećeno smrti osoba iz njegove porodice, te tako saznajemo važne podatke o porodici Šerifovića. Druga grupa je posvećena velikodostojnicima Sarajeva, a nekolicina ih je spjevana s ciljem da obilježi smrt nekih pjesnika, derviša i njegovih poznanika.

Izuzetnu važnost i ljepotu ima epitaf koji je pjesnik spjevao povodom smrti svog oca, koji je poginuo u januaru 1827. prilikom pobune janjičara. To je jedan od prvih njegovih kronograma koje je sastavio. Ta je pobuna, kao što je poznato, izbila zbog modernizacije turske vojske. Provođenje reformi išlo je u čitavoj Carevini lakše nego u Bosni. Ukidanje janjičara naročito je teško palo janjičarskom odžaku u Sarajevu. Janjičari su napisali peticiju sultanu od koga su tražili da odustane od reformi, ali prije nego što su peticiju poslali tražili su od sarajevskog nakibül-ešrafa Mustafe Nurudin-efendije Šerifovića, najuglednije ličnosti među ulemom da je kao prvi potpiše. Kako je Mustafa Nurudin to odbio, janjičari su ga povelili prema tvrđavi na Jekovcu, ali su ga već uz put ubili i to kamenovanjem.¹ Pjesma u kojoj je opisan ovaj događaj ima jedanaest bejtova (dvadesetdva stiha), a spjevana je u metru remel sa tri stope Fâilatün i jednom Fâilün. Fadil je dao da se ovaj epitaf ukleše u dvije ploče i uzida podno očeva groba. Ploče od mramora dužine metar i širine metar i dvadeset centimetara, ispisane su po Fadil-pašinoj narudžbi u Istanbulu. Pismo je krasan talik sa pozlatom. Po

Kadićevu objašnjenju ploče su tek 1287 (1870) uzidane u zid ispod očeva groba na Alifakovcu.² Ploče su 1877. godine skinute i položene u nakibov grob. Oko 1930. iskopane su i prenesene u lapidarij Gazi Husrevbegove biblioteke, a sada se nalaze u Sinanovoj tekiji u Sarajevu.

U Divanu I na str. 295 i Divanu K str. 9–10 elegija ima naslov: **TARÎH-I İRTİHÂL-I PEDER-İ NÂZİM ÜL-FAKÎR RAHMETUL-LAHI ALEYH**

- Sâbika mulla-yı Sofya hanedân-i Bosna kim
1. Âl-i sâdâtın nakîbi idi zât-i erşedi
- Nâm-i vâlâ-yi Şerîf-zâde şöhretşear
2. Yani Seyyid Mustafa Nûri-efendi es'adi
- Kırım içinde Keffe nâmiyle musemmâ beldeden
3. Bulbekâ idi anın cedd-i kebîr-i emcedi
- Yeniçeri ocağını ref' edecek Mahmûd hân
4. Her biri 'isyân edip buldu cezâ-yi mersadi
- Açtı ebvâb-ı fesâdi ol kurûh-i bî şuûr
5. Zâtının islâh etmek idi gerçi maksadi
- Serseriler çalışıp ocağının ibkâsına
6. Fark ü temeyyüz edemezker idi hiç nîk ü bedi.
- Nusahi tesir etmedi sınıf usata 'âkibet
7. ettiler işhad-ı ol zât-i muhibb-i meşhedi
- Eylediler remy senin bihisâb ile şehîd
8. Hasr olunca anlar meşhedle cây-ı merkadi
- Hacegân-i nakşibendi içre bihemta idi
9. Zuhd ü takvâ sâhibi ehl-i tarîkin evcedi.
- Senin kabrında okunsun vak'a-i murrki müdâm
10. Rahmet eyleye yâd ola budur du'a-yı sermedi
- Oğlu Fadil yazdı eşk-i çeşmi ile târîhini
11. »Lâmi'ü 'l-envâr ola Nûrî efendi meşhedi.«

— 1242 —

PRIJEVOD

- Bivši mula u Sofiji, bosanski plemić
1. Nakib roda sejida bio je ličnost na pravom putu.
- Poznat i slavan po visokom imenu Šerifović
2. To jest Sejjid Mustafa Nuri-efendi, sretni.

- Iz grada zvanog Kefa, na Krimu
3. Slavni djed mu je Ebulbekâ
- Kad je Mahmud han htio ukinuti janjičarski odžak
4. Svakoga ko se pobunio snašla je nebeska kazna.
- I ta grupa nerazumnika otvori vrata smutnje
5. Dok je njegov cilj bio da izmiruje.
- Buntovnici (pustolovi) se potrudite da odžak ostane
6. Iako ništa nisu razumjeli ti nitkovići.
- Njihovi savjeti nisu ostavljali traga na pobunjenike i najzad,
7. Pogubiše tu voljenu osobu na tom mjestu.
- Kamenovaše ga i učiniše mučenikom
8. Nek se do sudnjeg dana zna za njegovo mjesto pogibije i njegov grob.
- Bez premca bijaše među nakšibendijskim učiteljima
9. Veliki pobožnjak i pripadnik tarikata.
- Nek se na tvom grobu stalno spominje minuli događaj
10. Nek se s milošću spominje, to je vječita molitva.
- Njegov sin Fadil napisa mu kronogram suznih očiju:
11. »Nek grob Nuri-efendije bude svjetionik«.

Posljednji stih daje datum nakibove smrti – 1242 – po muslimanskom računanju vremena, što odgovara 1827. godini.

Tekst epitafa Nuri-efendije, koji je izdao Mujezinović (Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I, 143), u nekoliko se razlikuje od stihova u *Divanu*. Stihovi sa epitafa, po Mujezinovićevu čitanju, glase:

- distih 1: Al-i sâdatin nekibi zat-i nesl-i Ahmedi
 distih 3: Kirim içinde Keffe namile semma beldeden
 distih 4: Her biri isyân edip buldu cezây-i sermedi
 distih 9: Zühd ü takvâ sâhibi cümle tarikin erşedi
 distih 11: Yazdı Fadil hun-i eşk-i çeşmile tarihini.

Ovi stihovi u *Divanu* glase kao što smo ih naprijed transkribirali.

Petnaest dana po smrti Mustafe Nurudin-efendije Šerifovića umro je i njegov brat Sunulah-efendija. Ne zna se kako je skončao. O tome se ne kaže ništa ni u kronogramu posvećenom stričevoj smrti. Ono što se naglašava u ovom kronogramu od sedam bejtova jeste pripadnost pokojnika visokom rodu. Stihovi posvećeni Fadilovu stricu nalaze se u *Divanu* I na str. 295–296, *Divan* K. 10. Metar je remel tj. isti tip kao i u prethodnom tarihu.

TÂRÎH-İ İRTIHÂL-İ 'AMM-I NÂZİM ÜL-FAKÎR
RAHMETULLAHI ALEYHI

Rukn-i ešrâf-i kirâm-i beldeden bir zât idi
Azm-i 'uqbâ kıldı terk etti bu dâr-i mihneti

Künyesi idi Şerif-zâde o zât-i efhamın
Cennet-i alada bulsun itila ü ref'ati

Cedd be cedd Âl-i Hüseyini maden-i fazl ü kemâl
Vechivar-ı dar-ı cinân içre girse hil'ati.

Zâkir ü 'âbid idi iffet ile bu dehirde
Mâl ü emlâke yok idi i'tibar ü ragbeti.

Öz karındaşından on beş gün muehhar âh-ı kim
İştîyâk-i hasret ile oldu vâki' rihleti.

Bana iki Kerbela derdi değıilde yândir
Valid ü ammin bu güne iftirâk ü ھاşreti

Bu esfele yazdı hâme Fâdila târihîni
»Göçtü Sunullah-efendi kıla mesken cenneti.«

— 1242 —

EPITAF PJESNIKOVU STRICU

Spadao je u visoko plemstvo grada
Najzad je riješio da ostavi ovaj svijet nevolje.

Prezime te sjajne ličnosti bilo je Šerifović
Neka u uzvišenom raju nađe svoje uzdizanje i uzlet.

S koljena na koljeno porodica Huseinova izvor je kreposti i
savršenstva

I ima načina da obuče odoru u rajskim perivojima.

Bješe pobožan i čestit u ovom vremenu
A nije cijenio novac i imetak

Avaj, petnaest dana iza rođenog brata
Zbog velike čežnje krenu na put.

Vatra je za mene, a ne dva kerbelanska bola
Odvajanje i čežnja za ocem i stricom do danas

Fadile, ovom posljednjem je pero napisalo kronogram
»Odseli Sunullah-efendi, neka mu raj bude boravište.«

Zbir vrijednosti slova posljednjeg stiha iznosi 1242, što je hidžretska godina smrti Fadil-pašina strica, a to je od 5. VIII 1826 – 24. VII 1827. godine. Međutim, kako smo utvrdili da je Fadil-pašin otac poginuo 6. januara 1827, to je stric kako se iz ovog kronograma može zaključiti umro 21. januara 1827. godine³

Već sljedeće godine umire i pjesnikova baba, po majčinoj strani, Hava Fazlagić. Tri bejta ovog kronograma⁴ govore o izuzetnoj pobožnosti pokojne gospođe. Hava Fazlagić i njen suprug Omer-aga imali su kćer jedinicu, Čamilu, koja je majka našeg pjesnika. Ovaj epitaf sročén je tzv. dževher-tarihom, tj. samo zbir slova s tačkama daju godinu njene smrti 1243 (25. VII 1827 – 13. VII 1828).

Metar je i ovdje remel.

TÂRIH-I IRTIHÂL-I CEDDE-I NÂZIM ŪL-FAKÎR RAHMETULLAH ALEYHI

Fazli-ağa zâde kim Omer ağanın zevcesi
Eyledi 'ukbâya rihlet lahd-i hâke girdi vây.

Savm-i dâimle geçürdü 'omrünü ol sâliha
On dokuzdan kırk üçedek mâh ü sâhî tâm-i say.

Fevtine Fâdil hafidi yazdı târîh-i güher
Kıla Havva hânıma Hakk gülşen-i me'vâ-yı cây.
— 1243 —

EPITAF SMRTI PJESNIKOVE NANE

Fazlagića Omer-age žena bješe
Zaputi se na drugi svijet i uđe u zemljani grob avaj.

Ta dobra žena provela je svoj život u postu stalnom
Od dvadesete do četrdeset treće, svaki mjesec i godinu.

Njen unuk Fadil, napisa njenoj smrti dževher kronogram
Neka Istiniti Havva-hanumi podari ružičnjak za mjesto boravka.

Kronogram od 5 bejtova pjesnik je posvetio smrtnom času svoje majke Čamile Fazlagić. Iz ove pjesme saznaje se da mu je majka umrla od starosti, doživjevši sedamdesetu. Prema pjesmi za života je odlikovalo milosrđe. Umrla je 1264. (9. XII 1847 – 27. XI 1848. godine)⁵

Naslov pjesme je:

TÂRIH-İ İRTIHÂL-I MADER-İ NÂZİM ÜL-FAKİR
RAHMETU-LLAHI ALEYHI⁶

Zâde-i Fazli ağa yâni Ömer ağanın
Duhter Kâmilesi gitti cihândan eyvah.

Hadd-i seb'ini güzâr eylemiş idi sinni
Marz-i pîri ile oldu meded mahv ü tibâh.

Fukara ile mesâkine ederdi ihsân
Kisesi ceyb tesadduk idi bâ lütf-i ilâh

Haşr ola hayr-i nisâ ile heman mahşerde
Olmya mihnet-i nirândan asla âgah

Necl-i Hasretkişi⁷ Fâdil dedi târih-i nefis
Kâmile hanıma menzil kıla 'adnı Allah.

— 1264 —

EPITAF PRESELJENJA MAJKE UBOGOG PJESNIKA,
NEKA JOJ SE SMILUJE BOG

Fazlagića, to jest Omer-age
Kći Camila ode s ovog svijeta, jao!

Prešla je granicu sedamdesete
Istrošila se i nestala u staračkoj bolesti, Bože!

Činila je dobročinstva siromasima i nevoljnicima
Otvor njezine kese svjedočio je o Božijoj dobroti.

S najboljom ženom⁸ neka se sastane na Sudnjem danu
Neka ništa ne sazna o paklenim mukama.

Njen ožalošćeni sin Fadil izreče iskren kronostih
Neka Allah pripremi Čamila-hanumi raj za stan.

Kako je 1264. hidžretska godina od 9. XII 1847. vjerovatno je Čamila-hanuma umrla u 1848. godini, s kojom se najvećim dijelom poklapa 1264. hidžretska godina.

Među kronogramima o smrti pjesnikovih rođaka, nalazi se i jedan posvećen sestrični Aiši od šest bejtova. Pjesnik za sestričnu kaže da je »dragulj svijeta vrijedan« i da je »ne težeći za bračnom posteljom pro-

vodila vrijeme u pobožnosti i dobročinstvu«. Ova pjesnikova rodaka umrla je 1282. (25. V 1865—15. V 1866) godine.

Pjesma u *Divanu* ima naslov:

TÂRIH-İ VEFÂT-İ HAHER-İ DUŞİZE-İ NÂZİM
AL-FAKİR

Hâher-i duşizemiz bir Sâliha hânım iken
Hayıfkim bir şebde nâgâh eyledi 'azm-i bekâ.

Haclegâh izdivâce meyl ü rağbet etmeyip
vaktını zuhd ü salâh ile geçürdü bireya.

Hadd-i sittini sinin 'ömri geçmişken yine
her salât hamseyi eylerdi vaktında edâ.

Irci'î emri erince guşuna bî-ihtiyâr
Eyledi mahv-i vücûd ol cevher-i âlembaha

Cennet alayı mesken kabrını rüşen edüp
Rûhunu mustagrek-i rahmet ede herdem Hudâ.

Bâ teessüf söyledim târîh-i cevherdârını
Hay meded buldu Afife Ayşe hânım fenâ.

— 1282 —

KRONOGRAM SMRTI KĆERI SESTRE PJSNIKA
SIROMAHA

Naša sestrična, čestita gospođa
Na žalost, iznenada se jedne noći u vječnosti zaputi.

Nije težila i željela bračnu postelju i vjenčanje
Vrijeme je provodila u iskrenoj pobožnosti i dobročinstvu.

Iako je prošla šezdesetu godinu
Svih pet molitvi na vrijeme je obavljala.

Kad joj do ušiju doprije zapovijed »vрати се«, bez izbora
Uništi tijelo taj dragulj svijeta vrijedan.

Nek visoki raj bude stan, a grob svijetao
Nek njezinu dušu uroni u milost svakog časa Bog.

Ožalošćen izrekoh dževher-kronogram
Jao, čestita Aiša hanuma iščeznu.

Godine 1269. (15. X 1852 – 3. X 1853) umro je Fadil-pašin sin Tahir. Iz kronograma se ne vidi koliko je godina imao kad je umro, ali se iz posljednjeg stiha vidi da je bio vrlo mlad, jer pjesnik kaže: »kıldı mekâmını gülşen-i me'vâyi Tâhir tiftl iken«. Iako riječ »tiftl« znači doslovno dijete, vjerujemo da je Tahir ipak bio mladić, jer Fadil-paša u drugom polustihu drugog bejta kaže »Hemdem olup sâdâtla mer'ây-i gurbette iken« (družio se s gospodom dok je bio u tuđini), što znači da se Tahir vjerovatno školovao u Istanbulu, gdje su se školovali i drugi Fadil-pašini sinovi. Naslov ovog kronograma Tahiru je samo »Tarih«, bez naznake kome je spjevan. Odmah do ovoga nalazi se još jedan »Tarih« od dva bejta također posvećen Tahiru. Prvi od dva kronograma sadrži tri distiha. Metar pjesme je remel tri stope Fâilâtün i jednom Failun.

Yok sonu bu 'âlemin 'akli olan aldanmayüp
Fadil Paşa-yı Bosnevînin necli bir ma'sûm iken.

Etti fedâ-yı kebş-i cân buldu bekâda râhati
Hemdem olup sâdâtla mer'â-yı gurbette iken.

Mâtemde târîhini dedi munlâ-yi Rûmin kemteri
»Kıldı mekâmını gülşen me'vâ-yı Tahir tiftl iken«.

EPITAF SINU TAHIRU

Nijedan mudrac ne vara se iluzijom da ovaj svijet nema kraja
Fadila-paše Bošnjaka nevini sin od života se odvaja.

Žrtvova svoju junačku dušu u vječnosti nađe spokoj i mir
U tuđini dok je boravio s gospodom je društvo dijelio.

U tuzi spomen mu sroči vjerni sluga Rumskog mulle¹⁰
Kao dječak Tahir spremi svoje mjesto uz procvale đule.

TARİH-İ DIĞER

Bosnevi Fadil Paşanın necl-i vâlâ-i güher
Göçtü bu fânî cihândan pâk ü tahir nesl iken.

Söyledi bir mevlevi târîhini sebt eyledim:
»Tâhir İsmail bey gitti ne'îme tiftl iken«.

DRUGI KRONOGRAM SINU TAHIRU

Uzvišeni dragulj potomstva Bošnjaka Fadil-paše
Odseli s ovog prolaznog svijeta krepostan potomak loze naše.

Reče mi jedan mevlevija datum koji ja zapisah
»U raj ode Tahir Ismail-beg kao dječak siromah.«

Iznenadnoj smrti svoje žene Zehre¹¹ Fadil-paša je posvetio tri bejta (Divan, I str. 307, K, 66 i Kadićev *Zbornik XXVI*, 138). Zehra je umrla 1286. (13. IV 1869 – 2. IV 1870), i to u početku te hidžretske godine kako kaže pjesnik:

Edüp va'z-i haml re's-i sene salî günü bî ah« i kako se vidi u jednom kasnijem kronogramu koji je pjesnik spjevao kćeri Ćamili. Osim Kadićeve bilješke (*Zbornik XXVI*, 138), u kojoj stoji da je Fadilova žena umrla dok se on nalazio u Istanbulu, nemamo nikakvih drugih podataka o smrti žene Fadil-paše Šerifovića, ali možemo pretpostaviti da je umrla pri porodu jer će u istoj godini Fadil-paša spjevati kronogram kćeri koja je umrla od deset mjeseci.¹²

Teks kronograma smrti Fadilovoj ženi glasi:

Kenîzi Bosnevi mîr-i livâ-yı Fâdilin bu yıl
Edüp va'z-ı haml re's-i sene salî günü bî-ah.

Tegayyür etti hâlî ansızın bu dâr-i dünyâdan
Sabah erbi' âda 'azm-ı 'ukbâ eyledi nâgâh.

Çıkıp bir hûr-i cennet yazdıydı târîh-i menkûtini
»Muharrem-i guresinde 'adni mesken kıldı Zehra vâh.«¹³

EPITAF PJESNIKOVOJ ŽENI ZEHRI

Žena Bošnjaka miriliva Fadila ovog ljeta
Ostavi teret (porodi se) bez uzdaha na novu godinu, u utorak.

Sa ovog svijeta izmijeni stanje svoje
I iznenada, u srijedu ujutru u vječnost krenu.

Izađe jedna rajska odaliska, a napisala bješe ukrasni stih:
»Za mlađaka muharrema, avaj, Zehra učini raj stanom svojim.«¹⁴

Krajem 1869. ili početkom 1870. godine pjesniku umire kći Ćamila, koja je imala deset mjeseci. Kronogram je u formi rubaije, a sama godina smrti izražena je zbirom brojčane vrijednosti slova s tačkama u posljednjem stihu.¹⁵

TARIH

Kenîz-i Bosnevi Mîr-i livâ-yi Fâdilin Zehrâ
Dogurdu duhterini ferdâsi 'ukba mülküne göçtu.

Munekkat¹⁶ harifile dâ-y bu târihi haber verdi
»On aylık murg-i rûhile cinâna Kamile uçtu.«
— 1286 —

EPITAF PJESNIKOVOJ KĆERI

Jedinica kćerka koju je rodila Zehra žena Fadila, bosanskog miri live
Odseli u zemlju vječnosti.

Ovaj kronostih objavi dadilja¹⁷ slovima s tačkama:
»Odletje Ćamila u raj na krilima desetomjesečne ptice.«

Godina smrti dobivena zbirom slova s tačkama je 1286. (13. IV 1869 – 2. IV 1870). Kako je Fadil-pašina žena Zehra umrla u muharremu 1286, kćerka Ćamila je umrla najvjerojatnije deset mjeseci iza nje, tj. krajem 1286. godine, što se poklapa s početkom 1870. godine.

Kronogramom smrti sestri Afifi upotpunjava se broj onih kronograma koje je pjesnik posvetio članovima svoje uže porodice. Ovaj kronogram ima dva distiha, od kojih drugi polustih drugog stiha izražava 1282. godinu kao godinu smrti Fadil-pašine sestre. Ova godina traje od 27. V 1865 – 15. V 1866.

Kronogram je spjevan u metru hezedž sa tri stope Mefâilün.

TARIH

Oku ihlâs ile bir fâtiha merhûme rûhiçün
Hûda kilsin seni 'âlemde yâ Hû cümleden a'lâ.

Niyâz etti yazarken dâderi Fâdil bu târihi
»Ilâhi meskeni ola Âfife hânımın me'va.«
— 1282 —

EPITAF PJESNIKOVOJ SESTRI

Čitaj za dušu pokojnice »Ilhas«¹⁸ i »Fatihu«¹⁹
Neka tebe Gospodar na svijetu održi, on najviši od svih.

Dok je pisao ovaj kronostih Fadil, njen brat je molio:
»Nek Afife-hanumino sklonište bude rajsko (božansko) naselje.«

Posebno mjesto u ovoj grupi kronograma zahvataju oni kronogrami koje je Fadil-paša napisao svojim kolegama učenjacima, derviškim vođama i bosanskom plemstvu. Iz mnogih njegovih stihova odiše ljubav prema učenjacima, pjesnicima, piscima, a posebno prema šejhovima raznih derviških redova, u prvom redu mevlevija. Nekada su ti kronogrami pravi izljev osjećanja vezanosti za neku uglednu i poznatu osobu iz ranga uleme ili dostojanstvenika, a nekad je u spomen poznaniku spjevao barem jedan ili dva bejta i time ovjekovječio godinu njegova odlaska između živih. U nekima od tih stihova izrekao je i svoju vezanost za određenu osobu, pa čak ponekad i zavisnost od dobre volje te osobe. Katkad sažalijeva sudbinu onih koji su za života patili ili ostavili svoje kosti u tuđini. Jedan od takvih je bosanski feudalac Mahmud-paša Tuzlić, koji je učestvovao u ustanku Husein-kapetana Gradaševića i već tada se iskazao kao potencijalni neprijatelj centralne vlasti. Nakon pada Gradaševića Tuzlić se spasio progonstva, ali ga sudbina nije poštjedjela, i pod starost, za vrijeme Omer-paše Latasa, bio je prognan na Rodos jer ga je Latas smatrao buntovnikom i opasnim protivnikom zavodenja novih mjera u Bosni. Postoje podaci da je Omer-paša uhapsio Mahmut-pašu u konaku Fadil-paše Šerifovića, gdje se nekoliko feudalaca okupilo da bi razmotrili mogućnost otpora Omer-pašinim akcijama. Pjevajući kronogram Mahmud-paši Tuzliću, Fadil-paša koji je i sam osjetio šta znači biti prognan, kaže da suštinu tuđinstva niko ne može shvatiti u svojoj domovini. Mahmut-paša Tuzlić umro je na Rodosu 1272. (13. IX 1855 – 31. VIII 1856) godine. Evo teksta pjesme koja ima pet bejtova u metru remel sa tri stope Fâilâtün i jednom stopom fâilün. Elegija u formi gazela nalazi se zapisana kako u *Divanu*²⁰ tako i u Kadićevu *Zborniku*.

Bosna'dan geldi Radose keşti-i takdîr ile
Bu hasın içre müsâfirken edüp terk-i cihân.

Gurbetin zâtım bilirsin yok vatanda bir kişi
Devr-i Ademden beri 'âlem gider saçma sapan.

Cümle-i zî-ruh eder nuş-i şarâb-i mevtini
Bu fenâ mekkâreden bilmez anı ten içre cân.

Vermedi vâde ecel bu hâke koydu nâşım
Eyledi rihlet bekâya rûh ile bulsun cinân.

Söyledi târîh-i fevtini Fâdile bir Mevlevi
»Hak kıla Mahmud paşaya 'adn ü firdevsi mekan.«

ELEGIJA MAHMUT-PAŠI TUZLIĆU

S lađom sudbine dođe iz Bosne na Rodos
I kao gost ove tvrđave ostavi svijet.

Suštinu tuđinstva niko ne može saznati u svojoj domovini
Svijet tako ide od Adamova vremena.

Sve živo će popiti napitak smrti
To je lukavo ništavilo koje ne prepoznaje duša u tijelu.

Nije izvršio obećanje prema ovom tlu, položi svoj kovčeg
Otputova u vječnost, nek dušom nađe raj.

Jedan melevija reče Fadilu datum njegove smrti
»Nek istiniti priredi mjesto Mahmud-paši u raju.«

Čovjek oko čijeg su se imena isplele mnoge kontroverzne pretpostavke bio je sarajevski muftija Muhammed Šakir-efendija Muidović.²¹ Vrlo učen i poznat i kao pjesnik, ali i kao kadija i muftija u ono vrijeme kad je stradalo mnogo janjičara nakon zavođenja reformi u vojsci. Spjevao je kronogram smrti ocu Fadil-paše, Mustafi Nurudin-efendiji. Sam muftija Muidović se na neke novine vrlo teško privikavao, ali je i kao derviš-mevlevija bio ogorčen protivnik janjičara, pa je u tom pogledu bio Fadil-pašin istomišljenik. Poznato je da su kao ugledni i učeni ljudi svoga vremena bili predstavnici najviših krugova uleme. Otuda Fadil-paša kaže za Muidovića »i niko ne osta njemu ravan u ovom gradu, jer je njegovoj osobi sposobnost bila od Istinitog data . . .« Kronogram upućuje na to da je Šakir-efendija Muidović umro 1275. (11. VIII 1858 — 30. VII 1859), a pokopan je uz džamiju Vekili harē u Sarajevu, gdje mu se i danas nalazi spomenik.²² Fadil-paša mu je spjevao još jedan dževher-kronogram. I u ovoj pjesmi autor ponovo ističe muftijinu učenost, mudrost i pripadnost derviškom staležu. To izražava sljedećim stihovima:

»Fazl-ü kemalın menbe'i 'ilm-i kelâmin mecme'i
Nazmü arusun münşii zâtı idi bî-iştibâh.«

Prvi od ova dva kronograma ima pet distiha, a drugi četiri koji se završava dževher-kronogramom. Oba su spjevana istim metrom remelom sa četiri stope.

Zâtı Saray Bosna'da olmuş idi fetvâ-yi güzin
Dâr-ı fenâyı terk edip etti yerini dâr-ı cinân.

Bulmuş idi sinni kemâl gerçi o zât-i ekremin
Her fende hall-i müşkilât eylerdi bî reyb ü gümân.

Bu belde içre kalmadı misl ü nâziri bir dahi
Fazl ü me'arif zâtına Haktan verilmişti hemân.

'ilm-i hadîs ü fikhde tefsîrde mâhir idi
Bir 'âlim yektâ idi seyyid gibi almıştı şân.

Fâdil hulûsla söyledi târîh-i tâmını bi kusur:
»Dâim serây-i 'adn ola Şakir efendiye mekân.«²³

— 1275 —

ELEGIJA MEHMED ŠAKIR-EFENDIJI MUIDOVIĆU

Bio je muftija u Sarajevu
Ostavi prolazni svijet, učini raj svojim boravištem.

Iako doživi duboku starost, ovaj časni čovjek
Rješavao je probleme u svim strukama bez dvoumljenja i sumnje.

I niko ne osta njemu ravan u ovom gradu
Jer je njegovoj osobi sposobnost bila od Istinitog data.

Vješt je bio u nauci hadiskoj, fikhskoj i tefsirskoj
Bijaše jedinstven učenjak i uživao je ugled kao »seyyid«.

Fadil mu od srca izreče potpuni tarih:
»Nek je dvorac ‚Adn‘ (raj) trajno boravište Šakir-efendiji.«

Drugi kronogram glasi:

DİĞER

Haifa Seray Bosna'nın fetvâ nişin sâbiki
Mulk-i fenâyı bezl edip oldu beğâya rû-be-râh.

Fazl ü kemalın menbe'i 'ilm-i kelâmın mecme'i
Nazm ü 'arusun münşii zâtı idi bî-iştibâh.

Bu 'arif dâna idi bu beldede yektâ idi
Ehl ü iyali çok değil eylerse dâim âh ü vâh.

Fadil kemine eyledi târîh menkûtle beyân:
»Şakir efendiye İlah kıldı bihişti cilvegâh.«

— 1275 —

DRUGA ELEGIJA MEHMED ŠAKIR-EFENDIJI

Žalosti velike! Bivši muftija Sarajeva
Ostavi prolazni svijet, okrenu lice vječnosti.

Bijaše izvor učenosti i savršenstva, stjecište teoloških znanosti
Bez sumnje je bio tvorac poezije i arusa*

Siromah Fadil izreče tarih slovima s tačkama:
»Bog odredi Šakir-efendiji raj za boravište.«

Čini se da je Fadil održavao dosta prisne odnose sa Mehmedom Refik-efendijom Hadžiabdićem iz Rogatice, koji je od 1866. do 1868. bio šejhulislam.²⁴ Hadžiabdić je povjerio Fadil-paši da se pobrine za izgradnju džamije i mekteba u Rogatici, na koje je naš pjesnik i epigrafičar uklesao svoje kronograme. Kad je Mehmed Refik umro u Istanbulu, Fadil mu je u formi rubajje sastavio epitaf koji je uklesan na ploču nad grobom ovog šejhulislama.²⁵

EPITAF NAD GROBOM REFIK-EFENDIJE
HADŽIABDIĆA

Ehl-i fikhin muktedâ-yi Bosnevi müfti l-enâm
Rihlet etti lahd-i hake kondu nezeli Fâtiha

Fâdila târih-i fertini bak, oku ihlâsile:
»Ruh-i Mevlâna Refika eyle ihdâ Fâtiha.«

Prijevod:

Veliki poznavalac prava, čuveni bosanski muftija
Otputova u zemni grob, postavi ga uz »Fatihu«,

Fadile, gledaj i čitaj iskreno tarih smrti njegove:
»Uputi Fatihu duši Mevlâna Refika!«

Posebnu toplinu sadržavaju kronogrami spjevani ljudima s kojima je Fadil-paša saradivao i s kojima je u bilo kom pogledu bio isto-mišljenik. Svakako najosjećajniji je kad se rastavljao sa svojim derviškim kolegama. Pored velikog broja gazela u kojima se vidi njegova odanost mevlevijskom redu, to se također može osjetiti i u stihovima posvećenim ljudima ovog tarikata. U pet bejtova spjevanih u formi gazela sadržan je tarih smrti šejha mevlevijske tekije u Sarajevu Lutfullah-efendije.

TÂRÎH-I BERÂY-I İRTİHÂL-I ŞEYH MEVLEVÎHÂNE-İ
SARAY-BOSNA²⁶

Tarik-i mevlevîden 'ârif dânâ bir ehl-i dil
Deyüp Allah oldu kurbgâh hazretine vâsil.

Kemal-i zuhd ü takvâ ile ma'rûf idi 'âlemde
Bu dergâh içre olmuştu nice yıl murşid-i kâmil.

Olup rûh-i revâni cennet-i 'alâda aramsaz
Ola pîr-i 'azîzi bezmine pîran ile dâhil.

Hudâ ism-i Calâli hürmet için ede ol zâtı
Yem-i gufrâna mazhar-i rüyet didârına nâil.

Dedi Fadil du'â güne zehi târîh-i cevherdâr:
»Na'imi Şeyh Lutfullâh efendi eyliye menzik«
— 1277 —

ELEGIJA ŠEJHU SARAJEVSKE MEVLEVIHANE

Poznavalac mevlevijskog tarikata, duhovnik
Izgovori Allah i dospje na Bogu blisko mjesto.

U svijetu je bio poznat po savršenoj pobožnosti i predanosti
Koliko je godina bio savršen vođa u ovoj tekiji.

Neumrli duh se odmara u savršenom raju
Nek u njegovo društvo uđe i cijenjeni pir.²⁷

Nek Bog u ime poštovanja prema Dželalovom imenu²⁸
Izloži ovu osobu moru oprosta i učini dostojnim njena susreta.

Izreče Fadil molitvu nebu u jednom krasnom kronogramu:
»Nek se šejh Lutfullah-efendija nastani u raju!«.

Brojčana vrijednost slova posljednjeg stiha iznosi 1277, što je hidžretska godina smrti šejha Lutfullaha, a traje od 20. VII 1860 — 9. VII 1861. godine.

Četiri godine kasnije umro je još jedan šejh mevlevijske tekije kome je Fadil-paša spjevao kronogram. I za šejha Hadži Ahmeda Fadil ističe da je »obiljem znanja i na izuzetan način postao šejh« i da »na ovaj svijet dolazi malo ovakvih pohvaljenih karaktera«. Kronogram sadrži sedam distiha, a posljednji polustih izražava godinu smrti šejha Hadži Ahmeda zbirom brojčane vrijednosti slova. Taj stih izražava 1281. (6. VI 1864 — 26. V 1865) godinu.

TÂRÎH-İ VEFÂT-I ŞEYH EL-HACI AHMED²⁹

Göçtü 'ukbaya yine bir mürşid sâhib-i kemâl
Raḥmet etsin rûḥuna her dem Cenâb-i muste'ân.

Fert-i dânişle tarîk-i şazkide şeyh olup
'Alemler irşâdına eyler idi sayı bikerân.

Az gelir bu'âleme bir öyle memdûh -ul-hisâl
Eylemişti zuhd ü takvâ ile kesb-i nâm ü şâh.

Zikr ü tevḥîd ile evkâtı güzâr eyler idi
Yok idi zerre kadar aynında bu fâni cihân.

Allah Allah diyerek tekmi'l-i infâs eyledi
Irci'î emri ile etti hemân teslim-i cân.

Halisâne merkad-i pâkını ziyâret eyleyip
Rûḥuna ihlâs ile bir Fâtiḥa ile revân.

Kudsiyân târîḥ-i fevtini böyle Fadil söyledi
Şeyh Hacı Ahmed oldu vâsili-i cây-i cinân.

— 1281 —

KRONOGRAM SMRTI ŠEJHU HADŽI AHMEDU

Opet je otputovao u vječnost jedan duhovni vođa, savršen
Neka mu milost daje svakog časa Gospodar koji pomaže.

Obiljem znanja i na izuzetan način je postao šejh
Neograničeno se trudio da uputi svijet

Na ovaj svijet dolazi malo ovakvih pohvaljenih karaktera
Stekao je ime i slavu pobožnošću i asketizmom.

Vrijeme je provodio u veličanju Boga
A u njegovim, očima, ovaj prolazni svijet nije bio ni kao atom.

Govoreći Allah Allah prestao je disati
Po naredbi «Irdžii» odmah je predao dušu.

Obišavši iskreno njegov čisti grob
Upiti njegovoj duši »Ihlas« i »Fatihu«!

Anđeli ovako rekoše vrijedan³¹ kronogram njegove smrti:
»Dođe u dženet šejh Hadži Ahmed.«

TARIH

Çıktı bir ehl-i semâ târîh-i fevtini söyledi:
 »Şeyh Ahmed »Hu« dedi me'vâda buldu meskeni.«

KRONOSTIH

Pojavi se jedan plesač (Mevijskog obrednog plesa)
 i izgovori kronostih njegove smrti:

»Şejh Ahmed »Hu« izgovori i nađe svoj stan u skloništu«.

U ovu vrstu kronograma spada i kronogram smrti postnişinu³² mevlevijske tekije na Galati u Istanbulu šejhu Kudretullah-efendiji, od koga je Fadil-paşa dobio idžazetnamu. »Njegov iskreni poštovalac Fadil, derviş« spjevao mu je kronostih u kome svaki polustih izražava godinu smrti šejha Muhammeda Kudretullaha, a to je 1288. (23. III 1871 – 10. III 1872). Međutim, kako pjesnik kaže: »u mjesecu redžepu prilagodio se naredbi »İrdži'ik«, možemo pobliže odrediti vrijeme njegove smrti između 16. IX – 15. X 1871. godine. Ovaj kronogram sadrži devet distiha i spjevan je pjesničkim metrom specifičnim za mistički način pjevanja, a ne susreću se ni u klasičnoj perzijskoj ni u klasičnoj turskoj poeziji. Ovaj metar se zove *sema'i*, a ima stope:

Mefâilun Mefâilun Mefâilun Mefâilun, s tim što sve dužine nisu korektno izvedene, ali se broj slogova striktno poštovao.

TÂRÎH-İ VEFÂT-I POSTNİŞİN- DERGÂH-İ MEVLÂNA
CENÂB ŞEYH KUDRETULLAH-EFENDI

Mekâm-i hazret-i Sultân-i divânide şeyh iken
 Mu'ammer oldu sukkân beş sene müddetle dünyâda.

Şerif Ahmed dede kim şöhreti seyyid-i sahîh idi
 Anın necl-i necîlidir muselsil şeyh ü şeyh-zâde.

Muhibb-i hândân-i ehl-i beyt-i seyyid-ül kevneyni
 Bu meslekte fedây-i cânâ idi dâim amada.

Sema ü zikr ü tevhîd ile eyyâmı gelüp geçti
 Hilâfet ile elli beş sene dergâh-i munlâda.

Riyasız murşid-i kâmil meşayîhda bu zât idi
 Kalem acîzdir elhakk hulk-i husnını ketb ü imlâda.

Recep mâhında emr-i irci'î-ye imtisâl etti
 Mekâmını bula rûhi revza-î gulzâr me'vâda.

Cenâb-i Hakk kıla zat-ı şerîfîni hemdem-i pîrân
Bekâda rûhuna menzil ede cennat-i a'lâda.

Muhibb-i sâdiki dervîş Fadil yazdı bu beyti
Ki her misrâ'î başka başka târîh oldu:

»Deyüp ya Hayy şeyh mevlevi mevlâsına göçtû
»Muhammed Kudretullah bîldü ya Hû mesken 'ukbada.«

KRONOGRAM SMRTI POSTNIŠINA MEVLEVIJSKE TEKIJE, UZVIŠENOG ŠEJHA KUDRETULAH-EFENDIJE

Dok bješe šejh na dvoru sultanskome
Ljudi na svijetu bjehu pet godina kultivirani.

Šerif Ahmed dede kome pripada slava čistog plemića
Njegovo potomstvo je plemenito s koljena na koljeno,
šejhovi i njihovi potomci.

Zaljubljenik plemića koji čuvaju hram gospodara oba bitka
U tom poslu bio je uvijek spreman žrtvovati život.

Provodio je dane u semau, zikru i tevidu
Kao halifa mevlevijske tekije pedeset pet ljeta.

Bez licemjerja je ova ličnost bila savršen vodič među šejhovima.
Pero je nemoćno, zaista, da opiše njegovu lijepu ćud.

U mjesecu redžepu prilagodio se naredbi »irdžii«.
Neka njegova duša nađe svoje mjesto u boravištu rajskog ružičnjaka

Neka ga Uzvišeni Istiniti učini nerazdvojnim prijateljem pirova.
Nek u vječnosti njegovoj duši stan bude u uzvišenom džennetu.

Njegov iskreni muhib (zaljubljenik) dervîş Fadil napisa ovaj bejt.
A svaki polustih (misra) u pojedinačnom zbiru daje tarih:

»Izgovorivši Ya hayy – »O Vječno Živi!« mevlevijski šejh odseli
svome Gospodaru.«

»Muhamed Kudretulah »Ya Hu«³³ nađe mjesto boravka u vječnosti.

Mada sâm mevlevija, Šerifović cijeni i pripadnike drugih dervîških redova. Tako je u nekoliko navrata izrazio svoje poštovanje nakšibendij-skim šejhovima, među kojima je bio i njegov otac, a 1283. (16. V 1866—4. V 1867) sastavio je kronogram smrti halvetijskom šejhu Muhamedu. Pored atributa koje je izrekao za ovog šejha, a oni su: savršen vođa

halvetijskog tarikata, čovjek koji je zaslužio da kao ptica odleti u raj, Fadil-paša za šejha Muhammeda govori da je Bosnevi; u Kadićevu prepisu Divana (str. 60) pjesma ima naslov: Medine-i Sarây Bosnali olup Istanbul'da tevettün eden Acem-zâde lakab ile ma'rûf şeyh Muhammed efendinin târih-i vefâti.³⁴

TARIH

Tariḡ-i halvetîden şeyh-i kâmil idi bu zâtın
Edüp pervâz-i murg-i rûhi baĝ-ı cennete uçtu.

Bu târihi düşürdüm dört kitâb-i munzel emrince
»Deyüp şeyh Muhamed »Kul huva Allahu aḡad« göçtü.»³⁵

— 1283 —

KRONOGRAM SMRTI ŠEJHU MUHAMEDU BOSNAVI ADŽEMOVIĆU

Halvetijskog tarikata savršen šejh bješe
I ove osobe duša letom ptice odletje u rajski vrt.

Smislio sam ovaj kronogram u skladu sa četiri objavljene knjige:
»Izrekavši »Reci, Alah je jedan!« odseli šejh Muhamed.«

TARIH

Çıkıp bir mevlevi hemşehrîsi yazdı bu târiḡ:
»Dedi »Allah hu« şeyh Muhammed Bosnevi göçtü.«

— 1283 —

DRUGI TARIH SMRTI ŠEJHU ADŽEMOVIĆU

Pojavi se jedan mevlevija, sugrađanin njegov, napisa ovaj tarih:
»Izgovori: »Alah hu!« i odseli šejh Muhamed Bosnevi.«

Vežanost za feudalnu klasu kojoj je i sam pripadao, (sjetimo se da su Fadilpašići bili po bogatstvu druga porodica u Bosni i Hercegovini iza Gradaševića) nalagala je Fadil-paši Šerifoviću da uvijekveći uspomenu ne samo na nosioce feudalnog imena nego i na članove njihovih porodica. Po smrti kćeri Muhamed-paše Tuzlića, šest mjeseci nakon što joj je otac umro u zatočeništvu na Rodosu, Fadil-paša piše i njoj kronogram od pet bejtova. U kronogramu kaže da je »od bola za ocem koji je preselio u vječnost dok je bio u tuđini« i Rašida otišla

sa ovog svijeta. I ovdje ističe da joj je otac umro u tuđini, jer, kako smo istakli, Fadil je sve izvan Bosne smatrao tuđinom.

Kronogram je spjevan metrom redžez (ragaz), sa četiri stope mustef'ilün

TÂRÎH-i IRTÎHÂL-i DUHTER-i MAHMUD-PAŞA

Mahmud paşa'nin güzîde duhter-i pâkizesini
Çok gördu 'âlemde felek etti hemân mahv ü tibâh.

Zuhd ü salâhile cihânda eyledi vakti güzâr
Hakk rûh-i pâkini mazhar-i rahmet eder bi iştibâh.

Gurbette iken vâlidî olmuştü 'ukbaya revân
Derd-i firâkile anın oldahi gitti âh âh.

Hüzn ü elem olmuştü mustevli vücûd-i pâkina
Dâr-ı fenâda görmedi bir lahza hiç rûy-i refâh.

Târîh-i menkûtını kalem etti du'a güne rakam
»Kıla bekâda Raşide hanım cinâmı cilvegâh.«³⁶

— 1278 —

EPITAF NA GROBU MAHMUD-PAŞINE KĆERI

Mahmud-pašinu lijepu i čistu kćer
Na svijetu je sudbina mnogo pratila, a odjednom je nestade.

Na ovom svijetu je vrijeme provodila u molitvi i dobročinstvu
Istiniti je bez sumnje njenu čistu dušu izložio milosti.

Otac joj se preselio u vječnost dok je bio u tuđini
A i ona zbog bola od rastanka ode, žalosti!

Tuga i bol su obuzeli njeno čisto tijelo
Nijednog trenutka na prolaznom svijetu nije vidjela ugodnost.

Broj zapisa datum njene smrti slovima s tačkom:
»U vječnosti neka boravište bude dženet za Rašide-hanumu«

Godina smrti Rašide je 1278, a ona počinje 10. VII 1861. Fadil-pašini kontakti i saradnja na istom poslu sa Mustaj-pašom Babićem bili su vrlo intenzivni. Mada su njih dvojica bili suparnici jer su se borili međusobno za položaje, jedan prema drugom su osjećali dužno poštovanje i solidarnost. Iz bilješke u Kadićevom prepisu pjesama vidimo da je Fadil-pašina kći Fatima Vasfija bila udata za Mustaj-pašinog sina Edhem-bega. Imali su sina jedinca Hašima, koji je, dakle, i Mustaj-pašin

i Fadil-pašin unuk. Već je ranije ukazano da su ova dva prvaka bila i vodeće ličnosti društvenih i kulturnih zbivanja u Sarajevu sredinom prošlog stoljeća. Mustaj-paša je bio nešto stariji i nije dočekao mogućnost amnestije i povratka kući. Umro je u Brusu, gdje je po progonu od Latasa bio naseljen. I sin Mustaj-paše Edhem-beg vrlo je mlad umro (1849), a njegov sin Hašim-beg umro je 1279. (29. VI 1862—17. VI 1863) da se nije ni oženio, kako kaže Fadil-paša »nije mu se ni ukazalo lice mlade«. Fadil je spjevao unuku Hašim-begu kronogram od šest distiha žaleći za njegovom mladošću i za tim što mu je preranom smrću bila »uskraćena plemićka slava«,³⁷ ne spominjući da mu je Hašim unuk po kćeri Vasfiji.

TÂRÎH-I VEFÂT-I HAŞİM BEY

Bâbi-zâde Mustafa paşa hafîdi genc iken
Kıldı riḥlet rûḥ-i pâki etti bâlâya me'ûd.

Vâlidî mîr alây Edhem bey ile maderi
Genç iken bir sâl-i içre ettiler mahv-i vücûd.

Hanedâni şöhreti hasr olmuş idi zatına
Ihtiyâc ashâbına eyler idi iḥsân ü cûd.

Eyledi ḥâl-i tecerrûd ile evkâtı güzâr
Olmadı bir kez 'arûs-i kâm ana çehre numûd.

Sinni ettikte tecâvûz hadd-i 'iṣrîni diriğ
Eyledi nâbûd 'alemden anı çerh-i 'anûd.

Etti târihini ricâl gaybdan ceddi sema'
Kıldı cennete mehalli Haşim beye rabb-i vedûd³⁸.

— 1279 —

KRONOGRAM SMRTI HAŞİM-BEGA

Unuk Babića Mustaj-paše bio je mladić
A njegova čista duša oputova, ispe se u visine.

Njegov otac pukovnik Edhem-beg i njegova majka
U istoj godini i mladosti su nestali.

Plemićka slava bila je uskraćena njegovoj ličnosti
Onima koji su nekada činili dobročinstva bila je potrebna

U jadnom stanju provodio je vrijeme
Nijednom mu se nije ukazalo lice željene mlade.

Dok je prolazio dvadesetu godinu, avaj!
Sudbina iz svijeta nepostojanja uporno ga je tražila.

Od nevidljivih ljudi³⁹ čuo je kronogram njegov djed:
»Dragi gospodar je pripremio mjesto u raj u za Hašim-bega«.

Među kronogramima ispjevanim pnsljednjih godina pred dobrovoljno i definitivno iseljenje u Istanbul nalazi se i jedan spjevan Muhamed-paši Bišćeviću povodom njegove smrti 4. muharrema 1291. godine (21. II 1874). U prvom stihu Fadil-paša kaže za Muhamed-pašu da je porijeklom Bišćanin, da je poznat po slavi, a da se nastanio u Sarajevu. Dostigao je do visokih položaja, bio je bihački muteselim. Kronogram sadrži pet distiha, a spjevani su omiljenim Fadil-pašinim metrom remel.⁴⁰

TÂRIH

Mîr-i Mîrân idi bu Bihkeli şöhretle benâm
İttihâz etmişidi Bosna Sarayini suknâ.

Bî-basar bunca sinin vaktı güzer etmişidi
'Âzim-i sû-i Hicâz oldu edüp hacc-ı edâ.

Haddi seb'îni tecâvüz eylemişidi 'ömri
Rabî'-i şehr-i muharremde edüp 'azm-ı bekâ.

Mu'tekid 'abid idi hâl-ı salâh ile müdâm
Zâtını mazhar-i gufrân ede Hallâk Huda.

Buldu bir misrâ' târîh-i vefâtını hâme:
»Sakin-i cay-i bihişt ola Muhammed paşa.«⁴¹

— 1291 —

KRONOGRAM SMRTI MUHAMED-PAŠE BIŠĆEVIĆA

Ovaj Bišćanin bješe po slavi poznat
Prihvatio je Sarajevo kao svoje mjesto boravka.

Ne obazirući se kolike je godine ovdje proveo
Krenu put Hidžaza i obavi hadž.

Njegov vijek premašio je granicu sedamdesete
Četvrtog muharrema krenu u vječnost.

Bio je iskreni vjernik, uvijek u mirnom stanju
Gospod stvoritelj neka izloži oprost u njegovu ličnost.

Pero pronade jedan kronostih njegove smrti:
»Neka Muhamed paša bude stanovnik rajskog mjesta.«

Sljedeće godine Fadil je sastavio kronogram smrti Dervišu — Dedagi Čengiću, sarajevskom feudalcu, sinu epskog junaka Smail-age Čengića. Dedaga se za razliku od svoga oca, koji je bio gatački muteselim, nastanio u Sarajevu na čijoj je periferiji kupio kuću poznatu kao »Dedagini konaci« ili »Čengić-vila«, po čemu se ovaj dio Sarajeva i danas naziva.⁴² Derviš paša je umro u Konjicu 1292. (7. II 1875—27. I 1876). Elegija, uklesana kao epitaf na grobu Čengića, spjevana je metrom remel sa četiri stope.

TARIH-I VEFAT-I DEDE AGA DERVIŞ PAŞA

Mîr-i mirân⁴³ rütbesine hâiz olmuşt u henüz
Irci'î emri irişt i oldu dünâyadan cüdâ.

Şehr-i Mostar'dan gelirken Saray-i Bosnaya
Eyledi esnâ-yı râh-ı rude vâh 'azm-ı bekâ.

Kengirili-zade⁴⁴ asl ü neslile ma'rûf idi
Ya'ni Ismail ağa necli derlerdi ana

Vâlidî merhûmî kim düşman-i dîn etti şehîd
Intikâmını aldı Hakk vâlidî kıldı edâ.

Hidmet-i devlette etti sidkile vakf ü cüd
Fâik-i akrân idi zât-i şeci'î bî reyâ.

Ekseri harb ü gazâ ile geçürdü 'ömrünü.
Mazhar-ı gufrân ede zâtın Cenâb-i Kibriyâ.

Yolda rihlet etti hâme yazdı târih-i güher
Mülk-i 'adnî dâr ede Dervîş paşaya Hudâ.⁴³

KRONOGRAM SMRTI DEDE-AGE DERVIŞ-PAŞE

Stekao je čak i titulu miri miran (paša)
A došla je naredba »Vrati se«, i on napusti ovaj svijet

Dolazeći iz šehar Mostara u Saraj-Bosnu
Na samom putu, jao, krenu u vječnost

Poznat je bio po porijeklu i korijenu kao Kengereli-zade
Zvali su ga dakle Smail-aginim sinom

Njegova pokojnog oca ubili su neprijatelji vjere
Istiniti je osvetio njegova oca, naplatio je dug

U državnoj službi bio je iskren i postojan
Nadvisivala je drugove njegova iskreno hrabra ličnost

Većinu života proveo je ratujući
Nek njegova ličnost bude izložena oprost u Božje veličine.

U putu je preselio, pero napisa ukrašeni kronogram
Gospod neka učini kućom rajski posjed za Derviš-pašu (1292)

Poznata sarajevska porodica Hrasnica, nastala od srednjovjekovne bosanske feudalne porodice Ostojića, imala je svoje ugledne predstavnike u društvu u periodu dužem od pet soljeća. Savremenik Fadilov bio je Mehmed beg Hrasnica, koji je prema Fadilovu kronogramu umro 1293, (28. I 1876—15. I 1877). Kako je Muhamed-beg bio nakšibendija, to Fadil kao gorljiv derviš nikako ne propušta da zabilježi (stih 5.). U Kadiće-vu prepisu Divana, str. 78 stoji: Merhum Muhamed beg medine-i Saray Bosna'da Çoban Hasan mahalesinde ki selamliği önündeki köşede medfundur.⁴⁶ Kronogram u formi gazela napisan je vrlo toplo, saosjećajući s djecom Mehmed-bega koja »ostadoše u ovakvim vremenima i bez oca i bez majke«. Pjesma ima pet bejtova ispjevanih u metru remel sa četiri stope.

TARIH

Belde eşrâfindan idi mu'tekid bir zât kim
Hrasnica zâde demekle gitti dünyâdan hemîn

Üç sene imrâr-ı eyyam etti malûl 'ömrile
Mağfîret kilsin beğâda zâtını Rabb-ı Mu'în.

Nakşibendi mesleğinde zâkir-i tevhîd idi
Cennet-i a'lâda ola piri yle hemnişîn

Bî-peder bî-mader işte kaldılar bu dehrde
Bâzı evlâd-ı sigârın koydu rişletle hâzîn,

Fevtine bir misrâ' târih düştü söyledim
Ola kim Hacı Mehmed Beg bihişt içre mekîn.

ELEGIJA MEHMED-BEGU HRASNICI

Bješe jedna pobožna osoba od gradskog plemstva
 Poznat kao Hrasnica, ode s ovog svijeta

Uz postelju prikovan proveo je tri godine dana
 Gospod-Pomoćnik nek oprostü izloži njegovu ličnost u vječnosti

U nakšibendijskom redu spominjao je Jedinstvo
 U uzvišenom dženetu neka bude kolega sa svojim pirom.

Bez oca i majke u ovakvim vremenima ostadoše
 Nekoliko sitne djece koju je svojim odlaskom rastužio.

Ispade jedan kronostih njegovoj smrti pa ga izrekoh
 Nek stalno u raju bude Hadži Mehmed-beg.

Nekoliko kronograma je Fadil-paša posvetio pjesnicima svoga vremena, Fatinu, poznatijem kao kroničaru, autoru djela *Tezkire-i Hâtimetül-eş'ar*, čovjeku s kojim se lično poznao i pjesniku Safvetu, za koga nemamo nikakvih podataka. Uz tahmise i prigodne pjesme posvećene Sabitu Užićaninu, dolasku Zija-paše u Bosnu 1863. godine, tahmis na na't pjesnikinje Lejle-hanim, Enderuni Vasifa, Fatina, Sezaija, Galiba Mevlevija, Jenišeirli Akovali Hatima, Ragib-pašu, Nedima, Nef'ija, Sabrija, Bakija, to su pjesnička imena koja se spominju u Fadil-pašinom *Divanu*. U svojim pjesmama spominje i stare slikare i graditelje kao što je Kinez Mâni, koji je živio u Perziji u XVI st., Bih-zâd, perzijski minijaturista, graditelj Sinnimar i druge. To znači da je Fadil-paša bio izvanredan poznavalac poezije i likovnih umjetnosti ovih nekoliko pjesnika i umjetnika i da je upravo njihovu poeziju odnosno slikarska i graditeljska djela najviše volio i cijenio. Izbor je svakako karakterističan za Fadil-pašu jer u ovoj skupini, pored vrhunskih pjesnika koji su ušli i u najuže izbore klasične turske poezije (Nedim, Baki, Zija-paša, Sabit) ima i takvih koje je spasio od zaborava. No i pri ovom treba imati na umu da izbor nije bio bez ikakvog kriterija, ali kad je riječ o pjesnicima, mogli bismo reći da su presudnu ulogu imale Fadil-pašine simpatije prema mevlevijama. Kad je riječ o drugim umjetnicima (prvenstveno slikarima i graditeljima), vidimo da je tu posebno dobro poznao perzijsku minijaturu i graditeljstvo.

Fadilovi savremenici Fatin i Safet su umrli u vrijeme nastanka njegova *Divana*, pa im je Fadil-paša posvetio kronograme. Fatinu je spjevao četiri kronograma: tri rubajje i bejt. U tri kronostiha izražen je »potpun« kronogram bez potrebe za dodavanjem ili oduzimanjem, dakle u sva četiri slučaja posljednji stih daje zbirom brojčane vrijednosti slova broj 1283. (godine počinje 16. V 1866, a završava 4. V 1867). Jedan kronogram je izražen samo slovima s tačkama. Iz kronograma se vidi

da Fadil-paša cijeni Fatina kao pjesnika i kao prijatelja jer kaže »zbogom, reče prijateljima i krenu u vječnost« i »bijaše pjesnik i vješt čovjek, niko ne može poreći tu istinu«, pa zatim: »rječit i jedinstven pjesnik svoga vremena bijaše.« Evo tih kronograma u cijelosti:

El-vedâ dedi ehibbâya edüp 'azm-ı beğâ
Mazhar-ı gufrân etsin anı Rabb-ül-'âlemîn

Çıktı bir ehl-i sühan târîh-i fevtin söyledî
»Göçtü dâr-i 'adni menzil eyledi Şa'ir Fatîn«.

KRONOGRAM

Zbogom reče prijateljima i krenu u vječnost
Neka ga izloži oprostü Gospodar svjetova.

Pojavi se jedan govornik⁴⁷ i izreče kronogram njegove smrti:
»Odseli i učini raj stanom pjesnik Fatin.«

II TARIH

Şâ'ir ü mâhir idi inkâr olunmaz hakkı kim
Eyleyüp terk-i fenâ 'azm-ı bekâ etti hemîn.

Bir muhibbi hüzn ile târîh-i fevtini söyledî:
»Göçtü bu yıl erdi 'ukbâya, meded, şâ'ir Fatîn«

KRONOGRAM

Bijaše pjesnik i umjetnik, niko poreći ne može istinu
Napusti prolaznost i krenu u vječnost.

Jedan njegov poštovalac s tugom izreče kronostih njegove smrti:
»Odseli ove godine i stiže u vječnost, avaj, pjesnik Fatin!«

III TARİH

Sühan Gûyan-ı asrın şâ'ir yektâsı idi
Fatin-i pür hüner Hassanın ola bezmine mülhak

Du'a güne dedi erbâb-i dil târîh-i güherdar:
Na'im-i cennete elyek kıla şâ'ir Fatîni Hak.

KRONOGRAM

Rječit i jedinstven pjesnik svoga vremena bijaše
 Pun vještine Fatin neka bude dodijeljen društvu Hassana.⁴⁸

Izreče jedan derviš dževher-kronogram danu smrti:
 »Neka Istiniti učini pjesnika Fatina najdostojnijim rajskih blagodati«.

IV TARIH

Teessüfle dedi bir muhlisi bu mîsra'-i târîh:
 »Fatînin irtihâlî bir nev-i hüzn oldu aḥbaba«.

KRONOGRAM

Sa žaljenjem izgovori jedan »Iskreni« ovaj kronostih:
 »Fatinova smrt je bila jedna vrsta tuge prijateljima«.

Iste godine kad je umro Fatin, umro je i pjesnik Safvet, za koga Fadil-paša kaže da je poznat pjesnik čijoj su sahrani prisustvovali derviši. Vjerovatno je domaći čovjek jer su u prvoj polovici XIX st. javlja jedan autor kronograma sa tim imenom, mada zasad nemamo o njemu konkretne podatke. Fadil mu je kao svom poznaniku spjevao dževher kronogram od dva distiha.

TARIH

Çâker-i âl-i aba⁴⁹ bir şâ'ir-i dânâ iken
 İrcî'î emrine »lebbeyk« dedi Rabb-i 'izzetin

Mâteminde ehl-i dil târîh-i gevher söyledi:
 »Cennet-i 'ulyaya erdi rûhi şâ'ir Safvetin.«

KRONOGRAM

Kao učen pjesnik, sluga Muhamedove porodice (âl-i aba)
 Na božju zapovijest: »Vrati se« reče: »Evo me!«

Na sahrani derviši su izgovarali krasan kronostih:
 »Do visokih dženetskih sfera dođe duša pjesnika Safveta«

U *Divanu* vidimo da je Fadil-paša pjevao kronograme pored članova porodice, pjesnika, uglednih ljudi iz Bosne i nekolicini uglednika svoga vremena. Bili su to uglavnom ljudi koje je on lično poznavao ili takvi

prema kojima je osjećao simpatije. Kako su to uglavnom poznate historijske ličnosti (veziri, namjesnici, šejhulislami), o njima nije potrebno ovdje opširnije pisati i davati enciklopedijski poznate podatke. Zadovoljićemo se da prevedemo te kronograme i da damo najnužnija objašnjenja.

Turski poslanik u Londonu, potom ideolog uredbi Tanzimata i kasniji veliki vezir Mustafa Rešid-paša svojim nastupom privukao je Fadil-pašinu pažnju. U svom Divanu Fadil mu je posvetio nekoliko kronograma povodom njegovih postavljenja na dužnost velikog vezira na koju je Rešid-paša bio postavljen pet puta. U šest distiha Fadil pjeva kronogram smrti ovoj istaknutoj ličnosti Tanzimata ističući da niko toliko utjecajan nije došao na položaj velikog vezira u Osmanskoj Carevini do Rešid-paše. Fadil, znači, izuzetno cijeni Rešidove napore u pogledu zavođenja reformi koje u Bosni nikad nisu do kraja provedene, ali čiji je on bio očigledan pristalica. Fadil-paša ga poredi sa Bermekidima, znamenitom lozom državnika perzijskog porijekla koji su bili veziri abasidskog arapskog halifata iz njegova najsajajnijeg perioda.

TARIH-I VEFAT-I MUSTAFA REŞİD PAŞA SADR-I SÂBİK

Gerek a'lâ gerek ednâ cihângir olsa 'âlemde
Eğer ehl-i hired ise mülk-i dünyâya.

Muluk-i âli Osmanın sadâret mesnedinde bak
Reşid paşa gibi şâhib nüfûz yok gelmiş ol câye.

Cihânda nâmı bâlâter iken Bermekki'den bâlâ
Olup ömri tamâm hiç bulmadı bir çâre ibkâya.

Iken altıncı defa sadr-i 'âlinin nişin-câhı
Bütün terk etti mal ü câhı girdi hâk-i ifnâya.

Sakın aldanma bu fâni cihâna böyle 'âdetfir
Çalış dâr-i bekâda kıl tedârük kendine sâye.

Dedim fevtinde bu târih cevherdâr ana Fâdil:
»Reşid (Paşa) mekâm-ı sadri tebdîl kıldı mevâya.

KRONOGRAM SMRTI MUSTAFE REŠID-PAŠE, BIVŠEG VELIKOG VEZIRA

Bilo najviši, bilo najniži, ako je osvajač svijeta na svijetu
Ako spada i u inteligenciju ne može se otrgnuti gospodaru ovog svijeta.

Pogledaj u niz velikih vezira osmanskih vladara
Nema toga ko je došao na ovo mjesto toliko utjecajan kao Rešid-paša.

Viši od Bermekida kad je njihovo ime bilo u svijetu najuzvišenije
Upotpuni svoj život, ne nađe nikakve koristi da dalje živi.

Posjedujući po šesti put mjesto velikog vezira
Sve je ostavio, imetak i položaj i otišao u zemlju ništavila.

Običaj je ovakav: pazi, ne daj se prevariti ovom prolaznom svijetu
Trudi se, pripremi sebi zaštitu na vječnom svijetu.

Rekoh o njegovu nestanku ovaj dževher-kronogram njemu, Fadile:
»Rešid-paša⁵⁰ zamijeni vezirski položaj (vječnim) boravištem«.

Rešid-paša je prvi put bio veliki vezir 1262/64. (1846–48), drugi put 1264–68. (1848–1852), treći put 1268. (1852), četvrti put 1270. (1854–55) i peti put 1273. (1856). Fadil-paša spominje da je Rešid-paša umro kad je po šesti put postavljen na položaj velikog vezira. Moguće je da je u vrijeme šestog imenovanja, a prije stupanja na dužnost, umro i da to nije registrovano kao njegovo obavljanje vezirske dužnosti.

Fadil pokazuje veliko poštovanje i prema dru Fuad-paši, svome savremeniku, dva puta velikom veziru. Kečeci zade Mehmed Fuad-paša je bio čovjek u čije vrijeme su reforme intenzivno provodene, pa ga možemo ubrojiti u prve ljude Tanzimata. Nekoliko puta je položaj velikog vezira i ministra inostranih poslova izmijenio sa Mehmed Emin Ali-pašom. Umro je od iscrpljenosti, relativno mlad, 1869. godine u Nici, gdje je otišao na liječenje, a Fadil kaže u kronogramu da je tada prošlo pedeset pet godina od »nezrelog maženja«. Posebno Fadil-paša ističe njegovu sposobnost i talenat u pisanju poezije i proze, sposobnost za mudro i razumno vođenje odgovornih poslova, visok moral i pristupačnost svima »koji su dolazili sa potrebama«. Kronogram sadrži devet bejtova, a posljednji stih koji izražava godinu smrti je »potpun kronogram«, tj. zbir svih slova daje godinu smrti Fuad-paše.

TARIH-I VEFAT-I FUAD PAŞA

Felek çün gördü bir dâna-yî bihemtâyı bu dehrde
Fuad Paşayı kim nihrir-i 'asr idi bu dünyâda.

Uluvv şâniyle her mesned 'ulyayı devr etti
İki defa vekîl-i mutlak oldu şadr-ı 'uzmâda.

Güzer etmişdi sinn-i nâzenini elli beş sâlî
Erişti »İrci'î« emri bulunmaz çare ib'âda.

Var idi bir karihâ zâtına mahsûs olmuştu
Cihânda kalmadı akrânı elhakk şi'r ü inşâda.

Olurdu cümle reyi hikmet ü 'akl üzre müstehsin
Muvaffağ idi her bir emre hâcet yoktu irşâda.

Ana bahş-i ilâhi idi fert-i hüsen-i ahlâki
Bulunmaz öyle ashâb-i hired-alâ vü ednâda.

Gelen erbâb-ı hâcâtı ederdi dâimâ memnûn
Olurdu bî-tereddüd herkese teltîfi icrâda.

Muhammed ismi hakkiyçün ede zâtını Hüda mağfûr
Ola mustağrak-ı rahmet tecelligâh-ı Mevlâda

İşittim irtihâlin hâme yazdı tam-ı târihini:
»Fuad Paşa mehalli cennet-i 'adn ola 'ukbada«.

KRONOGRAM SMRTI FUAD-PAŠE

Nebo je tada vidjelo ovog jedinstvenog znalca ovog vremena
Fuad-pašu koji je bio rijedak učenjak svoga vremena na svijetu.

Obnašao je s visokom čašću sve visoke funkcije
Dva puta je bio generalni zastupnik u ministarstvu.

Pedeset pet godina je proveo od nezrelog maženja
Kad je došla zapovijed »Vrati se!«, nije našao koristi da odugovlači.

Imao je inicijativu svojstvenu njegovoj osobi
Uistinu na svijetu mu nije ostalo ravna u poeziji i spisateljstvu.

Svaku misao je ukrašavao mudročću i razumom
Napučen je bio za svaki posao (od Boga), nije mu trebala (druga)
uputa.

Božanski dar za njeg je bio obilje lijepog morala
Nemoguće je naći takvu ihteligenciju kod najviših i najnižih.

One koji su dolazili sa potrebama (molbama) uvijek je zadovoljavao
Bez oklijevanja je činio dobročinstvo svakome u postupku.

Za ljubav Muhamedova imena nek Bog oprostí njegovoj osobi
Nek utone u milost svijetlog mjesta kod Boga.

Kad sam čuo za njegovu selidbu, pero napisa potpun kronogram:
»Nek ubuduće bude Fuad-pašino mjesto — rajski perivoj!«.

* * *

Pored ovog kronograma Fadil-paša je Fuad-paši posvetio još tri kronograma od kojih je jedan sa tri distiha, a posljednji distih tog kronograma izražava dva puta godinu smrti (duta tarih) na taj način što zbir slova prvog polustiha iznosi 1286, a drugog 1284. Zbir oba kronograma je 2570, a to podijeljeno na dva iznosi 1285, što je godina Fuad-pašine smrti.

TARIH

Felek kıydı bu ‘asrın ‘âkil ü nihrîri bir zâta
Ferîd-i dehr idi dense sezâdir şimdi dÿnyâda.

Garîk-i bahr-ı rahmet eyleye Mevlâ du‘asile
İki târîh inşâ eyledim bu beyt-i garrâda:

»Fuad Paşanın uçtu rûhu âlicây-ı lâhûte«
»Fuad Paşa mekânı mülk-i cennet ola ‘uqbâda.«⁵²

KRONOGRAM

Sudbina nije imala milosti prema jednoj osobi pametnoj i rijetko učenoj
u ovom vremenu:
Dostojno je danas na ovom svijetu ako se kaže da je bio jedinstven u
svome vremenu.

Sa svojom molitvom neka ga Gospodar potopi u more oprosta
Sazdao sam dva kronograma u ovom krasnom stihu

»Poletje Fuad-pašina duša ka visokom božanskom mjestu!«
»Fuad-pašino mjesto na onom svijetu neka bude rajski posjed!«.

TARIH

Ferâgat eyleyip sadr-ı fetâdan söyledim târih:
»Bekâ mansıbla bu câhı deđiřtirdi Fuad pařa«.

KRONOGRAM

Napusti junačko pročelje, izrekoh tarih:
»Izmijeni ovo mjesto položajem u vječnosti Fuad-paře«.

TARIH

Dedim târih-i fevtin harf-i cevherle bu misrâ'da:
»Fuad Pařa sefer etti cinâna mâh-ı řevvâlde.«

KRONOGRAM

U ovom stihu rekoħ datum njegove smrti ukrařenim slovima:
»Fuad-pařa krenu na put u raj u mjesecu řevalu.«

Ismet Beyzâde Seyyid Hacı Ahmed Arif Hikmet jedna je od zapaže-
nih vjersko-političkih figura druge polovice XIX stoljeća. Sin je kazaskera
Ibrahim Ismet Bey-Efendije. Bio je carigradski nakibul-eřraf od 1830,
anadolski kazasker od 1833., rumelijski kazasker od 1838, a 1839. član
vrhovnog suda. Književnik je i pisac *Divana* koji se sastoji iz tri dijela:
arapskog, turskog i perzijskog. Pořto je općenito poznat pod imenom
Arif Hikmet bey, a bio je i književnik, ne treba ga zamijeniti sa našim
Arif Hikmet-begom Rizvanbegovićem, koji je u turskoj literaturi više
poznat kao Hersekli Arif Hikmet. Najveću funkciju koju je vrřio, dužnost
řejhulislama, obavljao je u vrijeme od 21. novembra 1846. do 21. marta
1854. godine. Tada je razrijeřen s ove dužnosti zbog starosti, a umro je
pet godina kasnije. Bio je u krugu onih intelektualaca svoga vremena
koji su izvrřili posredan ili neposredan utjecaj na řerifovića. Da bismo
mogli shvatiti Fadil-pařine književničke dimenzije, trebamo imati u vidu
da je u vrijeme svoga obrazovanja imao oko sebe uzore kao řto su
Enderunlu Vasif, Kećedži-zade Izet Mola, Akif-pařa, a da je upravo u
vrijeme njegove mladosti umro řejh Galib, jedan od posljednjih velikana
divanske poezije. Sve ove ličnosti izvrřile su svojim djelom izvjestan
utjecaj i na Fadil-pařino opredjeljenje za divansku poeziju. Specijalno
je u krugu ovih intelektualaca pjesnika cijenio nakibul-eřrafa i řejhul-
islama Arif Hikmet-Bega. Fadil-pařa je obilježio i postavljenje Arif-
efendijino na položaj řejhulislama, ali sa zakašnjem (1270/1853), kada
je Arif Hikmet-Beg već bio pri kraju svoga mandata. Evo epigrama —
ćestitke koji je posvetio postavljanju Arif Hikmet-Bega na položaj řejhuli-
slama:

KIT'A

Etti bu 'asrın seyyidi nev sadr-ı fetvâ-yı mekâm
Giydi şeri'at mesnedi dildâhi üzre câmını.

Fâdil mücevher söyledi târîh misrâ'in nefis:
»Arif Efendi eyledi tezyîn-i fetvâ câhîni«.

— 1270 —

EPIGRAM

Bijaše sejid, plemić ovog vremena, novi pročelnik muftijskog položaja
Obuče privlačnu odjeću šerijatskog položaja.

Fadil izreče kronostih ukrašen i vrijedan:

»Arif-efendi ukrasi položaj fetvi / Bješe ponos i dika muftija«.

Fadil je u tri kronograma obilježio njegovu smrt. Prvi je od četiri.
drugi od tri i treći od dva distiha.

TARİH-İ BERA-YI İRTİHAL-İ ŞEYHÜLİSLÂM ESBEK
ARİF HİKMET BEY

Şeyh-ül me'arif müfti-i esbek edüp 'azm-ı bekâ
Me'vasını gülşen kıla dâim Hüda-i muste'ân.

Çoktanberi zâtını gibi sadr-ı meşihat görmedi
Fazl ü kemâlin mecme'i idi hacendi-i zemân.

Millette yektâ zât idi manendi elhaq kalmadı
Bu 'asrın idi seyyidi erkân-i devlette hemân.

Tarih-i tamını söyledim Fadil 'ubeydi 'aczile:
»Bu Arif Hikmet beyin câyı ola darülcinân.«⁵³

KRONOGRAM SMRTI BIVŠEG ŠEJHULISLAMA ARIFA
HIKMET-BEGA

Šejh učenosti, bivši muftija uputio se u vječnost
Nek mu za trajno boravište pripremi cvijetnjak Bog koji pomaže.

Pročelje »mešihata« zadugo nije vidjelo osobu poput njega
Bio je skup čestitosti i savršenstva branilac vremena.

Bio je jedinstvena osoba u narodu, uistinu nestalo je onih njemu sličnih
Bio je plemenita roda i stalno među prvacima.

Potpun kronogram izrekoh, Fadile, njegov sitni sluga:
»Neka boravište Arif Hikmet-bega bude raj«.

TARİH-İ DİĞER BERAY-I İRTIHAL-I MUŞAR İLEYHI

Müfti-i esbek kim Ahmed Arif-ı Hikmet beyim
Menbe 'i 'ilm ü fezâil 'âleme bir hayır-hân.

Ma'den-i envâ'i 'irfân sâlik-i takvâ iken
Terk edip dünyâyı oldu 'âzim-i kurb-i ilâh

Kaṭre-i eşkile Fâdil cevherin târih dedi:
»Gitti lâhûta cenab-ı mîr Hikmet âh ü vâh«.

DRUGI KRONOGRAM O SPOMENUTOM PRESELJENJU

Bivši muftija Ahmed Arif Hikmet, moj gospodar
Izvor znanja i vrlina, dobročinitelj svijetu.

Kao rudnik raznih spoznaja i sljedbenik pobožnosti
Ostavi ovaj svijet i uputi se u Božju blizinu.

Suznih očiju Fadil izreče svoj dževher-kronogram:
»Ode Božanstvu uzvišenom princ Hikmet, avaj!«

TARİH

'İlm-i fikihda 'aşrının İbn-i Kemâl zâtı idi
Câh-ı meşihatte iken terk etti fâni mesnedin.

Bir mevlevi yaz Fâdila târih-i fevtini söyledi:
»Ḥayy-i ezel nûr eyleye 'Arif efendi merḫadın«.

KRONOGRAM

U islamskom pravu bio je Ibn Kemal svoje epohe
I kao šejhulislam ostavi svoj prolazni oslonac.

Jedan mevlevija reče Fadilu kronostih smrti, piši:
»Nek vječno Živi (Bog) osvjetli grob Arif-efendije«.

* * *

Smrt kćerke Huršid-efendije, defterdara vidinskog ejaleta, pobudila je Fadilovo suosjećanje s roditeljima prerano preminule djevojke koja je bila »poput pupoljka u ružičnjaku«. Fadil-paša je godinu njene smrti (1276/1859–60) obilježio kronogramom od pet bejtova koji su puni nježnosti i suosjećanja u tuzi. Kao ilustraciju donosimo samo dva bejta (drugi i treći) ove elegije.

TARIH-I VEFAT-I DUHTER-I HURŞID EFENDI
DEFTERDAR-I EYÂLET-I VIDIN

(BEYT 2–3)

Duhter-i nâzik teri bir gonce-i gülşen gibi
Genc iken bak kurb-i Hakka rûhile oldu revân.

Vâlideynin kıldı hasret ile bî-sabr-ü sebât:
On yedi yaşında oldu vâsil-ı darü-l-cinân.

ELEGIJA KĆERI HURŞID-EFENDIJE
DEFTERDARA VIDINSKOG EJALETA

(Drugi i treći distih)

Njegova veoma graciozna kćerka poput pupoljka u ružičnjaku
Gle. dok je još mlada preselila se sa svojom dušom u blizinu
Istinitog
Učinila je roditelje tugom uznemirene i nestrpljive:
»U sedamnaestoj godini prispjela je u raj«.

Među poznanicima Fadil-pašinim koji su na neki način saradivali i koji su se interesirali jedan za drugog bio je i rumelijski kazasker Mustafa Asim-efendija. Pjesnik mu odaje posebno priznanje kao pripadniku derviškog reda mevlevija, a osim toga ističe da se po učenosti može mjeriti sa Ibn Kemalom — kronogram koji izražava godinu smrti Mustafe Asim-efendije (1283/1866–67) ima pet distiha.

TARİH-İ VEFAT-I MUSTAFA ASİM EFENDİ

Felek çok gördü bir İbn-ı Kemal-ı 'asrı bu dehre
Sudûr-i Rûmeli'den olmuşiken hâiz-i pâye.

Kibâr-ehl-i 'ilmin efhami nihrîr-i 'asr idi
Huveydâdır ulilebşâr olan ûlâ vü ednâda.

Kemâl-ı zuhd ü takvâ ile mumtaz-ı cihân iken
O zât-ı muhterem şehr-i saferde gitti 'uqbaya.

Kıla mustağrek-i deryâyı rahmet zatını bâri
Hulûş üzre tezârru eyleriz dergâh-i mevlâyâ.

Gelip şadrını aḥbar eyledi târîh-i fevtin kim:
»Değışdi Mustafa Asim efendi şadrı me'vâya«.

KRONOGRAM SMRTI MUSTAFE ASIM-EFENDIJE

Sudbina je bacila oko na ovo vrijeme savremenog Ibn Kemala
I dok je bio na položaju rumelijskog kazaskera dobio je stepen unapređenja.

Najsajjniji od učenih velikana, rijedak učenjak svog vremena
Svijetao je i vidan primjer najvišim i najnižim.

Dok je bio na svijetu odlikovao se savršenim asketizmom i pobožnošću
Ta poštovana osoba u saferu ode u vječnost.

Neka Gospodar uroni njegovu ličnost u more milosrđa
Iskreno se okrećemo u molitvi mevlevijskoj tekiji

Došavši na časni položaj obavijesti o datumu smrti
Ministarstvo Mustafe Asim-efendije bi promijenjeno u vječno boravište.

Kako je Fadil-paša prešao iz reda uleme u vojnički stalež bio je prvenstveno okupiran sve do progonstva u Tursku kao vojno političko lice. Stoga je njegova pažnja okrenuta vojnim licima bila sasvim razumljiva. Tako Fadil-paša piše kronogram smrti Mehmed-paši, vojnom (policijskom) inspektoru, koji je umro 1283. (1866/67). Fadil ističe da je Mehmed-paša bio čuven kao vezir, pametan, iskren i pravedan. A za njegovu darežljivost kaže »njegova ličnost je uistinu bila riznica i džep siromašnih«. Kronogram ima sedam distiha, posljednji je u isto vrijeme i »mahlas beyti« koji glasi:

İşidip rihletini söyledî Fadil tarih:
»Çây-ı firdevse bugün gitti Muhammed paşa«

Kad je čuo za njegov put, Fadil izreče kronostih:
»Danas ode u raj Muhamed-paša.«

N A P O M E N E

¹ O ovom događaju opširnije: M. E. Kadić. *Tarih-i Enveri* (Zbornik) XX, 143–144; H(amdija) K(reševljaković), *Početak ukidanja janjičara*. Po podacima iz povijesti Bosne od Muhameda Enveri Kadića sastavio H. K. »Pravda« kalendar Jugoslavenske muslimanske organizacije za godinu 1925 (1343/44 po hidžretu), G. IV, Sarajevo 1925 str. 49–58; S(eid) Traljić, *Sarajevski grad Vratnik*. Sarajevo, 1937, str. 26–27; Bašagić, Safvet beg, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900, str. 135–136; Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije*, Sarajevo, 1937. str. 176–179. Događaj su zabilježili i Firaki u svojoj Medžamui i Muvekit u svojoj kronici.

² Kadić, XX, 203. Kadić donosi i tekst epitafa koji je spjevao sarajevski muftija Muhamed Šakir-efendija Muidović, a koji se nalazio uklesan na nišanu Nuri-efendije. Tekst epitafa je sljedeći:

Cihan-i mekkare ah kıldı cevri hakka vak-i fevri
 Hayat-ı bi sebatın akil isen olma magruri
 Mevali-i fehamin serfirazi zat-i bihemta
 Nekibül-eşref ü hem 'âlemin fazliyle meşhuri
 Nidai ırcı¹ den murg-i canı geldi cevâne
 Hemen pervâz edip bâlâ bulup kevserle kâfuri
 Eğerci senin bağı ten-i sarayını eyledi virân
 Melik-i mukteditir-i bezminde maksad sidk-i mebruri
 Çikip bir hur-i cennet eyledi tarihini israb
 »Şehid-i rah-i Mahmud oldu seyid Mustafa Nuri«

– 1242 –

PRIJEVOD

Ovom varljivom svijetu sadašnji događaj istinski je izmamio uzdah.
 A ti ako si pametan nemoj biti preokupiran nestalnim životom.
 Visoki gospodin uzdignute glave muž bez premca
 Poznat kao nekibul-ešraf i u tom soju po svojim pozitivnim svojstvima
 Kružeći dode ptica duše na poziv »Odazovi se!«
 Smjesta uzletje, dosegnu visine kevsera i kefurija.
 Iako je dvorac tvoga tijela i tvoj vrt postao ruševan
 U društvu moćnih uglednika cilj je savršeno čista iskrenost.
 Pojavi se dženetska hurija i napoji me tarihom:
 »Sejid Mustafa Nuri postade mučenik Mahmudovog puta«.

³ Divan I, str. 295–296; Divan K, 10.

Pored Sunullah-efendije, Mustafa Nurudin-efendija imao je još jednog brata, Nedžata, koji je bio sahranjen u turbetu u naselju Vogošća. Vjerovatno je Nedžat bio pripadnik nekog derviškog reda (po svoj prilici mevlevija), jer je uz ovo turbe bila mevlevijska tekija za koju je Fadil-paša 1873. godine ostavio značajan vakuf iz čijih su se prihoda po njegovoj izričitoj odredbi održavali, među ostalim, i navedeno turbe i tekija. Sve su te građnje bile na okupu na jednom mjestu na trasi današnje prolazne i

glavne saobraćajnice — ulice Igmanskog marša, a porušene su 1953. godine. Podatak po A. Bejtiju: *Ulice i trgovi Sarajeva, Sarajevo 1973*, str. 49.

Tekst Fadil-pašine Zakladnice od 7. februara 1873. u Kronici M. Enver-ef. Kadića, XXVI, 185–210.

⁴ Naslov kronograma u Divanu glasi: Târih-i irtihâl-i cedde-i Nazim al-fakir rahmetu-llahi aleyhi. Ova posljednja riječ trebalo bi da glasi aleyha jer se skraćeni oblik arapske lične zamjenice za treće lice odnosi na Havu Fazlagić, a upotrijebljena je zamjenicom muškog roda. *Divan I*, str. 296, *Divan K*, str. 10.

⁵ *Divan I*, str. 296, *Divan K*, str. 12.

⁶ Isto kao u bilješci 4.

⁷ U rukopisu *hasretkişi*.

⁸ Misli se na Fatimu, kćer Muhamedovu.

⁹ *Divan I*, str. 298; *Divan K*, str. 12.

¹⁰ Rumski mula je Dželaludin Rumi, pjesnik, filozof i osnivač derviškog reda mevlevija. Sluga rumskog mule znači pripadnik derviškog reda mevlevija.

¹¹ Po L. Thalloczyiu Fadil-pašina žena je bila iz porodice Tičinovića iz Kladnja. Thalloczy Lajos. *A Bosyak Herzegovinae »beg« cizmöröl, Turul, 1915, I–II*, str. 1–17.

Tekst kronograma smrti Fadilovoj ženi:

»Kenizi Bosnevi mir-i livâ -yî Fadilin bu yîl

Edüp va'z-i haml re's -i sene sali günû bi-âh«.

Međutim, pošto je Fadil-paša ovdje upotrijebio izraz *keniz*, što znači prije svega »robinja, konkubina«, nismo sigurni da li mu ovo prva žena ili konkubina.

¹² Fadil-paša se ponovo oženio u Istanbulu kad se definitivno iselio iz Bosne, pa mu je i ta žena rodila kćer koja je umrla nekoliko godina iza očeve smrti tako da su svi Fadil-pašini direktni potomci (Fadilpašići) ostali u Sarajevu, a najstariji sin Mustafa-beg Fadilpašić je bio prvi gradonačelnik Sarajeva za vrijeme Austrije.

¹³ *Divan I*, str. 307; *Divan K*, str. 66, Kadić, *Zbornik XXVI*, 138

¹⁴ Mjesec muharem 1286. počinje 13. IV, a završava 12. V 1869. Kako je Fadilova žena Zehra umrla »za mladaka muharema«, tj. prvog dana muharema, to znači da je umrla 13. aprila 1869. godine.

¹⁵ *Divan I*, str. 307; *Divan K*, str. 66; Kadić, *Zbornik, XXVI*, 138.

¹⁶ U ovom stihu je upotrijebljena riječ *munekkat*, što znači »s tačkama«, ali se takvi kronogrami gdje se datum dobiva zbrajanjem slova s tačkama još češće nazivaju *cevher* ili *güher*, što znači ukrasni kronogram. Više o ovome vidi ovdje, na početku poglavlja *Kronogrami*.

¹⁷ Fadil-paša često sastavlja svoje kronograme pripisujući ih nekome drugom. Tako u ovom stihu kaže da mu je kronogram smrti kćeri saopćila dadilja, a to može da znači da ga je o smrti djeteta obavijestila dadilja koja je njegovala dijete poslije materine smrti.

¹⁸ *Ihlas*, CXII sura u Kur'anu.

¹⁹ *Fatiha*, prva sura u Kur'anu.

²⁰ *Divan I*, str. 296–297; *Divan K*, str. 15.

²¹ Isević ga u svom Traktatu optužuje da uz pomoć tasta Mustafe Nurudin-efendije Šerifovića radi nedopuštene poslove, Isević, op. cit. fol 39.

²² Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I*, Sarajevo, 1974, str. 344; S. Trako, *Nekoliko kronograma muftije Šakir efendije Muidovića*. U: *Anali GHB I*, str. 49–65. *Divan I*, str. 299; *Divan K*, str. 16.

²³ *Divan I*, str. 299; *Divan K*, str. 16.

²⁴ I. H. Danišmend, *Osmanli Devlet Erkâni*, Istanbul, 1971, str. 155. Njegovu imenovanju na položaj šejhulislama postoje tri Fadil-pašina kronograma: *Divan I*, str. 59.

²⁵ Ovaj kronogram sa bilješkom o smrti Mehmeda Refik-efendije Hadžiabdića nalazi se zapisan u Kadićevom *Zborniku XXVI*, str. 165. Odatle smo ga uvrstili u rad jer ga nismo pronašli u *Divanu*. Kronogram smrti Refik-efendiji Hadžiabdiću (nepotpun) objavio je Kasim Dobrača u radu: *Mehmed Refik-efendija Hadžiabdić šejhulislam*, *Anali GHB, V–VI*, Sarajevo, 1978. str. 99–115.

²⁶ *Divan I*, str. 300.

²⁷ Misli se na Dželaludin Rumija.

²⁸ Igra riječi – misli se na Dželaludin Rumija.

²⁹ Divan I, str. 301.

³⁰ Sastavni dio kur'anskog ajeta, Kur'an LXXXIX, 28 (Irği'i ila rabbiki radiyyatan mardiyyan).

³¹ Ovdje se radi o igri riječi jer Fadil znači vrijedan, a to je i autorovo ime koje on redovno utkiva u stih. Na ovom mjestu je stih korektniji ako se prevede kao »vrijedan«.

³² Postnišin znači nasljednik šejha, tj. sam šejh koji nije osnivač reda nego jedan od sljedbenika.

³³ Kao što je i ovaj kronogram spjevan u metru koji se obično izvodio pjevajući pjesme uz koje se plesao sema, tako je i rječnik kojim je spjevana pjesma pun derviških termina. Tako je u prvom polustihu upotrijebljeno jedno od 99 Božjih imena koja su izgovarana prilikom derviških skupova, a u posljednjem polustihu »ya hu« znači =O, On! tj. O, Bože!, što se također izgovara na derviškim skupovima.

³⁴ Kronogram smrti Šejha Muhamed-efendije poznatog po nadimku Adžem-zade (Adžemović), rođenog u Sarajevu, a nastanjenog u Istanbulu.

³⁵ Divan I, str. 309. Divan K, str. 60.

³⁶ Divan I, 301

³⁷ Divan K, str. 48.

Uz ovu pjesmu u prepisu Kadića stoji: Merhûm muma ileyh nâzim divânin kerimesi Vasfiye hanimin mahdum¹ olup, Medine-i Saray-Bosna'da Hunkâr Câmî 'i şerîfi medresesine muttasal köşede mezaristân hususiyjede medfûn iken hasbelisab menberesi 1296. tarihinde Alifakovac mezaristana nakl olunmuştur.

»Spomenuti pokojnik sin je Vasfije kćeri pjesnika *Divana*, sahranjen je u posebnoj groblju koje je povezano sa medresom kod Careve džamije u Sarajevu, a odtale je 1296, (1879) silom prilika prenesen u groblje na Alifakovac.« U sidžilima sarajevskog suda zabilježena je smrt Fadil-pašine kćeri Fatime Vasfije 6. jula 1849, Sidžil LXXXIV, 86, a pukovnik (miralaj) Edhem-beg Babić umro je 17. XI 1849. (Sidžil LXXXV, str. 10.). Za kćer i zeta Fadil-paša nije pjevao kronograme.

³⁸ Divan I, str. 301.

³⁹ Pošto mu je djed već ranije umro, mogao je »saznati za smrt unuka od ljudi koji nisu prisutni na ovom svijetu (ricâl-i gayb), onih koji su iščezli ili se nikada nisu ni pojavili među ljudima (andeli).

⁴⁰ Podatak u Kadićevu prepisu *Divana*, str. 75, obavještava nas da je Muhamed-paša Bašićević bio oženjen Almas-hanumom, kćerkom pokojnog Mustaj-paše Babića iz mahale Čekrekčijine, u gradu Sarajevu. Pokopan je na alifakovačkom groblju.

⁴¹ Divan I, str. 305; Divan K str. 75.

⁴² Čengići su porijeklom iz Male Azije, odakle su došli još u XV stoljeću. U Bosni i Hercegovini su imali posjede u okolini Foče, Kalinovika, u Lipniku kod Gacka i kasnije u Sarajevu. Smail-aga Čengići je iz Lipnika kod Gacka. Koncem devetnaestog i početkom XX stoljeća Čengići su bili među najbogatijim feudalnim porodicama u Bosni i Hercegovini sa 400 kmetova. H. Kreševljaković. *Čengići – prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1959.

Sam ovaj kronogram je svojevrsno viđenje porodice Čengići od strane Fadil-paše, gdje kaže da su doselili iz Kangare, a za Smail-agu, najpoznatijeg Čengića i u ono vrijeme kad je živio Fadil i danas, zahvaljujući Mažuranićevom epu, kaže da su ga ubili neprijatelji vjere. Ugušivanje ustanka u kome je stradao Smail-aga, Fadil smatra »naplatom duga i osvetom Derviš-pašina oca«. Također se vidi da je Derviš-paša bio pristalica centralne vlasti (»u službi je bio iskren i postojan«), a umro je u sedlu na putu iz Mostara u Sarajevo. U Kadićevom prepisu *Divana* (str. 75) stoji sljedeća bilješka uz ovaj tarih.

»Yablanica tarikinde vefat odip Konyçe kasabasında Çarsi camii hareminde medfun Çengi-zade Dede aga Derviş-paşanın tarih-i vefati.«

Datum smrti Dedage, Derviš-paše Čengića, koji je umro na putu za Jablanicu, a sahranjen u Konjicu u haremu Čaršijske džamije.

⁴³ Mir miran ili miri miran je sinonim za beglerbeg. Međutim, u kasnijem razvoju jezika tim nazivom su nazivani i komandanti manjih teritorija kao što je slučaj

kod ovog Derviš-paše Cengića ili kod Muhamed-bega Bišćevića, koji je bio mutesellim Bihaća sa rangom paše.

⁴⁴ Kengirili (Kangarali)-zade je turski naziv za Čengiće po mjestu njihova porijekla (za vrijeme Rimskog carstva ovo mjesto se nazivalo Cenhreja vid. Hammer, n. m.)

⁴⁵ Divan I, str. 305, Divan K, str. 75.

⁴⁶ Merhum Muhamed-beg je sahranjen u Sarajevu u mahali Čoban Hasan na uglu pred selamlukom (muškim odjeljkom Fadil-pašina konaka).

⁴⁷ »Ehl-i suhan« znači čovjek vičan govoru, govornik, rječit čovjek. Fadil-paša se obično služi ovakvim frazama kad je pjesma namijenjena određenoj kategoriji ljudi. Na primjer ako kronogram posvećuje nekom dervišu, reći će da je od derviša čuo kronogram koji piše. Fatina je poznavao kao rječita i pismena čovjeka, pa je otud saznao za datum njegove smrti od »nekog govornika.«

⁴⁸ Hassân ibn Sabit je pjesnik iz Muhamedova vremena, poznat po hvalospjevima Muhamedu.

⁴⁹ Âl-i abâ — pet članova porodice vjerovjesnika Muhameda koji su se pokrivali istim pokrivačem. To su: Muhamed, kći Fatima, zet Alija i unuci Hasan i Husein.

⁵⁰ U prepisu nedostaje riječ »paša« međutim, vidi se da bez nje stih ne bi bio potpun i brojčana vrijednost ne bi davala godinu smrti Rešid-paše (1274). Ovo je vjerovatno propust prepisivača.

⁵¹ Divan, I, str. 306.

⁵² Divan, I, str. 306.

⁵³ Divan, I, str. 298.

ZAKLJUČAK

Među približno 300 pjesnika i pisaca koje je nauka evidentirala kao stvaraoce na jednom od tri islamska orijentalna jezika (arapskom, turskom i perzijskom) u Bosni i Hercegovini, dobar broj ih se ogledao i na polju divanske poezije. Književnost na orijentalnim jezicima u Bosni i Hercegovini u ranijem periodu koji bi mogli nazvati klasičnim (XVI – XVIII vijek) bila je plodnija i raznovrsnija, ali je postepeno zamirala, ustupajući mjesto alhamiada literaturi već od konca XVIII vijeka. Ipak još u XIX stoljeću susrećemo veoma interesantne književne pojave, među kojima posebno u pjesniku Fadil-paši Šerifoviću (rođen u Sarajevu 1802/03, umro u Istanbulu 1882).

Ovaj rad je pokušaj da se odgovori na pitanje kako je došlo do ove dosta zakašnjele pojave pjesnika i pisca koji se opredijelio za način pjevanja turskih klasika. Pored toga, bilo je važno utvrditi da li u pojavi ovog pjesnika koji živi i stvara u Bosni u XIX vijeku ima bilo šta što obilježava njegovo vrijeme i što bi nam pružilo mogućnosti da sagledamo pjesnikovo viđenje Bosne u vrijeme njegova stvaranja.

Kako je stepen istraženosti književne baštine bosanskohercegovačkih Muslimana na orijentalnim jezicima dosta nizak, trebalo je, dakle, iz dosta oskudne literature i za ovo stoljeće nešto bogatijih izvora (zahvaljujući, prije svega, sarajevskim kroničarima Mihamedu Enveri Kadiću i Salihu Sidki Hadžihusejinoviću Muvekitu) rekonstruirati biografiju Fadil-paše Šerifovića, pa su i odgovori na ova pitanja mogli da se naziru i dobiju svoju adekvatnu eksplikaciju.

Glavne izvore za ovaj rad predstavljala su djela Fadil-paše Šerifovića: *Divan*, *Komentar mevlevijskog obredoslovlja* i *Kasida kao odgovor na Zija-pašinu Zafernamu*, zatim njemu savremene istorije Bosne, obje napisane na turskom jeziku, a još uvijek se nalaze u rukopisu; jednoj je autor Salih Sidki Hadžihusejinović – Muvekit, a druga je (u dvadeset osam tomova) od Muhameda Enveri Kadića, sidžili (sudski protokoli) sarajevskog šerijatskog suda, vakufname i diplome Fadil-paše Šerifovića i drugo.

Od literature su nam bili od koristi radovi Safvetbega Bašagića »Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine«, »Tazakir« (Sjećanja) Ahmeda Dževdet-paše, Ivana Franje Jukića »Omer-paša i bosanski Turci«, Hamdije Kreševljakovića »Sarajevo u doba okupacije Bosne« i »Početak

ovaj tekst o Tazakir

ukidanja janičara«, Alije Bejtića »Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama, kao i mnogi drugi radovi u kojima je bačeno barem nešto malo više svjetla na vrijeme u kome je živio Fadil-paša Šerifović i na njegovo mjesto u okvirima osmanske feudalne klase u Bosni kojoj je pripadao. Moramo ipak konstatirati da mjesto i uloga Fadil-paše Šerifovića nisu adekvatno predstavljene, bilo da je on promatran kao društveno-politička ili kulturno-književna ličnost. Dovoljno je, na primjer, spomenuti da Šerifovićev *Divan*, glavno njegovo djelo, nije bilo poznato ni Bašagiću, kao pioniru na polju istraživanja književnosti na orijentalnim jezicima u Bosni i Hercegovini, a ni kasnijim istraživačima Handžiću, Šabanoviću i Baliću, koji su, uz Bašagića, do danas najpoznatiji istraživači književnosti na orijentalnim jezicima kod nas. A da je bio zanimljiva ličnost i za naše predratne historičare, dokazuje mišljenje dra Milana Preloga, izneseno prije gotovo pedeset godina u knjizi *Povijest Bosne i Hercegovine u doba osmanlijske vlasti*, koji je smatrao da je Šerifović takva ličnost koju bi svakako trebalo monografski obraditi.

Fadil-paša je, s očeve strane, pripadao porodici koja se u XVIII stoljeću naselila i odomaćila u Bosni, dolazeći s navodnim sertifikatima koji su je uvrštavali u red ešrafa — potomaka Muhameda. Koliko su te isprave bile istinite o tome ovdje nismo donijeli pozitivno, ali ni negativno mišljenje; činjenica je, međutim, kako utvrđuje turski historičar Uzunčaršili, da su se upravo u XVIII i XIX vijeku na svim stranama pojavljivale osobe sa navodnim dokazima o pripadnosti Poslanikovoj porodici, pa je vjerovatnoća o vjerodostojnosti tih isprava vrlo mala. Ipak, na osnovu postojećih dokumenata, bili oni istiniti ili lažni, vodeći članovi ove porodice zauzimali su najviša mjesta u rang uleme u Bosni. Tako je Fadil-pašin otac bio nakibul-ešraf, odnosno zastupnik ešrafa, tj. Poslanikovih potomaka u Bosni, bio je kadija, ajan i posjednik ogromnih dobara. Porodica Šerifovića se sklapanjem brakova uključila u domaće bosansko plemstvo pa je Fadil-paša s majčine strane pripadao staroj sarajevskoj porodici Fazlagića, čija se genealogija može pratiti retrospektivno do kraja XVII vijeka. Posljednji član ove porodice bila je Fadil-pašina majka, Čamila Fazlagić, opjevana i u našoj narodnoj pjesmi.

Ponikao iz tako ugledne porodice, talentiran i erudita u orijentalnim literaturama, već u ranoj mladosti dobija rang profesora carske edrenske medrese. Nedugo potom, smrću oca koga su kao pristalicu sultanskih reformama ubili pobunjeni sarajevski janičari kad je izdata naredba o njihovom ukidanju, Šerifović najprije postaje sarajevski nakibulešraf, a ubrzo potom kadija, muteselim, miri-liva, tj. komandant zvorničkog i hercegovačkog sandžaka.

Od svog života dugog osam decenija, gotovo šest decenija je, pišući pjesme, bio prisutan u literaturi i kulturi Bosne i Hercegovine. Ostavio je, koliko je nama poznato, po raznovrsnosti poezije najkompletniji divan pjesama od svih bosanskohercegovačkih pjesnika na turskom jeziku. Prve, u *Divanu* sačuvane pjesme Fadil-paša je spjevao tridesetih godina prošlog vijeka. Već tada je bilo jasno da on ne želi istraživati i

pokušavati pjevati na neki nov način; njegov pjesnički prosede ukazuje nam da se opredijelio za stari, provjereni metod pjesnika divanske poezije. A to je značilo okušati se ponajprije u imitiranju klasika divanske poezije, nadopunjujući njihove pjesme svojim stihovima, a tek se onda upustiti u samostalna pjesnička traženja, ali ipak u granicama zakona poetike klasične divanske poezije. Poznato je, naime, da ni najtalentovaniji pjesnici nisu počinjali da se bave poezijom prije nego što savladaju »zanat« pjevanja koji je podrazumijevao podražavanje starih i klasičnih pjesnika kako bi se što sigurnije uveli u tehniku divanske poezije. To je pojava slična talijanskim renesansnim pjesnicima koji su svoje uzore tražili i nalazili u antičkim literaturama i za koje je važno geslo »perfetta poesia perfetta imitazione«. Kod pjesnika divanske poezije, pa i kod Šerifovića, to se manifestira u tzv. tahmisima, musedesima itd., gdje neki manje poznati ili još neafirmisani pjesnik na stihove nekog poznatog i priznatog pjesnika dodaje vlastite stihove.

Kao derviš mevlevija čitav korpus gazela — ljubavne lirike — posvetio je duhovnom vođi mevlevija Dželaludinu Rumiju, čijim se idejama nadahnjivao. Pa i himnodije — religiozne pjesme posvećene Bogu, Poslaniku i Muhamedovim rodacima — nisu bez utjecaja Rumijevih ideja; štaviše ima u njima ponešto što bi se moglo okarakterizirati i kao utjecaj šiizma-alevizma.

Ipak, onaj broj pjesama u *Divanu* Fadil-paše Šerifovića, koji je najviše doprinio da se ozbiljnije zainteresiramo za ovog pjesnika, jesu pjesme sa kronogramima. Naime, kao čovjek koji je pripadao najvišem sloju bosanske muslimanske aristokracije, koji je stalno bio u središtu društvenih i kulturnih zbivanja Bosne, želio je da mnoge događaje, imenovanja, gradnje i smrti istaknutih ličnosti obilježi stihovima čiji zbir vrijednosti slova daje godinu koju je tom pjesmom trebalo ovjekovječiti. Ako su te pjesme predstavljale čestitanja poznatim ličnostima, onda su one obično bile sročene u formi kaside-pohvalnice, a posljednji stih je tarih, tj. datum događaja izražen brojnom vrijednošću slova; no, bilo je i kraćih pjesama, na primjer, u formi gazela ili katrena, koje su se završavale stihom koji je označavao željeni datum. Zahvaljujući ovim njegovim pjesmama, sačuvala se uspomena na gradnje njegova vremena od kojih su neke bile i njegove zadužbine, ali i uspomena na ličnosti koje su imale značaja u Šerifovićevo životu. Među ovima su zastupljene kako visoke političke ličnosti i one iz kruga uleme, od kojih ovdje spominjemo pjesnika Arifa Hikmeta-bega Rizvanbegovića, poznatijeg u Turskoj kao Hersekli Arif Hikmet, zatim Mahmud-pašu Tuzlića, koji je bio saradnik Huseina Kapetana Gradaševića, Mehmeda Refik-efendiju Hadžiabdića, jedinog šejhulislama iz Bosne itd., tako i za nas anonimne dervişe-mevlevije, rođake i prijatelje pjesnikove.

Ako Fadil-paša u lirskoj poeziji i nije dao izuzetno veliki doprinos literaturi Bosne i Hercegovine na turskom jeziku, ipak se u kronogramima, koji pružaju veoma važne podatke i činjenice, iskazao kao

vrhunski majstor ovog umijeća, tvoreći artistički najteže forme tariha bez gramatičkih grešaka i metričkih natezanja.

Dosta svježine i tematske raznovrsnosti nalazimo u Šerifovićevim katrenima i epigramima. Oslobođen odgovornosti da piše dugu i metrički i ritmički skladnu cjelinu, u kratkim pjesmama iznosio je svakodnevna zapažanja i kontemplacije, podrugljivo se ismijavao ili iskreno divio nekoj ličnosti ili nekoj pojavi.

U ovom radu smo u posebnom poglavlju predstavili jednu dužu pjesmu koja je ostala van Fadil-pašinog *Divana*, a mi je smatramo jednim od najznačajnijih njegovih pjesničkih ostvarenja zbog niza autobiografskih podataka, zbog otvorenog tona kojim je pisana, iz čega se vidi karakter i temperament pjesnika, i najzad zbog ličnosti kojoj je upućena. To je kasida u kojoj oštro napada turskog pjesnika i diplomatu Zija-pašu zbog kleveta i potpisivanja čuvene »Zafername« Fadil-pašinim imenom. Čitavih 70 stihova ove pjesme je natopljeno žuči povrijeđenog pjesnika.

Potrebno je ovdje, u zaključku, istaći da je prevođenje divanske poezije, pogotovo postklasične kojoj pripada i Fadil-pašin *Divan*, otežano činjenicom da je osmansko-turski jezik na kome je ta poezija stvarana jedna čudna mješavina turskog, arapskog i perzijskog. Posebno, teško je bilo pronaći adekvatna značenja za razne mističke termine i arhaične lekseme koji se teško mogu pronaći i u specijalističkim rječnicima. Stoga smo za ovu priliku izradili vlastiti rječnik termina divanske poezije, baziran na više pjesničkih djela divanske poezije, koji nije mogao biti uvršten u ovaj rad zbog svoga obima.

Proučavajući Šerifovićevo pjesničko djelo nalazili smo se u poziciji da ga cijenimo ili vrednujemo, da ističemo u njemu ono što je korisno kao podatak ili što je lijepo kao umjetnički izričaj ili to oboje. Skloniji smo zaključiti da je djelo kao dio kulturnog blaga Bosne i Hercegovine iz vremena osmanske vlasti zanimljivo kao savremen izvor za upoznavanje naše prošlosti, ali ni estetski gledano nije bez vrijednosti iako je zakasnjelo za djelima slične vrste. Stoga visok umjetnički domet u nekim pjesmama blijedi pred spoznajom da je u to vrijeme u Osmanskom carstvu utjecaj evropskih književnosti, posebno francuske, doživljavao svoju punu primjenu i da Fadil-paša Šerifović ostaje kao epigon pjesnika XVII i XVIII vijeka. U vrijeme zamaha tanzimatske književnosti on se vraća duhovnosti i kontemplaciji, u čijim sferama pokušava djelovati, sa ostalim bosanskim plemstvom, u cilju dobivanja određene autonomije za Bosnu i Hercegovinu.

Tako je, iako prividno sklon reformama, došao na udar centralnih vlasti za vrijeme vezira Tahir-paše, kada ga je od progona ili pogubljenja spasila njegova domišljatost, ali i bogatstvo. Nešto kasnije, za vrijeme Omer-paše Latasa, on je i protjeran iz Bosne. Spomenimo da je Šerifović gotovo svako značajnije postavljenje u Bosni obilježio krogramom, a ni dolazak Tahir-paše ni Omer-paše Latasa, kad je prvi put imenovan za komandanta oružanih snaga, nije spomenuo u svojim

pjesmama. Također je prešutio dolazak Dževdet-paše u Bosnu. Izgleda da je poznavao te ljude od ranije pa nije želio da se s njima zbliži. Međutim, kako vidimo, Latas je dobro ocijenio njegovo djelovanje i prognao ga je iz Sarajeva. Ovo protjerivanje nije Fadil-pašu omelo da opet uspije da se rehabilituje i na političkom planu, ali je i pored visokih funkcija koje je obavljao u vrijeme odsustvovanja iz Bosne, svim silama nastojao da se vrati u Sarajevo, što mu je najzad i uspjelo. Da ne bi opet bio uznemiravan, žrtvovao je političku karijeru i posvetio se mistici i poeziji. Otada ne samo da piše opširni *Komentar mevlevijskog obredoslovlja* nego i aktivno djeluje na širenju misticizma i poboljšanju uvjeta derviških šejhova. Od ovog vremena počeo je graditi i obnavljati derviške tekije, pomagati dervise i, što je vrlo značajno, i poeziju stvarati u duhu mevlevizma. Ipak, kako i sam konstatira, »ljudi duha« – derviši, više ne uživaju ugled kao nekad. Pogrešno bi bilo, međutim, zaključiti da je Šerifović okrenut isključivo mistici i problemima derviša; on ulaže velike napore i u izgradnji drugih dobrotvornih objekata.

Kao legator brojnih zadužbina u Sarajevu i u nekim drugim mjestima u Bosni, Fadil-paša je dao pečat i urbanom razvoju svoga grada u njegovo vrijeme. Mostovi, česme, džamije, medrese, biblioteke koje je sagradio i danas služe svojoj namjeni ili kao spomenici kulture svjedoče o graditeljskim nastojanjima svoga ktitora. Imetak koji je zavještao za održavanje ovih objekata, kao i za održavanje nekih manifestacija (proslava mevluda u Sarajevu) svrstao je ovaj njegov vakuf po bogatstvu na drugo mjesto u Sarajevu, a treće u Bosni i Hercegovini. Upravu nad ovim vakufom provodili su njegovi sinovi, najutjecajiji predstavnici Muslimana u Sarajevu po dolasku austrougarske vlasti u Bosnu.

Pored graditeljskih ambicija čini se da je Fadil-paša imao velike sklonosti za likovne umjetnosti. Smisao za likovne umjetnosti pokazivao je izradom izvanrednih kaligrafskih levhi, ali i poznavanjem perzijske minijature, na primjer. Tako vrlo često u svojim pjesmama spominje slikare i minijaturiste Manija, Bihzada, arhitektu Sinnimara i druge.

Povlačenjem sa političke scene ustupa mjesto svojim sinovima koji izbijaju na površinu društvenih i kulturnih zbivanja Sarajeva i Bosne, čije će vrijeme istinske afirmacije doći dolaskom austrougarske vlasti u Bosni. S druge strane, austrougarski režim čini Fadil-pašin opstanak u Sarajevu nemogućim i on odlazi po drugi put i definitivno u Istanbul, gdje i umire 1882. godine.

Da smo Fadil-pašu Šerifovića promatrali u širim okvirima Osmanjskog carstva XIX vijeka, onda on ni u književnosti ni na političkoj sceni ne bi bio od izuzetnog značaja. Promatran u okvirima Bosne XIX stoljeća, on postaje nezaobilazna i gotovo ključna ličnost u mnogim kretanjima, pa Prelogova preporuka da se Fadil-paša Šerifović monografski obradi nije po našem mišljenju potpuno iscrpljena ovom knjigom

u kojoj je ova ličnost ipak više promatrana kao stvaralac autentične bosanskomuslimanske kulture, a manje kao jedan od kreatora i učesnika političkih tokova u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću.

CONCLUSION

Among approximately 300 poets and writers in one of the three Islamic Oriental languages (Arabic, Turkish and Persian) in Bosnia and Herzegovina, a good number of them also tried their skill in *divan*-poetry. Literature in Oriental languages in Bosnia and Herzegovina in the earlier period, what might be called the classical period (XVI–XVIII), was more prolific and varied, but this gradually died out, retreating before *alhamiada* literature after the end of the XVIIIth century. Nevertheless, as late as the XIXth century some very interesting literary figures, among whom the poet Fadil-pasha Šerifović (born in Sarajevo 1802/03, died in Istanbul in 1882) occupy a special place.

The present paper attempts to answer the question how this poet and writer, who chose to write his poetry in the manner of the Turkish classics, appeared so late. Further, it was important to establish whether in the work of that poet, who lived and wrote in XIXth century Bosnia, there was anything characteristic of his time that would offer us the possibility of perceiving the poet's vision of Bosnia at the time his work was written.

Since there has not been sufficient research into the literary heritage of the Bosnian and Herzegovinian Moslems in Oriental languages, the biography of Fadil-pasha Šerifović had to be reconstructed from rather meager literature and some relatively richer sources from the XIXth century (in the first place the Sarajevo chroniclers Muhamed Enveri Kadić and Salih Sidki Hadžihusejnović Muvekit), so that the answers to these questions could barely be discerned and adequately explained.

The works of Fadil-pasha Šerifović: *Divan*, *Comentary on the Rites of the Mevlevi Order*, and *the Qasida, a Reply to Zhia-pasha's Zafernama*, his contemporary histories of Bosnia, both in Turkish, but still in manuscript were the sources for this work. The author of one of them was Salih Sidki Hadžihusejnović – Muvekit, and the other (in 28 volumes) by Muhamed Enveri Kadić, *sidjils* (legal registers) of the Sarajevo Sharia Court of Law, *waqufnamas*, and diplomas of Fadil-pasha Šerifović, etc.

The following books were very useful: Safvetbeg Bašagić: „A Short Survey of History of Bosnia and Herzegovina”, „Tazakir” (reminiscences)

u kojoj je ova ličnost ipak više promatrana kao stvaralac autentične bosnanskomuslimanske kulture, a manje kao jedan od kreatora i učesnika političkih tokova u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću.

CONCLUSION

Among approximately 300 poets and writers in one of the three Islamic Oriental languages (Arabic, Turkish and Persian) in Bosnia and Herzegovina, a good number of them also tried their skill in diyan-poetry. Literature in Oriental languages in Bosnia and Herzegovina in the earlier period, what might be called the classical period (XVI–XVIII), was more prolific and varied, but this gradually died out, retreating before *alhamiada* literature after the end of the XVIIIth century. Nevertheless, as late as the XIXth century some very interesting literary figures, among whom the poet Fadil-pasha Šerifović (born in Sarajevo 1802/03, died in Istanbul in 1882) occupy a special place.

The present paper attempts to answer the question how this poet and writer, who chose to write his poetry in the manner of the Turkish classics, appeared so late. Further, it was important to establish whether in the work of that poet, who lived and wrote in XIXth century Bosnia, there was anything characteristic of his time that would offer us the possibility of perceiving the poet's vision of Bosnia at the time his work was written.

Since there has not been sufficient research into the literary heritage of the Bosnian and Herzegovinian Moslems in Oriental languages, the biography of Fadil-pasha Šerifović had to be reconstructed from rather meager literature and some relatively richer sources from the XIXth century (in the first place the Sarajevo chroniclers Muhamed Enveri Kadić and Salih Sidki Hadžihusejnović Muvekit), so that the answers to these questions could barely be discerned and adequately explained.

The works of Fadil-pasha Šerifović: *Divan*, *Comentary on the Rites of the Mevlevi Order*, and *the Qasida, a Reply to Zhia-pasha's Zafernama*, his contemporary histories of Bosnia, both in Turkish, but still in manuscript were the sources for this work. The author of one of them was Salih Sidki Hadžihusejnović — Muvekit, and the other (in 28 volumes) by Muhamed Enveri Kadić, *sidjils* (legal registers) of the Sarajevo Sharia Court of Law, *waqufnamas*, and diplomas of Fadil-pasha Šerifović, etc.

The following books were very useful: Safvetbeg Bašagić: „A Short Survey of History of Bosnia and Herzegovina”, „Tazakir” (reminiscences)

by Ahmed Dawdet-pasha, „Omer-pasha and the Bosnian Turks” by Ivan Frano Jukić”, „Sarajevo at the Time of Occupation of Bosnia” by Hamdija Kreševljaković and „The Beginning of Abolition of the Janissaries” by the same author, „Contribution to the Study of Folk Poetry in These Parts” by Alija Bejtić, as well as many other works in which at least some light had been shed on the time in which Fadil-pasha Šerifović had lived, and on the position he had held within the Ottoman feudal class in Bosnia that he had belonged to. It must be stated that the role of Fadil-pasha Šerifović has not been adequately presented, whether he is viewed as a social or political personality, or as a personality active in cultural and literary life. For example, it ought to be sufficient to mention that Šerifović’s capital work *Divan*, was unknown to Bašagić, who had been a pioneer in the area of research in literature in Oriental languages in Bosnia and Herzegovina, as well as to the later scholars Handžić, Sabanović and Balić, who along with Bašagić, have remained the most prominent names in the field.

That Šerifović was also an interesting personality for prewar historians was indicated by the opinion of Dr. Milan Prelog, put forward almost fifty years ago in his book „*The History of Bosnia and Herzegovina During Ottoman Rule*,” who thought Šerifović a personality well worth a monograph.

On his father’s side, Fadil-pasha belonged to a family that settled and made their home in Bosnia in XVIIIth century, having supposedly brought with them the credentials of being *ashraf* — direct descendants of Muhammed. The present work has not established an opinion in favour of, or contrary to the authenticity of those documents; however, the fact is, according to the Turkish historian Uzuncarsili, that it was just in the XVIIIth and the XIXth century, that a number of people with supposed proofs of belonging to the Prophet’s family appeared, so that the probability of these documents being authentic is small. Nevertheless, on the basis of the existing documents, whether they were true or false, it was obvious that the leading members of this family occupied the highest position in the ranks of the Bosnian *ulama*. Thus Fadil-pasha’s father was a *naqibul-ashraf*, i. e. the representative of *ashraf*, i. e. Prophet’s descendents in Bosnia, he was a *kadi*, *ayan* and the owner of huge estates. The Šerifović family through marriages became connected with the local Bosnian nobility, so that Fadil-pasha, on his mother’s side, belonged to the old Sarajevo family of Fazlagićes, the genealogy of which can be traced back to the XVIIIth century. Fadil-pasha’s mother, Čamila Fazlagić, extolled in a folk-song, was the last member of the family.

Having been born into such a distinguished family, talented and erudite in Oriental literature, in his early youth he became a Professor of the Imperial Medresa of Edirne. Soon afterwards, after the death of his father, who was executed by the rebellious Janissaries of Sarajevo, as an advocate of the Sultan’s reforms, when a decree about the abolishment

of the Janissaries was issued, Šerifović first became the *naqibul-ashraf* of Sarajevo, and soon after that, a *kadi*, a *muteselim*, and *mir-liva*, i. e. a Commander of the Zvornik and Herzegovinian *Sandjaks*.

For almost six of the eight decades of his life, his presence was felt, through his writing, in the literature and culture of Bosnia and Herzegovina. As far as we know, he left the most complete *Divan* of poetry, made up of various forms of poetry, of any Bosnian poet who wrote in Turkish. The first poems preserved in the *Divan*, Fadil-pasha composed in the thirties of the XIXth century. It was clear then, already, that he did not want to experiment or try to write poetry in a new manner; his way of writing indicated that he had chosen the old, tested method of divan-poetry. In the first place, that meant first trying one's hand at imitating the classics of divan-poetry, complementing their poems with his own verse, and only after that undertaking one's own independent poetic search, but within the framework of the laws of poetics of classical divan-poetry. Namely, it is known that not even the most talented poets tried to write poetry before mastering the »trade« of a poet, which meant the imitating of old and classical poets, in order to learn the technique of divan-poetry. The phenomenon resembles the Italian Renaissance poets, who looked for and found their models in the classical literature, and whose motto was »perfetta poesia, perfetta imitazione«. In divan-poetry and in Šerifović as well, this was seen in the so-called *takhmis*, *musedes*, in which some less known, or unknown poet added his own verses to the verses of some famous and recognized poet.

As a *dervish* of the Mavlevi order, he dedicated an entire body of *ghazals* – love poetry – to the spiritual leader of the Mavlavis, Jalaluddin Rumi, whose ideas inspired him. Even the hymnodies-religious poems dedicated to God, the Prophet and Muhammed's relatives, were not without the influence of the ideas of Rumi; moreover, there was something in them that could be described as *Shii* – *Alavi* influence.

The poems of the *Divan* of Fadil-pasha Šerifović, which most aroused the interest of the present author, were his poems with chronograms. Namely, as a man who belonged to the highest class of the Bosnian Moslem aristocracy, who was constantly in the center of the social and cultural developments in Bosnia, he wanted to mark numerous events, appointments, building constructions, and deaths of distinguished personalities with verses, the total value of whose letters gave the year which was immortalized by the poem in question. If those poems were to be congratulatory, dedicated to well-known personalities, then they were written in the form of *qasida* – eulogy, in which the last verse was a *tarikh*, i. e. the date of the event expressed by the value of the letters; but there were also some shorter poems, in the form of *ghazals* or quatrains, that ended in a verse making the desired date. Thank to these poems of his, the dates of some building constructions from his time, some of which were his own foundations, were preserved,

but also the memory of the personalities who had been of importance in his life. Among those personalities were both important political personalities, and those from *ulama* circles, such as: the poet Arif Hikmet-bey Rizvanbegović, better known in Turkey as Hersekli Arif Hikmet, then Mahmud-pasha Tuzlić, who had been active with Husein-Capitain Gradašević, Mehmed Refik-efendi Hadžiabdić the only Sheikh-ul-Islam from Bosnia, etc., as well as those for us, anonymous Mavlavi-*derwishes*, relatives and friends of the poet.

Though Fadil-pasha did not contribute exceptionally to the literature of Bosnia and Herzegovina in Turkish, in his chronogrammes, which present some very important data and facts, he proved to be an outstanding master of his trade, having created the most difficult form of *tarikih* without grammatical mistakes or taking great pains over it.

A great deal of freshness and variety of themes is found in Šerifović's quatrains and epigrams. Relieved of the responsibility of writing a long metrically and rhythmically harmonious whole, he expressed his day to day observations and contemplations, mocking or sincerely admiring some personality or some event in the form of short poems.

One longish poem, which remained outside Fadil-pasha's *Divan*, is discussed in a separate chapter of the present work. The present author considers it one of the most important poetic works of Fadil-pasha, for a number of autobiographic data, for the frankness of tone, from which the character and temperament of the poet can be seen, and finally because of the personality to whom it was directed. This was a *qassida* in which he violently attacked Turkish poet and diplomat Zhiapasha for slander and the signing of the famous »*Zafermama*« with Fadil-pasha's name. All 70 verses of the poem overflow with the gall of the offended poet.

Here, in conclusion, it is necessary to point out that the translation of divan-poetry, especially post-classical divan-poetry to which Fadil-pasha's *Divan* belongs, is made difficult by the fact that Ottoman Turkish in which that poetry was written, was a peculiar mixture of Turkish, Arabic and Persian. It was especially difficult to find adequate meanings of various mystical terms and archaic *lexemes*, hard to find even in the most specialised dictionaries. Consequently, the author has compiled his own glossary of divan-poetry terms, based on several poetic works which could not be included into the present work owing to their length.

Studying the poetic work of Šerifović, the author found himself in a position to evaluate it, emphasise in it that which was useful as information, or that which was beautiful as poetic expression, or both. The author is more inclined to conclude that the *Divan* as a part of the cultural heritage of Bosnia and Herzegovina from the time of Ottoman rule is interesting as a contemporary source for knowledge of the past of this region, but does not lack aesthetic value, although it came late relative to other works of its kind. Consequently, the high

artistic achievement of some poems fades in view of the fact that the influence of European literatures, especially French, was very strong in the Ottoman Empire, and that Fadil-pasha Šerifović remained the epigone of a XVIIth and XVIIIth century poet. At the time when *Tanzimat* literature flourished, he retreated into spirituality and contemplation, and in those spheres he tried to act, along with the rest of the Bosnian aristocracy, in the direction of gaining autonomy for Bosnia and Herzegovina.

So, although apparently in favour of reforms, he became a target for the criticism of the central government at the time of Veziar Tahir-pasha, when he was saved from exile or execution by his ingenuity, but also by his wealth. Somewhat later, at the time of Omer-pasha Latas, he was exiled from Bosnia. It should be mentioned that Šerifović marked almost any appointment in Bosnia with a chronogramme, but he did not mention either the arrival of Tahir-pasha, or of Omer-pasha Latas when he was appointed Military Commander, in any of his poems. He also failed to mark the arrival of Djawdet-pasha to Bosnia. It seems that he had known those men and did not want any intimacy with them. However, as we can see, Latas judged his activity correctly, and sent him into exile. This did not prevent Fadil-pasha from succeeding in rehabilitating himself on the plane of politics, but in spite of the high offices he had held during his absence from Bosnia, he did all he could to return to Sarajevo, and he succeeded in the end. In order not to be disturbed, he sacrificed his political career, and devoted himself to mysticism and poetry. From that time on, he not only wrote a lengthy *Commentary of the Rites of the Mavlavi Order*, but also worked actively on the spreading of mysticism and the improvement of the situation of the *dervish Shaikhs*. From that time on he began constructing and repairing the *dervish tekis*, and aiding the dervishes and, which was very important, writing poetry in the spirit of *Mavlavism*. Nevertheless, as he himself stated: »People of spirit« – the dervishes, did not enjoy their previous reputation. It would be a mistake, however, to conclude that Šerifović turned to mysticism and the problems of the dervish life exclusively. He invested a lot of labour and time in the constructions of charitable institutions.

The founder of numerous endowments in Sarajevo and some other towns in Bosnia, Fadil-pasha left his stamp on urban development of his town. Bridges, fountains, mosques, medresas, libraries that he had built serve their purpose to this day, or as places of cultural interest testify to the efforts of their creator. The estate that he bequeathed for the upkeep of these buildings, as well as for the financing of some activities (celebration of *Mawlud* in Sarajevo) give his *waquf* second place, in terms of the amount of property and funds, in Sarajevo, and third place in Bosnia and Herzegovina. Management of the *waquf* was in the hands of his sons, the most influential representatives of

the Sarajevo Moslems after the coming of the Austro-Hungarian rule in Bosnia.

Fadil-pasha also had great artistic talent. It was manifested in his creation of extraordinary caligraphic *lawhas*, but also in his knowledge of Persian miniatures, for instance. Thus, very often in his poems he mentioned painters and miniaturepainters such as Mani, Bihzad, architect Sinnimar and others.

By his withdrawal from the political scene, he made room for his sons, who came to the very fore of social and cultural events in Sarajevo and Bosnia. The time of their real affirmation was to come with the arrival of Austro-Hungarian rule in Bosnia. On the other hand, the Austrian regime made Fadil-pasha's stay in Sarajevo impossible, and he left for the second time to Istanbul, where he died in 1882.

If the personality of Fadil-pasha Šerifović were discussed within the broader framework of the XIXth century Ottoman Empire, then it would not have exceptional importance either in literature, or in politics. However, within the framework of XIXth century Bosnia, he became an unavoidable and almost key personality in numerous developments, so that Prelog's suggestion that a monograph should be written on Fadil-pasha Šerifović, is not, in the opinion of the present author, fully exhausted by this book in which this personality has been described more as the creator of an authentic Bosnian-Moslem culture, and less as one of the creators of and participants in political development in Bosnia and Herzegovina in the XIXth century.

POPIS IZVORA I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

1. *En'âm* – zbirka sura i molitvi, 2. Diploma Fadil-paši za tumačenje djela Dalail al-hayrat. Istorijski arhiv Sarajevo (Rukopis bez broja – specijalna zbirka).
2. Fadil paša Divani. Prepis: Muhamed Enveri Kadić. Rukopis u GHB br. R-92.
3. Fadil paša Divani. Prepis: Muhamed Enveri Kadić (sa bilješkom o uvakufljenju). Rukopis u GHB br. R-93.
4. Fadil-pašina diploma iz kaligrafije. Istorijski arhiv Sarajeva, MS. R-275.
5. Divan-i Fadil Bosnevi mevlevi. Prepis: Muhamed Ševki (Imamović) Ms. u OIS, br. 4520.
6. Hersek Sancağının Foça kolu a'şâr defteri. Ankara, Tapu ve Kadastro Defterleri Genel Müdürlüğü, No 141.
7. Hersek Sancağının Mostar kolu a'şâr defteri Ankara, Tapu ve Kadastro Defterleri Genel Müdürlüğü, No 156.
8. Isević, Muhamed Emin. *Ahval-i Bosna*, Ms. u Istanbul Universitesi Kütüphanesi Türkçe Yazma eserler, No. 6647 (fotokopije u posjedu Ahmeda Aličića).
9. Kadi-zade (Kadić), Muhamed Enveri. Tarih-i Enveri I – XXVIII (ovdje citirano kao Kadićev *Zbornik*), Ms. u OIS i GHB (specijalne zbirke).
10. Kur'an (sa bilješkom o uvakufljenju Fadil-paše Šefirovića), Ms. u GHB, br. R-9.
11. Kolekcija sidžila, Ms. u GHB, br. 127. (sidžili: LXIII, LXVI, LXXV, LXXXV, LXXXIX).
12. Mecmû'a (Mustafe Nurudin ef. Šefirovića), Ms. u OIS, br. 3025.
13. Mecmû'a, GHB I, 3218.
14. Muvekkit, Salih Sidki Hadžihusejinović *Tarih-i Bosna* (autograf), M.s. OIS 766.

Literatura

1. Aličić, Ahmed, Uredba o organizaciji turske uprave u Bosni 1865. POF XII – XIII, Sarajevo, 1965, str. 219 – 235.
2. Alparslan, Ali. Osmanlı Türk Hattatlığı. u: Çevren VI, 17. (Pristina), 1978, str. 55 – 74.
3. Altunso, Abdulkadir. Osmanlı Şeyhülislamı, Ankara, 1972.
4. Anawati, G. C. – Gardet, Louis. *Mistique musulmans (aspects et tendances – experiences et techniques)*. Paris, 1961.
5. *A y v a n s a r a y i*, Hafiz Hüseyin. Vefeyat-i selatin ve Meşâhir-i Rical, Hazirayan: Fahri Ç. Derin, Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları No 2241. İstanbul, 1978. 207 str.
6. *B a b i n g e r*, Franz, Fünf bosnisch-osmanische Geschichtsscheiber. GZM XLII/1930, str. 169 – 172.
7. *B a j r a k t a r e v i ć*, Fehim, Tursko-islamska kulturna baština južnih Slavena Mogućnosti (Split), 13. 1966, 4. str. 389 – 397.
8. *B a l i ć*, Smail. Die Kultur der Bosniaken. Supplement I, Inventar des bosnischen literarischen Erbes in Orientalischen Sprachen. Wien, 1978. 111 str.

9. B a l i ć, Smail, *Kultura Bošnjaka – Muslimanska komponenta*, Wien, 1973, 247 str.
10. B a n a r l i, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Fasikül 1–11*. İstanbul, 1971–1977.
11. B a š a g i ć, Safvetbeg, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900, 215 str.
12. B a š a g i ć, Dr Safvetbeg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1912. 184 str.
13. B a š a g i ć, Safvetbeg, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Osmanskoj carevini*, Zagreb, 1931. 79. str.
14. B a š a g i ć, Safvetbeg, *Arifi Hikmet beg Rizvanbegović Stočević, Nada* (Sarajevo), IX, 1903. str. 211–213 i 227–229.
15. B e ć i r b e g o v i ć, Madžida, *Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, POF XX–XXI, str. 223–364.
16. B e g i ć, Midhat, *Epitafi kao osnova poezije*, *Odjek* (Sarajevo) XXV, 1972, 18, str. 3 i 16.
17. B e g i ć, Midhat, *Kontinuitet jedne književnosti*, *Vjesnik* (Zagreb) od 9. V 1978. str. 11.
18. B e g i ć, Midhat, *U jedinstvenom okviru. Pristup i teze za projekat istorije bosanskohercegovačke književnosti*, *Odjek* (Sarajevo), XXV, 1972, 22. str. 6.
19. B e j t i ć, Alija, *Uticaj islama na razvoj kulture u Bosni i Hercegovini*, *El-Hidaje* V, 45, (Sarajevo), 1942, str. 99–102.
20. B e j t i ć, Alija, *Iz prošlosti mevluda u Bosni i Hercegovini*, *El-Hidaje* VI, 6–8 (Sarajevo), 1943, str. 205–213.
21. B e j t i ć, Alija, *Ulice i trgovi Sarajeva*, Sarajevo, 1973. 451 str.
22. B e j t i ć, Alija, *Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama*, *Bilten Instituta za proučavanje folklora* (Sarajevo) II, 1953, str. 387–405.
23. B i l g e g i l, M. Kaya, *Ziya Paşa, Üzerinde bir Araştırma*, Ankara, 1979.
24. B o m b a c i, Alessio, *Histoire de la littérature turque*, Paris, 1968.
26. *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija – Starija književnost*, knjiga I, Sarajevo, 1974.
27. B o š k o v, Vančo, *Neka razmišljanja o književnosti na turskom jeziku u Bosni i Hercegovini*, *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja*, ANUBIH, Posebna izdanja, *Knjiga XXXV* (Sarajevo), 1977. str. 53–64.
28. B o š k o v, Vančo, *Nepoznati pjesnici Bulbuli Mostarac i Šahin aga i hercegovački namjesnik Nevesinjac Redžep-paša, Život* (Sarajevo) XXIV, 6. 1975. str. 647–652.
29. B o š k o v, Vančo, *Motivi u pjesmama o gradovima Bosne i Hercegovine na turskom jeziku*, *Godišnjak Instituta za jezik i književnost III–IV*, (Sarajevo), 1974–75, str. 51–60.
30. B u r s a l i, Mehmed Tahir, *Osmanli Müellifleri I*, İstanbul, 1891.
31. B u t u r o v i ć, Djenana, *Studija o Hörmanovoj Zbirci muslimanskih narodnih pjesama*. Sarajevo, 1977.
32. C e n g i z, Halil Erdoğan, *Divan Şiiri Antolojisi*. Izd. Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.
33. C e n g i z, Halil Erdoğan, *Açıklamalı, Notlu Divan Şiiri Antolojisi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1967.
34. C e v d e t P a š a, Tezâkir I–III. Yayınlayan: Ord. Prof. Cavid Baysun, TTK, Ankara, 1953, 1960 i 1963.
35. Ç e l e b i Asaf Halet, *Mevlâna ve Mevlevilik*. İstanbul, 1957.
36. Č e l e b i, Evlija, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*. Preveo, uvod i komentar napisao: Hazim Šabanović, Izd. Veselin Masleša, Sarajevo, 1967.
37. Ć a t i ć, Musa Ćazim, *Dvije tri o Zija paši*, *Gajret* V, 1912. i *Sabrana djela* II, Tešanj, 1968. str. 44–55.
38. Ć e h a j i ć, Džemal, *Neke karakteristike učenja Galaluddin Rumija i nastanak derviškog reda mevlevija u Bosni i Hercegovini*, POF XXIV, Sarajevo, 1976, str. 85–108.

39. Čehajić, Džemal, Pjesme Fevzije Mostarca na turskom jeziku, POF XVIII–XIX, 1968–69, str. 285–314.
40. Čehajić, Džemal, Vidovi stvaranja muslimanskih mistika porijeklom iz Bosne i Hercegovine i drugih krajeva Jugoslavije od XV do XIX vijeka. Godišnjak Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, 1974–75, III–IV.
41. Čorović, Vladimir, Književnost u Bosni i Hercegovini, Bosna i Hercegovina, izdanje Srpska književna zadruga (Beograd), 1925, str. 82–127.
42. Čurić, Hajrudin, Jedan odlomak iz bosansko-hercegovačke istorije 19. veka, Gajret (Sarajevo) XII, 1931, 7. str. 181–182.
43. Čurić, Hajrudin, Prilozi Bosansko-hercegovačkoj istoriji XIX vijeka, Sarajevo, 1960, 138 str.
44. Danişmend, Ismail Hami, Izahli Osmanli Tarihi Kronolojisi I–VI, İstanbul, 1972.
45. Delić, M(ehmed) R(emzi), Zašto je šejhul-islam smijenio sarajevskog muftiju Muđidovića. Jedna interesantna crtica iz naše nedavne istorije, Gajret XVII, 1936, 12. str. 189–191.
46. Develliođlu, Ferit. Osmanlica – Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, 1970.
47. Dizdar, Hamid, Sevdalinke. Sarajevo, 1944.
48. Dizdar, Hamid, Izvršen je prevod misterioznog tarika, Jugoslovenska pošta (Sarajevo) VII, br. 1797, str. 4. od 2. VI 1935.
49. Dizdar, Mak, Pečatom zlatnim pečaćeno, Život (Sarajevo), 1968, br. 1.
50. Dizdaroglu, Hikmet, Halk siirinde Türler, Ankara, 1969.
51. Dobrača, Kasim, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi Husrevbegove biblioteke u Sarajevu, Sarajevo, 1963.
52. Dobrača, Kasim, Mehmed Refik-efendija Hadžiabdić – Šejhulislam, Anali GHB V–VI, Sarajevo, 1978, str. 99–114.
53. Đurđev, Branislav, O nekim istorijsko-etničkim problemima u obradi turskog perioda, Prilozi Instituta za istoriju (Sarajevo) XI–XII, 1975–76, str. 283–287.
54. Đurđev, Branislav, Islamic Culture in Bosnia and Herzegovina. U: Encyclopaedia of Islam, New edition, I, Leiden–London, 1960.
55. Ekmečić, Milorad, Spoljni faktor u procesu sazrijevanja balkanskih revolucija 1849–1878. godine, JIČ, 1964. (Beograd), str. 3–37.
56. Elezović, Gliša, Iz posmrtnih rukopisa Ahmet Dževdet-paše, POF II, (Sarajevo), 1952. str. 259–314.
57. Eren, Ahmet Cevat, Mahmut II Zamanında Bosna-Hersek. İstanbul, 1965.
58. Fajić, Zejnil, Mala historija događaja u Hercegovini iz Bračkovićeve autografa, Anali GHB II–III (Sarajevo), 1974. str. 97–108.
59. Fatin, Davud, Hâtimet al-aş'âr. İstanbul, 1271.
60. Filipović, Muhamed, Prilozi historiji društvene misli u Bosni i Hercegovini, Radio-Sarajevo, Treći program god. V, 14 (Sarajevo), 1976. str. 5–30.
61. Filipović, Nedim, Tasawwuf-islamski misticizam, POF XXIV/1974 (Sarajevo), 1976, str. 13–31.
62. Filipović, Nedim, Uticaj islama na bosanskohercegovačko tlo, Radio-Sarajevo, Treći program IV, 9 (Sarajevo), 1975. str. 65–84.
63. Filipović, Nedim, O problemima društvenog i etničkog razvitka u doba osmanske vlasti, Prilozi Instituta za istoriju XI–XII (Sarajevo), 1975–76, str. 274–282.
64. Gardet, Louis, Les grands problemes de la théologie musulmane: Dieu et la destinée de l'homme. Paris, 1967.
65. Gölpınarlı, Abdülbaki, Fuzuli Divani. İstanbul, 1961.
66. Gölpınarlı, Abdülbaki, Mevlânadan sonra Mevlevilik. İstanbul, 1953.
67. Gölpınarlı, Abdülbaki, Türk Tasavvuf şiiri Antolojisi, İstanbul, 1972.
68. Hadžibajrić, F(ejzulah), Osvrt na komentar mevlevijskog »Evrada« od Fadil-paše Šerifovića, Preporod VII (Sarajevo) br. 2 (129) od 15. januara 1976. str. 6–7.
69. Anonimus (Osman Nuri Hadžić). Muslimansko pitanje u Bosni i Hercegovini, Zagreb, 1902.

70. (Hadžijahić, Muhamed). Bibliografska grada za proučavanje historije naroda BiH srednjovjekovnog i turskog perioda – za internu upotrebu – ANUBiH. Sarajevo, 1971.
71. Hadžijahić, Muhamed. Formiranje nacionalnih ideologija u Bosni i Hercegovini u XIX vijeku, JIČ, 1–2, 1970, str. 55–71.
72. Hadžijahić, Muhamed, Traljić Mahmud i Šukrić Nijaz. Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 1977.
73. Hajdarović, Rašid. Medžmua Mula Mustafe Firakija, POF XXII–XXIII (1972–73), str. 301–314.
74. Handžić, Mehmed. Književni rad bosanskohercegovačkih muslimana, Poseban otisak iz GVIS I, Sarajevo, 1933. 118 str.
75. Handžić, Mehmed, Sarajevo u turskoj pjesmi. GVIS XI, 1943, br. 7, str. 161–174, br. 8–9, str. 193–206, br. 10, str. 235–250, br. 11–12, str. 269–281.
76. Al-Hanği, al-Bosnawī Muḥammad (Mehmed Handžić) Al-ğawhar al-asnā fī tarāğim al-‘ulama’wa šu‘arā Bosna. Al-Qāhira (Kairo) 1349 (1930).
77. Hammer, Joseph von. Historija Turskog (Osmanskog) carstva I–III, Preveo: Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979.
78. Imamović, Mustafa, Maximilian Braun o počecima evropeizacije u književnosti bosanskih Muslimana, Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja, ANUBIH, Posebna izdanja XXXV (Sarajevo), 1977, 99–115.
79. Imamović, Mustafa, Bosna između osmanske i habzburške carevine u istočnoj krizi 1875–1878, ANUBIH, knjiga XXX/tom I, (Sarajevo), 1977. str. 341–350.
80. Isaković, Alija. Biserje. Izbor iz muslimanske književnosti, Zagreb, 1972.
81. İslâm Ansiklopedisi, I–XII, Istanbul, 1943 i dalje.
82. İz, Fahir. Eski Türk Edebiyatında Nazım, Istanbul, 1967.
83. Jelačić, Vjekoslav. Doživljaji Francuza Poulet-a na putu kroz Dubrovnik i Bosnu (godine 1658), GZM XX, (Sarajevo), 1908. str. 23–75.
84. Jukić, Ivan Frano. Abdulhraman paša izsieče sarajevske baše (god. 1827), Bosanski prijatelj, II, U Zagrebu, Berzotiskom dra Ljudevita Gaja. 1851, str. 100.
85. Jukić, Ivan Frane. Književnost bosanska, Bosanski prijatelj (I i II). Zagreb, 1850 i 1851.
86. Jukić, Ivan Frane, Omer-paša i bosanski Turci, Bosanski prijatelj (II i III), Zagreb, 1851.
87. Kabakli, Ahmet. Türk Edebiyatı I–III, Istanbul, 1967–1969.
88. Kapetanović-Ljubušak, Mehmedbeg. Istočno blago. Turske, arapske i perzijske poslovice i mudre rečenice. Sarajevo, 1313 (1896).
89. Karaalioğlu, Seyit Kemal. Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü. İstanbul, 1969, 864 str.
90. Karaalioğlu, Seyit Kemal. Türk Edebiyatı Tarihi – resimli – Motifli. İstanbul, 1973, 798. str.
91. K(arađozović), A(dem). Mevlana Fadilpaša Šerifija (1807–1880) – sarajevski bogataš, političar, pjesnik i derviš. u: Muslimanska svijest (Sarajevo) IV, 68, od 13. 11. 1939. str. 5.
92. Kemura, Sejfudin Fehmija ef. Javne muslimanske građevine u Sarajevu. Separatni otisak iz GZM XX, 1908, 4. str. 475–512.
93. Kemura, Šejh Sejfudin. Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe. Sarajevo 1910. Poseban otisak iz: GZM XXII (Sarajevo), 1909.
94. Kocatürk, Vasfi Mahir. Türk edebiyatı tarihi. Ankara 1964, 856. str.
95. Köprülü, M. Fuat. Divan Şiiri Antolojisi, İstanbul, 1931.
96. Köprülü, Fuat. Türk dili ve edebiyatı hakkında Araştırmalar. İstanbul, 1934.
97. Köprülü, Mehmet Fuat-Suleyman, Sihabettin. Yeni Osmanlı tarih-i edebiyatı I, İstanbul, 1332.
98. Köprülü, M. Fuat. Türk Edebiyatında ilk mütesavvifler. II Basım, Ankara, 1966.
99. Kreševljaković, Hamdija, Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878, Sarajevo, 1937.

100. K r e š e v l j a k o v i ć, Hamdija, Sarajevo za vrijeme austro-ugarske uprave (1878–1918), Sarajevo, 1969.
101. K r e š e v l j a k o v i ć, Hamdija, Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini; Naše starine (Sarajevo), str. 76 i dalje.
102. K r e š e v l j a k o v i ć, Hamdija, Saraji ili dvori bosanskih namjesnika (1463–1878), Naše Starine (Sarajevo), 1956. str. 18–22.
103. K r e š e v l j a k o v i ć, Hamdija, Sarajevo ponovo glavni grad Bosne i Hercegovine. Novi Behar (Sarajevo) II, 1928/29. str. 163–164.
104. K r e š e v l j a k o v i ć, Hamdija, Muteselimi i njihov djelokrug (Poseban otisak), Radovi VII, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1957.
105. K(reševljaković), H(amdija), Početak ukidanja janičara. Po podacima iz povijesti Bosne od Muhameda Enver-ef. Kadića sastavio H. K. Pravda – Kalendar Jugoslavenske muslimanske organizacije za godinu 1925. (1343/44 po Hidžretu). Godina IV, Sarajevo 1925, str. 49–58.
106. K r e š e v l j a k o v i ć, Hamdija, Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg Bosni od najstarijih vremena do danas, Sarajevo, 1912.
107. K u r g a n, Şükürü. İzahli eski metinler antolojisi. Ankara, 1943.
108. K u t l u, Şemsettin, Tanzimat Dönemi Türk Edebiyat Antolojisi. İstanbul, 1972.
109. L e v e n d, Agah Sirri. Divan Edebiyati, İstanbul, 1943.
110. L ü t f i, Ahmed. Tarih-i Lütfi, I cild. İstanbul (Matbaa-i amire), 1290.
111. L j u b o v i ć, Amir. Contributions to an Oriental Philology, Survey (periodical for social studies), 3. (Sarajevo) 1975, str. 334–341.
112. M a h m u t e h a j i ć, Rusmir, Ibrahim Vehbi – kadija, pjesnik i epigrafičar, Anali GHB IV, 1976, str. 77–94.
113. M a s s i g n o n, Louis. Essai sur les Origines du Lexique technique da la Mystique musulmane. 2 ed. Paris, 1954.
114. M a z a l i ć, Đoko, Leksikon umjetnika, slikara, vajara graditelja, zlatara, kaligrafa i drugih koji su radili u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 1967, 153 str.
115. Mevlâna Celaledin Rumi, Mesnevi I–IV. Čev. Velet Izbudak. İstanbul, 1942–1957.
116. M u d e r i z o v i ć, Riza, Dolazak Omer paše Latasa u Bosnu, Gajret (Sarajevo) VIII, 1924, 1–2, str. 13–14.
117. M u f t i ć, Teufik, Arapsko pismo kod nas. Radio Sarajevo – Treći program, VIII, 24 (Sarajevo), 1979. str. 547–560.
118. M u j e z i n o v i ć, Mehmed. Autogram Evlije Čelebije u trijemu džamije Aladže u Foči. Naše starine IV, Sarajevo, 1957, str. 291–294.
119. M u j e z i n o v i ć, Mehmed, Turski natpisi u Travniku i njegovoj okolini, POF XIV–XV, 1964–65, str. 141–187 i POF XVI–XVII, 1966. str. 213–306.
120. M u j e z i n o v i ć, Mehmed, Stari Alifakovac, u Sarajevu, Naše starine VIII (Sarajevo), 1962. str. 119–138.
121. M u j e z i n o v i ć, Mehmed. Epigrafika i kaligrafija pjesnika Mejlija, Naše starine IV, 1957. (Sarajevo), str. 131–168.
122. M u j e z i n o v i ć, Mehmed, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I i II. I knjiga, Sarajevo, 1974. str. 558. II Knjiga, Sarajevo, 1977. str. 515. — — — —
123. M u j e z i n o v i ć, Mehmed, Nekoliko kronograma Muhamed Fadil-paše Šerifovića, Preporod (Sarajevo), VII, 3 (130), od 1. februara 1976. str. 6.
124. M u l a b d i ć, Edhem, Mustajbeg Fadilpašić, Muhamedanski kalendar Bajraktar (Sarajevo), 1894, str. 107–108.
125. M u m c u, Ahmed. Osmanli Devletinde Siyaseten Katl. Ankara, 1963.
126. M u r a d b e g o v i ć, Ahmed, Omer paša Latas u Bosni. Zagreb, 1944.
127. M u v e k i t, Salih. Kako je ubijen prvi Sarajlija koji je obukao fes (o pogibiji Mustafe Nurudin-efendije Šerifovića), Jugoslavenski list 13/1930, br. 239, str. 6.
128. N a g a t a, Yuzo. Materials on the Bosnian Notables. Institut for the Study of languages and cultures of Asia and Africa. Tokio, 1979.
129. N(ametak Alija), Kronogram, GVIS (Sarajevo), X, 1942. str. 36–38.

130. N a m e t a k, Alija. Od beške do motike. Narodne lirske i pripovjedne pjesme bosansko-hercegovačkih Muslimana, Sarajevo, 1969.
131. N a m e t a k, Fehim. XIX yy Bosna Divan Şairi Fadil paşa Şerifović. Çevren IV, 11. 1976. (Pristina), str. 41—46.
132. N a m e t a k, Fehim. Epska pjesma na turskom jeziku o prilikama u Bosni, POF XXII—XXIII (1972—73), str. 383—394.
133. N a m e t a k, Fehim. Fadil-paşa Şerifović — sarajevski pjesnik XIX stoljeća. Radio Sarajevo — Treći program VIII, br. 24. (Sarajevo), 1979. str. 525—537.
134. N a m e t a k, Fehim. Književnost bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku, Radio Sarajevo, Treći program VII (19), (Sarajevo), 1978. str. 547—586.
135. N i k o l a j e v i ć, Dim(itrije), Prilozi bosanskoj istoriji iz 1836. godine, GZM XXII, Sarajevo, 1900, str. 645—668.
136. N u r u d i n o v i ć, Bisera. Bibliografija jugoslovenske orijentalistike. Izd. Orijentalni institut u Sarajevu. Posebna izdanja VI. Sarajevo, 1968. 242 str.
137. O n a n, Necmettin Halil. İzahlı divan Şiiri Antolojisi. İstanbul, 1940.
138. O z o n. Mustafa Nihat. Terimler kılavuzu. İstanbul, 1948.
139. P a l a v e s t r a, Vljako. O umjetničkoj vrijednosti natpisa na stećcima, Radio Sarajevo Treći program, III (Sarajevo), 1974. str. 378—387.
140. P a s k o Vasa-efendija, Bosna i Hercegovina za vreme misije Dževdet-efendije, Sarajevo, 1958, 103 str.
141. P e k o l c â y, Neclâ. Islâm Türk Edebiyatı I—II İstanbul, 1968.
142. P e t r o v i ć, Rade. Pokret otpora u Bosni i Hercegovini protiv austro-ugarske okupacije 1878. godine (prema izvještajima Talijanskog konzulata u Sarajevu), Međunarodni naučni skup povodom 100 godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini i drugim Balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875—1878. godine. ANUBiH, Knjiga XXX, tom II, Sarajevo, 1977, str. 343—374.
143. P o p o v i ć, Aleksa J., Sarajevska revolucija 1878, Sarajevo, 1906.
144. P o p o v i ć, Alexandre. La littérature ottomane des musulmans yougoslaves. Essai de bibliographie raisonnée. u: Journal Asiatique CCLIX. (Paris), 1971, 3—4, str. 309—376.
145. P o p o v i ć, Alexandre. La littérature ottomane des musulmans des pays yougoslaves sur quelques problemes de méthodologie. (referat na Simpozijumu osmanskih i predosmanskih studija. Sarajevo 18—22. 9. 1978.)
146. P o z d e r a c, Hamdija, Zajedništvo i kultura, Odjek XXXII, br. 9 (Sarajevo), 1979. str. 21.
147. P r e l o g, Milan, Povijest Bosne u doba osmanlijske vladavine, II dio (1739—1878). Sarajevo, s.a.
148. R a j k o v i ć, Ljubinka. Turski pesnici i pripovedači kod Srba i Hrvata, Izdanje: Filološki fakultet (Beograd), 1968, str. 159.
149. R i z v i ć, Ismet. Iluminirani rukopisi u Gazi Husrevbegovoj biblioteci, Anali GHB I, (Sarajevo), 1972, str. 75—94.
150. R i z v i ć, Muhsin. Stvaralački doživljaj i čitalačka recepcija u književnosti Muslimana na orijentalnim jezicima, Književna istorija X, 37, (Beograd), 1977, str. 3—12.
151. R i z v i ć, Muhsin. Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austro-ugarske vladavine, Knjiga I i II, ANUBiH, Sarajevo, 1973.
152. R y p k a, Jan Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des Türkischen Dichters Sabit, Praha 1924.
153. S e r t o ğ l u, Mithat. Bosna ve Hersek Müslümanlarının Türk Edebiyatı Tarihindeki Mevkii. Tez No 47 (neobjavljen rukopis u Univerzitetској biblioteci u Istanbulu).
154. S k a r i ć, Vladislav, Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije, Sarajevo, 1937.
155. S m a i l a ğ i ć, Nerkez. Klasična kultura islama, II dio, Zagreb, 1976.
156. S u ć e s k a, Avdo. Položaj bosanskih Muslimana u Osmanskoj državi, Pregled LXIV, 5, (Sarajevo), 1974. str. 483—509.
157. S ü r e y y a, Mehmed. Sicill-i Osmani yahut Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye, IV cilt. İstanbul, 1890—1899.

158. Š a b a n o v i ć, Hazim, Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima – Biobibliografija, Sašajevo, 1973.
159. Š a b a n o v i ć, Hazim, O književnom stvaranju Muslimana na orijentalnim jezicima, Život XXI, (Sarajevo), 1972.
160. Š a b a n o v i ć, Hazim, Islamska kultura u jugoslavenskim zemljama do XVIII stoljeća, Historija naroda Jugoslavije II, Zagreb, 1959, str. 602–612.
161. Š a b a n o v i ć, Hazim, Istočna djela naših pisaca u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu. GVIS II, br. 7–9 nova serija, (Sarajevo), 1951. str. 252–257.
162. Šebi Arus – Povodom 700-godišnjice smrti Mevlana Dželaludin Rumija (17. 12. 1273–17. 12. 1973), Sarajevo, 1974.
163. Ş e h a b e t t i n, Süleyman, Tarih-i Edebiyatı Osmaniye. Istanbul, 1328.
164. Š l j i v o, Galib, Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850–1852, Sarajevo, 1977.
165. T a h m i š č i ć, Husein, Sarajevo, Izd. Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1970.
166. T a l a t, Anil, Divan Edebiyatında Bosna ve Hersekli Şairler (Neobjavljena teza u Univerzitetskoj biblioteci u Istanbulu)
167. T a n p i n a r, Ahmet Hamdi, 19. uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi (Dördüncü Baskı), Istanbul, 1976.
168. T a r l a n, Ali Nihat, Divan Edebiyatında Tevhitler. Istanbul, 1936.
169. T a r l a n, Ali Nihat, Zâti Divanı – Edision kritik ve transkripsiyon – Gazeller kısmi: I cilt Istanbul. 1968.
170. T h a l l ö c z y, Lajos, A Bosnyak Herczegovinai »beg« czimröl. Turul (Budapest) I–II, 1915. str. 1–17.
171. T i m u r t a ş, Faruk K. Osmanlica Grameri. Istanbul, 1964.
172. T i m u r t a ş, Faruk K. Yeni Osmanlica Metinleri Istanbul, 1972.
173. T i m u r t a ş, Faruk K. Klasik ve eski Osmanli Türkçesi Metinleri, Istanbul, 1974.
174. T r a k o Salih – G a z i ć, Lejla, Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta u Sarajevu, POF XXV, (Sarajevo) 1977. str. 27–43.
175. T r a k o, Salih, Kronogrami sarajevskog muftije Muhamed Šakir – efendije Muidovića, Anali GHB I (Sarajevo) 1972, str. 49–65.
170. T r a l j i ć, M(ahmud), Muhamed Fadil-pašini vakufi. Preporod VII, br. 2 (129) (Sarajevo), 1976. str. 7.
177. T r a l j i ć, Mahmud, Bajraktar – muhamedanski kalendar za godinu 1312, Takvim za 1976. godinu, str. 178.
178. T r a l j i ć, Sejid, M, Sarajevski grad Vratnik, Sarajevo, 1937.
179. T r u h e l k a, Ciro, Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni, Separatni otisak iz GZM XXVII, (Sarajevo), 1915. str. 1–100.
180. U z u n ç a r ş ı l ı, Ismail Hakkı, Osmanli Devletinin İlmiye Teşkilati. TTK, VIII seri, sa. 17. Ankara, 1965. .
181. V e l e k, Rene, Književna teorija, Radio Sarajevo – Treći program III, br. 6, Sarajevo, 1974. str. 335–344.
182. Y e s i r g i l, Nevzat, Nedim Hayati Sanati Şiirleri. Istanbul, 1969.
183. Z a č e k, Vaclav, Bosna u tajnim političkim izvještajima Františka Zacha iz Beograda (1843–1848). ANUBIH. Sarajevo, 1976.
184. Z i y a – P a š a, Zafername Şerhi. Objavljeno pod imenom: Fadil-Paša Bosnevi mevlevi, mutesarraf-i İzmit. Istanbul, s.a.

R j e č n i k

Ab-i hajat, voda života. Ideja o vodi koja vraća život potječe iz Kur'ana (XVIII/60–65) gdje se govori o tome kako je pečena i napola pojedena riba oživjela. Po nekim narodnim predanjima Aleksandar je zajedno sa svojim kuharom, Andreasom, išao u nepoznate zemlje da traži izvor ove vode. Kad je Andreas na jednom izvoru prao usoljenu ribu, ova oživi i pobježe u vodu. Andreas skoči u vodu da je uhvati, ali ne uspije. Međutim, postao je besmrtn. Po legendi, vodu besmrtnosti su popili proroci Hizir i Ilijas. Hizir pomaže nemoćnim ljudima na kopnu, a Ilijas na moru. U tasavufu (v.) **ab-i hajat** je znak za duhovno uživanje, veselje, radost.

ab-i hajvan, v. ab-i hajat.

adžib, čudna stvar, začudo.

adem, nepostojanje, ništavilo. U tasavufu (v.) suprotno od vudžud (v.) – postojanje, biće.

ahi, moj brat, naziv koji su vitezovi u doba Sasanida i u srednjem vijeku nazivali svoje starješine. Sljedbenici jednog vođe »ahija« u jednom gradu nazivani su ahije.

ahšam, **akšam**, večer

akibet, konac, kraj; konačno, najzad

al, porodica

al-i aba, porodica koja se ogrtala jednim ogrtačem a to su Muhamed, njegova kći Fatima, zet Alija i unuci Hasan i Husein.

alem-i kesret, svijet mnoštva.

alem-i vahdet, svijet jedinstva.

arif, onaj koji spoznaje stvar iznutra, koji spoznaje suštine stvari.

Arš, uzvišeno mjesto na nebu, gdje anđeli obavljaju molitvu; po staroj astronomiji arš je deveti kat nebesa.

asfija, ljudi čista srca, oni koji idu pravim putem; iskreni, čisti i odani prijatelji.

ašik, zaljubljenik, zaljubljen; čovjek koji je svoju ljubav usmjerio Bogu, derviš.

aškar, **ašikar**, otvoren, jasan, na vidjelu.

Azrail, ime anđela smrti. U času smrti ovaj anđeo uzima dušu od čovjeka koji umire.

batin, unutrašnji, skriveni, koji se ne vidi spolja.

bekri, iskrvareno od bükri. Bukre je arapski jutro. Onaj koji je sklon alkoholu, koji jutrom pije.

bejit, **bejt**, poetska vrsta izražena sa dva polustiha, istom rimom; kao dio pjesme bejit predstavlja dva polustiha koji dolaze jedan poslije drugog. U divanskoj poeziji bejit u svakoj pjesmi predstavlja zasebnu cjelinu, u njemu je dato jedno kompletno značenje; to značenje ne prelazi u sljedeći bejt. U svakoj od pjesama divanske poezije: gazel (v.), kasida (v.), terkib-i bend (v.) itd. bejt je osnovna jedinica pjesme.

bejtulgazel, najljepši bejt (stih) gazela (v.), naziva se i šahbejt (šehbejt).

bejtulkasid, najljepši stih kaside (v.).

bejt-i musarra, bejt (distih) čiji se polustihovi međusobno rimuju. Kod gazela (v.) i kasida (v.) to su prvi bejtovi, kod mesneviye (v.) je to svaki bejt, kod terdži-i benda (v.) i terkib-i benda (v.) su to vezujući stihovi.

Bihzâd, iranski slikar i minijaturista iz XV stoljeća.

Burâk, legendarna životinja na kojoj je Muhamed jahao penjući se na nebo. Prema legendi, burak je životinja ljudskog lica, a tijela kopitara nešto manjeg od konja.

čile, isposnička usamljenost koja se održava obično 40 dana prije nego se stupi u derviški red.

dem, dah, uzdah, gutljaj; trenutak, vrijeme, čas.

derman, lijek, izlaz, pomoć, snaga.

derja, more, ocean, velika rijeka

devran, sastavni dio mevlevijskog plesa zvanog »sema« i to onaj dio rituala kada se derviši okreću u krug dočaravajući kruženje zvijezda oko sunca i u malim razmjerama nebo (sema).

dil, srce

dilara, dragi, draga; onaj koji je osvojio srce.

dil-ber, onaj ko uzme i odnese nečije srce; voljeni, voljena, dragi, draga, ljepotica.

džam, čaša, boca, zemljani vrč; u tasavufu (v.): srce zaljubljenika u Boga

Džam-i Džem, Džemova (v.) čaša. Po legendi je Džem izumitelj vina, a njegova čaša je također predmet legendi. Ona je načinjena od sedam metala. Nazivana je giti-nüma ili džihannüma što znači »onaj koji pokazuje, otkriva svijet«.

džanan, dragi, draga.

Džemšid ili **Džem** je po legendi iranski car iz dinastije Pišdadijana (po nekim izvorima peti). Po legendama je vladao 300, 700 pa čak i hiljadu godina. Legenda kaže da je Džem jednog dana vidio pticu kako leti, a oko krila joj se obavila zmija. Naredio je sviti da gađaju zmiju, ali da ne smiju pogoditi pticu. Naredba je izvršena, a spašena ptica je u znak zahvalnosti donijela Džemšidu nekoliko zrna. Kad su posijali ta zrna nikla je vinova loza. Džem je naredio da se od ovog voća koje je prvi put vidio napravi sok. Kad je probao sok koji je stajao već nekoliko dana pomislio je, zbog toga što je bio gorak, da se radi o otrovu. Dao je da ga pije jedna njegova robinja koja je bila u nemilosti. Kasnije se uvjerio u njegove osobine i počeo ga i sam koristiti kao lijek ili sredstvo za zabavu. Na kraju je Džem pogubljen od zlog junaka Dahhaka (v.). Džemšid ili Džem je u starim kineskim i iranskim legendama i mitologijama bog ili junak.

dževher, **guher**, **gevher**, dragulj, dragi kamen, biser, ukras

dževher tarih, v. tarih-i dževher

edžel-džam, čaša smrti, piće koje svako mora okušati.

ehl-i dil, pripadnik srca, čovjek srca, osoba koja spoznaje srcem; derviš

ežderha, **aždaha**, iskvareno od **Aži Dahaka**.

Po starim iransko-indijskim vjerovanjima to je nasilnički div čije se ime kasnije spominje i kao **Deh-âk**. Deh-âk znači deset mana: ružnoća, krležavost, nepravda, proždrljivost, ružan govor, laž, ishitrenost, nepromišljenost, strah i bestidnost. Dehâk je div koji je simbol ovih loših osobina. U iransku mitologiju Dehak je ušao kao ime jednog vladara.

enelhak, čuvena izreka poznatog mistika Halladž Mansura »Ja sam Bog« (vid. Mansur).

evlija, ljudi počašćeni nadahnućem, oni koji

su odabrani između običnih ljudi – vjernika po svojoj vidovitosti.

ezel, prošlost, koja nema početka, bespočetnost

Ferhat, po legendi sin slikara Bihzada (v.) koji je unajmljen da ukrasi dvorac koji je Mihin Banu gradio za svoju prelijepu sestru Širin. Ferhat se zaljubi u Širin, ali se u nju zaljubi i vladar Hurmuz. Mihin Banu i Hurmuz zarate zbog Širin, ali se u međuvremenu i Hurmuzov sin Husrev zaljubi u Širin. Da bi spriječila Ferhada da dođe do Širin njena dadilja mu saopći da je Širin umrla. Ferhad se ubije, a kad to čuje Širin uzima Ferhadov mač i ubija se nad Ferhadovim lešom. Ovu legendu je obradio u pet pjevanja Nizami (1195–1196), a od XIV–XVI st. i drugi brojni perzijski pjesnici.

gazel, pjesma od najmanje pet distiha koja ima za temu ljubav, ljepotu, piće. Najčešće je upotrebljavana forma divanske poezije u kojoj su pjesnici opjevali vlastite osjećaje: radosti, bolove, ljubavna uzbuđenja itd.

guher, **guher tarih**, v. dževher, dževher tarih
Halil, dobar, čist; iskren prijatelj; nadimak Ibrahima (Abrahama)

Halilullah, v. Halil

Halladž, v. Mansur

halvet, samoća, usamljenost. Naziv za usamljenost koju provode oni koji žele da postanu derviši. U toj samoći čovjek malo jede, pije, malo spava i gotovo sve vrijeme moli se Bogu. Usamljenost se održava obično 40 dana pa se arapski još naziva erbein, a turski čile ili čihle.

Hamza, stric poslanika Muhameda. Zbog svoje izuzetne snage, u viteškoj tradiciji priznat je pirom (zaštitnikom) pehlivana (akrobata). U narodnom vjerovanju to je junak koji se borio s divovima i zmajevima pa je predmet mnogih narodnih priča. Ove priče su skupljene u knjige zvane Hamzaname, a Hamzine osobine su opjevane i od divanskih pjesnika.

harâret, vrućina; bezvodnost, suša, žed; vatra groznica

hajr, dobro, dobrotu, koristan posao, korist
hajrulenâm, najbolje stvorenje, najbolji od svega postojećeg

hulk, narav, priroda, moral.

humar, opijenost, pijano stanje; neraspoloženje nakon stanja opijenosti ili drugih uživanja. Prema divanskim pjesnicima nužne su četiri stvari za potpuni užitek: voljena osoba, piće, travnjak (livada) i tekuća voda.

U poeziji, opijenost nastupa najčešće od pogleda drage osobe, od zaljubljenosti itd. **hurija**, rajske ljepotice.

Husrev, Enuširvanov (v.) unuk i ljubavnik ljepotice Širin (v.). Pravo mu je ime Perviz. Husrev; općenito znači: šah, vladar, sultan.

Isa — **Isus**, jedan od pet najvećih proroka. Po Kur'anu on je rođen bez oca, Gabriellovim nadahnućem njegovoj majci Mariji. Po kršćanskom vjerovanju on nije umro, nego se uspeo na nebo. Imao je moć da napravljene stvari oživi, da sljepce obdari vidom, da oživi mrtve, da ozdravi bolesne. S takvim osobinama se spominje i u divanskoj poeziji.

kân (posebno u složenicama), rudište, rudnik; izvor, izvorište, mjesto gdje nečega ima u izobilju.

kân-i irfan, izvorište duhovnih spoznaja, mjesto gdje se saznaje suštinska istina

Karun, Musaov (Mojsijev) rođak. U Starom zavjetu se spominje kao Korah. Prema predaji bio je jedan od trojice (Datan i Abiron) kolovođa pobune protiv Mojsija koji su od njega tražili da odstupi sa svog položaja i da ga prepusti njima. U Kur'anu se govori o njegovom silnom bogatstvu; ključeve od njegovih riznica nije moglo držati 10–15 ljudi, pa ipak nije dijelio imetak. Zbog toga je prvo propala u zemlju njegova riznica, a potom i on sam.

kasida, jedna od najčešće upotrebljivanih formi divanske poezije. Sadrži 30 i više bejtova (v.). Najčešće počinje opisom proljeća, zime, ljeta, ramazana, bajrama itd. To je pjesma koja se pjevala s određenim ciljem, pa bi joj najadekvatniji naziv bio — prigodnica.

kaza, sudbina, događanje onog što je od davnina određeno od Boga.

kevn, bivanje, postojanje, biće.

Kevser. Ime 108. sureta Kur'ana; beskrajno dobroćinstvo, blagodat; ime Muhamedove fontane u raju. Postoji mnogo hadisa (tradicija) o tome kako će iz ovog bazena (fontane) koji je oivičen biserima kojih ima bezbroj kao zvijezda, Alija dijeliti vodu vjernicima. Ta voda je bolja od mlijeka, slađa od meda, hladnija od leda. Široka je od Mašrika (Istoka) do Magriba (Zapada), duboka je 70 hiljada godina. Ko se jednom napije Kevsera nikad neće ožednjati.

kijamet, dan ožvjljenja poslije smrti

Lukman (Lokman), legendarni mudrac za koga se smatra da je živio u predislamsko

vrijeme. Poznat je i kao liječnik. U Turskoj je poznat kao Lukman Mudri. U Kur'anu postoji sura Lukman, gdje je on istaknut kao poslanik.

mahlas, drugo ime, nadimak; pseudonim, pjesničko ime. Pjesnici divanske poezije su se redovno služili pseudonimom u vrijeme kad su počinjali pjevati pjesme. Ti pjesnici su većinom i poznati pod tim imenima. Neke od ovih nadimaka pjesnicima su davali njihovi učitelji. Pjesnici su ovaj pseudonim (mahlas) obično utkivali u pretposljednji ili posljednji stih pjesme.

mahlas bejtî, stih u kome je pjesnik utkao svoje ime. Često se ime (nadimak) pjesnika pisao krupnijim slovima ili drugom bojom tinte kako bi bio uočljiviji.

mahv, nestajanje, brisanje s lica zemlje, rušenje, razasipanje, završavanje; u tasavufu: spas od ljudskih nedostataka, izlaz iz ljudskih slabosti.

makta, posljednji stih gazela

Mansur Halladž. Husejin b. Mansur al-Halladž je rođen 244 (858/859) u Bejzi (Irak). U Bagdadu postaje murid (učenik) Džunejdov. Mnogo je putovao i upoznao se s mnogim misticima. Nakon što je izjavio »Ja sam Bog« (Enel-hak) osuđen je 297 (909/910) po fetvi Ibn Davud al-Zahirija i bačen u tamnicu. Sljedeće je godine pobjegao iz tamnice, ali je 301. (913/14) ponovo vraćen u tamnicu gdje je ostao osam godina do novog suđenja kad je osuđen na smrt. Njegovi savremenici govore da je bio pobožan čovjek koji je govorio da je potrebno odricati se ovosvjetskih zadovoljstava i uzdići se do Boga oslobodivši se ljudskih osobina. Njegove su izreke: »Mi smo dva duha u jednom tijelu«, »Ja sam voljen i ja volim«, »Ti nisi niko drugi nego ja« itd. Tim izrekama i uopće svojim učenjem Halladž izražava identitet transcendentnog božanskog principa s ljudskim samosvojtvom. Mnogi mistici su smatrali da je on postigao nivo duhovnog savršenstva izrazivši da ne postoji ništa osim Boga i da je njegov ego nestao u Bogu. Stoga Dželaludin Rumi hvali Mansura, a Attar smatra da je on Božji mučenik. Svi pjesnici s poštovanjem spominju Halladža.

mašuk, voljen, ljubljen; po filozofiji vahdet-i vudžuda: Bog

matla, prvi stih gazela

Medžnun-Lejli. Priča o Medžnunu i Lejli prešla je iz arapske literature u perzijsku, a odatle u tursku divansku poeziju i narodnu

književnost. Mladić Kajs iz plemena Benu Amir zaljubio se u djevojku Lejlu koja je iz drugog plemena, postaje lud od ljubavi i odlazi u pustinju. Prozvali su ga Medžnun što znači »lud«. Doživljava brojne probleme i nikad ne ostvaruje svoju ljubav, a Lejla se od ljubavi prema Medžnunu razboli i umire. Medžnun dolazi na grob Lejlin i moli Boga da tu umre. Želja mu je ispunjena. Među pjesnicima koji su s uspjehom obradili ovu legendu najistaknutiji su perzijski pjesnik Nizami i turski pjesnik Fuzuli.

merdžan, koralj, ukrasi od koralja.

mesdžud, onaj kome se klanja, Bog.

Mesih, nadimak proroka Isa (Isusa, v. Isa).

mesnevi, **mesnevija**, pjesma čiji se svaki distih završava bez rimovanja sa prethodnim. Zbog lakšeg pisanja bez obaveze rime, duže poeme su obično pisane u formi mesnevijske. U tursku poeziju ova vrsta poeme prešla je iz iranske. Rimovanje mesnevijske je aa, bb, cc, dd itd. Najpoznatije djelo u formi mesnevijske je **Mesnevi** Dželaludina Rumija. Fadi-paša to djelo smatra uzorom svoga stvaranja.

Mikail, **Mikâl**, jedan od četiri velika anđela.

Udjeljuje milosrđe, dijeli opskrbu.

murâd, želja, cilj, namjera.

murid, učenik nekog derviša. Kandidat za ulazak u derviški red.

Musa ibn Imran, prorok Mojsije. Potjecao je iz porodice Imran. Prorok koji se najčešće spominje u Kur'anu. Po nekim izvorima Mojsije je sin Ibrahima (Abrahama).

musammât, forma gazela (v.) ili kaside (v.) u kojima se središnja riječ svakog polustiha rimuje sa posljednjom riječju prvog polustiha. Pjesnici divanske poezije su ga koristili kad su željeli izuzetno ukrasiti svoju pjesmu ili dokazati svoju artistsku sposobnost.

mûlemma, pjesma sastavljena na dva ili više jezika.

Mûnkir i **Nekir**, po islamskom vjerovanju su anđeli koji dolaze tek umrloj osobi u grob i pitaju je koga boga vjeruje, kojeg poslanika, kakvu vjeru i svetu knjigu priznaje. Vjernici će lako odgovoriti na ovo pitanje, a nevjernici neće znati odgovoriti pa će biti prognani u pakao.

nakaš, majstor ukrašavanja, umjetnik; nakaš je pojam koji označava i pojavni i nevidljivi svijet i sve što na njemu postoji, a nakaš je Bog.

nefes, pjesma spjevana slogovnim metrom (hece vezni) i recitirana na bektashijskim sean-

sama. Mada dosta rijedak, ovaj termin se susreće kako u pjesmama XIII st., tako i u početku XX stoljeća.

Nerkis, **nergis**, po mitologiji: mladić savršene ljepote, sin vile i rijeke. Sve djevojke pa i vile su se zaljubile u njega. Narcis nije ni jednoj ukazivao pažnju pa su mnoge od čežnje za njim poumirale. Među zaljubljenicama je bila i vila Eho (odjek, eho) koja je zbog Narcisova neuzvratanja ljubavi kopnila i najzad je iščezla, a od nje je ostao samo glas, eho. Zbog bezosjećajnosti Narcis je kažnjen na sljedeći način: jednog dana je vidio odraz svoga lica u vodi i zaljubio se u vlastitu ljepotu. Da bi zagrlio svoj lik bacio se u vodu i ugušio. Voda mu je izbacila tijelo iz koga je izrastao narcis. U divanskoj poeziji je simbol pogleda očiju od koga se gubi prisebnost; oči drage se upoređuju s narcisom.

nesrin, divlja ruža, augustovska ruža; ruža iz okoline Vana; egipatska ruža.

nej, **naj**, duhački instrument napravljen od trske. Glavni je instrument mevlevijske glazbe.

Nigâr, **Nîdar**, idol; crtež, slika; draga lijepa kao slika, kao idol.

Nušinrevan, **Nuširevan**, **Enuširvan** je dvadeseti vladar iz dinastije Sasanida. Došao je na prijestolje 531. g.n.e. Umro 579. g. Čuven je po svojoj pravednosti, pa je ta njegova osobina predmet opisa divanskih pjesnika.

Pir, starac, vođa, ili osnivač derviškog reda; duhovni vođa.

rind, čovjek koji ne pridaje važnosti oovsvjetskim posloviima; mudrac koji ne poklanja pažnju vanjskom izgledu, a čija je unutrašnjost ukrašena spoznajom.

Rûm, rimski, Rimljanin; osoba koja živi izvan arapskih krajeva.

Rumi, Podanik Osmanskog Carstva izvan arapskih zemalja, prvenstveno Anadolac.

sabuh, piće koje se pije jutrom, kojim se razbija opijenost, mahmurluk. To je isto piće koje se pilo prethodne večeri i od kojeg je nastupila opijenost. U divanskoj poeziji: transcendentalna ljubav.

sadef, **sedef**, biser, biserna školjka.

sâki, vinotoča, krčmar; u osnovi ova riječ označava čovjeka koji dijeli vodu, koji napaja žedne, a u divanskoj poeziji označava čovjeka koji na skupovima toči vino. Saki priprema skup, nudi vino i razveseljava društvo. On opominje onog ko kvari društvo svojim neumjensim govorom. Glavne osobine sakija su slatkorječivost, vedrina, doba od 13 do 14 godina, vedro lice,

- besprijeckorna ljepota, veselje. Treba da razumije muziku, ono što je predmet razgovora između derviša, da poznaje pića, da sve prisutne veže svojom inteligencijom, da pozna stanje derviša, rindova (v.).
- sikke-i Mevlânâ**, mevlevijska kapa čije oblačenje simbolizira pristup u derviški red mevlevija.
- sufi**, pripadnik tasavufa (v.); derviš, mistik.
- Širin**, v. Ferhad
- tahmis**, peterac; tvorenje pjesme na taj način što se na svaki distih nečijeg gazela (v.) dodaju svoja tri stiha. Vrlo raširena forma u divanskoj poeziji.
- tarih**, bilježenje, zapisivanje; povijest, kronogram. Vrsta stiha koji zbirom vrijednosti slova daje određenu brojčanu vrijednost (datum) koja se želi ovjekovječiti tom pjesmom.
- tarih-i dževher**, kronogram koji zbirom slova sa tačkama daje određenu godinu.
- tasavuf**, islamski misticizam. Izraz tasavuf (tašawwuf) tumači se kao denominilizirani glagolski infinitiv izveden iz riječi »šūf«, što znači gruba vuna, tkanina, odnosno haljina napravljena od tkanine. U tasavufu se polazi od nekih bitnih mjesta u Kur'anu koja direktno upućuju na njegovo ezoteričko tumačenje, a koja sadrže duboke metafizičke i antropološko-spoznajne probleme o čovjeku, kosmosu i bogu. Mistik se odriče od ovog i od onog svijeta u ime Boga i ljubavi prema Bogu.
- telmih**, aluzija, vještina utkivanja pojedinih riječi ili poslovice koje aludiraju na nešto. Dobra aluzija ne smije biti ni suviše najavljena niti skrivena, tek diskretno nagovještana.
- terdži-i bend**, pjesma sastavljena od strofa koje se povezuju jednim zajedničkim stihom koji se nalazi na kraju svake strofe.
- terkib-i bend**, pjesma u kojoj se ponavlja jedna strofa, kao refren.
- vadžib**, potreban, nužan; božja naredba koju je grijeh ispustiti, koju treba izvršiti.
- vahdet**, jedinstvo, jednoća, Božje jedinstvo.
- vahdet-i vudžud**, jedinstvo postojanja, bitka, Božje jedinstvo.
- vaiz**, čovjek koji drži propovijed na određenom mjestu za molitve u džamiji, propovjednik.
- zahir**, onaj koji je vidljiv, koji je na sredini; vanjsko lice, izgled, jasan, vidljiv, očigledan.
- zât**, sâm, lično.; suština, smisao, čovjek vriedan pažnje.
- Zeliha** (Zulejha), **Jusuf i Zeliha**, Jusuf, sin proroka Jakuba (Jakova), nakon stradanja prouzrokovanog ljubomorom braće dolazi u službu ministra egipatskog vladara. Ovaj ljubomoran na Jusufa, iz straha da mu ne preotme ženu Zulejhu, zatvori ga u tamnicu. Nakon sedam godina Jusufova tamnovanja umre vezir, a uskoro i vladar, pa Zulejha ostane Jusufu. Ova priča je korištena kao čest motiv u poeziji Orijenta.
- Zikir**, **zikir**, sjećanje, potsjećivanje, spominjanje; spominjati Božje ime, posebno kod derviša. Najčešći oblici zikra su: zikir-i džehri (zikir visokim glasom), zikri lisani (glasani zikir), zikir-i kalbi (zikir koji se čini srcem), zikir-i hafî (skriveni zikir), zikir-i erre (zikir koji se čini oštrim glasom kao mač, zikir koji siječe). Smatra se da je zikir-i erre, karakterističan zikir turskih mistika.
- Zuhra**, legendarna zvijezda nazivana kod Iranaca Nâhid, kod Grka Afrodita, kod Rimljana Venera, a kod Feničana Atarte. Predstavlja plodnost i neprekidnu moć obnavljanja prirode. Zuhra je ljubiteljica muzike i vrlo se često spominje gdje se govori o instrumentu »sazu«.
- zuldželal**, sjajan, slavan, moćan; jedan od atributa koji se daju Bogu.

INDEX NOMINUM

- Abdulaziz, sultan 17, 44, 45, 46,
166, 175, 176, 177, 181, 187,
188, 189, 190, 193, 196
- Abdulhamid II 199
- Abdulmedžid, sultan 53, 157, 158,
161, 162, 163, 168, 172
- Abdurahim-paša 26
- Abraham (Ibrahim) 174, 205
- Adžemović, Muhamed, šejh 226,
227, 247
- Ahmed I 150
- Ahmed Dževdet-paša (Ahmet Cev-
det-Paša) 182, 249, 253
- Ahmed Kemal-paša 196
- Ahmed Lutfi, v. Lutfi Ahmed
- Ahmed Mithat-paša 196
- Ahmed Muhtar Molla 197
- Ahmed Rešid El-Huseini 26, 58
- Ahmed Vesim-paša 185
- Ajni-beg 52, 158
- Akif-paša 240
- Akif-paša, bosanski vezir 197, 198
- Akòvali-zade, Hatim, pjesnik 90,
102, 233
- Akšehirli Hasan Fehmi, šejhulis-
lam 189, 207
- Aleksandar 180
- Ali ibn Abi Talib, Muhamedov zet
79, 83, 137, 165
- Ali Natta Muhamed, šejh 56
- Ali-paša, Mehmed Emin 18, 30,
31, 48, 139, 140, 160, 176, 191,
193, 208, 237
- Aličić, Ahmed 59
- Alija sin Rašida Našida 186, 187
- Andrić, Ivo 63
- Arif-efendi, pjesnik 90
- Arif Hikmet-beg v. Rizvanbego-
vić, Arif Hikmet-beg
- Arif Himet-bey, Šejhul-islam 89,
90, 102, 159, 240, 241, 242
- Asaf 169
- Asim-efendija 191
- Ašik Omer, pjesnik 59
- Ataullah 157
- Ateš Mehmed Salih-paša 185
- Atif-zade Omer Husamudin-efen-
di 188
- Azmi-zade Haleti 133
- Babić, Derviš-beg 27
- Babić, Edhem-beg 26, 228, 229,
247
- Babić, Hašim 228, 229, 230
- Babić, Mustafa-paša 19, 27, 28,
29, 228, 247
- Babić – Bišćević Almas-Hanuma
247
- Bahus (Bah) 122
- Baježid I 56
- Baježid II 56
- Baježidagić, Derviš-paša 17, 104
- Bajram-paša 150
- Bâkî, Mahmud, pjesnik 31, 59,
64, 104, 182, 184, 206, 233
- Balić, Smail 20, 62, 139, 250
- Bašagić, Ibrahim-beg 7, 11, 205
- Bašagić, Safvetbeg 7, 11, 19, 58,
59, 60, 102, 203, 206, 249
- Bašeskija, Mula Mustafa 59, 151

- Behram Šah Šapur 205
 Bećirbegović, Madžida 63
 Bejtić, Alija 7, 11, 15, 20, 59, 60, 61, 62, 246, 250
 Besim-beg 170
 Bih-zađ, Uštađ Kemaludin, slikar i graditelj 171, 172, 205, 233, 253
 Bilgegil, M. Kaya 21, 182, 206
 Bišćević, Muhamed-paša 198, 230, 231, 247, 248
 Bojanić-Lukač, Dušanka 64, 206
 Brusali Ismail Haki 12
 Bursali, M. Tahir 19, 61
 Bursali Šeyh İffet, pjesnik 90, 102
 Busiri, pjesnik 56
- Cezar (Kayser) 168, 169
- Čelebi-zade Asim-efendi, šejhulislam i pjesnik 89, 102
 Čengić, Derviš-paša, Dedaga 198, 231, 232, 247, 248
 Čengić, Ibrahim-beg 205
 Čengić, Smail-aga 231, 232, 247
 Čoban Hadži Hasan 52
- Čatić, Musa Ćazim 139, 150
 Čehajić, Džemal 7, 11
- Danišmend, Ismail Hami 205, 206, 207, 246
 Davud-paša 27, 62
 Devellioğlu, Ferit 205
 Dizdar, Hamid 19, 59, 60, 62
 Dobrača, Kasim 246
 Drnišlija, Abdulah 11
 Dukatar, Halilbeg 59
- Đukanović, Marija 7, 11
- Džafer-paša 207
 Džavid-paša (Cāvid-Paša) 185, 186
 Dželal sin Ibrahim-bega 174
 Dželaludin, princ 196, 207
 Dželaludin Rumi, v. Mevlāna Dželaludin Rumi
- Džem (Cem) v. Džemšid (Cemšid)
 Džemšid (Cemšid) 108, 109, 118, 119, 122
 Dženab Hašmet (Cenab Hašmet) 89
 Dženab Zekai, v. Šejh Dženab Zekai
 Dženetić, Emin-beg 27
 Dženetić, Osman-beg 27
 Dževdet-paša v. Ahmed Dževdet-paša
 Džudi (Cûdî), pjesnik 59
 Abul-Beka, Ejub b. Musa Kefevi 13, 56, 210, 211
 Emir Buhari 56
 Enderuni Osman Vasif v. Vasif Enderuni
 Eren, Ahmet Cevat 59
 Evlija Čelebi 57, 58
 Eyuboğlu, Šehabettin 133
- Fadilpašić, Mahmud Asaf 159
 Fadilpašić, Mustafa Hajrudin 27, 32, 58, 64, 153, 154, 203, 246
 Fadilpašić, Omer Nurudin 28, 32, 64, 151, 155, 156, 157, 199, 203
 Fadilpašić, Ismail Tahir 30, 44, 216, 217
 Fadilpašić, Vasfija 26, 247
 Fahir, pjesnik 59
 Fatima, kći Muhamedova 79, 83, 165, 246, 248
 Fatin, Davud, kroničar i pjesnik 17, 18, 19, 20, 61, 63, 90, 102, 128, 129, 233, 234, 235, 248
 Fazil Mustafa-paša 196
 Fazlagić, Aiša 15, 214, 215, 216
 Fazlagić, Ćamila 15, 158, 213, 214, 250
 Fazlagić, Džafer-beg 15
 Fazlagić, Hava 15, 213, 246
 Fazlagić, Omer-aga 15, 60, 214
 Fazlagić, Zulfikar-Zulfaga 15, 59, 60, 61
 Fazlulah-aga 15
 Ferhatagić, Mir Muhamed 59

- Fesih-dede 90
 Filipović, general 32, 64, 65
 Firaki, Mula Mustafa 15, 59, 245
 Firdusi 46
 Fuad-efendija 29
 Fuad-paša v. Kečedži-zade Fuad-paša
 Fuzuli, pjesnik 35, 89, 91, 93, 93, 102, 104
 Galib Mevlevi, pjesnik 90, 102, 233
 Gazi Husrev-beg 181
 Giraj, Halim 35, 90, 102
 Giraj, Selim 139
 Gölpınarlı, Abdülhakî 102
 Gradašević, Husein-kapetan 27, 219, 251
 Gradašević, Mahmud-beg 61
 Gradašević, Mehmed-beg 27
- Hadžadžadž, Jusuf 142, 144, 150
 Hadžiabdić, Mehmed Refik-efendi, šejhulislam 69, 188, 189, 192, 193, 194, 195, 196, 207, 222, 246, 251
 Hadži Ahmed, šejh 223, 224, 225
 Hadžibajrić, Fejzulah 20, 62, 65
 Hadži Fejzulah 33
 Hadžijahić, Muhamed 12, 59, 65
 Hadži Jakub-beg 28
 Hadžinesimović-Pruščak, Ahmed 11
 Hajali, Mehmed, pjesnik 104
 Hajam, Omer 133
 Hajdarović, Rašid 59
 Hajri-efendi, pjesnik 48, 139, 141
 Hami, pjesnik 50
 Halil (prorok Ibrahim — Abraham) v. Abraham
 Hammer, Joseph von 152, 203, 248
 Handžić, Mehmed 7, 11, 19, 20, 203, 250
 Hasan b. Ali, Muhamedov unuk 56, 67, 165, 248
 Hasan El-Huseini, nakibul-ešraf 58, 203
 Hasan Fehmi-efendi v. Akšehirli
- Hasan Fehmi-efendi
 Hasan Riza-paša 158
 Nasib-efendi, pjesnik 59
 Hasib-paša 164
 Hassan ibn Sabit, pjesnik 248
 Hrasnica, Mehmed-beg 232, 233, 248
 Huršid-efendi 166, 243
 Husein ibn Ali, Muhamedov unuk 14, 43, 56, 67, 165, 179, 248
 Husein-paša 193
 Husni-paša 139, 191
- Ibn Arebi 83
 Ibn Kemal, Šemsudin Ahmed Čelebi-efendi 31, 64, 184, 206, 242, 243
 Ibrahim, sultan 102
 Ibrahim-beg 174
 Ibrahim-paša, Damad 102
 Ibrahim Hakki 77
 Imamović, Muhamed Ševki 17, 18, 33, 67, 77, 185
 Imru al-Kajs 49, 140, 142, 144
 Isević, Muhamed Emin 14, 15, 59, 61, 246
 Iskender-paša 179, 180
 Ismail-paša 185
 Ismail-paša, valija Egipta 191
 İz, Fahir 203
 Izzudin Jusuf ibn Abulaziz 166, 196, 207
 Jahja Kemal (Yahya Kemal) 104, 132
 Jazidži Sarajlija, pjesnik 59
 Jelačić, ban 29
 Jukić, Ivan Frano 29, 60, 249
 Jufuf Kamil-paša (Yusuf Kajil-paša) 177, 185
 Kadić, Muhamed Enveri 10, 14, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 26, 31, 59, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 77, 131, 132, 139, 141, 150, 151, 174, 177, 192, 204, 205, 206, 245, 247, 249
 Kadić, Sabit-efendija 68, 77

- Kadić, Sidki Bekir-efendija 68, 77
 Kajs v. Medžnun
 Kamil-paša 164, 191, 193
 Kapić, Hadžo Alemdar 27
 Kapidžić, Hamdija 63
 Karadžović, Adem 19, 20, 43, 62, 68
 Kara Mahmud-paša 27
 Karas, slikar 29
 Kârûn 114, 115
 Kečedži-zade Izet Mola (Keçeci-zade Izzet Molla) 176, 240
 Kečedži-zade Mehmed Fuad-paša (Keçeci-zade) 160, 176, 177, 182, 191, 204, 237, 238, 239
 Kemura, Sejfudin 19, 52, 158, 163, 203, 204, 206, 208
 Kibrisli Mehmed-paša 158, 166
 Köprülü, Orhan F. 61
 Korkut, Derviš 61
 Kreševljaković, Hamdija 14, 57, 60, 62, 63, 64, 206, 245, 249
 Kudretullah, šejh v. Muhamed Kudretulah
 Kurgan, Şükrü 132
 Kutlu, Şemsettin 141, 150
 Latas, Omer-paša 8, 19, 28, 29, 30, 47, 63, 166, 167, 168, 204, 205, 252, 253
 Latifi, pjesnik 59
 Lamekani, Husein, pjesnik 17
 Lejla (Medžnun-Lejla) 91, 122, 127
 Lejla-hanim, pjesnikinja 90, 102, 233
 Lutfi Ahmed 60
 Lutfullah-efendija, šejh 222, 223
 Mahinić, Ahmed 19
 Mahmud II 14, 28, 59, 60, 210, 211
 Mahmud Dželaludin 181
 Mahmud Nedim-beg 49, 158
 Malić, Mlivoj – Mirza 7, 11
 Malûl-zade Seyyid Mehmed-efendi 57
 Mânî, slikar i graditelj 171, 172, 233, 253
 Martić, fra Grgo 18, 32, 63, 182
 Mazalić, Đoko 77
 Medžnun (Medžnun-Lejla) 91, 92, 110, 111, 122, 127
 Mehmed II Fatih 56, 158
 Mehmed IV 102
 Mehmed, princ 191
 Mehmed-bey 150
 Mehmed-bey (musteşar-i dahiliye) 196
 Mehmed Hasib-efendija 27
 Mehmed Husrev-paša 63
 Mehmed Emin Ali-paša v. Ali-paša
 Mehmed Kamil-paša 63
 Mehmed Nedim-paša 197
 Mehmed-paša, vojni inspektor 244
 Mehmed Rifat, pjesnik 203
 Mejli, Mehmed Gurani, pjesnik 13, 14, 58, 59, 151
 Memledžija, Mustafa-paša 29
 Memišević, Aiša 59
 Mestvica, Mula Muhamed 17, 21, 61
 Mevlânâ Dželaludin Rumi 9, 10, 20, 28, 31, 32, 33, 35, 45, 46, 51, 65, 67, 68, 79, 81, 105, 106, 107, 108, 109, 116, 117, 120, 121, 122, 130, 134, 223, 246, 247, 251
 Mevlânâ, Ali al-Feyzi 33
 Mir İrfan 164
 Mostarac (Blagajac), Fevzi 11
 Muhamed, vjerovjesnik 34, 35, 43, 56, 57, 58, 64, 79, 81, 83, 84, 85, 90, 165, 179, 246, 248, 250, 251
 Muhamed Ali (Mehmed Ali-paša) 177
 Muhamed Ataulah El-Haseni 13, 58
 Muhamed Kudretullah, šejh 28, 157, 225, 226
 Muhamed Mevlevija 187
 Muhamed Reuf 58

- Muhamed Sadik-efendija 15
 Muhlisi, Hadži Mustafa 11
 Muidović, Muhamed Šakir 20, 27,
 60, 61, 62, 63, 151, 220, 221,
 222, 245, 246
 Mujezinović, Mehmed 20, 52, 59,
 61, 62, 203, 204, 205, 207, 208,
 211, 246
 Mulabdić, Edhem 203
 Mumcu, Ahmed 58
 Mumtaz-efendi 164
 Muradbegović, Ahmed 63
 Mirat IV 102, 150
 Murat V 64, 198, 203
 Muslihudin, graditelj dažmije u
 Travniku 189, 190
 Mustafa I 150
 Mustafa Asim-efendi 243, 244
 Mustafa-efendija, čejh 63
 Mustafa Rešid-paša v. Rešid-paša
 Mušić, Omer 7, 11
 Mütercim Mehmed Rüştü-paša
 45, 139, 160, 166, 191, 193
 Muteveliç? Asim-beg 205
 Muvekit Hadžihuseinović, Salih
 Sidki 18, 19, 27, 59, 62, 63, 245,
 249
 Muvekitović, Pertev 8

 Nagata Yuzo 21
 Naili, Mustafa, pjesnik 102, 104
 Nametak, Alija 60
 Nametak, Fehim 11, 203
 Namik Kemal 140
 Napoleon 35, 125, 126, 127
 Našid-efendija 186
 Nazaret, Hilmi 204
 Nedeljko, protopop 64
 Nedim, Mahmud, pjesnik 35, 59
 89, 91, 93, 94, 95, 96, 102, 103,
 104, 233
 Nedžati (Necati), pjesnik 59
 Nef'i Omer, pjesnik 142, 145, 150,
 184, 206, 233
 Nerkesi, Muhamed, pjesnik 17
 Nesimi, pjesnik 59

 Nidâi, pjesnik 59
 Nidžar-zade šejh Riza (Nicar-zâde
 Šeyh Riza) 90, 102
 Nurudinović, Bisera 11

 Odžaktan, Muharem-aga 59
 Ojandži-zade Hadži Ibrahim 52
 Okić, Tajib 7, 11, 12
 Osman II 150
 Osman Kâni-paša 164, 165
 Osman Šehdi 52

 Pečevi Ibrahim Alajbegović 57
 Pertev-paša 89
 Pešiman Hadži Husein 52
 Platon 31
 Popović Aleksa 19, 61
 Pouillet, putopisac 57, 58
 Prelog Milan 50, 250, 253
 Preradović Petar 29
 Prušćak Hasan Kafi 11
 Ragib-paša (Koca Ragib Mehmed-
 paša), pjesnik 90, 102, 233
 Rašid Beograđanin (Rašid Bel-
 gradi) 59
 Rešid, istoričar 102
 Rešid-paša 160, 236, 237
 Reuf-beg, Rifat-paša-zade 160, 163
 Rizvanbegović Ali-paša 155
 Rizvanbegović Arif Hikmet-beg
 (Hersekli Arif Hikmet) 134, 136,
 155, 240, 251
 Rizvanbegović Zulfikar 155
 Rukija kći H. Salih-bega 26
 Rum Mustafa Naili 90
 Rüştü-paša v. Mštercim Mehmed
 Rüştü-paša
 Rypka, Jan 102, 206
 Sabit, Alaudin Ali Užičanin 9, 11,
 17, 31, 35, 64, 89, 91, 96, 97,
 98, 99, 100, 102, 104, 139, 182,
 184, 206, 233
 Sabri, pjesnik 184, 223
 Sadik-efendija 193
 Sadudin-efendija 164
 Safaî, biograf i pjesnik 61

- Safvet, pjesnik 233, 235
 Safveti-paša 166
 Salim, biograf i pjesnik 61
 Šâmî, pjesnik 31, 64, 182, 184, 206
 Selim III 28
 Seyyid Abdullah 57
 Seyyid Buzurg Ali 56
 Seyyid Mahmud 56
 Sazâî, pjesnik 35, 90, 102, 233
 Sinan Vojvoda 207
 Sinimar, arhitekta 253
 Sirri, pjesnik 151
 Skarić, Vladislav 19, 60, 245
 Smailagić, Nerkez 203
 Sokolović, Muhamed Selim 173, 174
 Sokolović, Sunulah-efendija 173, 174
 Sulejman Čelebi, pjesnik 81
 Sur'ati, pjesnik 59
 Süreyya, Mehmed 18, 61, 64

 Šabanović, Hazim 7, 11, 13, 20, 57, 59, 62, 63, 203, 250
 Šahinagić, Mubera 65
 Šehdi, pjesnik 59
 Šejh Dženab Zekai (Şeyh Cenab Zekai) 89
 Šejh Galib Mehmed 102, 104, 240
 Šemsudin Tebrizi v. Tebrizi, Šemsudin
 Šerif Ahmed-dede, šejh 225, 226
 Šerif Ahmed-efendija 13, 58
 Šerif Topal Osman-paša 50, 51, 52, 125, 132, 168, 169, 170, 177, 178, 179, 204, 205
 Šerifović, Afifa 218
 Šerifović, Atija 61
 Šerifović, Čamila 217, 218
 Šerifović, Fejzulah-efendija 13, 58, 59
 Šerifović, Mejrema 61
 Šerifović, Muhamed Hašim-efendija 13, 58, 59
 Šerifović, Mustafa Nurudin-efendija 13, 14, 15, 47, 58, 60, 61, 209, 210, 211, 220, 245, 246
 Šerifović, Sunulah-efendija 211, 212, 245
 Šerifović, Vafija 228
 Šerifović, Zehra 217, 218, 246
 Šinasi Ibrahim (Şinasi) 61, 129
 Šljivo, Galib 63
 Šukrić, Nijaz 65

 Tahir-beg 164
 Tahir-paša 29, 252
 Tahsin, pjesnik 151
 Talloczy, Lajos 18, 19, 61, 246
 Tebrizi, Šemsudin 35, 116, 117, 130
 Teskeredžić, Derviš-beg 189, 190
 Teskeredžić, Hamdi-beg 189, 190
 Tevfik-efendi 170
 Tevfik Mustafa-efendi 175
 Tevfik-paša 171, 172, 173
 Tevhid-efendi 170
 Tifli, pjesnik 59, 151
 Tolo Salih-aga 59
 Topal Osman Paša, v. Šerif Topal Osman-paša
 Trako, Salih 20, 62, 246
 Traljić, Mahmud 21, 62, 65, 203
 Traljić, Seid 60, 245
 Truhelka, Ćiro 57
 Turhanija, Mehmed-beg 30
 Tuzlić, Mahmud-paša 219, 220, 227, 228, 251
 Tuzlić, Rašida 228

 Uzunçarşili Ismail Hakki 56, 250
 Užičanin, Sabit v. Sabit Alaudin Ali Užičanin

 Ūrfi, pjesnik 59

 Varvari, Alipaša 11
 Vasif Osman Enderuni 35, 90, 102, 233, 240
 Vasif, vojskovoda 163
 Vedžihi-paša, Mehmed Salih (Vecihi Mehmed Salih-paša) 175
 Velijudin, pjesnik 59

Vesim-paša, v. Ahmed Vesim-paša
Vusli, pjesnik 59

Yesirgil, Nevzat 103

Zach, František 18, 61

Začek, Vaclav 61

Zâtî, pjesnik 59, 104

Zenker, Julius Theodor 132

Zijai, Hasan, pjesnik 11

Zija-paša (Ziya-paša) 18, 20, 21,
30, 31, 33, 48, 49, 79, 132, 139,
140, 141, 142, 143, 144, 150,
176, 182, 183, 184, 185, 2'6,
233, 252

- tārīh-i düta (düta tarih) 152, 160,
163, 189, 204, 239
- tarih-i dzevher (dzevher-tarih,
dzevher kronogram) 49, 50, 53,
152, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 163, 164, 166, 168,
170, 171, 173, 174, 176, 177,
186, 187, 198, 199, 203, 207,
213, 216, 220, 235, 246
- tārīh-i mühmel (muhmel tārīh)
152, 168, 199
- tārīh-i tām (potpun kronogram)
152, 163, 164, 166, 168, 171,
173, 177, 179, 182, 186, 188,
191, 192, 193, 196, 197, 237
- tazarrünâme 81
- terâne 133, 174, 208
- terbi' 104
- terdzi-i bend (terci-i bend) 81, 206
- tesdis 104
- tezkira 20, 61, 129
- traktat 14, 59
- vakufnama 10, 14, 21, 31, 54, 64,
65, 249

S A D R Ž A J

	strana
Skraćenice	5
Transkripcija	6
Uvod	7
Porodični krug Fadil-paše Šerifovića	13
Život	17
Književni rad Fadil-paše Šerifovića	33
Fadil-paša o sebi, svom shvatanju života i o svojoj poeziji	43
Rukopisi Divana	67
Pjesme Fadil-paše Šerifovića	79
Himnodije (Munadžati)	81
Peterci (Tahmisi)	89
Gazeli	104
Epigram (Kit'a)	125
Katreni (Rubaije)	133
Kasida kao odgovor Zija-paši	139
Tarihi (Kronogrami)	151
Kronogrami smrti (Tarih-i Vefeyat)	209
Zaključak	249
Conslusion	255
Popis izvora i literature	261
Rječnik	268
Index Nominum	273
Index književnih termina	280